

ЛЮБОВ БІЛАВИЧ-КУЗИЧ

СИБІРСЬКА ГОЛГОФА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XX СТОРІЧЧІ

“Лисаний Камінь”

Косів
2021

ББК 84.4 УКР6
Б 61

Упорядник та літературний редактор
Галина Білавич

Білавич-Кузич Л.І.
Б 61 СИБІРСЬКА ГОЛГОФА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У
XX СТОРІЧЧІ. – Косів: Писаний Камінь: – 2021. 476 ст.

«Сибірська Голгофа Західної України у XX сторіччі» – це хвилююча реалістична розповідь про долі сотень людей, репресованих та депортованих як «вороги народу» до Сибіру. Книга складається з двох частин: «Прикарпаття, засуджене за любов до України» та «Сибірська сага Західної України», які тематично споріднені. У них мовиться про жорстокі репресії комуністичної влади, які відбувалися впродовж 1939 – на початку 1950-х рр. у Західній Україні. На прикладі сіл Нижній Березів, Середній Березів, Баня-Березів, Вижній Березів, Текуча, Прокурава показано боротьбу українців проти московських та німецьких поневолювачів, увиразнено імена та прізвища жертв репресій комуністичного та нацистського режимів. У другій частині книги йдеться про сибірське поселення Омгортон, що за 500 км від Омська, де опинилося понад дві сотні людей, з-поміж яких і авторка книги, із восьми сіл Львівщини та Івано-Франківщини, депортованих унаслідок каральної операції 1947 р. під назвою «Захід». Розповідається про героїку і трагізм омгортонського барака, про українських бранців, які, всупереч нелюдським умовам животіння, рабській праці, зуміли вижити, плекали високі людські цінності, не втратили свого національного «Я» та через роки пронесли палку любов до України.

ББК 84.4 УКР6

© Л.І. Білавич-Кузич, 2021
© Видавництво
“Писаний Камінь”, 2021

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

*Це ж треба мати сатанинський намір,
Таїть в душі невиліковний сказ,
Щоб тяжко так знущатися над нами
Та ще й до всього звинуватить нас.*

Ліна Костенко

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ!

Сьогодні Ти взяв до рук книгу «Сибірська Голгофа Західної України у XX сторіччі» – скорботну розповідь про героїко-трагічний відтинок української історії XX сторіччя, пов'язаний з добою національно-визвольних змагань, згортанням повстанського руху та жакливими репресіями, що розпочалися 1939 р. та тривали до початку 1950-х рр. у Західній Україні.

«Сибірська Голгофа Західної України у XX сторіччі» – це реалістична розповідь про долі сотень людей, репресованих та депортованих як «вороги народу» до Сибіру.

Книга складається з двох частин: «Прикарпаття, засуджене за любов до України» та «Сибірська сага Західної України», які тематично споріднені. У них мовиться про жорстокі репресії комуністичної влади, які відбувалися впродовж 1939 – на початку 1950-х рр. у Західній Україні. На прикладі сіл Нижній Березів, Середній Березів, Баня-Березів, Вижній Березів, Текуча, Прокурава показано боротьбу українців проти московських та німецьких поневолювачів, увиразнено імена та прізвища жертв репресій комуністичного та нацистського режимів.

У другій частині книги «Сибірська сага Західної України» ідеться про сибірське поселення Омгортот, що за 500 км від Омська, де опинилося понад дві сотні людей, з-поміж яких і авторка книги. Це українські патріоти з восьми сіл Львівщини та Івано-Франківщини, депорто-

ваних унаслідок каральної операції 1947 р. під назвою «Захід», здійсненої 21-23 жовтня 1947 р. радянською владою, унаслідок якої у жовтні 1947 р. органами держбезпеки СРСР вислано до Сибіру, Казахстану, Далекого Сходу 26 332 сім'ї учасників націоналістичного підпілля у кількості 77 791 особа*.

У цьому поселенні репресованих українських невільників опинилося 229 людей із восьми галицьких сіл: Нижнього Березова, Текучі, Черемхова, Фитькова, Красної, Парищ, Цуцилова, Переросля, що на Івано-Франківщині, та Дашави, Стрия, Ярушичів, Лотатників, Великих Дідушичів, що на Львівщині. Лише з Нижнього Березова було вивезено 24 родини (66 осіб), з Дашави – 23 людей, з Переросля – 24 особи... Серед сибірських снігів пройшло дитинство 81 дитини.

«Сибірська сага Західної України» – це не лише історія одного омгтортопського барака (таких невільників бараків у Сибіру, Казахстані були тисячі), який злою волею долі змушені були заселити родини Пригородських, Будуровичів, Косовчичів, Арсеничів, Перцовичів, Кузичів, Негричів, 8 родин Ґеників, 2 сім'ї Ільницьких, 2 сім'ї Фіцичів, 2 сім'ї Скільських, 2 сім'ї Кіцелюків, 2 сім'ї Дутчаків, Повшенюків, Костенюків, Кучераків, Голдищуків, Андруховичів, Бровчуків, Верб'юків, Ковалюків, Лесюків, Габораків, Якуб'яків, Гнатюків, Петруків, 3 сім'ї Панькових, 2 сім'ї Рудників, Сікорів, Бардинів, Цюнаків, Бомбиків, Проців, Петрівих, Собків, Новаків, Кос, Скобликів, Канюгів, 2 сім'ї Галіїв, 2 сім'ї Івасютинів, Гавриленків, Кошевичуків, Пірнаків, Передруків, Мазураків, Савчуків, Огринчуків, Семенюків, Кош, Сукновських, Щербанів, Васильківських, Березовських,

* Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. Т. 2: 1946–1947 рр. Львів, 1998. С. 287–289.

Боднаруків, Тарантюків, Смижуків, Дмитруків, Дутчаків... Холодно-крижаного грудня 1947 року вони, голодні, босі й нагі, ступилина чужу сибірську землю, яку скропили й освятили своїми слізьми, щоб побрататися, зріднитися, подружитися, утворивши єдину соборну невольничу сім'ю українських бранців. Сім'ю, яку вони й досі шанують, плакають. Сім'ю, яку намагаються відвідувати. Сім'ю, яку неможливо забути навіть через 60 літ.

У цих українських страдників не було щасливого й безжурного дитинства, безтурботної юності. Вони загубилися десь там, серед тайги на чужині. Сьогодні життя внесло нові мазки до їхніх облич, а Сибір обвітрити, зарубцював не лише сердечні рани, а й риси обличчя, роки посріблили волосся. А спомини, іноді тяжкі, болючі крають і досі їхні серця, а в грудях обценьками й до тепер стискає душевний біль. Ні постійні голод і холод, ні рабська праця, що висмоктувала останні сили, що перетворювала людей на автоматів, що підірвала здоров'я не одного дорослого, що вкрала дитинство не в однієї дитини, – навіть вони не витравили в сибірських невольників любов до України, до Бога, до людей.

Я пишаюся цими українськими мучениками, бо Вони не зламалися, вистояли гідно і чесно, наперекір усьому вижили самі, дали життя іншим, щоб не перервалася нитка нації, щоб множився український рід вівки вічні.

«Сибірська Голгофа Західної України у ХХ сторічч» – це не лише авторські спомини, а й десятків моїх посестер і побратимів з Омгортапа, усіх тих, хто сьогодні, дякувати Богові, ще живе, тих, хто пам'ятає про репресованих земляків, тих, хто своєю подвижницькою працею долучився до створення своєрідного літопису національно-визвольних змагань мешканців сіл Нижній Березів, Середній Березів, Вижній Березів, Баня-Березів, Прокура-

ви, допомігши зібрати інформацію про депортованих до Сибіру українців, про жертв нацистського та радянського режимів у 1939-на початку 1950-х рр. Авторка, зокрема, висловлює найщирішу вдячність Миколі Григоровичу Васкулу, громадському активістові Косівщини, мешканцеві с. Баня-Березів; Уляні Михайлівні Лазарович, мешканці с. Середній Березів; Марії Михайлівні Рекуник, мешканці с-ща Яблунів; Марії Василівні Перцович та Степанії Миколаївні Симчич, мешканкам с. Вижній Березів; Марії Іванівні Іванків, Олені Іванівні Геник, Парасці Миколаївні Будурович, мешканкам с. Нижній Березів; Миколі Петровичу Гарасим'юкові, директору Прокуравської школи, Ганні Іванівні Микитин та Ірині Василівні Матійчук, мешканкам с. Прокурава; Володимирі Іллічу Мамчукові, громадському діячеві краю, мешканцеві м. Косів, які активно допомагали в зборі матеріалів про репресованих та депортованих земляків, за велику пошукову діяльність, здійснену за складних умов пандемії коронавірусу.

У книзі зі всією документальною скуппульозністю подано факти, збережено імена, а також використано світлина із сімейних архівів І.Березовського, М.Голдищука, М.Кіцелюк, М.Повшенюк, Г.Гавриленко, К.Передрук, С. Геника, Д.Фіцича, О.Кузич, Н.Паньків, М. Перцович, Н. Романчич та ін. А ще поезії Тараса Шевченка, які були для нас, сибірських в'язнів,чимсь більшим, як вірші, вони були великим духовним скарбом, вони були на чужині нашою маленькоюУкраїною.

416 репресованих осіб, а саме: 97 людей із с. Нижній Березів (35 з них не повернулося в Україну), 68 людей (23 осіб не повернулися) із Середнього Березова, 45 осіб (24 людей не повернулося) із с. Текуча, 66 осіб (19 людей не повернулося) із с. Вижній Березів, 20 людей із с. Прокурава, 118 осіб із прикарпатських сіл Черемхів,Фитьків,

Красна, Парище, Цуцилів, Переросль, міст Дашава, Стрий, сіл Ярушичі, Лотатники, Великі Дідушичі, що на Львівщині, – повторили страдницький шлях Христа, неймовірно важкий, нелюдський.

Хто ж розповість світові про ті знущання, тортури, кпини, які дісталися на долю сибірських в'язнів середини ХХ сторіччя, жертв більшовицько-комуністично-російського режиму? Хто відповість сьогодні за понівечені людські долі? Хто відповість за підірване, скалічене здоров'я? Хто поверне до життя тих, які обморожені залишилися навічно лежати на сибірському снігу? Хто?

Мабуть, уже ніхто. Утім, мусимо бодай би знати про них, – тих, хто праведною душею, хто востаннє благально дивився на земляків, мовчазним прощальним поглядом проводжав рідні обличчя і благав: «Передайте в Україну, що вже більше не живу».

Тому святий обов'язок тих, хто сьогодні живий, віддати належний пошанівок героям. Отож ця книга – це маленька дешифрація, це скромний дар тим людям. Кожен щирий і справжній українець мусить достеменно знати цю героїко-трагічну сторінку історії власної держави, написану великою синівською любов'ю до неї і молодою кров'ю її дітей.

Десятки родин так і не повернулося в Україну, якот шість сімей із прикарпатського Черемхова. І їм, усім тим, хто залишився на чужині, сьогодні ще важче, бо не побачать весняного цвіту яблуневих садів, не скоштують кришталевої криничної води, не почують тьохкання соловейка, не насолоджуватимуться грою троїстих музик, не братимуть ніколи участі у Службі Божій рідною мовою, як, і зрештою, не почують жодного українського слова поза межами власної домівки.

Бо так склалася доля. Бо цей життєвий сценарій, укладений на початках, мабуть, зі щасливим кінцем, брутално

був переписаний сценаристами-нелюдами із Москви, а вони ніколи за жодних умов не робили щасливим кінець.

Цим нашим сибірським побратимам дісталася горя по вінця й вище. Горя, що зветься чужина. Чужина – якпосестра. Навічно. Назавжди. Бо та рідна сестра була далеко й не квапилася повернути до рідного порога своїхбратів і сестер. Більше того, подбала, щоб і того батьківського порога не було: людські оселі знесли з лиця землі, щоб і сліду не залишилося. А відтак офіційноне давала права на проживання – не прописувала. І якнаслідок – люди не одержували місця для праці.

Реабілітовані історією. Це ті, котрі пройшли складнийшлях повернення на батьківщину, сповнений поневірянь,злигоднів, відмовою в житлі, праці чи навчанні, з гідністюпронесли тавро «меншовартісного громадянина УРСР», донині, на жаль, так і не пошановані в незалежній Україні.Тому не випадково вибрано в назву книги слово «сага»,що означає «епічне сказання про легендарних героїв та історичних осіб», бо це справжні Лицарі Духу, справжніукраїнські патріоти, справжні її Доньки і Сини.

Частина 1. Прикарпаття, засуджене за любов до України

ОПЕРАЦІЯ «ЗАХІД» 1947 Р. ЯК НАЙМАСОВІША РЕПРЕСИВНА АКЦІЯ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У ХХ СТОРІЧЧІ*

Комуністичний режим у Західній Україні використовував таке явище в боротьбі з «неблагонадійними елементами», як депортації – примусове виселення з місця постійного проживання особи, групи осіб чи народів, визнаних владою соціально небезпечними. Депортації здійснювали на основі адміністративного або судового рішення і часто супроводжувалися терором. Ці каральні акції гальмували небезпечний для радянської влади політичний та національно-культурний розвиток поневолених народів. Щодо Західної України, то комуністичний терор почався тут з вересня 1939 р., коли радянські війська перейшли Збруч.

Усього, за даними Галузевого державного архіву СБУ в 1944–1946 рр., з теренів Західної України у віддалені місцевості СРСР було депортовано 14 728 родин учасників національно-визвольного руху в кількості 36 608 осіб**, проте партійне керівництво УРСР вимагало від силових структур не зупинятися на досягнутому. До наймасовіших у Західній Україні належить каральна акція «Захід», здійснена 21-23 жовтня 1947 р. радянською владою, унаслідок якої у жовтні 1947 р. органа-

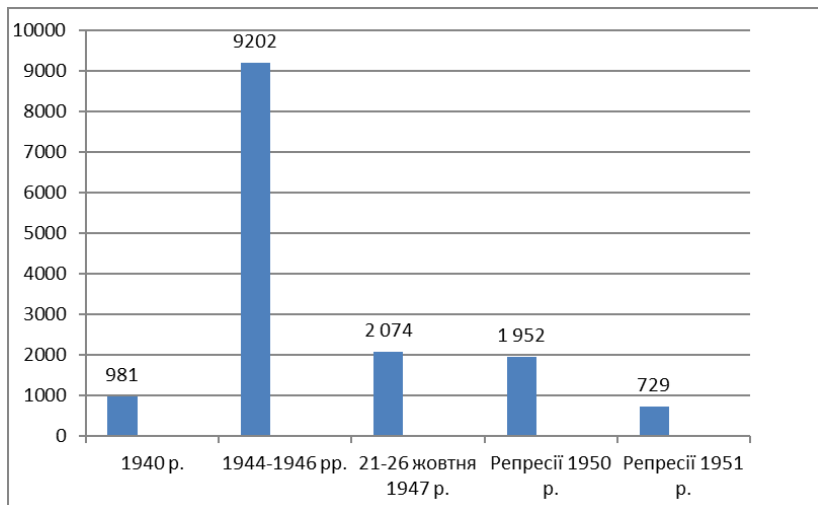
* Авторка розділу – Савчук Софія, гімназистка 2-А класу Католицького ліцею ім. Василя Великого (м. Івано-Франківськ).

** Бажан О. Операція "Захід": до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2013. Вип. 18. С. 340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2013_18_31

ми держбезпеки СРСР вислано 26 332 сім'ї учасників націоналістичного підпілля у кількості 77 791 особа*.

На рис. 1 подано інформацію про кількість репресованих родин на Прикарпатті впродовж 1940-1951 рр.

Одна з головних цілей депортаційних каральних акцій – нейтралізувати діяльність Української повстанської армії (УПА) та тих, хто їй співчував і допомагав.

*Рис. 1. Кількість репресованих родин на Прикарпатті унаслідок каральних акцій з 40-50-х рр. XX ст.***

Стверджуємо про те, що Москва ретельно готувалася до проведення репресивних заходів проти українського мирного населення, які за своєю антигуманною природою є підстави кваліфікувати як злочин проти людства. Наведемо в хронологічній послідовності окремі

* Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. Т. 2: 1946–1947 рр. Львів, 1998. С. 287–289.

** Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Книга перша. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. С. 24.

постанови, інструкції, розпорядження чинної влади, щоб увиразнити масштабність цієї трагічної сторінки історії України (табл. 1)*.

Таблиця 1

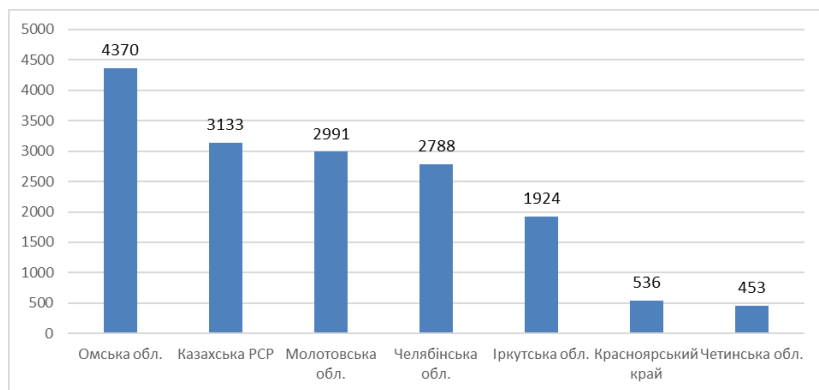
Окремі документи чинної влади, які регламентували механізми депортаційних акцій

5 квітня 1944 р.	Інструкція наркома внутрішніх справ УРСР про порядок заслання членів сімей оунівців у віддалені райони Красноярського краю, Омської, Новосибірської та Іркутської областей
15 січня 1945 р.	Постанова ЦК КП(б)У «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України»
22 серпня 1947 р.	Наказ міністра держбезпеки СРСР В. Абакумова № 00430 «Про виселення сімей засуджених, убитих, тих, хто перебуває на нелегальному становищі, активних націоналістів та бандитів із території західних областей України»
10 вересня 1947 р.	Постанова Ради Міністрів (РМ) СРСР «Про виселення із західних областей УРСР членів родин оунівців»
3 жовтня 1947 р.	Генерал-лейтенант В. Рясний затвердив «План заходів МВС СРСР по перевезенню спецпереселенців із західних областей УРСР»
10 жовтня 1947 р.	Директива міністра внутрішніх справ УРСР Т. Строкача про затвердження плану оперативних заходів по своєму відомству

Як бачимо, ще 1944 р. розпочалися серйозні кроки комуністичної влади щодо боротьби з українським рухом Опору. 1947 р. чинна влада вжила конкретних заходів на шляху до успішного здійснення масштабної каральної операції «Захід». Так, у секретній постанові РМ СРСР від 10 вересня 1947 р. про забезпечення

* Укладено авторкою на основі джерел: Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. К.: Либідь-Військо України, 1994. Кн. 1. С. 281; Бажан О. Операція "Захід": до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*. 2013. Вип. 18. С. 338-349. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2013_18_31

вугільної промисловості Радянського Союзу робочою силою була пропозиція направляти людей із сільської місцевості на шахти Карагандинської, Архангельської, Вологодської, Кемеровської, Тюменської, Челябінської, Читинської областей (рис. 2).

*Рис. 2. Місця депортації українців у Російській Радянській Соціалістичній Республіці станом на початок 1948 р.**

Серед виселених родин переважали селяни-середняки – основа традиційної господарської структури українського села. Станом на 1 січня 1948 року українців розселили: Омська обл. – 4 370 сімей, Казахська РСР – 3 133 сім'ї, Молотовська обл. – 2 991 сім'я, Челябінська обл. – 2 788 сімей, Іркутська обл. – 1 924 сім'ї, Красноярський край – 536 сімей, Четинська обл. – 453 сім'ї.

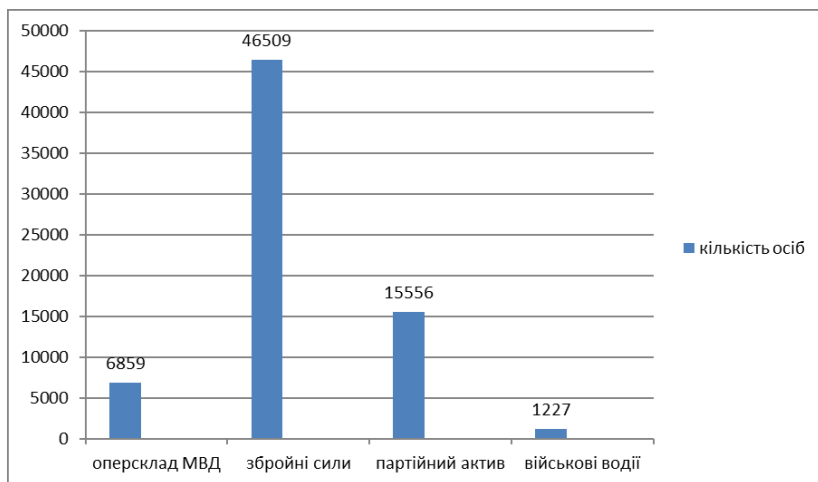
* Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953). Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Л. Українки, 2008. С. 67.

Науковці* припускають, що директива 10 жовтня 1947 р. (табл. 1) стала одним із наслідків наради 23 квітня 1947 року, яка відбулася у Львові із секретарями обкомів КП(б)У та начальниками обласних УМДБ за участі М. Хрущова та Л. Кагановича, де серйозно обговорювали недоліки виконання депортаційної роботи радянськими спецслужбами в західних областях України та ухвалювали важливе рішення, яке стосується проведення операції «Захід», метою якої з-поміж іншого стала ліквідація повстанської бази, відтак українське підпілля унаслідок цієї акції повинно було втратити можливих новобранців, матеріальну і моральну підтримку.

Згідно із постановою РМ СРСР від 10 вересня 1947 р., під депортацію потрапляли передовсім родини «учасників банд ОУН, пособників, учасників ОУН та членів їхніх родин, куркулів-націоналістів та їхні родини». Із шести збірних пунктів (Коломия, Львів, Дрогобич, Чортків, Рівне, Ковель) майже 75 000 українців було вивезено до Росії.

За нашими підрахунками, здійсненими на основі доступних джерел, каральну операцію «Захід» упроваджували 70 151 особа з оперативного складу МДБ, особового складу МВС, солдати, «стрибки», армійські водії, радянський партійний актив та ін. (рис. 3).

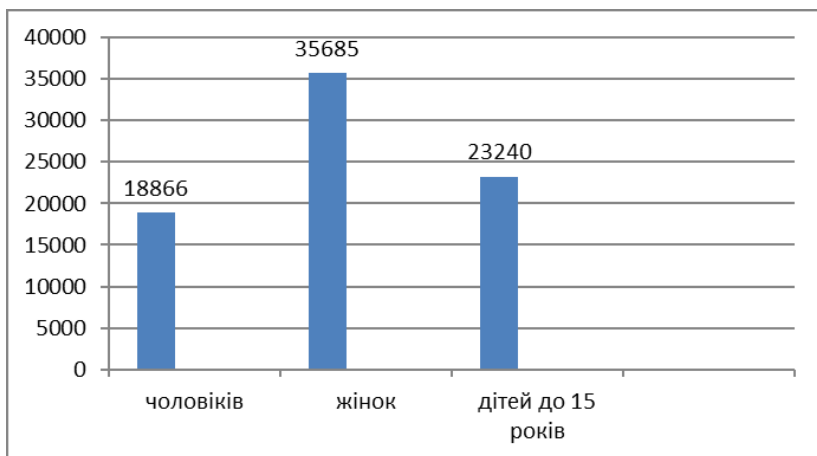
* Бажан О. Операція "Захід": до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2013. Вип. 18. С. 338-349. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2013_18_31 та ін.

*Рис.3. Основні організатори і виконавці операції «Захід»**

Фактично на кожного репресованого українця припадав один представник злочинної влади. Якщо зважати на те, що з-поміж жертв репресій переважали жінки 35 685, що становило 45,87 %, діти віком до 15 років – 23 240 осіб, що становило 29,87%, та чоловіки (18866 осіб), а це зазвичай літні люди, що становило 24, 25% (усього 77 791 осіб) (рис. 4), то ще більше увиразнюється увесь трагізм ситуації, а також той факт, яким небезпечним для комуністичного репресивного режиму був цей контингент українців, національно-свідомих, патріотів, які виборювали незалежність України.

* Бажан О. Операція "Захід": до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2013. Вип. 18. С. 338-349. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2013_18_31

*Рис.4. Кількість депортованих українців 21-26 жовтня 1947 р.**

Десятки тисяч українців, репресованих 1947 р., їхні родини, діти та онуки, прийдешні покоління повинні знати, як радянська влада оцінила діяльність своїх опричників, які здійснили одну з небачених за своєю масовістю, цинізмом, антигуманністю каральних терористичних акцій проти українців. Як засвідчують джерела, зусилля співробітників МДБ СРСР у проведенні в найкоротші терміни наймасовішої депортаційної акції на теренах Західної України були належним чином відзначені в Кремлі: Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 жовтня 1948 р. «за успішне виконання спеціального завдання Уряду по боротьбі з націоналістичним підпіллям в Західній

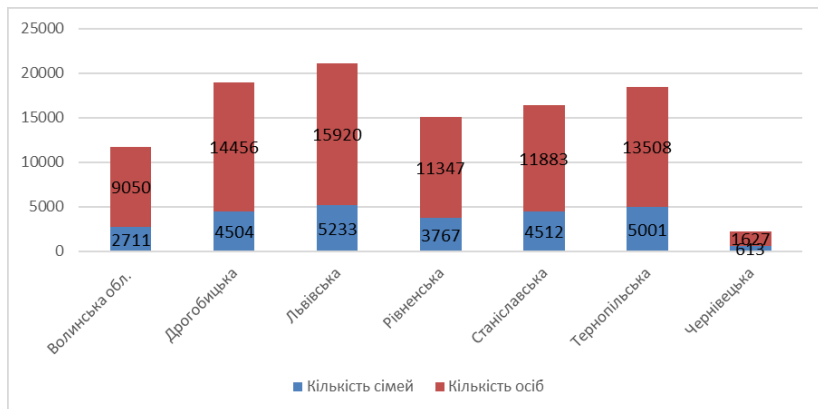
* Бажан О. Операція "Захід": до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*. 2013. Вип. 18. С. 338-349. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2013_18_31; Сулима С. «Забути не можна – пам'ятати!» URL: <http://www.golos.com.ua/article/323385>

Україні» були нагороджені: орденом Червоного Прапора – начальник ГУВВ МДБ СРСР генерал-лейтенант Петро Васильович Бурмак; начальник УМДБ Львівської області генерал-лейтенант Олександр Іванович Воронін; заступник начальника 5 управління МДБ СРСР полковник Михайло Нифонович Головков; начальник УМДБ Тернопільської області полковник Василь Дмитрович Коломієць; начальник УМДБ Дрогобицької області полковник Володимир Федорович Майструк; 1-й заступник міністра держбезпеки СРСР генерал-лейтенант Сергій Іванович Огольцов; начальник УМДБ Станіславської області полковник Роман Миколайович Сараєв; орденом Вітчизняної війни I ступеня – заступник міністра держбезпеки СРСР генерал-лейтенант Афанасій Сергійович Білов; начальник ГУО МДБ СРСР на транспорті генерал-лейтенант Олександр Анатолійович Вадіс; заступник міністра внутрішніх справ УРСР по неоперативним питанням комісар міліції 3 рангу Микола Олексійович Дятлов; начальник УМДБ Волинської області полковник Іван Арсентійович Матвієнко; начальник УМДБ Чернівецької області полковник Микола Антонович Решетов; начальник УМДБ Рівненської області полковник Володимир Григорович Шевченко. Усього було нагороджено 1708 осіб, з них орденом Червоного Прапора – 49, орденом Вітчизняної війни I ступеня – 193, орденом Вітчизняної війни II ступеня – 272, орденом Червоної Зірки – 572, медаллю «За відвагу» – 523, медаллю «За бойові заслуги» – 99*.

За діями цих та інших карателів, керованих Московою, – загублені життя десятків тисяч українців.

* Бажан О. Операція "Захід": до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. 2013. Вип. 18. С. 345-346. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2013_18_31

Як видно з рис. 5, каральна акція «Захід» охоплювала всю Західну Україну, за винятком Закарпаття.

*Рис. 5. Кількість депортованих із Західної України (по областях) 21-26 жовтня 1947 р.**

Акція насильного переміщення великої кількості людей розроблялася співробітниками МДБ за всіма канонами військової операції. На період проведення депортації була розроблена спеціальна таблиця радіосигналів Операція «Захід»: наприклад, комбінація цифр «470» означала – «виселення закінчив»; «617» – «веду бій з бандою в координатах» і т. п. На військових топографічних картах співробітники МДБ відобразили місця спеціальних збірних пунктів, схеми розташування нафтових баз, полкових складів паливно-мастильних матеріалів, заправних пунктів автомашин, напрямок руху транспорту зі спецконтингентом. Завчасно у друкарні було виготовлено

* Бажан О. Операція "Захід": до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2013. Вип. 18. С. 345. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2013_18_31

бланки: «Ешелонний список висланих сімей», «Протокол обшуку», «Акт опису майна». Операція «Захід» готувалася в режимі суворої секретності. До прикладу, секретарі райкомів партії та начальники місцевих підрозділів МДБ були поінформовані про каральну акцію за 2–3 дні, а інші виконавці дізналися про депортацію тільки з початком її реалізації – о 6 ранку 21 жовтня 1947 р.*.

Винятково за складних метеорологічних умов відбувалося «вилучення ворожого елемента» в Станіславській та Чернівецькій областях. Напередодні операції в гірських районах Жаб'євського, Кутського, Косівського, Долинського районів Станіславщини унаслідок хурделиці сніжний покрив сягав до 2 метрів. У сніжному капкані опинилося 55 військових машин на шляху руху з Коломиї до Косова. По дорозі з Надвірної в Жаб'є застрягло 30 автомашин з радянськими солдатами. Спроба прокласти дорогу до Яремчі і далі в гори за допомогою танків теж зазнала фіаско. У зв'язку зі сніжною стихією операція «Захід» у Чернівецькій області була подовжена до 23 жовтня 1947 р.**

Результати каральної операції «Захід» були підбиті наприкінці жовтня 1947 р. Міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов у листі на ім'я заступника голови Ради міністрів СРСР Л. Берії доповідав про вилучення із західних областей України 26 682 сімей спецпереселенців або 76 192

* Бажан О. Операція "Захід": до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. 2013. Вип. 18. С. 343. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2013_18_31; Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.). К., 2009. С. 370.

** Бажан О. Операція "Захід": до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. 2013. Вип. 18. С. 344. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2013_18_31

особи, в тому числі чоловіків – 18 866, жінок – 35 152, дітей – 22 174. З них у примусовому порядку було направлено на підприємства вугільної промисловості східних районів СРСР 21 380 сімей (60 814 осіб), у тому числі на комбінат «Кузбасвугілля» – 30 251 особу; комбінат «Челябінськвугілля» – 10 495 осіб.; комбінат «Молотоввугілля» – 4 976 осіб; комбінат «Карагандавугілля» – 8 191 особу; комбінат «Східсибвугілля» – 5 203 особи; вугільний сектор Красноярського краю – 1 698 осіб. Окрім того, 5 264 сім'ї (15 202 особи) «активних українських націоналістів» під конвоєм були направлені в Омську область для роботи на промислових підприємствах та сільському господарстві. Масштаби жовтневої 1947 р. депортації з теренів Західної України постійно уточнювалися. Так, у «Довідці про кількість виселеного контингенту з території України на період 1944–1948 рр.» вказувалося, що у жовтні 1947 р. органами держбезпеки СРСР вислано 26 332 сім'ї учасників націоналістичного підпілля (77 791 особу). Згодом у доповідній записці заступнику голови Ради міністрів СРСР Л. Берії від 28 листопада 1947 р. міністр внутрішніх справ С. Круглов уточнив кількість депортованих осіб, направлених на роботу у вугільну промисловість східних районів СРСР – 21 197 сімей (61 066 осіб)*.

Її масштаби, мабуть, були б ще більшими, якби на заваді організаторів та виконавців не стали несприятливі погодні умови: на Прикарпатті, Буковині випав великий сніг, що створило перешкоди для проведення у стислі терміни каральної акції, а також вчасного доступу до осель в окремих гірських регіонах, чимало українських родин змогло врятуватися від виселення.

* Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. Т. 2: 1946–1947 рр. Львів, 1998. С. 287–289.

Де зараз ви, кати мого народу?
Де велич ваша, сила ваша де?
На ясні зорі і на тихі води
Вже чорна ваша злоба не впаде.

Народ росте, і множитья, і діє
Без ваших нагаїв і палаша.
Під сонцем вічності древніє й молодіє
Його жорстока й лагідна душа.

Народ мій є! Народ мій завжди буде!
Ніхто не перекреслить мій народ!
Пощезнуть всі перевертні й прибудли,
І орди завойовників-заброд!

Ви, байстрюки катів осатанілих,
Не забувайте, виродки, ніде:
Народ мій є! В його гарячих жилах
Козацька кров пульсує і гуде!

Василь Симоненко

ПРИКАРПАТСЬКЕ СЕЛО БАНЯ-БЕРЕЗІВ НА ТЛІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСТВА В 1940–1950-х рр.*

З Баня-Березова вийшло багато борців за незалежну Україну. З-поміж них Микола Томащук, сільський солтис, кущовий ОУН, загинув улітку 1942 р. у гестапівській в'язниці в Коломиї; війт Микола Григор-

* Інформацію надав Микола Григорович Васкул, громадський активіст Косівщини, мешканець с. Баня-Березів, родина якого брала активну участь у національно-визвольних змаганнях українства 40-50-х рр. ХХ ст. Також використано матеріали Інтернет-джерела «Члени ОУН, вояки УПА, члени збройного підпілля ОУН села Баня-Березів, які в боях та концтаборах загинули за волю України», підготовлені відомим громадсько-політичним діячем Святославом Перцовичем. URL: <https://bereziv.kosiv.org.ua/2013/06/19/153/>

чук та його сини Микола, Михайло і Степан, усі позвірячому замордовані енкаведистами восени 1944 р.; Михайло Григорчук, доктор медицини, поручик дивізії «Галичина», загинув 1944 р. під Бродами; священник Микола Лютий, колишній сотник УСС, його два сини Володимир і Мирослав загинули 1944 р. під Бродами як вояки дивізії «Галичина». Офіцерами в УСС, УВО, дивізії «Галичина», УПА були понад 30 баян-бerezівців. Велику роль у вихованні національної свідомості мешканців села відіграла «Січ», організована в 1910 р., та осередок ОУН, створений у 1938 р. (керівники «Холодний», «Мороз», «Орел»)*.

Як зазначає Михайло Томащук у книзі «Березови в історії Гуцульщини» (Коломия, 1997 р., с. 153): «У Баян-Березові люди наперед дізналися про заплановану акцію і поховалися, так що чекісти знаходили серед засніженої ночі порожні пустки. Ховатися від вивозу не захотіли лише батьки засудженої у 1946 р. дочки Ганни Гвоздичької. Мати (Олексиха) сказала енкаведистам, що добровільно їде в Сибір шукати свою єдину донечку».

Із села Баян-Березів була вивезена одна сім'я Гвоздичьких до Омської області, у радгосп «Іскра».

Гвоздичький Олекса Петрович. Помер 1976 р. в Омській області.

Гвоздичька Марія Григорівна повернулася до Баян-Березова 1976 р., померла 1990 р. Залишеної хати та господарських будівель не застала. Жінці довелося зводити житло заново.

* Село Баян-Березів – Косів. URL: <http://kosiv.org.ua/index.cfm/do/villages.banya-bereziv>

**Учасники збройної боротьби,
які були заарештовані та відбували покарання
в радянських тюрмах***

Басараба Дмитро, 1903 р.н., батько «Лободи» – **Басараби Михайла**. Заарештований 1947 р. Перебував у тюрмах Херсона та Іркутська. Відбув 7 років концтаборів. Повернувся додому.

Басараба Олена Антонівна – «Ягода» (1927 р.н.) – зв'язкова. Рідна сестра «Габка». Заарештована 03.02.1946. Звинувачення: кур'єр УПА, постачала УПА продукти. Засуджена 07.05.1946 на 10 років позбавлення волі та 3 роки «пониження в правах». Загинула на сибірському лісоповалі. Місце поховання невідоме.

Варвадюк Микола Григорович, 1925 р.н. Заарештований 18.05.1947. Засуджений 16.07.1947 на десять років позбавлення волі та три роки «пониження в правах».

Васкул Василь Михайлович, 1904 р.н. Заарештований 24.02.1945. Засуджений 29.06.1946 на десять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах».

Васкул Василь Степанович, 1906 р.н. Заарештований 3.03.1946. Засуджений 12.06.1946 на десять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах».

Васкул Григорій Юзефович – «Лихий», 1928 р.н. Заарештований 24.03.1947. Засуджений 28.06.1947 на

* Подаємо інформацію за матеріалами Миколи Григоровича Васкула, громадського активіста, мешканця с. Баня-Березів.

десять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах».

Васкул Олена Петрівна – «Калина», 1912 р.н. Заарештована 16.02.1946. Засуджена 13.0.1946 на десять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах».

Васкул Розалія Василівна (Чіпіранюкова) (1926) – член ОУН. Схоплена чекістами в хаті батьків «Лободи» – Басараби Михайла 14.02.1945. Звинувачення: член ОУН, станична жіночої сітки ОУН. Засуджена 28.06.1946 на 10 років позбавлення волі та 5 років «пониження в правах» з конфіскацією майна. Додому не повернулася.

Гвоздівка-Голинська Ганна Олексіївна – «Тополя», 1928 р.н. Заарештована 19.02.1946. Засуджена 26.05.1946 на десять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах». Звільнена 1955 р. Рік жила в Омську, куди були виселені її батьки 1947 р.

Гвоздівський Микола Васильович – «Шумний», 1928 р.н. Заарештований 27.10.1945. Засуджений 27.02.1946 на десять років позбавлення волі. Повернувся і проживав у селі Баня-Березів.

Голинська Ганна Семенівна, 1931 р.н. Заарештована 4.02.1950. Засуджена 7.03.1950 на двадцять п'ять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах». Проживала в с-щі Делятині, що на Івано-Франківщині.

Голинська Марія Миколаївна – «Лебідка», 1926 р.н. Заарештована 12.02.1946. Засуджена 3.06. 1946 на десять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах». Поживала в Королівці, що на Коломийщині.

Голинська Олена Михайлівна – «Одарка», 1930 р.н. Заарештована 14.02.1950. Засуджена 8.03.1950 на двадцять п'ять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах». Проживала в с-щі Ворохта, що на Івано-Франківщині.

Голинська Розалія Михайлівна – «Роза», 1926 р.н. Заарештована 25.02.1946. Засуджена 1.08.1946 р. на десять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах». Проживала в Чебоксарах (Чувашія).

Голинський Михайло Семенович – «Чорний», 1921 р.н. Схоплений 1945 р. Засуджений до розстрілу, помилуваний. Багаторічний в'язнь ГУЛАГУ. Проживав в Івано-Франківську.

Григорчук Іван Васильович, 1921 р.н. Схоплений 1946 р. під час спроби перейти кордон на Захід. Засуджений на десять років позбавлення волі. Звільнений 1957 р. Проживав у Львові.

Григорчук-Галицька Розалія Василівна – «Ягідка», 1926 р.н. Заарештована 25.02.1946. Засуджена 26.05.1946 на десять років позбавлення волі. Учасниця повстання політв'язнів у Норильську. Померла 2020 р. у Коломії.

Данилюк Михайло Михайлович – «Роман», 1922 р.н. Учасник бою під Городами (присілок с. Баня-Березів). Видав себе за німця і не був розстріляний. Засуджений на десять років позбавлення волі та п'ять років висилки. Звільнений 1957 р. Проживав у Коломиї. Помер 1993 р.

Кіцелюк Микола Миколайович – «Тарас», 1920 р.н., стрілець сотні «Цигана», спійманий у с. Лючки. Засуджений на 25 років. Додому не повернувся.

Лазарович Антон Іванович – «Проць», 1920 р.н, політреферент сотні «Мороза». Заарештований 9.03.1946. Засуджений 10.05. 1946 на десять років позбавлення волі та три роки «пониження в правах». Загинув на лісоповалі в Комі АРСР.

Лазарович Антон Петрович, 1925 р.н. Заарештований 5.09.1945. Засуджений 22.08.1946 на десять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах».

Лазарович Микола Григорович – «Недоля», «Чуприна», 1924 р.н. Потрапив у полон 4.02.1946. Засуджений 17.04.1946 р. на десять років позбавлення волі. Звільнився 1957 р. Проживав в Одеській області.

Легуневич Іван Ількович – «Сливка» (1905 р.н.), стрілець сотні «Гамалії», член збройного підпілля ОУН. Схоплений 09.03.1946 у своїй хаті, коли прибув на хрестини своєї донечки. Звинувачення: вояк УПА. Засуджений 07.05.1946 на 10 років позбавлення волі та 5 років «пониження в правах» з конфіскацією майна.

Загинув на лісоповалі в Комі АРСР. Точна дата та місце поховання невідомі.

Пукас Микла Іванович — «Спокійний», 1924 р.н. Заарештований 26.10.1945. Засуджений 27.02.1946 на десять років позбавлення волі. Звільнений 1956 р. Проживав у Коломиї.

Самак Василь Іванович, 1894 р.н. Засуджений 1947 р. на 10 років таборів. До Баня-Березова повернувся 1956 р.

Сенітович Антон Васильович — «Морозенко», 1908 р.н. Станичний ОУН. Заарештований 13.02.1946. Засуджений 7.06.1946 на десять років позбавлення волі та п'ять років «пониження в правах». Звільнений 1957 р. Жив на спецпоселенні в м. Тимир-Тац, біля Караганди. Помер 1982 р. на Донеччині.

Томащук Олена Петрівна. Засуджена на 10 років позбавлення волі. Повернулася 1956 р.

Шевчук Василь Миколайович, 1920 р.н. Заарештований 14.08.1946. Засуджений 15.10.1946 на десять років позбавлення волі.

Явдошеняк Степан Степанович, 1926 р.н. Засуджений на 25 років позбавлення волі та п'ять років виселення. Помер 1977 р. у рідному селі.

О, рідні села, притамуйте болі.
О, погамуй сльозу свою, Березів і Космач.
Який нелегкий випав шлях до волі.
Крізь вічні муки і скорботний плач.
Схилімо, чесні люди, наші лица,
Припустімо наші прапори:
Скатовані дівчата, мов косиці,
І красні хлопці, наче явори.
Не грали вам музики на весіллі,
Не до весіль було, не до забав,
Бо кат, напившись крові на похмілля,
На горло матері-Вкраїні став.
Чуже не гарбав мій народ ніколи,
Не посягав на Волгу чи Сибір.
Ми в ріднім краю боронили волю,
Повстанцями ішли у рідний бір.
За що вам шкіру дерли, наче лико?
За що вам цвяхи били у кістки? ...
Народе мій! Який твій біль великий —
Не відболить, не втихне на віки

Дмитро АРСЕНИЧ

**Члени ОУН, вояки УПА, члени збройного
підпілля ОУН с. Баня-Березів, які в боях
та концтаборах загинули за волю України***

Басараба Василь Антонович – «Грабок» (1923 – 12.02.1946, с. Лючки) – стрілець сотні «Мороза». Загинув в бункері.

Басараба Василь Михайлович (1910 – ???) – член ОУН. Вистежений провокатором та заарештований гестапо восени 1943 року у Коломиї. Загинув у німецькому концтаборі.

* Використано матеріали про учасників визвольного руху на Косівщині, підготовлені відомим громадсько-політичним діячем Святославом Перцовичем, які вміщені в Інтернет-джерелі «Члени ОУН, вояки УПА, члени збройного підпілля ОУН села Баня-Березів, які в боях та концтаборах загинули за волю України». URL: <https://bereziv.kosiv.org.ua/2013/06/19/153/>

Басараба Іван Михайлович (1914 – 1946) – стрілець кушової боївки. Розстріляний гарнізонниками в селі на урочищі «Погарі». Перед розстрілом йому викололи очі, відрізали вуха та ніс. Рідний брат Василя та «Колчака».

Басараба Іван Михайлович (1926 – вересень 1945) – стрілець сотні «Мороза». Загинув в бою з НКВДистами.

Басараба Петро Михайлович – «Колчак» (1904 – 04.02.1947) – член ОУН, станичний. Застрелений НКВДистами в урочищі Погарчина.

Білавич Григорій Григорович (1925 – 1947, Буковина) – стрілець сотні «Мороза», член збройного підпілля ОУН. У 1945 підірвав у Татарові потяг з військовою амуніцією. Загинув на Буковині.

Білавич Дмитро Йосипович – «Вдовенко» (1919 – 12.09.1944, с. Середній Березів) – стрілець сотні «Козака» (Микола Яворський), кулеметник сотні «Мороза». Загинув під час нападу на чекістів, які були розквартировані в Середньоберезівській школі. Похований на урочищі Дахново в Середньому Березові.

Білавич Олена Йосипівна (1931 – 01.08.1948) – зв'язкова кушового проводу ОУН, рідна сестра «Вдовенка». Застрелена НКВДистами в урочищі Ями, коли пасла там худобу. Тіло відвезли у Яблунів і вкинули «Криницю смерті» на подвір'ї НКВС*.*(Загинули в бо-*

* За даними джерела (Яблунівські криниці смерті. URL: <http://banderivets.org.ua/yablunivski-krynytsi-smerti.html>), у селищі Яблунів (Косівський район Станіславської області) була розташована катівня-в'язниця НКВД, куди доправляли схоплених повстанців чи тих, хто допомагав підпіллю. Тут їх піддавали нелюдським фізичним тортурам, мертві та понівечені тіла скидали до криниць, які були на подвір'ї катівні НКВС. «Яблунівські криниці смерті» – 5 криниць, у яких було віднайдено останки в'язнів із тюрми Яблунівського НКВС. Перш ніж убити, повстанців морили голодом, піддавали тортурам, розтрощували голови кольбами рушниць, забивали цвяхи в очі, ніздрі, хребет. Розкопки проводилися на території колишнього НКВС та прилеглих до нього територій у липні-серпні 1990 р. Тоді натрапили на засипані колись криниці, до яких енкаведисти скидали трупи вбитих, замордованих та напівживих людей. Ці криниці отримали назву «Криниці смерті». В одній з таких активісти коломийського «Меморіалу» разом із місцевими старожилами,

ротьбі..., с. 820).

Васкул Василь Олексійович – «Корч» (1914 – 10.04.1945, с. Акрешора) – стрілець сотні «Цигана». Загинув у бою сотні в с. Акрешора, де вона потрапила на засідку військ НКВД. (*Загинули в боротьбі..., с. 831*).

Васкул Василь Петрович (Николаїв) (? – ?). Заарештований та розстріляний гестапо в Коломиї за підозрою в належності до комсомолу.

Васкул – Басараба Ганна Іванівна – «Ліда» (1925 – 22.10.1950, с. Лючки) – член ОУН, зв'язкова, друкарка Яблунівського районного проводу ОУН. Дружина «Лободи» – Басараби Михайла. Застрелилася з чоловіком

котрі приблизно знали місця, на півтораметровій глибині під шарами каміння і битої цегли знайшли безліч людських кісток, сліди розірваних гранат, мін та розплесканих об каміння куль. Разом із кістками було знайдено саморобний перстень з вигравіруваним тризубом, як пізніше виявилось, перстень належав повстанцеві Михайлові Басарабі, який перебував у кривівці разом із дружиною Васкул Ганною, стрільцями Сенітовичем М., Дижукон І., Васкулом М. Усі вони разом підірвалися гранатою після того, як «гарнізонники», яких направив на кривку зрадник, запропонували їм здатися. Мертві тіла було забрано до Яблунова, виставлено на показ, після чого кинуті до криниці. В іншому місці, у залишках австрійських укріплень, було розкопано понад 30 скелетів зі слідами страшної нелюдської натури. Окрім цього, було знайдено ще 4 криниці з людськими кістками і проведено розкопки в підозрюваних місцях на подвір'ї тодішньої будівлі НКВС. У кінці подвір'я виявлено яму, у якій спаливали трупи. За рештками людей, що були знайдені в «Яблунівських криницях смерті» можна відзначити неймовірну жорстокість знущань та катувань енкаведистів. Так, наприклад, було знайдено рештки тазових кісток, зв'язані колючим дротом, поламані ребра, пробиті черепні кістки, вирвані зуби та відірвані пальці на руках і ногах. Також доказом того, що червоні кати засипали людей живцем, є те, що було знайдено молоду пару, котра лежала обійнявшись. Мешканці Яблунова та навколишніх сіл, що брали участь у розкопках, також розповідали про невинних селян та повстанців, котрих енкаведисти звозили вбитими та замордованими до селища. Так, у травні 1948 р. сюди привезено полеглих у нерівному бою сотенного Білого (Долішняк Юрій, 1916 - 1948) та його побратимів. З-поміж розкопаних жертв є останки Негрича Дмитра, псевдо «Мороз» (1909 - 1945) – сотенного УПА, Кунинича Дмитра, псевдо «Калина» (1912 - 1950) – стрільця сотні Мороза, Симчича Михайла, псевдо «Карпо» (1908 - 1950), Урбановича Михайла, псевдо «Сивий» (1894 - 1949), та багатьох інших. За час розкопок було знайдено 74 жертви більшовизму. У неділю 12 серпня 1990 р. відбулося урочисте перепоховання жертв комуністичного терору в Яблунові. На цей запізнілий похорон тоді зійшлися тисячі людей. Біля колишнього НКВС, неподалік місця, на якому через рік було розпочато будівництво Яблунівської церкви, висипано могилу, а на ній 1993 р. споруджено пам'ятник.

та іншими повстанцями у бункері в урочищі Холунів. Тіло закопане в Яблунові біля катівні МГБ. (*Загинули в боротьбі...*, с. 831).

Васкул Іван Васильович (??? – 1946) – стрілець сотні «Мороза».

Васкул Іван Петрович (??? – 10.04.1945, с. Акрешора) – стрілець сотні «Цигана». Загинув у бою сотні в с. Акрешори, де вона потрапила на засідку військ НКВД.

Васкул Микола Степанович – «Нечай» (1910 – 1946, с. Микуличин) – член ОУН, курсант вишкільного табору «Чорні чорти», стрілець сотні «Липея» (Рачок Ілько). У нерівному бою з чекістами на присілку Русанів, підірвав себе гранатою. Похований на сільському цвинтарі.

Васкул Микола Степанович (? – ?). Заарештований гестапо помилково восени 1943 року. Загинув у концтаборі.

Васкул Михайло Петрович (Петра Василя Штефанишиного) (? – ?) – стрілець сотні «Мороза».

Васкул Петро Григорович – «Ворон» (1922 – 1945, с. Космач) – стрілець сотні «Мороза». Загинув у бою з чекістами.

Васкул Петро Олексійович (Олексин) (??? – 1946), брат «Корча» – Васкула Василя. Застрелений гарнізонниками в лісі під Рокитою, де ховався від облави.

Васкул Степан Григорович (Штефанків) (1896 – 1946) – член ОУН, підпільник. Батько «Марка», «Аннички», «Калини». Помер від тифу в криївці під горою Стовба.

Васкул Степан Степанович – «Марко» (1924 – 19.09.1945) – курсант вишкільного табору «Чорні чорти», стрілець сотні «Липея», ординарець сотенного «Мороза». Загинув разом з сотенним під горою Стовпа в Баня – Березові. Тіло у «Яблунівських криницях».

Вівчарук Петро Васильович – «Сірко» (1919 – 15.01.1945, с. Космач-Рушпір) – стрілець сотні «Мороза». Загинув у легендарному бою сотні з НКВДистами в Рушорі.

Григорчук Василь Дмитрович (Тирсіників) (1926 – 1945) – стрілець сотні «Мороза». Простудився і помер в бункері від крововиливу.

Григорчук Василь Михайлович – «Кукурудз» (1921 – 01.08.1948) – стрілець сотні «Мороза», «Кривоноса», член збройного підпілля ОУН. Загинув в урочищі Ями разом з Білавич Оленою. Тіло закопане в «Яблунівських криницях». (*Загинули в боротьбі...*, с. 848).

Григорчук Михайло Миколайович (Михась Війта Старого) (1906 – 1944, Львівщина) – капітан дивізії «Галичина», перший дипломований лікар з Баня – Березова. Загинув під Львовом.

Гудим'як Петро – «Лизогуб» (??? – 1946) – член збройного підпілля ОУН. Розстріляний гарнізонниками в урочищі Погарі.

Гунчак Микола Костянтинович (1911 – 1946) – охоронець станичного Лазаровича Миколи – «Бистрого». Загинув разом з ним в урочищі Ями.

Дижук Іван Васильович – «Морозенко» (1927 – 22.10.1950, с. Лючки) – стрілець сотні «Мороза», охоронець районного проводу ОУН. Застрелився разом з «Лободою» – Басарабом Михайлом та іншими повстанцями у бункері в Холунові. (*Загинули в боротьбі...*, с. 857).

Зеленевич Михайло (??? – Великдень 1945). Застрелений гарнізонниками під час облави в урочищі Файбешівка. Смертельно поранений, довго мучився, але чекісти нікого не допускали до помираючого.

Кадинський Михайло Іванович – «Чорнобривий» (1919 – 01.08.1948) – стрілець сотні «Мороза», член

збройного підпілля ОУН. Смертельно поранений в урочищі Ями, де був з «Кукурудзом» – Григорчуком Василем та Білавич Оленою. Цілу ніч повз до гори Меришів. Там його знайшли вівчарі і покликали братів, на очах яких помер. Перед смертю просив, щоб тіло його не віддали більшовикам. Сільські дівчата склали про нього пісню. (*Загинули в боротьбі...*, с. 872).

Лазарович Антон ? (Шандарюків) (? – 1946, с-ще Яблунів) – стрілець сотні «Мороза». Схоплений пораненим, але живим, замордований у яблунівській катівні НКВС.

Лазарович Іван Амбросійович – «Туршуг» (1923 – ???) – курсант вишкільного табору «Чорні чорти», стрілець сотні «Дона» (Михайло Дарабан). Перейшов до Чорного лісу і працював у розвідці. Подальша доля невідома.

Лазарович Іван Миколайович (Николихи Настиної, Іван Великий) (1913 – ???) – член ОУН. В'язень яблунівської тюрми 1934 року після вбивства Перацького. Заарештований НКВД в 1940 році. Пропав безслідно.

Лазарович Микола Григорович – «Бистрий» (1904 – 1947) – член ОУН, станичний. 1942 році заманив у пастку і розстріляв провокатора Тодорюка, який видав гестапо «Кременя» – Томащука Миколу. Загинув в урочищі Ями. (*Загинули в боротьбі...*, с. 894).

Лазарович Микола Петрович – «Сосна» (1924 – 1946) – стрілець сотні «Мороза». Убитий в бою з НКВДистами на горі Стеришора. (*Загинули в боротьбі...*, с. 894).

Лазарович Петро Григорович (Василинин) (??? – 1946) – стрілець сотні «Мороза».

Лазарович Степан Петрович – «Сук» (1921 – 1946) – стрілець сотні «Мороза». Схоплений гарнізонниками

та «стрибками» в себе вдома і розстріляний неподалік власної хати.*(Загинули в боротьбі..., с. 894).*

Легуневич Дмитро Ількович – «Їжак» (1921 – 17.05.1950) – член ОУН, ройовий УПА, останній старичний Баня-Березова. До загибелі перебував у бункері в господарстві Томащука Петра Степановича (Штефана Петришиного). Потрапив на засідку і загинув по дорозі до Микуличина на горі Стеришора.*(Загинули в боротьбі..., с. 896).*

Лозовчук Іван Миколайович (Банерин) (1910 – ???) – член ОУН. Ініціатор і керівник акції висипання стрілецької могили в селі у 1937 році, за що був заарештований поляками. Виданий гестапо провокатором Тодорюком Петром восени 1942 року. Загинув у концтаборі «Дора».

Лютий Володимир Миколайович (1923 – 1944, Броди) – член ОУН, вояк дивізії «Галичина». Син четаря УГА Лютого Миколи. Закінчив Коломийську гімназію, вчителював у селі Чернятин Городенківського району. Загинув в бою дивізії під Бродами.

Лютий Ярослав Миколайович (1921 – 1944, Броди) – член ОУН, вояк дивізії «Галичина». Син четаря УГА Лютого Миколи. Закінчив Коломийську гімназію, студіював теологію у Львові. Загинув в бою дивізії під Бродами.

Малик Василь Миколайович – «Довбуш» (1912 – 12.02.1946, с. Лючки) – стрілець сотні «Мороза». Загинув в бункері в Лючках разом з «Габком» – Басарабою Василем. Похований на сільському цвинтарі.*(Загинули в боротьбі..., с. 903).*

Малик Розалія Миколаївна (1917 – 23.03.1953, с. Вижній Березів) – харчова куштового проводу ОУН,

дружина кущового провідника ОУН «Хитрого» – Негрича Івана, рідна сестра «Довбуша». Заарештована вагітною, катована так, що повела чекістів до криївки свого чоловіка. Обоє загинули у вогні. (*Загинули в боротьбі...*, с. 903).

Марусяк Йосип Іванович (1904 – 1945, Німеччина). Вивезений на примусові роботи до Німеччини в 1943 році. Застрелений бауером.

Самак Дмитро Іванович – «Цяпка» (? – 12.09.1944, с. Середній Березів) – курсант вишкільного табору «Чорні чорти», стрілець сотні «Козака», «Мороза», «Скуби ?». Загинув разом з «Вдовенком» у бою з НКВДистами у Середньому Березові. Похований на цвинтарі в Середньому Березові. (*Загинули в боротьбі...*, с. 946).

Самак Микола (1911 – ???) – член ОУН, брат по матері «Цяпки» – Самака Дмитра. Виданий гестапо провокатором і заарештований восени 1943 року в Коломії. Час і місце загибелі невідомі.

Сенітович Василь Миколайович – «Буйтур» (1925 – 1947, Буковина) – стрілець сотні «Мороза», ройовий сотні «Кривоноса», член збройного підпілля ОУН. За неперевереними даними, охоронець референта СБ Буковини «Петра» – Сулятицького Мирослава. Загинув на Буковині. (*Загинули в боротьбі...*, с. 948).

Сенітович Микола-Марко Дмитрович (1922 – ???) – член молодіжної ОУН. Заарештований 30.12.1940 в Коломії. Звинувачення: член молодіжної ОУН. Засуджений 14.02.1941 на 8 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Додому не повернувся.

Сенітович Микола Юрійович – «Юнак», «Богдан» (1928 – 22.10.1950, с. Лючки), стрілець сотні «Моро-

за», збройне підпілля ОУН (охоронець Яблунівського районного проводу ОУН). Застрелився у бункері в Холунові. Разом з ним загинули повстанці «Лобода», «Ліда», «Морозенко» та «Пік». (*Загинули в боротьбі...*, с. 948).

Сенітович Петро Юрійович – «Крук» (1921 – січень 1947, с. Верхній Березів) – стрілець сотні «Мороза». Рідний брат «Богдана» – Сенітовича Миколи. Загинув у бою з НКВДистами на урочищі Купи поблизу гори Цапул. (*Загинули в боротьбі...*, с. 948).

Симчич Микола Васильович (Штенів) (1921-1947) – стрілець сотні «Мороза». Помер на тиф.

Томашук Микола Дмитрович – «Кремінь» (1911 – ???) – член ОУН, станичний, кущовий провідник ОУН в кінці 30-х початку 40-х р.р. Арештований поляками після атентату ОУН на Перацького в 1934 році. З приходом німців став у селі солтисом. За доносом провокатора Степана Тодорюка заарештований гестапо влітку 1942 року. З арешту не повернувся. Час і місце загибелі невідомі.

Томашук Михайло Михайлович (Михайла Штенчікового) (1921 – 1945) – охоронець курінного «Скуби» – Дмитра Гаха. Помер на тиф.

Шевчук Дмитро – «Сліпий» (1924 – ???). Навчався у Львівському технічному ліцеї. В УПА з 1943 року. Чотовий в курені «Різуна» в Чорному лісі. В одному з боїв був поранений і потрапив в полон. Перебував у Станіславській в'язниці. Подальша доля невідома.

Гранітніobelіски, як медузи,
Повзли, повзли і вибилися з сил –
На цвинтарі розстріляних ілюзій
Уже немає місця для могил.
Мільярди вір зариті у чорнозем,
Мільярди щастя розвіяні у прах.
Душа горить. Палає лютий розум.
І ненависть регоче на вітрах.
Коли б усі одурені прозріли,
Коли б усі убиті ожили,
То небо, від прокльонів посіріле,
Напевно б, репнуло від сорому й хули.
Тремтїть, убивці! Думайте, лакузи!
Життя не наліза на ваш копил.
Ви чуєте? На цвинтарі ілюзій
Уже немає місця для могил!
Уже народ – одна суцільна рана,
Уже від крові хижіє земля,
І кожного катюгу і тирана
Уже чекає зсукана петля.
Розтерзані, зацьковані, убиті
Підводяться і йдуть чинити суд,
І їх прокльони, злі й несамовиті,
Впадуть на душі плісняві і ситі,
І загойдають дерева на вітті
Апостолів злочинства і облуд!

Василь Симоненко

СЕЛО СЕРЕДНІЙ БЕРЕЗІВ, ЩО НА КОСІВЩИНІ, У ВИРІ РЕПРЕСІЙ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ КІНЦЯ 1930-х – ПОЧАТКУ 1950-х рр.*

В УПА воювали понад 120 мешканців села, 51 з них полягли в боях. За підтримку повстанського руху, за неповними даними, було репресовано 108 мешканців Середнього Березова. 20 осіб загинули на радянсько-німецькому фронті. 17 середньоберезівців були заморожені в радянських тюрмах**.

* Матеріал зібраний завдяки пошуковій діяльності Уляни Михайлівни Лазарович, мешканки с. Середній Березів, Марії Михайлівни Рекуник, мешканки с-ща Яблунів, Марії Василівни Перцович та Степанії Миколаївни Симчич, мешканців с. Вижній Березів, чиї родини брали участь у національно-визвольних змаганнях українства 40-50-х рр. XX ст.

** Село Середній Бебезів – Косів. URL: <http://kosiv.org.ua/index.cfm/do/villages.s-bereziv>

Подаємо інформацію про репресованих та висланих до Сибіру мешканців с. Середній Березів.

Арсенич Андрій Степанович з невісткою Анною, онучкою Надією (1936 р.н.), трирічним **онуком Андрієм** був вивезений 14 жовтня 1947 р. за сина Степана Арсенича до Сибіру (Омська область). До Коломиї бранців везли підводою. На одній з них сидів, ридаючи, малий Андрійко Арсенич. Військовик зглянувся над дитиною і зсадив його в канаву побіч дороги ще на території Березова. Хлопчика виховувала тітка Параска до повернення родини із заслання. Андрійкові довелося ходити до школи під чужим прізвищем.

Діти Степана Арсенича Надія та Андрій були здібними, тяглися до знань, бо вдома за мирного життя панував культ книги, а в просвітництві, як говорив батько, який був українським учителем, – один із шляхів України до волі. Приклад батька-патріота, який у липні 1941 р. на велелюдному зібранні мешканців довколишніх сіл у Середньому Березові, на присілку Царинка, озвучив Акт проголошення Української держави, ухвалений 30 червня цього року*, став життєвим дороговказом незламності українського духу як для дітей, так і для всієї родини, яка мужньо терпіла сибірське заслання та відтак виживала за складних умов повернення на рідну землю.

У Сибіру Арсеничі тяжко працювали: Андрій на лісопилці, а Анна була конюхом. Надії Арсенич випала гірка доля загубленого в снігах дитинства та безрадісної юності. Коли оголосили по радіо про смерть Сталіна,

* Перцович В. Перший станичний у Вижньому Березові. Гуцульський край. 2013. 27 січня. URL: <https://gk.if.ua/2013/01/27/7928/>

Андрій упав навколішки і став гаряче молитися, дякуючи Богові, що ката України не стало. Працівники лісопилки-росіяни оточили його і грізно спитали: «Ты что делаешь?» «Молюся за душу Сталіна», – знайшовся з відповіддю українець. Андрій, Анна та Надія Арсеничі повернулися додому, але не на своє обійстя, бо воно належало іншим людям.

Родина трепетно береже вірші Степана Андрійовича Арсенича (28.02.1902 – 1.03.1965), написані в сибірській неволі. Це скорботні роздуми українського в'язня, засудженого радянською владою за любов до рідної землі, у яких – велика туга за дружиною Анною, дітьми Надією та Андрієм, біль від втрати рідних, синівська та батьківська любов до найдорожчих людей, прагнення сина, чоловіка, батька дізнатися про їхню долю. Вони написані серцем патріота, яке до скону любило Україну.

Свій незабутній дружині на спомин

Живу без Тебе в чужині
Думки з Тобою нерозлучні!
Люба дружиноньмо моя,
Як за Тобою мені скучно!!!
Сім літ пройшло вже від тоді,
Як я покинув Тебе й діти.
Три роки треба ще мені,
Без Тебе жити та тужити.
Думку про Тебе в тишині,
Сную я тужну, неутішну...
Чи Ти мя згадаєш колись?!
Тебе й дітей я люблю вічно!
Чи схочеш ще три роки ждати?
Та мучитись сама в чужині?
Чи, може, хочеш позабуть

Мене, нещасного, в чужині?
Старий і сивий став я вже
Від муки, горя і страждання,
Та серце моє вірить в те,
Що ми зійдемося ще, кохана!
Хоч наші літа вже й пройшли
В розлуці тяжкій на чужині...
Та жити будем для дітей,
Щоб жили в щастю наші милі...
1 вересня 1951 року

Білавич-Томич Юлія Михайлівна (1929 р.н.) та **брат Іван** (1934 р.н.) були виселені 1947 р. до Омської області за зв'язок з повстанцями. Тато переховувався, тому його не взяли, а мами не було вдома. На долю юних бранців – чотирнадцятирічного Івана та вісімнадцятирічної Юлії – випала вся чаша сибірської неволі, яка була переповнена по вінця: діти опинилися в Сибіру без батьків та родини. Цей хрест, що випав на їхню долю, несли тяжко, з падіннями, але витерпіли. Спроба Юлії втекти виявилася невдалою: її спіймали та засудили на 10 років ув'язнення. Обоє повернулися до Середнього Березова. Їхнє майно було конфісковане.

Геника Василя Михайловича (1894 р.н.), дружину **Євдокію**, дочку **Розалію** (1936 р.н.), сина **Миколу** 1947 р. репресували та вивезли до Омської області (Саргатський район) за перебування **дочки Анни** (1927-1961) в ОУН (районова сітки ОУН); юна патріотка була засуджена на 10 років та померла в Сибіру. Василь та Євдокія Геники в злиднях 1964 р. померли в Сибіру. Майно радянська влада конфіскувала. За доби неза-

лежності України Розалія повернулася до Березова, але хату їй не повернули. І вона знову подалася до Сибіру.

Геник Петро Михайлович (1892 р.н.) разом з дружиною **Ганною** (1903 р.н.) (**Касюкова**) 1947 р. був вивезений до Омської області (Саргатський район) за участь сина Миколи в УПА. Забираючи з хати, карателі не дозволили нічого взяти із собою, тому люди поїхали, у чому були. Увесь маєток чинна влада забрала. Повернулися в Україну.

Дутчак Анна Іванівна, 1915 р.н., з матір'ю була вивезена до Омської області (Саргатський район) за двох братів-повстанців. Дутчаки пройшли, як і всі родини українських патріотів, свій шлях гідно. Тяжко працювали, мерзли, голодували, але продовжували любити Україну, повсякчас думали про повернення, молилися про це. Мати померла в Сибіру, а Анна через 9 років повернулася до Середнього Березова і замешкала в маленькій хатинці, що складалася з однієї кімнати. Чоловік Анни Дутчак за часів Другої світової війни з Німеччини потрапив до Австралії. Через посольство домогся того, щоб забрати дружину до себе в Австралію, де Анна і померла. Щасливий кінець життєвої одісеї Анни Дутчак – це радше виняток, але цей випадок зігриває серце бодай від однієї думки, що хоча б у когось з репресованих українців життя мало щасливий кінець.

Дутчак Михайло Миколайович з дружиною **Марією** і двома донечками **Анною** (1940 р.н.) і **Параскою** (1942 р.н.) 1952 р. за участь родини в УПА були відправлені до Сибіру, в Іркутську область. Славних березівських

господарів вивозили влітку, коли в саду достигали черешні. Дівчатка побігли з коновками* і нарвали черешень у дорогу. Узяти ані муки, ані інших продуктів військовики Дутчакам не дозволили. Стиглі черешні з рідного саду – усе, що залишилося в них від батьківщини. Попереду були десятки днів у темному товарняку, плач голодних дітей, молитви до Бога, щоб уберіг від голодної смерті. А далі – як і у всіх українських мучеників: тайга, лісопавал, землянка чи барак. Усе майно в Середньому Березові забрали «визволителі». Ніхто з Дутчаків в Україну не повернувся.

Ігнатюк Марію (Куничич) з мамою та сином Миколою 1947 р. вивезли до Сибіру, до Омської області, за участь в УПА **чоловіка Василя**. Господарка в Ігнатюків була велика, родина жила заможнo, але цих господарів відправили у вигнання без жодних засобів до існування, тому в Сибіру дуже голодували та бідували. Добротну хату Ігнатюків «визволителі» перевезли в центр Середнього Березові, і там мешкав директор школи, згодом навчалися два класи. Миколка повернувся до рідного села і пішов до школи. Місцеві учні його добре сприйняли. Якось директор школи при дітях почав грубо сварити Миколу за якусь незначну провину. Хлопець не стерпів і сказав: «Ви в моїй хаті живете». І повернувся до матері в Сибір, там і знайшли свій вічний спочинок усі троє репресованих Ігнатюків.

Клим'юк Іван Михайлович (Андрієчків) та дружина Розалія 1947 р. були вивезені до Омської області за **сина Івана**, який навчався у Львові та мав зв'язки з

* Великий дерев'яний кухоль.

підпіллям, був членом ОУН. Молодого патріота, сина Івана-Яся, який приїхав до батьків, за підступною зрадою схопили енкаведисти. Знаючи про його активну «націоналістичну діяльність», допитували в Лючі, відтак, скатованого, але не зламаного, відправили до Яблунівської катівні, останній спочинок Іван Клим'юк знайшов у сумнозвісних «Яблунівських криницях смерті»*, які є вічними свідками злочинів комуністичної партії, її людиноненависницької ідеології перед українським народом, зокрема перед мешканцями Косівщини. Навіть мертвий, повстанець Іван Клим'юк викликав велике занепокоєння в окупантів. Тож, коли забирали з хати, мама Розалія спитала в сталінських опричників, куди їх забирають, на що отримала глузливу відповідь від молодого військовички, яка із цікавістю оглядала заможну господу: «Тра-ля-ля, тра-ля-ля, веземо туди, де Ваш син». Жадоба молодого енкаведистки спонукала її повернутися до чужої господи, щоб прихопити собі облюбоване велике дзеркало. По дорозі назад цю злодійку вбили повстанці.

Іван Клим'юк невдовзі на заслання помер, а Розалія почала виношувати план втечі із Сибіру, який успішно втілила. Переховувалася жінка в родини та добрих людей. Ніхто в селі не виказав владі втікачку. Коли оголосили про амністію, Розалія Клим'юк вийшла зі свого підпілля

Жертвою репресій радянського режиму став ще один юнак з родини Клим'юків. **Клим'юк Василь Миколайович**, син Клим'юка Миколи Михайловича, рідного

* Яблунівські криниці смерті. URL: <http://banderivets.org.ua/yablunivski-krynytsi-smerti.html>

брата Клим'юка Івана Михайловича (Андрієчкового), надзвичайно здібний юнак, інтелектуал, талановитий музикант, відзначався веселим характером, був дотепний, балакучий. Разом з іншими трьома побратимами з Вижнього Березова Василь вирішив (імовірно, 1939 р.) дістатися за Захід. Проте в Поляниці, біля Яблуницького перевалу, утікачі потрапили до рук радянських військовиків. Юнаків конвоїри везли на відкритій вантажівці. Остання достовірна інформація про Василя Клим'юка надійшла від людей, які в селищі Делятин (біля Яремчі, що на Прикарпатті) бачили цю вантажівку та чули, як крикнув до них вродливий юнак: «Передайте березунам, що той музикант, що їхав горі, його вже повезли долів». Навіть тут, перед очима очевидної смерті, Василь не втрачав ані обачності (не назвав жодного прізвища), ані природного гумору, ані мудрості та життєлюбства. За іншими свідченнями, юнаків схопили та як учасників націоналістичного підпілля доправили до Києва, згодом розстріляли в Бабиному Яру. Точної дати загибелі вільнолюбних українців немає.

Клим'юк-Сулятицька Розалія Петрівна (1904-1972 рр.) з малолітнім сином Іванком за чоловіка Антона була вислана до Сибіру 1947 р. Розалія Клим'юк тяжко гарувала в неволі, щоб урятувати себе та сина від голодної смерті. Після амністії їм, «пособникам націоналістів», було заборонено повертатися в Україну, тому сім'я поїхала до Казахстану. Усе майно Клим'юків було конфісковане. Цій родині, як і багатьом іншим, не судилося доживати віку в ріднім краї. Оскільки влада забрала все: майно, хату, господарські будівлі, угіддя тощо – люди змушені були повертатися назад, тепер уже

добровільно обрікаючи себе на вигнання, Так трапилося з Іваном Клим'юком, який повернувся до Середнього Березова, але, не маючи засобів до існування, подався до сибірської Тюмені. Обидвоє померли на чужині.

Лойовська Марія Миколаївна (1911 р.н.) 1947 р. була вивезена до Омської області (Саргатський район) за участь брата в УПА. Повернулася додому, але хату конфіскували. Марія вийшла заміж і проживала разом із чоловіком Урбановичем Юрієм Івановичем у Вижньому Березові.

Малкович Іван Федорович та дружина **Євдокія** (Явдошина) 1940 р. були вивезені до Сибіру за сина **Василя Малковича**, 1910 р.н., відомого повстанця, станичного (1940 р.), який ще 1938 р. вступив до лав ОУН, проводив активну громадсько-політичну діяльність та боровся проти червоної та коричневої чуми, яка з 1939 р. охопила його рідну землю. Його ім'я наводило жах і на тих, і на тих окупантів*. Тому під час вивезення батьків Василя радянські карателі сильно побили його маму Євдокію Малкович. Жінка від завданих фізичних тортур померла у вагоні. Тіло мучениці конвоїри викинули з вагона просто в сніг. Неоплакана, невідспівана, покинута, Євдокія залишилася лежати невідь де. А Івана Малковича потяг віз на чужину.

Енкаведисти арештували станичного Василя Малковича 1946 р. і засудили на 20 років каторги. Покарання відбував у Казахстані. У таборі, де перебував В. Малкович, було відомо про Кінгірське повстання

* Більш докладно про нього див.: Перцович В. Перший станичний у Вижньому Березові. Гуцульський край. 2013. 27 січня. URL: <https://gk.if.ua/2013/01/27/7928/>

в червні 1954 року і теж відбувся протестний страйк проти свавілля сталінсько-беріївського режиму. З табору зуміли запустити велику кулю в повітря, на якій виразними літерами написали прохання до мешканців Кенгіра (тепер Джезканган) повідомити в Москву про свавілля начальства над політв'язнями. Після звільнення В. Малкович не мав права повертатися до рідного села. Там він поселився, знайшов дружину (також політично засуджену) Катерину із Космача. Помер прославлений станичний Василь Малкович десь у 70-х роках минулого століття*.

Родина Малковичів на вівтар боротьби за вільну Україну принесла велику жертву. Малкович Петро Іванович (Явдошинин), 1914 – 1941 рр., член ОУН з 1939 р. Як свідчив його брат Федір, який дивом залишився живим, того трагічного дня 1941 р. вони були в Русанові (Микучин). Енкаведисти на чолі з Чупрейом наздоганяли Михайла Сулятицького зі Слободи. Несподівано їм перетнув дорогу Петро. У нерівній збройній сутичці з енкаведистами Петро був важко поранений у голову і потрапив у полон. Імовірно, замордований з іншими жертвами більшовицького терору в Дем'яновому Лазі**.

Як свідчить, В. Перцович, автор статті «Перший станичний у Вижньому Березові», уміщеній у газеті «Гуцульський край» (за 27 січня 2013 року), 1944 р. В. Малковича важко поранила мадярська міна. Лікування було тривалим. Усі обов'язки станичного В. Березо-

* Перцович В. Перший станичний у Вижньому Березові. Гуцульський край. 2013. 27 січня. URL: <https://gk.if.ua/2013/01/27/7928/>

** Жителі села Середній Березів, які впали за волю України. URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/zlocininkvd/ziteliselaserednijberezivakivpalizavoluukraieni>

ва виконувала родичка й соратниця Анна Перцович («Марина»). Вона і її донька Єфросинія опікувалися станичним. Єфросинія Перцович («Ластівка») також опікувалася його маленьким синочком Мирославом та старшим сином Володимиром. Згодом дітей забрали бабуся Катерина та дідусь Микола Негричі (Адам'юки).

Не ліпша доля спіткала родину станичного – Анну Перцович («Марину») та її доньку Єфросинію Перцович («Ластівку»). Анна Федорівна Перцович померла на каторзі в Красноярському краї на одній зі станцій. Вона була засуджена на 25 років каторги. Її помешкання в рідному селі підірвали міною. Корову, 7 овець, телицю, курей енкаведисти постріляли і забрали до Яблунова. Тяжкі катування перенесла Єфросинія Перцович. Її також засудили і вислали до Сибіру. Відбула каторгу і повернулася до рідного села*. В іншому інтернет-джерелі «Жителі села Середній Березів, які впали за волю України», матеріали до якого підготував Святослав Перцович, відомий громадсько-політичний активіст, покликаючись на авторитетне джерело («Реабілітовані історією», том 1, стор. 561), зазначається: **«Перцович Ганна Федорівна (Капачьинка) – «Миреска» («Мироська»?) (1905 – 03.04.1953, Іркутська обл.) – член ОУН. Заарештована 05.04.1947. Звинувачення: спецкур'єр райпроводу ОУН. Засуджена 30.06.1947 на 25 років позбавлення волі та 5 років пониження в правах. Загинула в ув'язненні. Місце поховання невідоме»**.**

* Перцович В. Перший станичний у Вижньому Березові. Гуцульський край. 2013. 27 січня. URL: <https://gk.if.ua/2013/01/27/7928/>

** Члени ОУН, вояки УПА, члени збройного підпілля ОУН, мешканці села Вижній Березів, які в боях та концтаборах загинули за волю України. URL: <https://kosivart.if.ua/2013/06/24/4119/>

Ми прагнули довідатися, хто ж ці ушавлені патріотки та який стосунок вони мали до родини Малковичів, зокрема до станичного Василя Малковича, оскільки ніде в джерелах не могли віднайти такої інформації. Завдяки зусиллям Степанії Симчич, яка розшукала онуків та правнуків Івана Федоровича Малковича, вдалося з'ясувати, що Ганна Федорівна Перцович – рідна сестра Івана Малковича, батька станичного, а Єфросинія доводилася йому двоюрідною сестрою. Це славна родина, яка пожертвувала Україні свій найкращий цвіт – життя багатьох патріотів.

Такою ж національно-свідомою родиною були Негричі (Адам'юки). Михайло, брат Юлії Малкович (Негрич), дружини станичного В. Малковича, виконував усі доручення станичного В. Малковича. Деякий період Михайло Негрич перебував у сотні «Мороза». Через нього сотня підтримувала зв'язок зі станичним. Особливо важко доводилося з хворими повстанцями на тиф. Центральна повстанська лікарня була розташована в Космачі. М. Негрич усіляко їм допомагав. Був випадок, коли він на санях на саме Різдво Христове (7 січня 1944 р.) відвозив хворих повстанців до Космача на лікування*.

Такими ж патріотами були Катерина та Микола Негричі (Адам'юки), які замінили Володимирові та Мирославові, своїм онукам, рідних батьків: завдяки материнській опіці бабусі Катерини та батьківській турботі дідуся Миколи, що огорнули хлопчиків любов'ю, теплом, увагою, дали освіту та належне виховання, обидва сини Юлії та Василя Малковичів вирости гід-

* Перцович В. Перший станичний у Вишньому Березові. Гуцульський край. 2013. 27 січня. URL: <https://gk.if.ua/2013/01/27/7928/>

ними українцями, патріотами рідної землі. Володимир Малкович, до прикладу, 1955 р. на Великдень вивісив на сільському Будинку культури синьо-жовтий прапор, що було за доби радянського режиму нечуваним героїзмом. Пам'ять про славні родини Малковичів та Негричів трепетно шанують онуки та правнуки.

Перцович Розалія (Семінчукова) за участь чоловіка в УПА разом з **дочкою Анною** (1936 р.н.), **сином Василем** (1939 р.н.) була вивезена 1947 р. до Омської області. Розалії Перцович випала надзвичайно важка доля невідьничі, на руках у якої двійко малолітніх дітей. По прибуттю в тайгу Перцовичі мешкали в лісових землянках. Непосильної фізичної праці зазнала не тільки Розалія Перцович, а й її діти, які дуже бідували, постійно відчували голод. Відомо, що антигуманна комуністична система чітко визначила засади животіння українських невідьників: 200-250 г хліба – щоденна норма для особи, яка працює. Діти змушені були збирали лушпиння з картоплі, яке викидали росіяни, його варили. Ця страва правила їм і за перше, і за друге, і за десерт. Розалія та Анна Перцовичі повернулися додому, та хати не застали, мешкали в Яблунові, що на Косівщині. Василь Перцович помер у Сибіру.

Симчич Розалія Миколаївна за участь чоловіка Симчича Миколи Васильовича в УПА з **дочкою Марією** (1932-1987 рр.) була вивезена 1947 р. до Омської області. Син Василь зумів утекти, певний час хлопець переховувався, а 1953 р. його взяли до радянської армії. Двом жінкам судилося типова доля репресованих українок: надмірно тяжка фізична праця на лісоповалі,

сибірський холод, який проймав до кісток, постійний голод, за якого зайва картоплина ставала святом: її ділили навпіл, солили та їли. Марія Симчич закінчила семикласну школу в Сибіру і 1959 р. повернулася до Середнього Березова. Усе майно, господарство влада конфіскувала. Тож коли Симчичі (Розалія та Марія) повернулися до рідного краю, в їхній хаті були чужі люди. Тому заможні колись господарі, нині безхатченки, замешкали в чужій хаті, бідували, згодом викупили свою оселю.

Симчич Юлію Миколаївну (1924 р.н.), одружену доньку Симчич Розалії Миколаївни (1924 р.н.), за участь батька **Симчича Миколи Васильовича** в УПА 1947 р. разом з **дочкою-немовлям Анною** відправили до Сибіру. Невимовні фізичні та душевні страждання випали на долю Юлії Симчич на чужині: не дати маленькій Анничці загинути від голоду та холоду. Після амністії обидві повернулися в Україну.

Скільський Микола Васильович (1883 р.н.) з дружиною **Розалією** (1893 р.н.), **донькою Ганною** (1925 р.н.) 1947 р. були вивезені до Омської області за політичні погляди та участь в УПА **сина Василя** та дочки Ганни.

Ганну Скільську 1945 р. енкаведисти заарештували та відправили до Яблунівської в'язниці. Підмітаючи тюремне подвір'я, дівчина зуміла втекти. Ганна Скільська пішла в підпілля. Змінила своє ім'я (Люба) та рік народження (1927). **Ганна Скільська (Люба)** працювала вчителькою в Чорному Потоці, що на Надвірнянщині. Увечері, саме перед вивезенням, вона навідалася додо-

му за харчами. Переночувала, але вже не повернулася до Чорного Потoku: уранці на ганку рідної хати її зустріли кадебісти і не випустили. Вони оголосили, що родину вивозять до Сибіру, щоб господарі збиралися негайно. Люди настільки розгубилися, що не змогли зібрати найнеобхіднішого. Їм три хлібини вкинув до мішка якийсь молодий солдатик, чиє чуйне серце нагадало українцям про жінку-самарянку. Дорога до Омська для родини Скільських була важка. На добу давали 200 г хліба, 10 г тюльки. Води не було. На зупинках люди з болота набирали брудної води, щоб хоч якось утамувати спрагу. У вагонах невдовзі почалася пошесть – тиф, від якого потерпали бранці. Нарешті їх доправили в радгосп «Тамбовка». Розселили в напів-аварійній столлярні. Тим, хто працював, давали по 200 г хліба. Ці жахливі умови побутування не давали Любі (Ганні) вибору: вона вирішила втікати, але знайшовся донощик – дівчину арештували та засудили на три роки ув'язнення. Відбувши покарання, Люба (Ганна) повернулася до Тамбовки. Після звільнення Скільські повернулися в Україну, однак колишньої господарки не застали.

Яскраву сторінку в історію національно-визвольних змагань українства вписав племінник Скільського Миколи Васильовича **Скільський Дмитро Петрович (Бобиків)** (1911 – 1941, ?), ад'ютант Президента Карпатської України Августина Волошина, відважний вояк Карпатської Січі, який упродовж 1938-1939 рр. у кровопролитних боях з переважаючими силами противника – мадярськими військами – відстоював незалежність Карпатської України, нетривалий період

існування якої став однією з найяскравіших сторінок героїчної боротьби карпатських українців за встановлення української державності. За даними джерела, Дмитро Скільський заарештований та знищений більшовиками. Інша інформація відсутня*.

Сулятицький Дмитро Ількович (1886-1950 рр.) з восьмирічною **донькою Марією** 1947 р. був вивезений до Омської області (Саргатський район) за участь в УПА синів. Під час короткотривалих зборів донці Парасці вдалося втекти. Військовики майже нічого не дали змоги взяти. Марійка прихопила велику шалянову** польську хустку, яка їй дуже знадобилася на засланні.

Збір усіх репресованих був у резиденції священика на Царинці – присілку с. Середній Березів. Сусід Сулятицьких приніс їм торбинку житньої муки, яка врятувала родину у вагоні від голодної смерті. Невимовно тяжка доля випала чоловікові-одинакові в Сибіру давати раду восьмирічній доньці. На поселенні Дмитро працював конюхом. Жили Сулятицькі в землянці, яку викопав сам чоловік. Щоб якось зарадити біді, яка чигала зі всіх боків (малолітня голодна дитина сама в холодній землянці), згорьований батько зумів прилаштувати Марійку в сім'ю росіянки Росохінової, жінки-удови, у якої було власних шестеро дітей. Їхній батько-фронтвик загинув у Другій світовій війні. Тут, у Росохінових, не було холодно, був дах над головою, але так само дошкуляв голод. 1950 р. Дмитро Сулятицький

* Члени ОУН, вояки УПА, члени збройного підпілля ОУН, мешканці села Вижній Березів, які в боях та концтаборах загинули за волю України. URL: <https://kosivart.if.ua/2013/06/24/4119/>

** Велика тонка вовняна *хустка* з квітковим орнаментом.

закінчив свій земний шлях у Сибіру. Сулятицька Марія повернулася до рідного села. В їхній невеличкій хаті мешкали вже інші господарі, тому Марію прихистила сестра Параска, згодом жінці вдалося звести власну оселю.

Сулятицька Олена Дмитрівна (Владзиха) (1898 р.н.) 17 жовтня 1947 р. за активну участь **сина Ярослава** в УПА з **донькою Марією** (1933 р.н.) та **сином Андрієм** були вивезені до Омської області (Саргатський район). Молодого повстанця-героя енкаведисти взяли вбитого, показували місцевим мешканцям, однак ніхто з опитаних не впізнавав мертвого Ярослава. Уже в Сибіру, на засланні, один кадебіст на допиті пильно розпитував Олену Сулятицьку про особливі прикмети на тілі сина. Мамине серце завмерло від болю, проте цього не показала – мовчала, але зрозуміла, що її улюбленого Славка нема з-поміж живих. Біль пронизував душу, але, коли почула з вуст ворога: «За то, что ты воспитала такого сына, я бы тебе голову отрубил», у серці зажеврила радість: «Син-патріот не даремно віддав життя за Україну, якщо цей сталініст за декілька тисяч кілометрів від Березова з такою ненавистю говорить про нього». Олена все життя, згадуючи цей діалог, пишалася сином-героєм, хоч біль завжди пронизував материнське серце.

Дочка Сулятицьких Юлія навчалася в Коломийській педшколі. Дізнавшись про масові вивезення родин учасників УПА, ховалася. Того трагічного дня, коли військовики з'явилися на рідному обійсті, дочка Рузя, скориставшись нагодою, вискочила через горище на задвірок. Милосердні сусіди її заховали. Розлючені

тим, що з-під носа втекла «пособниця бандеровцев», а іншої «пособниці» Юлії не застали вдома, карателі не дозволили Сулятицьким нічого взяти із собою, тому родина і в дорозі до Сибіру і на поселенні дуже голодувала та хворіла.

Юлія через декілька років поїхала до мами в Сибір.

Анну Сулятицьку за участь в українському підпіллі заарештували та засудили на 25 років.

У Сибіру Олена Сулятицька працювала на фермі, дуже бідувала. Неповнолітня чотирнадцятирічна Марійка працювала на прокладанні доріг, а Андрійко наймитував. Олені, яка працювала, давали по 800 г хліба на день, а дітям – 150 г. Зрісши вільною, будучи національно свідомою, Олена Сулятицька плекала думку втекти з неволі, але перша спроба не вдалася. Їх зловили в Омську. Невдовзі доля усміхнулася українцям: Олена запізналася з місцевою росіянкою-інвалідом, дізналася, що та планує поїхати до своєї дочки, яка мешкала в Україні. І тоді в голові жінки визрів сміливий план: видати свою Марійку та таку ж дівчину-невільницю Анничку Скільську (Щербакову) за дітей цієї росіянки та переправити їх в Україну. За велику винагороду це вдалося зробити. Гроші для цього невольникам надіслала родина з Березова. У дорозі на Батьківщину молоді українки прикинулися німими, а росіянка всім стверджувала, що це її доньки. Так Марія Сулятицька опинилася в рідному краї і сьогодні мешкає в с. Вижній Березів. Постійно переховувалася до часу реабілітації. По амністії 1956 р. Анна Сулятицька повернулася до Середнього Березова, а Андрій одружився та помер на чужині. Усе майно Сулятицьких конфіскувала радянська влада. 1959 р. повернулася

до Березова й Олена Сулятицька – мужня жінка, яка, втративши сина, зуміла фактично врятувати від злиднів, заслання, голоду, холоду свою другу дитину, реалізувавши нечувано сміливий план утечі двох українок, який вартує подиву та міг би посісти належне місце в переліку здійснених успішних операцій українського підпілля за умов сибірської неволі.

Томич Ганну за участь **сина Петра** в УПА разом з **дочкою Параскою, синами Іваном і Дмитром** (1934 р.н.) вивезли 1947 р. до Омської області. Ганні Томич, мабуть, як нікому іншому, випало на долю відчувати все пекло Сибіру, маючи на руках трьох дітей-підлітків. За тяжких випробувань вона зуміла зберегти їхні життя. Ганна Томич повернулася додому, а дочка Параска залишилася в Якутії. Іван Томич за заслання одружився з такою ж політичною каторжанкою, як і сам. Оскільки не мав права повертатися в Україну «як небезпечний і неблагонадійний елемент», тому з дружиною-литовкою подався на її Батьківщину, де в особі литовців знайшов рідні душі, такі ж вільнолюбні, нескорені, готові боронитися від всякого роду окупантів. Іван Томич навідувався до Середнього Березова, підтримував стосунки з односельцями та родиною. Серце Івана Томича раптово зупинилося 1991 р., коли український патріот побачив, як московські танки входять у Литву, яка стала для нього теж рідною. По ньому залишилися дві доньки. Житло Томичів у Березові було конфісковане.

Урбанович Василь Степанович (Стельмахів) з дружиною **Анною, сином Петром, дочками Ганною, Параскою та дворічною Розалією** за політичні погля-

ди сина **Урбановича Василя**, який загинув у 1941 р. у Дем'яновому Лазі, 1940 р. були вивезені до Красноярського краю ще «за перших совітів». Ця українська родина принесла на вівтар незалежності України не тільки життя сина-патріота, який виборював їй незалежність за часів Другої світової війни, а й шість своїх життів, траєкторії яких могли б скластися абсолютно по-іншому: щасливо, у гараздах та статках (адже Урбановичі були дбайливими та заможними господарями), у радості та любові. Натомість усе було перекреслено «золотим вереснем» 1939 р., коли радянські війська з «визвольною місією» перейшли р. Збруч та принесли в Західну Україну масові репресії, терор. Наслідки цього – це сотні тисяч загублених життів українців, понівечені долі, втрачена юність, безпросвітна старість. Ніколи заможний господар Василь Урбанович не припускався навіть думки, що його родина може відчувати якісь нестатки. Утім, йому судилася гірка доля жертви комуністичних репресій. У сибірському засланні Василь з дружиною працював на лісоповалі, за нелюдських умов, коли взимку морози сягали і 30-45°C. В українських невільників, які постійно перемерзали, не було ані теплих тулупів*, ані рукавиць, ані належного взуття. У порваних полатаних куфайках та підшитих валянках, зшитих полатаних рукавицях, Урбановичі обморозилися ще за перших зимових місяців. Однак найбільшим лихом став голод. Саме з голоду на засланні помер Василь Урбанович, який так дбав про достаток своєї родини в рідному Березові, про те, щоб у неї завжди

* Верхній одяг у росіян, зазвичай довгий, не критий сукном хутрянний кожух, зшитий здебільшого з овчини. Виготовлявся завжди хутром всередину, добре зберігав тепло. Без нього взимку не рушали в дорогу.

був і хліб і до хліба. Чоловік, ідучи на роботу, знеси-лений, виснажений, упав і більше не піднявся. Така ж страшна смерть спіткала маленьку Рузю, яка постійно слізно просила їсти. У маренні, благаючи хліба, дитя померло. Янголом полинула душа дитини до Бога та просила Його, щоб не забирав до Себе її сестер.

Анна Урбанович з дітьми Петром, Ганною, Параскою 1946 р. повернулися до Середнього Березова, але нічого не застали. Влада практично стерла з лиця землі їхнє заможне обійстя: було забрано не тільки майно та численні будівлі, а й фундамент та каміння, на яких була зведена оселя. Родина починала жити заново, гірко бідуючи, у нестатках, злиднях, однак у рідному краї.

Урбанович Параска Степанівна (Стельмахова), мешканка с. Середній Березів, проживала у Чорних Ославах із чоловіком, куди вийшла заміж. Це були заможні господарі. Влада розкуркулила і ще 1940 р. вивезла до Сибіру, у Красноярський край. Параска Урбанович повернулася із Сибіру. Оскільки майно конфіскували, то доживала віку у своєї сестри.

Хабай-Томич Емілія Матвіївна (1925 р.н.), народжена на Львівщині, мешканка села Середній Березів. 1947 р. її родину: **тата**, церковного паламаря, **маму**, **братів Дмитра і Матвія** вивезла до Челябінської області, у м. Копельськ. Сестра Катерина – зв'язкова УПА, була засуджена на 10 років ув'язнення. Батьки працювали в шахтах: тато добував вугілля, а мама возила чорне золото у вагонетках. Робота була не тільки важка, а й небезпечна. За цю каторжну працю платили українським невільникам копійки, тому родина ледь

животіла. Якось у шахті трапилася аварія: порода обвалилася, маму присипало вугіллям, унаслідок чого жінка отримала численні травми та переломи. Хабай Емілія 1958 р. повернулася в Україну, до Середнього Березова, із чоловіком Михайлом Івановичем Томичем.

Радянські каральні акції «Чорної рубахи» проти мирного населення с. Середній Березів

У середині 40-х рр. XX ст. (1944-1947 рр.) на голови західноукраїнських родин впала ще одна каральна сила (окрім «кадебістів», військовиків, «стрибків») під назвою «чорнорубашечники». Від цих головорізів потерпало мирне населення. Це були елітні війська НКВС, ці спеціальні військові підрозділи, до яких були завербовані й місцеві мешканці, були справжніми звірами в людській подобі.

Їх дії були необмежені. Військовики їздили селами, забирали людей, мордували тих, які були, за їхніми переконаннями, нелояльними, неблагонадійними до радянської влади. Списки таких людей вони часто отримували від сільських активістів-сексотів. «Чорнорубашечники» забирали все, залишаючи порожніми людські обійстя. Влада боялася «западенців», їй потрібно було не допустити, щоб українство відкрито піднялося проти радянської влади. Вигадували різні методи, щоб позбутися свідомих українців: тюрми, сибіри, розкуркулення. «Чорнорубашечники» утілювали в життя цю репресивну політику. Їхні загони, окрім іншого, насильно забирали здорових чоловіків і відправляти на відбудову промисловості соціалістичної «Родіны». Була і друга причина їхнього свавілля: знищити українську націю, особливо чоловіків. Під цю «програму» в с. Середній Березів по-

трапили: **Клим'юк Василь Михайлович**, **Клим'юк Іван і Клим'юк Петро-брати Климови**, **Малкович Михайло Васильович** (не повернувся), **Симчич Михайло Васильович** (не повернувся), **Жолобчук Микола Дмитрович** (із Чорних Ослав) помер в Караганді, **Геник Микола Петрович**, **Негрич Василь Васильович** (уродженець с. В. Березів), **Томич Микола Антонович** (не повернувся), брати **Томич Іван Дмитрович і Томич Антон Дмитрович**.

«Чорнорубашечники» утілювали політику комуністичної партії з розбудови СРСР на місцях. Вони, як ловці душ, полювали за українськими чоловіками з Березовів, забирали їх силоміць до Казахстану (м. Караганда) на роботу в шахти. Зі слів Клим'юка Івана Васильовича, сина Клим'юка Василя Михайловича, Караганда була тоді урановим шахтарським містом. Сюди і направляли рабів із Західної України. Окрім репресованих українців, зокрема й із сіл Березівського куца, тут працювали й насильно вивезені з рідної землі чоловіки, які тяжко працювали на шахтах. Це карагандинське пекло, а також постійний холод і голод підривало здоров'я тисяч невільників, забирало сотні людських життів. Військова охорона заганяла хворих і немічних, голодних людей у шахти. Полегшення не було нікому. Люди мешкали в тісних бараках. Цих каторжан ніхто не рахував: сталіністи знали, що звідси неможливо втекти. Таке поняття, як милосердя, елементарні людські почуття, не були властиві жодному з охоронців чи керівників карагандинських шахт. Люди-нелюди, люди-виродки, які втратили людську природу, залишивши в душі тільки найгірші властивості звіра-хижака. Люди зі Станіславщини, Львівщини, Тернопільщини, Рівненщини помирали, як мухи. Ніхто не оплакував

їх, належно не поховав, не пом'янув. Зазвичай у безіменних могилах ховали каторжан, оскільки земля була повністю замерзла і викопати глибоку могилу ставало неможливо, тіла присипали снігом, відходами із шахти. Складалося враження, що ці шахти в Караганді нічим не відрізняються від концентраційних таборів нацистів: ті ж методи знущання над людьми, тільки карателі мають інший колір військового мундира: не коричневий, нацистський, а червоний, радянський. Караганда – це свого роду велика Савур-могила українських патріотів, символ незламності українського духу. Це місце – своєрідна пам'ятка жертв радянського голокосту, спрямованого проти українців. Маємо пам'ятати про тих мешканців Березовів, хто навічно залишився в мерзлій чужій землі, і тих, хто вцілів, але фізичне та духовне здоров'я було підірване.

Україні

Коли кризь розпач випнуться надії
І загудуть на вітрі степовім,
Я тоді твоїм ім'ям радію
І сумую іменем твоїм.
Коли грозує далеч неокрая
У передгроззі дикім і німім,
Я твоїм ім'ям благословляю,
Проклинаю іменем твоїм.
Коли мечами злоба небо крає
І крушить твою вроду вікову,
Я тоді з твоїм ім'ям вмираю
І в твоєму імені живу!

Василь Симоненко

ВИННІ В ЛЮБОВІ ДО УКРАЇНИ ПАТРІОТИ СЕЛА ВИЖНІЙ БЕРЕЗІВ КОСІВСЬКОГО РАЙОНУ, ЯКІ ОФІРУВАЛИ ЇЇ СВОЇ ЖИТТЯ

У 1940–50-х роках мешканці села брали активну участь у русі опору більшовицькому режимові. Вояками УПА були 50 осіб, 61 особу було депортовано, 36 – засуджено*.

Восени 1945-го р. Березівська сотня УПА вела тригодинний бій за Вижній Березів, де зазнав поразки загін так званої «чорної рубахи» – відбірних вояків радянських військ. Слава про Березівську сотню УПА линула по всіх Карпатах. Це була одна з найбільш боєздатних військових частин УПА. Тому села Вижній Березів, Баня Березів, Середній Березів, Нижній Березів зазнали нечуваних репресій тоталітарного комуністичного режиму.

* Село Вижній Березів – Косів. URL: <http://kosiv.org.ua/index.cfm/do/villages.v-bereziv>

Засуджені та репресовані за допомогу повстанцям мешканці села Вижній Березів*

Андрусяк Гафія Іллівна за перебування зятя в УПА 14 жовтня 1947 р. виселена разом із 7-річним онуком **Іванком (Дрогомирецьким Іваном Григоровичем)** до Омської області в радгосп «Тамбовський» (тепер «Ювілейний» Саргатського району). Онук Іванко на 11-му році життя 1951 р. помер. Гафія Андрусяк 1956 р. після амністії повернулася 1956 р. до рідного села, застала порожню хату, щоправда, з уцілілими від грабунку іконами на стінах, корову та все, що було в господарстві, забрали.

Бойчук Розалія Василівна (Юрцева). Репресована 1940 р., виселена до Свердловської області за перебування в УПА **брата Михайла**. 1950 р. Розалія Бойчук повернулася до рідного краю.

Брустурняк Гафія (родом із Микуличина) з родини Кошутів – дружина **Брустурняка Петра Васильовича (Юрцевого)**. За участь чоловіка в УПА репресована та виселена до Сибіру. Забирали військовики Гафію на заслання з Микуличина.

Васкул Варвара Іллівна (Юзиха Жива). Виселена 1947 р. в Омську область (в радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування в УПА **сина Михайла**. Усе майно було конфісковане. Варвара Васкул із заслання повернулася додому.

* Матеріал зібраний завдяки подвижницькій діяльності громадських активістів с. Вижній Березів Степанії Миколіївни Симчич та Марії Василівни Перцович.

Васкул Олена Іванівна (Сабадюкова). Репресована з **дочкою Юлією** 14 жовтня 1947 р. за приналежність **доньки Юстини** до ОУН та виселена в Омську область (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району). Утікацький подвиг цих двох жінок із сибірської неволі гідний подиву. Одразу по прибуттю на заслання їх не покидала думка про втечу. Уже влітку 1948 р. Олені Васкул удалося дістатися України. Слідом за мамою в дорогу пустилася донька Юлія. Щоб купити квиток, дівчина продала швейну машинку і потягом теж успішно дісталася до Березова. Утім, удома втікачки переховувалася недовго: «сексоти справно відпрацювали більшовицький хліб». За доносом, Олену та Юлію вистежили енкаведисти, заарештували. Вирок – три роки неволі. І жінок вдруге запроторили до Сибіру. Юлія відбувала покарання в Мурманській області, працювала на важких будівельних роботах. Олену Васкул відправили в інше місце ув'язнення. 1952 р., відбувши покарання за втечу із Сибіру, вони з донькою зустрілися знову в Омській області на поселенні, де продовжували відбувати покарання. 1959 р. повернулися додому. Їхню хату не конфіскували, бо там були на квартирі вчителі школи.

Геник Петро Васильовичі (Петро Василюго) (12.04.1900 – 21.01.1987) виселений 1947 р. із **дружиною Параскою, сином Михайлом і дочками Євгенією і Марійкою** до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування **сина Василя** в УПА. **Син Михайло** по дорозі до Сибіру втік. Геники після амністії повернулися до рідного села, але на місці великого обійстя застали прак-

тично руїну. Усе численне майно дбайливих і знаних господарів (три великі будівлі: велику хату, стодолу, стайню тощо) конфіскували та перевезли до Яблунова, де в їхньому будинку розмістили колгоспну контору, а потім дитячий садок.

Геник Микола Дмитрович (Кумик) репресований 14 жовтня 1947 р. за перебування **сина Антона** в УПА до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району). Оскільки дружини в хаті не було, їй вдалося уникнути виселення. Усе майно Миколи Геника було конфісковане. 1955 р. чоловік повернувся додому.

Ільницький Василь Михайлович (Янчіків) виселений з дружиною **Марією**, **синами Іваном і Петром** 1947 р. до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування в УПА **сина Михайла**. Марія Ільницька померла на засланні від голоду. Василь до рідного краю вже не повернувся: помер на чужині. Іван та Петро теж залишилися в Сибіру. Майно Ільницьких було конфісковане.

Кіцелюк Розалія 14 жовтня 1947 р. виселена до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування **чоловіка Василя** в УПА, який відбував 15-річне ув'язнення в Караганді. Розалія Кіцелюк додому не повернулася. Майно Кіцелюків було конфісковане.

Лазарович Ксенія Петрівна (Сені) із двома **синами Дмитром і Василем** 1947 р. виселена до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний»

Саргатського району) за перебування **дочки Ганни** в УПА. Дмитро Лазарович 1953 р. помер на засланні. Після амністії 1958 р. Василь з матір'ю повернулися додому. Їхнє майно було повністю конфісковане. Василь Лазарович нині мешкає в с. Вижній Березів.

Лазарович Ольга Михайлівна (Лопатюкова-Семєнова). Репресована 1947 р. та виселена з чотирирічним **сином Михайлом** до Омської області за перебування чоловіка в УПА. Із Сибіру Лазаровичі не повернулися. Їхнє майно було конфісковане.

Лазарович Юлія Миколаївна (Руб'юкова) виселена до Омської області 1947 р. за перебування **чоловіка Івана** в УПА. Юлія Лазарович дорого заплатила за невдалу спробу втекти із сибірської неволі: була засуджена на три роки ув'язнення, яке відбувала на Колімі. Звільнилася 1956 р. та повернулася до рідного краю. Майно Лазаровичів було повністю конфісковане.

Малкович Василь Миколайович (Варваріків), 1929 р.н., виселений із **батьком Миколою** та **сестрою Параскою** до Іркутської області за допомогу УПА. По амністії Василь повернувся до рідного села, Параска Малкович померла на засланні. Майно цих заможних господарів було конфісковане.

Негрич Василь Гаврилович (Валькунець) 1947 р. вивезений з **невісткою Юлією** до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування в УПА **сина Василя**. 1956 р. Василь Негрич повернувся додому. Тут, у рідному

селі, через два тижні помер. Юлія звільнилася 1961 р. і повернулася в Україну. Майно Негричів влада конфіскувала.

Негрич Марія Іванівна (1889-1972) виселена 1949 р. до Хабаровського краю за допомогу її чоловіка УПА та ОУН. Додому Марія Негрич повернулася 1957 р.

Геник (дівоче **Негрич**) **Марія Дмитрівна** (1929-2006) – донька вищезгаданої Негрич Марії Іванівни – 1949 р. виселена разом з матір'ю до Хабаровського краю за допомогу батька УПА та ОУН. Додому повернулася 1959 р.

Романчич Василина Матіївна виселена із сином **Петром**, невісткою **Юлією** та їхніми дітьми **Нестором і Наталкою** до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування в УПА **сина Василя**. Нестор Романчич зумів утекти ще в селі. Удосвіта того зловісного дня 14 жовтня 1947 р. хату Романчичів оточили військовики і наказали за пів години бути готовими до виселення. Налякані, оторопілі, розгублені, люди почали холерично похапцем пакувати речі. Зібрали все, що можна зробити за пів години. Узяли практично те, що було найнеобхідніше. На долю трьох поколінь Романчичів (мати; син та невістка; онуки) випало все пекло Сибіру: людей везли в жахливих умовах до Омська, до місця призначення (100 км) доправляли на сорокаградусному морозі на відкритих машинах. У благовісних свитинах та постолах, вони, здавалося, уже і не відчували пекельного холоду: тіло померзло до кісток. Василина Романчич померла

наступного дня по прибуттю до місця заслання. Тут спочатку родина жила в землянці, а згодом у напівзруйнованому бараці, куди взимку намітало снігу. Холод, голод, хвороби дошкуляли українським невільникам. Із часом Петро працював на фермі, а Юлія – у ланці. 1973 р. родина повернулася до Вижнього Березова. Усе майно (три великі будинки) були конфісковані. Брати Петро та Василь Романчичі померли в Україні. Дочка Петра та Юлії Романчичів Наталка закінчила в Омську медучилище 1965 р., вийшла заміж за односельця Василя Перцовича, який приїхав до неї в Омськ. На той час Василь Перцович працював директором школи м. Красnodон, що на Луганщині, куди його направили по закінченні Чернівецького університету. 1975 р. подружжя переїхало до Коломиї, де Василь Перцович працював директором Коломийської школи, яка невдовзі стала гімназією, а Наталія Перцович (Романчич) працювала медиком у Коломийській санстанції. Мешкає подружжя в Коломиї.

Перцович Ганна Антонівна (Семінчукова) виселена з дітьми **Миколою та Юлією** до Омської області 14 жовтня 1947 р. за перебування **чоловіка Михайла** в УПА. Ганні Перцович випала тяжка доля жінки-матері-годувальниці, яка опинилася з двома малолітніми дітьми на засланні. Це не тільки фізична праця на лісоповалі, а й щоденний душевний біль за те, що її дев'ятирічний син Миколка, напівроздягнений, голодний, у лютий мороз ходить та жебракує з-поміж росіян, випрошуючи хліба, щоб допомогти матері прогодувати сім'ю. Після амністії Перцовичі не повернулися додому, бо не було куди: усе було конфіковано. Тому Ганна подалася з

дітьми до Воркути, де відбував покарання чоловік Михайло. Тут усі троє влаштувалися на роботу. Донька Юлія невдовзі вийшла заміж за засудженого повстанця Геніка Миколу (Касюка), у них народилося троє дітей. Заробивши грошей, щоб у рідному краї почати нове життя, 1960 р. Перцовичі та подружжя Миколи та Юлії Геніків повертаються до Вижнього Березова. Онучка Ганни Перцович Люба кожного Святого вечора згадує розповідь бабусі про те, як перед Святим вечором 1948 р. до бараку прийшов кадебіст і сказав, щоб вона підписала документ, який свідчить про неповернення в Україну. Бабуся категорично відмовилася. Горду патріотку, яка навіть у неволі демонструвала свою національну гідність, органи служби безпеки заарештували на три дні. Малолітні діти залишилися самі без їжі. Щоб не зазнати голодної смерті самим та врятувати маму від голоду, Юля з Миколкою подалися жебракувати до росіян. Місцевий люд, милостивий і добрий (тільки в одній оселі їм грубо сказали: «Вы убиваете наших мужей сыновей, а мы вас должны кормить»), поділився хто шматком хліба, хто картоплиною, хтось дав трохи житнього борошна. У бараку Юля з борошна замісила тісто та зварила галушки. Діти понесли ув'язненій мамі Святу вечерю. Коли вартовий заглянув у благальні очі двох малолітніх дітей, напівроздягнутих, із чавунцем галушок, який задубілими від холоду руками горнула, як велику цінність, до себе Юля, усміхнувся і передачу взяв. Ганна Перцович, споживаючи вечерю, дякувала Господові за своїх дітей, які вже стали гідними людьми.

По прибуттю до Вижнього Березова Перцовичі звели невдовзі хату та розпочали нову сторінку життєпису родини.

Родини Перцовичів (Семінчукові), Скільських (Щербакових), Макацових, Сулятицьких (Владзишині), Ганна (Касюкова), Марія Космачукова, Анна Косарюкова на Сибіру

Симчич Євдокія Григорівна (Дмитра Щурового) 1947 р. виселена до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування в УПА **синів Дмитра та Михайла**. По амністії 1956 р. Євдокія Симчич повернулася в рідне село. Майно влада конфіскувала, велику стодолу забрали, а власну хату жінка зуміла викупити.

Симчич Марія Костянтинівна (Івана Щурового) з **дочкою Параскою** за перебування сина в УПА 1947 р. була репресована та виселена до Омської області. Марія Симчич померла на засланні, дочка Параска по амністії 1957 р. повернулася до рідного села. Майно Симчичів влада конфіскувала.

Родина Скільського Івана (Щербака) славилася не тільки працьовитістю, а своїми дітьми: п'ятьома синами **Володимиром, Петром, Павлом, Василем, Богданом** та дочками **Ольгою, Ганна, Розалією, Параскою**, які вписали яскраву сторінку в літопис національно-визвольних змагань українства 40-початку 50-х рр. XX ст. Кожна з життєвих доль дітей Івана Скільського вартує доброї згадки та великого пошанівку за страдницький шлях до волі, яким гідно й героїчно вони пройшли.

Сестри Ганна та Розалія Скільські на сибірському засланні

14 жовтня 1947 р. доньок **Івана Скільського Ганну** (по заміжжі Юрів) та **Розалію** (по заміжжі Бублик) вивезли до Сибіру, до Омської області за перебування трьох братів **Петра, Павла, Василя** в УПА, які віддали життя за волю України.

За матеріалами Інтернет-джерела про учасників визвольного руху на Косівщині, які підготував знаний на Прикарпатті громадсько-політичний діяч *Святослав Перцович*, відомо, що **Скільський Василь Іванович** (Щербаків) – «Шабля», «Грім» (1926 – 04.03.1950, с. Середній Березів) – стрілець сотні «Мороза», боївка

ОУН (охоронець кущового проводу ОУН). Разом з іншими повстанцями загинув у хаті Симчича Петра (Іванкового)*. **Скільський Павло Іванович** (Щербаків) – «Іскра» (1915 – 1952, ?) – член ОУН, керівник боївки СБ ОУН. Заарештований мадярами та відправлений до концтабору в Югославії. По звільненні воював в армії Йосифа Броз Тіто, у травні 1945 р. штурмував Берлін. Після демобілізації 1945 р. зголосився до УПА. По смерті «Шугая» керував боївкою СБ ОУН. Схоплений чекістами та засуджений до розстрілу**. Скільський Петро Іванович («Ганджа» (1910 – 15.05.1949)) – член ОУН, станичний ОУН, заступник референта зв'язку Коломийського окружного проводу ОУН, загинув героїчною смертю в боротьбі за волю України в криївці за Лазом (присілок села) разом із сотенним «Гамалією» (Стригунцем Василем) та іншими повстанцями. Тіла героїв енкаведисти скинули до «Яблунівських криниць»***.

Родина Скільських була в центрі особливої уваги радянської влади. Дівчата переховувалися від облав. Зокрема, у ніч на 14 жовтня Розалія та Ганна Скільські вдома не ночували, а подалися до місцевої мешканки Владзиhi (Сулятицької Олени Дмитрівни). У цій гос-

* Члени ОУН, вояки УПА, члени збройного підпілля ОУН, мешканці села Вишній Березів, які в боях та концтаборах загинули за волю України. URL: <https://kosivart.if.ua/2013/06/24/4119/>

** Члени ОУН, вояки УПА, члени збройного підпілля ОУН, мешканці села Вишній Березів, які в боях та концтаборах загинули за волю України (*Матеріали про учасників визвольного руху на Косівщині підготував Святослав Перцович*). URL: <https://kosivart.if.ua/2013/06/24/4119/>

*** Там само.

тинній оселі їх разом з господарями військовики забрали в одних сорочках. Цей молодий ясир енкаведистів вразив коломиян: на вокзалі, куди етапували репресованих людей, чужі люди роздягалися і давали їм одяг, кидали хліба, картоплю. Образ молодих дівчат, які, міцно тримаючись за руки, трусилися від холоду, зціпивши зуби, гордо дивилися на конвоїрів, зафіксував у пам'яті не один свідок тих трагічних подій. По прибуттю на заслання Розалія та Ганна одразу почали виношувати план втечі. Спроба дівчат була невдалою: їх зловили і засудили на три роки ув'язнення, яке дівчата відбували в Хабаровську. У сибірській неволі сестри дуже бідували, тяжко працюючи, мріяли про той день, коли зможуть повернутися в Україну. Господь Бог уберіг та допоміг дістатися рідного села.

Богдана Скільського під час Другої світової війни забрали до лав Радянської армії. Частина, де юнак проходив службу, була в Москві. Невдовзі батьки Богдана отримали офіційне повідомлення, що їхній син пропав без вісти. Однак це було не так.

Про те, що трапилося насправді, дізнаємося з розповіді Симчича Василя Миколайовича (Кривишиного), 1918 р.н., мешканця с. Вижній Березів: «Спочатку війни радянська влада активно шукала хлопців, молодих чоловіків, особливо у західних областях України (Станіславська, Львівська, Тернопільська, Волинська), щоб використати їх як гарматне м'ясо і щоб підірвати націоналістичне підпілля, зменшивши кількість потенційних «націоналістів». З Вижнього Березова були взяті до радармії Богдан Скільський (Щербак), Симчич Василь (Кривишин), Перцович Григорій (Семенчуків). Наприкінці 1944 р. із цих юнаків сформували «запас-

ну армію». У Москві військовиків почали вантажити в потяги і відправляти в тил, у сибірську тайгу. Серед просторів тайги без жодних умов і засобів до існування без житла (будь-яких казарм), їжі опинилося 2000 молодих хлопців. Умови перебування були нелюдські, уже з перших днів дошкуляли голод, холод, хвороби. Узагалі не було що їсти. Здорові і міцні юнаки викопували з-під землі коріння, збирали гриби, їли листя. Виснажені голодом і холодом, помирали десятками. Ми зрозуміли, що нас заслали сюди, щоб знищити. Це окупантам вдалося: з Москви везли нас ешелонами, а назад тих, хто вижив у тайзі, вивезли на залізничний вокзал до Омська двома полуторками (машинами). Тих, хто вціліли, відправили в нову військову частину на Урал. Нам запропонували вивчити автосправу, чим я і скористався. Перцович Григорій, як і я, теж повернувся з того сибірського пекла». Закінчив розповідь своїй сусідці Василь Симчич так: «Не думайте, що Богдан Скільський пропав без вісті. Він помер з голоду. Нас уже не треба було, але ми воювали, нас відправили в тайгу. Якось Богдан Скільський, дуже зморений голодом, уже зовсім безсилий, назбирав грибів, зварив їх у казанку, ними отруївся і помер».

Завдяки Василю Симчичеві, людство може довідатися правду про жахливу акцію Москви, яка 1944 р. свідомо і підступно знищила цвіт українства, зумисно відправивши молодих здорових українських юнаків на неминучу погибель у сибірську тайгу. Це не тільки військовий злочин, а й злочин проти людства, за який, на жаль, не зможуть уже відповісти ті, хто підписував 1944 р. двом тисячам українських юнаків смертний вирок, сподіваємося: їх каратиме справедлива Божа

рука. Душі ж невинно убієнних, з-поміж яких і Богдана Скільського, нехай покаяться в оселях, де праведні спочивають.

До проголошення незалежності України мало хто з українців знав правду про варварство, жорстокість, цинізм, тиранію, терор «керуючої і спрямовуючої ролі комуністичної партії». Понад те, навіть родина Богдана Скільського не мала достовірної інформації про долю сина. Юнаки, яких забрали до лав радармії, які уціліли на сибірській Голгофі, не могли розповісти страшну правду про своїх побратимів, які залишилися навечно лежати в сибірській тайзі. І тільки на початку 90-х рр. XX ст. у похилому віці Симчич Василь пролив світло на життєву долю і загибель свого побратима, розповівши односельці історію насильницького рейду 2000 українських юнаків у сибірську тайгу, метою якого був геноцид українства, керований червоною Москвою.

Нашу розповідь про цю славу родину закінчимо історією про сина Скільських Петра. Якось він навідався до сестри Ольги і сказав: «Олю, я ворогам не дамся живим до рук. А повстанська рада вирішила, що касу УПА треба доручити двом зв'язковим. Тому я кажу Тобі, щоб Ти знала: у повстанській касі є гроші, долари, золото. Тепер Ти нікому не смієш про це розповідати, але колись таки настане святий час – час вільної України, і Ти тоді скажеш своєму найстаршому внукові, у кого повстанська каса». Пройшли десятки років. Братове пророцтво справдилося: 1991 р. Україна стала незалежною. Знаючи про те, що володіє інформацією, про яку ніхто не знає, Ольгу гнітила думка, що вона досі не виконала волю брата Петра. 1995 р., коли настав час жінці покидати цей світ, вона нарешті

виконала обіцянку, яку дала. А Петрова душа здобула спокій.

Скільську-Волощук Марію (Полякову, родом з Микуличина), дружину **Павла Скільського (Щербака)**, одного з братів Скільських, про яких ішлося вище, разом з **мамою**, імовірно, 1951 р. було репресовано. Подружнє щастя Марії та Павла Скільських було приречене від самого початку їхнього шлюбу. Це добре розумів молодий повстанець. Щоразу, коли доводилося бодай на часину зустрітися з коханою дружиною, яка була при надії, Павло радів та дякував Богові за те, що Марія невдовзі подарує їхній родині та Україні нове життя. Коли востаннє бачився з нею, попросив: «Якщо народиться син, назви його Богданом, на честь мого брата, коли буде дівчинка, назви Марією».

Того літнього дня Марії як дружині «запеклого націоналіста» енкаведисти не дали змоги зібратися в далеку дорогу, її схопили та, незважаючи на стан, спровадили до пересильного пункту до Коломиї, що був розташований на обгородженій колючим дротом площі на березі р. Прут. Тут серед людського гамору, дитячого плачу, старечого тужіння, вигуків та лайки військовиків Марія народила дитину – хлопчика Богдана, якого назвали так, як хотів чоловік. Породілля тримала народжене немовля в закривавленому поділку сорочки, бо не мала чим сповити дитя, і голосно ридала. Молода мати була в розпачі: як зарадити дитині, коли немає під руками найнеобхіднішого. На допомогу прийшла чоловікова сестра Ольга, яка розшукувала з-поміж арештованих свою невістку і змогла розгледіти в натовпі людей за колючим дротом Марію, що тремтячими руками під-

тримувала в поділку новонародженого первістка Скільських, гірке ридання невістки та гучний крик дитини линули понад Прутом. Ольга хутко роздягнула із себе сорочку, блузку, замотала в них харчі, під дріт простягала молодій мамі клунок. Вартові, побачивши закривавлену породіллю з голою дитиною в поділку, змилювалися та дозволили взяти речі. Ольга поверталася до Березова пішки лише в спідниці та киттарі. Наступного дня вона знову принесла їжу, маленьку сорочечку, яку покропила свяченою водою, саморобні пелюшки. Третього дня, коли прийшла, Скільських у Коломії вже не було: людей забрали до Сибіру.

Скільські відбували заслання в Іркутській області. Марія Скільська-Волощук в Україну не повернулася. Чоловік Марії Павло загинув в УПА в боротьбі за волю України. Бабуся, коли підріс онук Богдан, розповіла, щоб він знав, звідки він і якого він роду. За доби новітньої незалежності України Богдан якось навідався до Вижного Березова, щоб познайомитися зі своєю родиною. Дід Богдана дуже тішився своїм онуком-офіцером, який працював у Прибалтиці. Не випадково Богдан став військовиком: дух українського вояка жив у ньому, у ньому текла кров славного роду Скільських – Павла-батька, дядьків Петра, Василя, які віддали життя за Україну, та Богдана, який став жертвою комуністичного терору.

Скільський Іван Михайлович (Онофрентишин)
1947 р. виселений до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування в УПА сина його дружини Мирослава. Івана Скільського схопили на дорозі, тому з дому нічого

не дали взяти. Як був, таким поїхав на заслання. Голодна та холодна смерть чигали на нього і в темному та холодному товарняку, і на місці поселення. Від голоду чоловік уже не міг ходити. Урешті, керівництво радгоспу змилостивилося та взяло на роботу. Іван Скільський працював на фермі, отримував по 200 г хліба на добу. Це врятувало його від голоду, проте надмірна праця, постійне недоїдання підірвали його здоров'я. Ставши калікою, Іван, добрий український господар, а нині репресований «націоналіст» подався жебракувати, у кожній хаті просив милостиню і гаряче молився «Отче наш». І за щиру молитву йому такі ж християни подавали милостиню: хто картоплю, хто кусень хліба. Так Іван Скільський вижив. По амністії повернувся додому, де чоловіка чекали нові випробування: майно було конфісковане.

Скільський Петро Васильович (Штефунчіків) 1945 р. виселений до Казахстану (Караганду) за допомогу УПА. Петро Скільський повернувся до рідного краю 1949 р .

Стріпачук Параска Дмитрівна (Шалатюччина) виселена 1947 р. з **дочкою Анничкою, сином Васильком** до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за участь чоловіка в УПА. Родина Стріпачуків відчула пекло Сибіру та його наслідки сповна. 1949 р. син Василько помер. Параска тяжко гарувала в Сибіру, заробляючи на сякий-такий харч, щоб не втратити і другу дитину. Анничка Стріпачук, за нелюдських умов працюючи на 40-градусному морозі, обморозила в Сибіру ноги, по поверненню 1965

р. в Україну пересувалася на двох палицях. Репресивна комуністична система перетворила її на інваліда 2-ї групи. По смерті мами жила Анна Стріпачук у Вижньому Березові самотньо та бідно в маленькій хатинці (два на три метри).

Урбанович Варвара Онуфріївна (Семениха Макацова) 1947 р. виселена до Омської області (радгосп Тамбовський тепер Ювілейний Саргатський район) за перебування в УПА **синів Івана і Миколи**. Померла Варвара Урбанович на засланні через один або два роки. Майно (дві нові будівлі конфіскували).

Урбанович Ганна Дмитрівна (Сивинюкова) 1947 р. виселена за перебування чоловіка в УПА до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) з чотирирічною **донькою Наталкою**. Дівчинка померла на засланні. Згорьована мати, дочекавшись амністії, повернулася до рідного краю, залишивши частину свого серця в сибірській тайзі біля маленької могили, де вічним сном спочила її донечка.

Урбанович Ганна Миколаївна (Михайлиха Патевнюкова) 1947 р. виселена з **дочкою Юлією** до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування чоловіка в УПА. Дочка Юлія залишилася жити в Сибіру. Ганна Урбанович повернулася до рідного села. Майно чинна влада конфіскували.

Урбанович Марія Михайлівна (Космачукова) 1947 р. виселена з малолітнім **сином Миколою** до Омської

області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування чоловіка в УПА. Миколка помер на засланні. По амністії Марія Урбанович повернулася в Україну.

Томич-Урбанович Ганна Юріївна (Юрка Макацового), 1930 р.н., разом з батьком **Урбановичем Юрієм** 1947 р. виселена до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування в УПА **брата Василя**. 1957 р. родина повернулася в Україну. Їхнє майно було конфісковане.

Урбанович Юстина Михайлівна (Щурова) 1947 р. виселена до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) з трирічним **сином Петром** за перебування **чоловіка Петра** в УПА. У товарному вагоні, який віз невільників на Схід, Юстина Урбанович щиро молилася: «Боже, порятуй мого хлопчика, не дай загинути йому». Материнська молитва має надзвичайну силу та особливий дар. Вона вберегла маленького Петруся від голодної та холодної смерті, яка косила українських бранців у товарному вагоні на шляху до місця заслання, у сибірській тайзі. Але на маленького невільника чекали великі випробування: 1949 р., коли померла мама, у нього, п'ятирічного, закінчилося дитинство, яке фактично так і не почалося.

Один-єдиний на білому світі. Нікому не потрібний. Ніким не захищений. Ніким не обнятий. Дитина-сирота. Дитина-сирота на чужині. Дитина-сирота по батьках-ворогах народу.

Для Петруся Урбановича в сирітських будинках

та школах-інтернатах радянська освітня система підготувала певну виховну програму: зростити як онучатко Ілліча, юного ленінця, сумлінного комсомольця. Та мамина слізна молитва, що линула до небес, урятувала хлопчика від манкурства. Якось Петро Урбанович познайомився з хлопцем Юрком із с. Люча, сусіднім із Березовом селом, теж репресованим та засланим до Сибіру. Юрко намагався розповісти Петрові, хто він і звідки, про Україну, про Березів. Утім, Петрусь тоді не зумів почути товариша.

Здібний до науки юнак вступив до сільськогосподарського технікуму. Doroslішав і мужнів Петро Урбанович. Настав час йому замислитися над словами Юрія, збагнути, чому його називають «бандьорою» та іноді зневажають. Тоді і вирішив, з'ясувати, якого він роду. Сирота закидає численними запитами органи влади, сам розпочинає процес самоідентифікації. І врешті дізнається, де його коріння. Наполегливість Петра Урбановича, його цілеспрямованість, бажання досягти мети, неймовірні зусилля, яких доклав «неблагонадежний» сирота, вражають. З'ясувавши адресу, хлопець подався в Україну, приїхав до Вижнього Березова, де мешкала його сестра Параска та родина, однак ті йому не дали притулку, позаяк хлопець розмовляв російською, люди думали, що прибув якийсь «москалик».

Прихистив Петра батьків брат Урбанович Степан. Погостювавши, Петро повернувся до Омська, щоб закінчити технікум і невдовзі повернувся 25-річним дипломованим фахівцем. Сирота, благословенний маминою молитвою, прокладав у житті сам собі стежину, Петро Урбанович належить до тих людей, порядних, мудрих, чесних і достойних, які самі себе зростили і сформували.

Працюючи агрономом у с. Лісний Хлібичин, що на Коломийщині, юнак зажив слави доброго фахівця. Із часом родичі зрозуміли свою помилку, сторицею компенсували її: опікою, любов'ю, теплом огорнули сироту, прийняли в родинні теплі обійми. А невдовзі Петро вивчив українську мову, одружився, став добрим господарем, звів хату, стодолау.

Мамина молитва-оберіг. Її весь час відчував Петро Урбанович. 2016 р. він пішов у засвіти, залишивши по собі люблячу родину, до якої ішов чверть свого життя. Його, батьківську молитву, таку ж благодатну, як і материнська, сьогодні відчуває дочка Оля та внучка Мар'янка, яка особливо радіє, коли бабуся Марія, дружина Петра Урбановича, витягає зі старенького фотоальбому світлину свого чоловіка, який надзвичайно молодий і вродливий, дивиться на них, і починає неквапливу оповідь про те, як колись зустріла цього «москалика» і одразу закохалася в нього. А з неба дивляться на них праведні душі Юстини, батька Петра, сина Петра – і теж усміхаються.

Філійович Микола Миколайович 1947 р. виселений з **дочкою Юлією** до Омської області (радгосп «Тамбовський», тепер «Ювілейний» Саргатського району) за перебування в УПА **сина Василя**. По амністії Філійовичі повернулися до рідного краю. Хату в господарів не забрали, бо туди переселили техробітницю школи, яка вернулася з Німеччини і не мала власної оселі.

Все пройшло, проминуло давно,
Наче тінь, наче сон, наче мить, -
Та чомусь не забулось воно
І від спогадів серце болить.
О, часи мої, скорбні часи!
Червонійте, як рани, навік...
І спадайте в краплинах роси
На прийдешні століття нові.
Це ж для них на жертovníк часу
Скільки мук і невтішних ридань...
Хай століття нові принесуть
Яриною засіяну дань...
Може, в ній, як у полі огні,
Наші сльози і кров зацвітуть, -
Та ніколи, ніколи мені
Моїх ран, моїх днів не забудь.
О часи мої, скорбні часи!..
Наче сон, наче мить, наче тінь...
Хай у вашій кривавій росі
Ярина для нових поколінь.
Дмитро Фальківський

«ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ» С. ВИЖНІЙ БЕРЕЗІВ

Сьогодні громадськість, світова прогресивна спільнота знає про масові репресії більшовиків в Україні, про тиранію Сталіна, безчинства доби комуністичного режиму. З 1939 р. та впродовж наступних 15 років Західна Україна потерпала від червоного терору.

Більшості відомий Дем'янів Лаз як відлуння «золотого вересня» 1939 р. – урочище біля Івано-Франківська, місце масових розстрілів в'язнів зі Станіславської тюрми НКВД. Наприкінці червня 1941 р. перед відступом радянських військ Станіславське УНКВС проводило масові розстріли. За доби новітньої незалежності України під час розкопок в урочищі знайшли людські кістки 524 осіб. Особи 22-х із них змогли встановити. Завдяки копіткій роботі науковців, громадських активістів визначено імена ще 400 страчених. Відкриття оновленого меморіального комплексу відбулося 11 жовтня 2009 р.

На його території на місці колишніх поховань розміщені три могили, у яких 29 жовтня 1989 р. було перепоховано останки 524 жертв комуністичного режиму 1939-1941 рр. Експозиція меморіалу розповідає не тільки про репресії комуністичного режиму на Прикарпатті в 1939-1941 рр., історію пошуку та розкопок поховань, імена та прізвища страчених, з-поміж яких і учасники націоналістичного підпілля в Березовах, а й увиразнює списки працівників Станіславського УНКВС 1939-1941 рр., які тією чи іншою мірою були причетні до масового терору щодо мешканців Прикарпаття. Пішохідна частина, що веде до меморіального комплексу «Дем'янів Лаз» не випадково має назву "Хресна дорога" (саме нею їхали вантажівки із закатованими людьми), уздовж неї встановлено 13 хрестів.

Таких хресних доріг на Прикарпатті є чимало. Мабуть, у кожному селі. І наш з вами, дорогі читачі, святий обов'язок віднайти ці дороги, згадати людей, чиї життя були обірвані ворожою кулею лише за те, що вони розмовляли українською мовою, любили свій край, відвідували храми УГКЦ, захищали СВОЄ на СВОЇЙ землі.

Помандруймо однією з таких хресних доріг, яка досі не зафіксована на жодній мапі чи в жодному писемному джерелі. Вона веде до с. Вижній Березів, що на Косівщині, де від рук московського та німецького загарбника

(Сталін від Гітлера відрізнявся хіба що зачіскою та формою вусів) загинуло десятки невинних людей, яким Господь Бог дав дар життя, а окупанти їх цього дару позбавили, залишивши осиротілих дітей, згорьованих матерів, покинутих напризволяще сивочолих батьків. Цей біль досі ятрить душу й серце місцевих мешканців. Завдяки пошуковій діяльності Степанії Симчич, мешканки с. Вижній Березів, удалося зібрати інформацію про жертв московського та німецького терору.

ЖЕРТВИ КОМУНІСТИЧНОГО ТЕРОРУ

1939-1949 рр.

Брустурняк Михайло Васильович (1918-1941) (Юрців) загинув від рук енкаведистів у горах.

Малкович Дмитро Васильович (Петруніків) (1912-1945). Убитий кадебістами під горою Ратундол, на Пастівниках, на власному пасовищі. Спочатку військовики його поранили, потім доби́ли.

Ільницький Василь Васильовий (Янчіків) (1900-1945). Убитий «стрибками».

Негрич Василь Васильович (Гаврілишин) (1918-1945). Схоплений енкаведистами, доправлений до сусіднього села Текуча, намагався втекти, після тривалих катувань «червоних визволителів» помер.

Негрич Василь Миколайович (Григоришин) (???-???). Енкаведисти забрали чоловіка з хати без причини й убили в с. Баня-Березів.

Негрич Іван Миколайович (Грититив'юків) (1907-1944). Утікав від облави. Убитий на присілку Григуленка.

Негрич Петро Миколайович (Штефанів) (1913-???). Чоловіка з хати забрали радянські військовики в березні 1945 р, пропав безвісті.

Негрич Петро Михайлович (Іванігів) (1921-1945). Розстріляний енкаведистами за те, що втікав від них.

Пригородський Григорій Васильович (1910-???). Чоловіка забрали енкаведисти 1940 р. за те, що не поїхав на «гуштруд» (гоструд)*, пропав безвісті.

Романчич Микола Андрійович (Софії Садової) (1924-1945). Енкаведисти забрали чоловіка спочатку до сусіднього села Текуча, а відтак – до Яблунова. Закатавали в Яблунівській тюрмі.

* Примусова безоплатна робота для власників коней з трелювання лісу.

Симчич Антон Семенович (Штефурійв) (1923-1945). Убитий НКВД зі старшим братом **Михайлом** коло рідної хати.

Симчич Михайло Семенович (Штефурійв) (1921-1945). Убитий з братом **Антоном** енкаведистами поблизу рідної хати.

Симчич Василь Антонович (Льонмпак) (???-1945). Убитий військовиками під час облави біля своєї хати.

Симчич Василь Миколайович (Лунджіків) (1924-1946). Тричі був арештований «червоними визволителями». Репресований 1946 р. Василь Симчич закатований у Яблунівській тюрмі.

Симчич Василь Михайлович (Василевого з-за Берега) (1909-1941). Забраний 1941 р. до радянської армії. На призовному пункті у Ворохті, де новобранців спонукали присягати вірному служінню Радянському Союзу. Василь Симчич відмовився присягати "советам", натомість вигукнув: «Слава Україні!» «Червоні визволителі» схопили молодого патріота, узяли за руки та ноги, закинули до кузова вантажівки, машина Василя Симчича доправила до Станіславської в'язниці УНКВС. Закатаваний «червонопогонниками», свій вічний спокій відважний герой знайшов у Дем'яновому Лазу.

Симчич Михайло Степанович (Михась Мокренків) (1898-листопад 1944). На своєму пасовищі в Лазу (присілок с. Вижнього Березова) чоловік пас худобу і скидав сіно в оборіг. Заставши господаря при мирній праці, енкаведисти тут же просто розстріляли.

Симчич Олена Михайлівна (Гаврилюкова-Мокренкова) (1926-1944). Восени 1944 р. енкаведисти арештували її і закатували за зв'язок з підпіллям.

Скільський Антон Степанович (Петрочків) (1912-1945). Убитий під горою Грунь (с. Вижній Березів)

під час облави при спробі втекти. На тому місці поставлений хрест.

Скільський Дмитро Васильович (Гринюків) (1900-1945). Убитий під час облави «чорнорубашечників» в урочищі Погарчині, що наприкінці села Вижній Березів.

Філійович Микола Миколайович (1912-1945). Убитий навесні 1945 р. у Вижньому Березові на присілку Аршиця під час облави НКВД.

Негрич Іван Григорович (Низаків) (1915-???). Під час облави «червоні визволителі» забрали чоловіка прямісінько-таки від мирної сільськогосподарської праці: порався на городі біля хати, назад додому вже не повернувся.

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОКОСТ У С. ВИЖНІЙ БЕРЕЗІВ (1941-1944 рр.)

Мешканці села мали свій Бабин Яр, свій голокост (відомо, що київський Бабин Яр – це некрополь для понад 100000 цивільних громадян та військовополонених, де впродовж 1941-1943 рр. німецькі окупанти знищили приблизно 65–70 тисяч євреїв, «дорогою смерті» до Бабиного Яру пройшли й були розстріляні 621 член ОУН, цвіт українського визвольного руху*).

Український голокост с. Вижній Березів – це не тільки ті 40 осіб, яких німецька влада примусово вивезли на роботу до Німеччини, а близько десять жертв нацистського режиму, чиї життя обірвав німецький фашист. Це люди, які понад усе любили рідний край, материнську мову, були дбайливими господарями на своїй землі та прагнули передати її у спадок своїм дітям та онукам, щоб

* Хто, коли і як загинув у Бабиному Яру. Історична довідка до 75-х роковин злочину. URL:

<https://old.uinp.gov.ua/news/khto-koli-i-yak-zagynuv-u-babinomu-yaru-istorichna-dovidka-do-75-kh-rokovin-zlochynu>

не переривався рід, щоб не губилося коріння українства, чимало з них були активними українськими патріотами, мали зв'язок із підпілля, були членами ОУН та виборювали Україні незалежність. Людська пам'ять зберегла прізвища нацистських жертв вижньоберезівців, які пройшли свою хресну дорогу. Тож згадаймо й ми їх.

Лазарович Микола Васильович (Шумеліків) (1924-1943). Заарештований уночі. До тижня окупанти його розстріляли.

Негрич Іван Васильович (Іванюшків) (1920-1943). Член ОУН. Розстріляний німцями за знайдені листівки під час обшуку.

Негрич Дмитро Григорович (Москалюччин) (1913-1944). Закатований німцями на кошарах* у сусідньому селі Нижній Березів.

Перцович Петро Васильович (Юзишин) (1910-1943). Заарештований і розстріляний німецькою владою.

Романчич Михайло Михайлович (Попиків) (1916-1942). Заарештований і розстріляний німцями.

Романчич Антон Михайлович (1918-1942). Заарештований і розстріляний німцями.

Симчич Михайло Миколайович (Веньгрів). Німці заарештували чоловіка 1944 р., додому він не повернувся.

Сулятицький Микола Дмитрович (Тритищів) (1924-1944). Під час бою між червоною армією на німецько-угорським військом, який вівся в околиці с. Вижній Березів, з гори Ратундул малярська куля з міномета влучила в горіх і зрекошетила в Миколу, що вийшов на поріг своєї хати. Від численних осколків чоловік загинув. Поховали його того ж дня, коли горіла місцева церква.

* Вівчарня, загін для овець.

Затужила пісня, заквилила,
Що козак-нетяга здався у полон.
Не стихала пісня – голосила...
Гей, набрали бранців не один вагон.
Вмовкла пісня на останнім слові.
Тільки паротяг ревів, як дужий звір...
Наловили бранців на Покрову,
Вивозили українців на Сибір.
– Ой, куди везете мні від роду?! -
Дівчина голосить, сльози – наче дріб.
– Хто поставить в пам'яту суботу
Моїм рідній мамці свічку на гріб?

Дмитро Арсенич

СЕЛО НИЖНІЙ БЕРЕЗІВ, ЩО НА ПРИКАРПАТТІ, КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЕПОРТАЦІЙ 1940–1950 рр.

Друга світова війна завдала немало лиха українцям. На радянсько-німецькому фронті полягли 9 осіб, у фашистських таборах загинули 8 уродженців с. Нижній Березів. З-поміж нижньоберезівців було чимало повстанців: в УПА полягли 35 мешканців села, його юнацький цвіт, 5 осіб загинули в радянських в'язницях. Радянською владою репресовано, за неповними даними, 120 мешканців села*.

Лише внаслідок каральної акції «Захід» з Нижнього Березова до сибірського поселення Омгортп було вивезено 24 родини (66 осіб). Утім, село потерпало від репресій комуністичного режиму понад десять років, починаючи з 1940 р., останні депортації зафіксовано 1951 р. Ниж-

* Село Нижній Березів. URL: <http://kosiv.org.ua/index.cfm/do/villages.n-bereziv>

че подаємо перелік родин – жертв політичних репресій 1940, 1947 р. (14 жовтня), 1951 р.*

Арсенич Марію Дмитрівну (1906 р.н.) разом з 86-річним **батьком Дмитром** 1947 р. за співпрацю з УПА стрія (батькового брата) було відправлено до Сибіру (селище Килибирди Колосовського району Омської області). Прибувши на місце заслання, Марія Арсенич з перших днів для себе вирішила: «На москалів робити не буду». І виношувала план втечі додому. По смерті батька 1948 р., у ніч з 2 на 3 травня, українка пішки вирушила в Україну. Жінка намагалася йти вздовж колії на Захід, долаючи по 30-40 км щодня, зазвичай уникала людей. Найтяжче було долати сибірські болота, ночувала, де доведеться, здебільшого на деревах, просила милостиню – і добрі люди давали хліба. Господь Бог провадив Марію Арсенич на цьому шляху до рідної домівки. За 155 днів здолала шлях понад 4000 км – і щасливо прибула до Березова**.

Білавич Микола з дружиною Параскою та дочкою Розалією (1927 р.н.) були вивезені 1951 р. до Сибіру, до Якутії, за **сина Білавича Степана Миколайовича** (1930–1951), який перебував в УПА. Як і всім репресованим українцям, їм випало на долю багато горя: постійний голод, лютий сибірський холод та непосильна праця на лісопозаводах. 1958 р. родина повернулася до Березова, а Розалія – із чоловіком Леонідом Манжуєвим.

* Використано матеріали, зібрані Марією Іванівною Іванків, Оленою Іванівною Генік, Параскою Миколаївною Будурович, мешканками с. Нижній Березів.

** Більш докладно див.: Савчук Б. Лики мужності. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2007. С.148-174.

Будурович Олену Іванівну (1904 р.н.) із сином **Іваном**, вояком УПА, 1951 р. репресували. Засудили на 25 років ув'язнення. На їхньому обійсті було облаштовано 3 бункери, у яких перебували повстанці (один під хатою, один під стодолю, а третій був розташований вище від хати, добре замаскований). За доносом 1951 р. військовики і «стрибки» підійшли до бункерів, але попереджені повстанці покинули їх заздалегідь, тому енкаведисти застали тільки порожні бункери. Чоловік Олени Петро Будурович постійно переховувався в лісі, у добрих людей. У день облави його вдома не було. Дочка Анничка Будурович зуміла втекти від карателів. З того часу, коли Олену та Івана енкаведисти забрали з хати, Петро та Анна Будуровичі постійно переховувалися, бо знали, що їм теж «червонопогонники» не подарують трьох бункерів. Це було тільки питання часу. Так і трапилося: невдовзі дівчину схопили в Яблунові, її не судили, оскільки була неповнолітня (16 років), а вивезли до Сибіру, Якутської області.

Будурович Олена та син Іван ув'язнення відбували порізно, у різних місцях: у Воркуті та Архангельську.

Якутія – край надзвичайно суворий, тут морози сягали до 45 градусів. За таких умов на лісопавалі працювали всі Будуровичі, навіть юна Анничка. Її п'ятнадцять років юності пройшли в постійних нестатках, нужді та голоді. Дівчина жила самотою, серце боліло й тужило за мамою та братом.

Після смерті Сталіна 1953 р. Олена із сином Іваном приїхали до Аннички в Якутськ. Родина нарешті об'єдналася та почувалася відносно щасливою, але до рідних країв українцям було заборонено повертатися.

Щастя всміхнулося дівчині тут, на засланні: Аннич-

ка Будурович вийшла заміж за Михайла Гнатищака, ув'язненого львів'янина, який відбував покарання разом із братом Іваном та став його товаришем. Попри матеріальну скруту, попри статус невільника та тавро «ворог народу», потрібно було жити далі, думати про майбутнє. Подружжя вирішило не залишатися в Якутії. Оскільки додому не можна було повертатися, тому Гнатищаки подалися до Казахстану, оселилися в м. Кустанай. У вигнанні у них народилося двійко дітей: Оксана (1957 р.н.) – у Якутії, Ігор (1964 р.н.) – у Кустанай.

Олена Будурович снила рідним краєм, молила Господа, щоб дав можливість дожити віку не на чужині. 1966 р. разом з онуком Ігорчиком повернулася до Нижнього Березова, шматок її материнського серця назавжди залишився там, на засланні, біля сина Івана, який залишився в Сибіру. Чоловік Петро Будурович помер.

Сім'я Гнатищаків повернулася до рідного села 1967 р. Анна Гнатищак раділа, бачачи, як зростають її діти, мужніє син, пишалася тим, що обрав таку складну, але дуже гідну професію лікаря. Анні Гнатищак не довелося відсвяткувати ані своє п'ятдесятиріччя, не діждалася вона і своєї невістки, не натішилася внуками, не дочекалася вільної суверенної України, за яку терпіла на чужині в неволі її родина. Сибірське заслання підірвало здоров'я молодой жінки: 1983 р. 48-річною померла Анна Гнатищак (Будурович). Вродливою, люблячою, турботливою, ласкавою запам'ятали її діти Оксана та Ігор, такою приходить вона до них у снах.

Із розповіді Ігоря Гнатищака, якому бабуся Олена Будурович дещо розповідала про Сибір, ми дізналися, що Іван Будурович, засуджений на 25 років ув'язнення, був непересічною людиною, здібним юнаком, молодим

патріотом, який навіть за нелюдських умов табірного життя, мріяв про незалежну Україну, любив її понад усе. Багато українських повстанців у неволі присвячували рідній землі свої вірші. Один із них, який, імовірно, належить перові Івана Будуровича, позаяк надісланий мамі Олені Будурович 4 серпня 1956 р. з написом: «На довгу пам'ятку ніколи не забутній мамі від сина Івана», вражає до глибини душі нас, сучасників, силою думки, величчю духу автора, палкою синівською любов'ю до рідного краю, батьківської землі і вірою в те, що «в сім'ї вольній, між своїми» спом'януть таких синів України, як Іван Будурович і його побратими та посестри, прийдешні покоління:

Не вік стоятиме тюрма.
Не вік злим людям панувати.
Засяє сонце, згине тьма.
Розірве пута брат на брату.
Хто-небудь з нас та уціліє.
Хто-небудь та доживе.
Як весна зазеленіє!
Зацвіте життя нове!..
Хай не я, так ти, мій брате,
Наші сестри і брати
Повернуться в рідну хату,
В край наш, любий та святий!
І в годину правди, волі
В сім'ї вольній, між своїми,
Спом'януть за тих, що долю
В чужині ділили з ними!*

* Вірш уміщений в альбомі із родинного архіву, який береже сім'я Ігоря Гнатишака, онука Олени Будурович.

Слова із вірша, датованого 4 серпня 1956 р., стали пророчими. Так, не всі сини і дочки змогли повернутися в Україну, але вона таки стала вільною, розірвала московські кайдани. І наш сьогодні святий обов'язок пам'ятати, якою великою ціною Україна здобула незалежність, а також імена тих патріотів, які її виборювали.

Геник Варвару Василівну (Кузикову) вивезли до Омської області. Чоловіка Геника Степана Дмитровича не було вдома. Не заставши дружини вдома, дізнавшись, що її заслали до Сибіру, чоловік поїхав до нею. Обоє відбували покарання за двох синів – Івана та Костянтина, які в боях з більшовиками загинули смертю хоробрих. Костянтин Геник (псевдо «Крук») народився 1920 р. Навчався в школі УПТ «Рідна школа» у Нижньому Березові, де провчився сім класів. За часів установлення радянської влади в Західній Україні продовжив навчання у вечірній школі, а за німецької окупації навчався в Станіславі. Там його німці заарештували за приналежність до ОУН і під охороною доставили до Нижнього Березова, щоб показав, де закопана зброя. Але «Круку» вдалося втекти, він ударив одного гестапівця лопатою і стрибнув у річку Лючку, переплив її і втік у ліс. Організував загін УПА і нападав на німців у Жабйому, Шешорах. Проявляв мужність і в боях з більшовиками. Костянтин Геник був районним провідником юнацької сітки. Згодом став боївкарем СБ і відбув у старшинській школі вишкіл. Невдовзі обійняв посаду заступника окружного референта СБ Коломийщини. Загинув «Крук» героїчною смертю 1 грудня 1950 р. із кількома бойовими друзями («Карпо», «Пструг», «Голуб») в урочищі «Петричила», що знаходиться між

селами Шешорами і Прокуравою, вів понад 10 годин бій з енкаведистами, після чого застрілилися, залишивши для цього останні набої*.

У низці віршів відомого українського письменника Дмитра Арсенича, присвячених Україні, пам'яті борців-односельців за її волю, шана і любов усіх поколінь мешканців Березовів до подвигу юнаків-повстанців, Лицарів Духу, які виборювали Україні незалежність ціною власного життя (один із них – «Випробування дружби»).

Випробування дружби

Усе на цьому світі проминуте,
Усе на цьому світі трин-трава,
Та давній біль болить тепер нас дужче.
Народна пам'ять вічна і жива.
Росли два хлопці – красені-соколи,
Росли серед карпатських нив і трав,
Та впав наказ: «Вкраїна хоче волі!
Ставайте, хлопці, до повстанчих лав!»
Разом росли, разом парубкували
(Таких, мабуть, водою не розлить).
Під прапором на вірність клятву дали,
Окремо кожен, як закон велить.
Життя повстанське – будні, а не свята:
На двох ділили будз, ділили корж ...
В останню мить однісінька граната.
На обидвох поділена також.

* Жителі сіл Нижній Березів та Цуцилів, які впали за волю України.
URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/zlocini-nkvd/zitelisilnizn-ijberezivtacucilivakivpalizavoluukraieni>

У лавах повстанців воював рідний брат Костянтина Геник Іван (1928-1945) («Гуцул»), який очолював районну СБ. Загинув у с. Голови на Гуцульщині*.

Старенькі осиротілі Варвара та Степан Геники по амністії у 1950-х рр. повернулися до Нижнього Березова, але не до свого дому, бо все майно (хата, стодола) були конфісковані.

Геник Ганна Антонівна, Геник Юлія Антонівна (Стражникові) з **мамою** 1951 р. були вивезені до Сибіру, у Якутську область, за брата, який перебував в УПА. Коли прийшла облава, батька вдома не було, бо переховувався. Додому повернулися Ганна з матір'ю, а Юлія залишилася в Сибіру.

Ільницького Івана, двох його **доньок Ганну та Наталію** (мами Марії того дня не було вдома), імовірно, 1950 р. вивезли до Хабаровська за зв'язок з УПА Наталі Ільницької, яка вчителювала в Космачі. Вони були заможними господарями. Харчі, які зуміли прихопити, закінчилися вже в дорозі. На місці поселення чоловіків заставили побудувати для себе барак (для трьох українських родин). Іван працював на лісоповалі, дівчата – у місцевій пекарні. На молодих і красивих українок відразу звернули увагу кадебісти. Якось трапилося лихо: один з них Чоботаєв, підстеживши Анну одну в бараку, згвалтував її. Іван Ільницький прагнув шукати справедливості, звернувся до начальника Гуляєва, щоб той покарав гвалтівника. На що Гуляєв рявкнув: «Чего надо? Ты

* Там само.

что, бандёра! Докажи». Та виштовхав Івана з кабінету. 1952 р. Ганна народила сина Володимира, а через 5 років помер Іван Ільницький. 1959 р. Ганна з п'ятирічним сином Володею, її сестра Наталя повернулися в Україну. Оскільки від великої господарки не залишилося і сліду: усе зруйнували радянські опричники – Ільницькі замешкали у своїй родині в Середньому Березові. Володимир Ільницький помер 2021 р., залишилася дружина Галина та син Ярослав.

Кушманюка Прокопа з дружиною Оленою, дітьми Марією та Ганною 1951 р. військовики забрали з хати, по дорозі прихопивши **доньку Параску** (1932 р. н.), яка навчалася в Яблунівській школі, кадебісти дівчину забрали просто з уроків. За участь в УПА сина **Кушманюка Миколи Йосиповича** (1927 р.н.), псевдо «Розбійник», убитого в Дем'яновому Лазі, родину вивезли до Якутської області. Працювали Кушманюки на лісоповалах. Параска спробувала втекти, але спроба була невдалою: її спіймали та засудили на три роки ув'язнення. Вісім років Кушманюки були на засланні. По амністії повернулися додому.

Косовчич Євдокія із сином Василем була вивезена 1947 р. до Омської області за участь **сина Івана Косовчича** в УПА, який був убитий енкаведистами. Василь Косовчич утік з Називаєвки – приміської станції Омська. Доля їхня не відома.

Уруська Ганна з дітьми **Параскою, Стахом, дев'ятирічною Анничкою** була репресована 1940 р.* та вивезена до м. Семипалатинськ за **чоловіка Миколу**, який був війтом села (напередодні каральних акцій енкаведистів він помер), та **сина Володимира** (Владзя). Одружених доньку Марію та сина Петра Уруських не вивезли. Петро 1947 р. зміг уникнути репресій, емігрувавши до Польщі.

Усвідомлюючи, яке «визволення» несе на своїх щитах Червона армія в Західну Україну, Володимир Уруський, український інтелігент, який закінчив Львівську академію ветеринарної медицини, офіцер запасу польської армії, напередодні приходу «червоних визволителів» вирішив податися до Польщі, відтак переїхав до Великобританії. Юнак розумів, що більшовицька влада влаштовує масові репресії не тільки щодо української інтелігенції, добрих господарів, національно-свідомих українців, а й щодо тих, які належали до польського війська. Так і трапилося. Його березівська родина, знана, поважна, була репресована, вирвана з корінням з рідної землі, а в неволі практично покинута на призволяще. І тільки Боже провидіння врятувало її від повного знищення.

По прибуттю до Сибіру Ганна Уруська з останніх сил боролася за життя своїх трьох дітей, які, зріши в заможній родині, де всього було вдосталь, тепер потерпали від страшного голоду. Ганна тяжко працювала в тайзі зі старшими дітьми. Але цього було замало, щоб прогодувати трьох дітей. Маленька Анничка весь час просила

* Цього дня 1940 р. радянська влада репресувала лісничого Ляутербаха (його доля не відома) та єврея-кравця Бувида, якого доля теж невідома. Як засвідчують, старожили, це були «добрі та порядні люди».

булку з молоком. У Ганни від розпуки краялося серце, свій шматок чорного хліба вона віддавала доньці. Так тривало два тижні. Ганна від голоду згасала на очах. На п'ятнадцятий день заслання кволою рукою вона востаннє погладила кучеряву голівку Аннички, прошепотіла: «Богородице Діво, Ти, як Мати милосердна, порятує і моїх дітей». Та відійшла у засвіти. Троє дітей (Параска, Стах, Анна) залишилися сиротами. Діти не змогли, як слід, ані оплакати, ані поховати маму. Старший Стах прикопав тіло в замерзлу землю, бо не міг викопати могили.

Функції мами виконувала тепер Богородиця, тому що інакше неможливо пояснити, як зуміли троє дітей-сиріт уціліти в неволі, побороти голод, холод, хвороби, пройти та проїхати тисячі кілометрів, перетнути численні кордони – і вціліти. Саме милосердя Богородиці, якій довірила вмираюча Ганна своїх дітей, урятувало їх. Та люди-янголи, які, мабуть, святою Дівою, були надіслані до сибірської глушини, щоб захистити їх. Це польський генерал Владислав Альберт Андерс* та Ірена Яросевич-Рената Богданська**, яка стала його дружиною 1948 р.

Владислав Альберт Андерс (пол. Władysław Albert Anders) – дивізійний генерал (генерал-лейтенант) польської армії, польський військовий і політичний діяч, командував окремими польськими формуваннями під час Другої світової війни (Армія Андерса (2-й польський корпус)), головнокомандувач польськими силами на

* Władysław Albert Anders. URL: <http://anders.wsiz.rzeszow.pl/varia.html>

** Гнатюк О. Ірена Яросевич-Рената Богданська. Найкрасивіші очі Львова між двох вогнів ідентичності. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/05/15/149785/>

Заході (1945 рік))*». До складу Армії Андерса входила і 3-я Карпатська піхотна дивізія (2 стрілецькі бригади і уланський полк). Армія повинна була бути сформована, частиною за призовом, частиною на добровільній основі, з громадян Польщі в СРСР (головним чином це були випущені з в'язниць і таборів військовополонені і репресовані), не тільки польської національності, а й українці, євреї та ін. Генерал Андерс, як і більшість його співвітчизників, зберігав украй негативне ставлення до СРСР, пам'ятаючи про участь радянських військ у вторгненні в Польщу 1939 р. На території СРСР виявилось 400 000 репресованих поляків та членів їх родин. Звільнити уряд СРСР дозволив лише 30 000, але Андерс виторгував більше – йому вдалося витягти з ГУЛАГУ 100 000 осіб. Їх доправили в селище Бузулук, поблизу Оренбурга**. Це був час складних пошуків людей польської національності, яких радянська репресивна машина розкидала величезною територією: від Казахстану до Сибіру. До Армії Андерса долучалися і охочі з волі.

З-поміж них – українсько-польська співачка Ірена Ярошевич, на той час учасниця польського ансамблю й одружена

* На початку 22 вересня 1939 року Владислав Альберт Андерс успішно атакував німецьких окупантів, 24 вересня, зібравши навколо себе залишки розбитих польських військ, спробував прорватися через німецьке оточення, однак група Андерса була розбита радянськими військами, сам Андерс – двічі поранений, потрапив у полон. Йому довелося відбути ув'язнення НКВД на Луб'янці аж до серпня 1941 року, коли були встановлені союзницькі відносини між СРСР і польським емігрантським урядом. Після 22 місяців Л. Берія особисто повідомив Андерсові, що він вільний і призначений лондонським урядом командувачем польською армією в СРСР (у чині дивізійного генерала).

** Ірена Ярошевич-Андерс: Українська зірка, що світила для Польщі. URL: <https://was.media/uk/2019-02-22-irena-anders/>

з поляком Гвідоном Борущим, яку Божа сила спровадила в певний час у певне місце, туди, де перебували троє сиріт Уруських. Ця жінка, що мала українське коріння, була львівською національно-свідомою патріоткою, пластункою, талановитою співачкою, християнкою, що походила зі зна-них у Галичині родів Яросевичів та Нижанківських, батько якої Микола Ярославич був військовим капеланом у лавах Українських січових стрільців, відтак священником УГКЦ, волею долі потрапивши у вир страшних подій Другої сві-тової війни, опинившись у складі польського мистецького гурту «Тео-Джазу» 1941 р. на гастролях у Челябінську, виступаючи в російських колгоспах за їжу, живучи інколи в товарняках*, зіграла важливу роль у подальшій долі Стаха та Аннички Уруських.

Припускаємо, що саме в цей період (із вересня 1941 р. до весни 1942 р.) доля звела цю жінку та сиріт Урусь-ких. Її українське ество відгукнулося на страждання репресованих дітей, своїх колишніх земляків. Стах та Анничка Уруські опинилися з-поміж депортованих по-ляків, тепер уже польської діаспори, яка мала право покинути сибірську неволю. Разом з Армією генерала Андерса («Польська Армія на Сході»), який за порозу-міння з лондонським урядом вирішив за будь-яку ціну евакуювати військо з території СРСР, діти розділили з нею складний шлях до Ірану (весна – 1 вересня 1942 р.). А звідти дісталися до Великої Британії.

Тут Володимир (Владзьо-Влад) Уруський, який на той час був в Англії, через Червоний Хрест зумів зна-йти брата та сестру.

Через деякий час Анна Уруська вийшла заміж та пе-реїхала із чоловіком до США. По смерті чоловіка Анна

* Там само.

подалася до монастиря, проте невдовзі відмовилася від чернецтва і вдруге вийшла заміж. Дев'яностодворічна овдовіла Анна сьогодні щиро молиться Господові Богу та дякує Йому за кожний прожитий день.

В Англії Володимир та Стах Уруські одружилися, народили дітей (по дві дочки та син). Онучка Ізабелла, дочка Володимира (Владзя-Влада), підтримує стосунки із польською родиною, якимось чином за доби новітньої незалежності України завітала до Нижнього Березова.

Парасці Уруській випала інша доля: коли поляки розшукували осіб польської національності, у дівчини на той час була малярія. Радянські військовики, що були присутні при цьому, наказали викинути хворих дітей, зокрема й Параску, у річку Іртиш. Дівчина дивом одужала від страшної недуги, їх відправили до Казахстану на заслання. Відбувши свою дитячу голготу серед голоду, холоду, поневірянь, дівчина зважилася на сміливий крок: утекти з неволі. Їй стелився шлях до рідної хати тяжкий та мученицький, але щасливий: 1947 р. утікачка пішки дісталася до Нижнього Березова. На цьому в кілька тисяч кілометровому шляху поруч з нею йшла Богородиця.

Марія Уруська в рідному селі вийшла заміж за Миколу Геніка (Федьового), Параска – за Михайла Поповича, народивши сина Івана та дочок Марію і Ганну, яку назвала на честь мами.

Березівська родина Уруських-Поповичів кожної Пам'ятної суботи, збираючись біля могили свого дідуся Михайла Уруського, нижньоберезівського вїйта, ревно молиться за душі спочилих зі свого роду, невинно вбиту в Сибіру голодом Ганну Уруську, згадує в молитвах свою далеку емігрантську родину зі США та Англії, яку, на жаль, не довелося бачити, але з якою хотілося б запізнатися, бо всі вони з роду Уруських.

Древній, обікрадений народе!
Над тобою прошумів розбій,
Та кати не вкрили твою вроду,
Не всушили дужий мозок твоїй.
Нові покоління, як обнова,
В лоні сповиваються твоїм,
І дідівська гордовита мова
Служить вірно і слухняно їм.
Пристрасним, орлино-мудрим зором
Дивишся у всесвіт з-під повік...
Виродки – підтвердження суворе,
Що живеш і житимеш повік!

Василь Симоненко

ГУЦУЛЬСЬКЕ СЕЛО ПРОКУРАВА ЯК МІСЦЕ ПОВСТАНСЬКИХ КРИЇВОК ТА ЖЕРТВА КОМУНІСТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ І СВАВІЛЛЯ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ*

Село Прокурава зазнало тяжких втрат за часів окупації нацистським та комуністичним режимами. Понад 40 осіб були вивезені або засуджені радянськими репресивними органами. Про національну свідомість прокуравців свідчить той факт, що 32 з них воювали в лавах УСС, з них 9 загинули в боях**. В околицях села Прокурава, розташованому недалеко від «бандерівської столиці» с. Космач, були повстанські криївки. Місцеве населення підтримувало вояків УПА, зокрема

* Посприяв у збиранні матеріалів Микола Петрович Гарасим'юк, директор Прокуравської школи. Інформацію про репресії проти мирного населення надав громадський діяч краю Володимир Ілліч Мамчук, мешканець м. Косів.

** Село Прокурава – Косів. URL: <http://kosiv.org.ua/index.cfm/do/villages.prokurava>

славнозвісної Березівської сотні, яка тут, в урочищі «Петричила», що між селами Прокурава та Шешори, 1 грудня 1950 р. понад 10 годин вела бій, чинячи героїчний пір численному ворогові.

На прикладі с. Прокурава покажемо окремі сторінки героїчної боротьби українського повстанського руху за незалежність України та наслідки репресивного режиму, установленого радянською владою в Західній Україні на початку 50-х рр. XX ст.

Із розповіді мешканки с. Прокурава Микитин Ганни Іванівни, 1942 р.н. дізнаємося: «1947 р. із с. Прокурава Косівського району було вивезено до Казахстану (Караганду) 5 сімей: **Лавринюк Марію Юріївну** (за участь чоловіка в УПА, який був ув'язнений) з трьома дітьми (дівчинка **Ганнуся**, 4 роки, хлопчики **Андрій і Петро**, 8 і 10 років; **Якібчук Анну Михайлівну** (за участь чоловіка в УПА, який був ув'язнений) з двома дівчатками; **Михайлюк Анну Григорівну** з трьома хлопчиками (чоловік її воював в УПА і його вбили енкаведисти), **Ткачук Параску** із маленьким синочком **Петром**; **Герасим'юка Дмитра Івановича**, батька відомого українського поета, лауреата Шевченківської премії Василя Герасим'юка; **Петріва Петра** із сім'єю; двох братів **Остафійчуків – Івана та Миколу**. Людей зігнали в село й пішки доправили на залізничну станцію у м. Заболотів. Там завантажили всіх у товарні вагони і відправили до Караганди. Тут людей поселили у величезні холодні бараки. Їжі зовсім не було, тому люди часто помирали. Частина цих невільників по смерті Сталіна 1953 р. повернулися назад до Прокурави, а багато залишилося там назавжди».

За свідченням Івана Миколайовича Лаюка, водія, якого влада заставила вантажівкою вивозити розібрані хати прокуравських «ворогів народу» до Заболотова, жертв з маленькими дітьми гнали пішки, ця валка вигнанців сумно тягнулася дорогою, викликаючи в нього невимовний біль і душевні страждання. Маленькі діти тримали матерів за руки та плакали, жінки, згорьовані, злякані, тягли в руках пожитки. Так розпочинали прокуравці свою Хресну дорогу, яка вела їх до сибірської Голгофи.

В історії репресій радянської влади на початку 50-х рр. XX ст. вражає той цинізм, з яким комуністичний режим розправлявся з «неблагонадёжними» – родинами українських патріотів, які полягли за волю України. Їх не тільки репресували та вивезли в одне із найбільш суворих місць заслання, а й повністю стерли з лиця землі їхні оселі, хати були тут же розібрані й вантажівками вивезені до залізничної станції м. Заболотів, усе майно, добро, нажите чесною і важкою працею, було забрано.

Героїчну і водночас трагічну долю українських патріотів (повстанців та їхніх родин із с. Прокурава) можна побачити на прикладі стислої характеристики родини письменника Василя Герасим'юка, який про свій родовід у розмові з Тарасом Прохаськом (серія „Інший формат” івано-франківського видавництва Лілея-НВ) зазначив таке: „Дід, від якого у мене прізвище Герасим'юк, був командиром у січових стрільцях. Він помер від ран у 1932 році. Його два сини – мій тато і його брат, який був взятий зі зброєю в руках. Відповідно – двадцять п'ять років. А батька з мамою вислали. А по матері мій рід теж унікальний. Дід був і ройовим, і чотовим, і сотенним. Його псевдо Котигорошко, воно

зазначене всюди, де треба”*. В. Герасим’юк розповідає про участь у національно-визвольних змаганнях свого стрия (дядька – брата батька) і діда по матері. «Котигорошко» сидів у одній камері з кардиналом Сліпим, спочатку йому призначили смертну кару, але «треба було у таких випадках, щоби люди давали свідчення про звірства: кинув у криницю якусь активістку або ще щось. Але він мав такий авторитет, що ніхто нічого на нього не наговорив», тому вирок змінили на двадцять п’ять років ув’язнення. У мене по лінії матері, по лінії батька були в УПА . Всі вони в мене були командири»**.

Дев’ять років каралась родина Гарасим’юків на засланні в Караганді (тодішня Казахська РСР), де 18 серпня 1956 року народився Василь. Цього ж року, після амністії з двомісячним немовлям сім’я повернулася до рідного села. Вірш поета **«Сімейна хроніка. Початок»** передає все жахіття, яке довелося пережити не тільки його рідним, а й Марії Лавринюк з малолітніми донькою та двома синами, Анні Якібчук з двома доньками, Анні Михайлюк з трьома синами, Парасці Ткачук із маленьким синочком, Петрові Петріву із сім’єю, Іванові та Миколі Остафійчукам:

* Інший формат. Василь Герасим’юк / Упоряд. Т. Прохасько. Івано-Франківськ: Видавництво Лілея-НВ, 2004. С. 13. URL: <https://lileya-nv.if.ua/shop/6>

** Інший формат. Василь Герасим’юк / Упоряд. Т. Прохасько. Івано-Франківськ: Видавництво Лілея-НВ, 2004. С. 12-13. URL: <https://lileya-nv.if.ua/shop/6>; Поет «останніх речей». Василь Герасим’юк і кінець міфології. URL: <http://litakcent.com/2011/09/02/poet-ostannih-rechej-vasyl-herasymjuk-i-kinec-mifolohiji/>

Хіба не вигідно
дві давні гуцульські родини
(трохи в неповному складі)
поселити
на одних двоповерхових нарах
у бараці в Караганді? –
холодна зима сорок сьомого
буде для них теплішою.
Хоч за ними залишено
єдине право – на тиф,
зате мудро враховано психологію:
у горах теж так живуть –
на горі і на долині.
Є свої переваги:
частіше ніж раз на рік
(на Великдень біля церкви)
можна мирно побесідувати.
Одне слово, жити можна,
тільки б дитя на горі
не замерзало уві сні,
бо остання грудка захованого цукру
розмокне на долині.
Але все ж усім добре,
особливо легіню і дівчині,
та й двом матерям, звісно,
бо як встане одна опівночі
до тільної корови,
то друга зможе відрадити:
до стайні прокуравської – далеко,
та якби не підписались на довічне поселення,
добігла б, мабуть,
і на світанку в барак
маленьке теля внесла б*.

* Вірші Василя Герасимюка. URL: <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/virshi-vasylya-gerasymyuka/>.

Із розповіді мешканки с. Прокурава Матійчук Ірини Василівни, 1933 р.н., дізнаємося про безпрецедентний факт, коли радянський терор перетнув межу будь-яких норм міжнародного права: здійснюючи каральні акції, чинячи фізичні тортури над мирними мешканцями, їх безпідставно позбавили права жити на рідній землі, піддавали репресіям, силоміць вивозили з домівок, майно конфісковували, оселі, господарські будівлі знищували. Годі збагнути масштаби свавілля радянської влади, військовиків, які влаштували репресії навесні 1951 р. проти мешканців гуцульського села Прокурава. п. Ірина Матійчук згадує: «Радянська влада хотіла за-снувати колгосп у нашому селі. Але вільної землі для цього в селі не було. Тоді було вирішено: людей, які мешкали в центральній частині Прокурави, виселити до Миколаївської області. Влада обіцяла перевезти хати людей та дати їм грошей, а на Миколаївщині обіцяли дати землю. Спочатку хотіли надати цьому вигляд добровільного переселення. Для цього до села прибули агітатори, установили гучномовець, зігнали людей на збори і почали розповідати про «рай» на Півдні України і спонукали прокуравців добровільно переселятися до Миколаєва. Люди зчинили гвалт і розбіглися хто куди. Тоді радянські опричники гучномовець забрали і почали викликати до сільської ради селян по одному і заставляли писати заяву про «добровільне» переселення. Якщо людина відмовлялася, то їм затискали пальці в дверях і били доти, поки «добровольці» не напишуть заяву. Як тільки людина її писала, тут же приганяли людей із сусідніх сіл і заставляли розбирати хату цього господаря. Людські оселі порозбирали, так вони і залишилися гнити, ніхто їх нікуди не віз. Окремі розібрані,

але вцілілі хати репресовані мешканці по поверненні з Миколаївщини зуміли знову скласти. Із Прокурави навесні 1951 р. було висилено багато сімей. Зокрема, родини **Бойчука Василя, Бойчука Дмитра, Бойцуняка Михайла, Лавринюка Миколи, Бойчука Івана, Бойчука Михайла, Федора Мегерюччиного, Федора Побережникового, Микитина Михайла, Бойцуняка Василя, Петріва Петра**».

Восени 1953 р. частина людей повернулася з Миколаївської області, а оскільки хати їхні були повалені, то на зиму вигнанців прийняли або близькі родичі, або сусіди.

Репресований Федір Побережників, що, повернувшись із обіцяного владою «радянського раю» та не заставши на місці рідного обійстя своєї добротної хати, хутко опанував нехитру архітекторсько-будівничу справу та звів «хату з лободи»: з лози сплів стіни оселі, обмастив їх глиною, накрив. І в такій екохатинці родина перезимувала. Наступної весни народний диво-архітектор почав зводити справжнє житло.

Відомо, що четверо мешканців Прокурави (Якібчук Андрій Юрійович, Негрестюк, Тарасюк Микола, Гарасим'юк Микола), не мирячись з таким свавіллям комуністичної влади, вирішили податися до Києва та шукати правди. Завдяки зусиллям цих «народних делегатів», які зі столиці привезли документ, де зазначалося, що не можна було примусово виселяти людей, а також завдяки їхній громадянській мужності, наполегливості місцева влада припинила жажливі депортації.

Село Прокурава, що розкинулося поблизу с. Космач, бандерівської столиці, вписало яскраву сторінку в національно-визвольні змагання українства 40-50-х

рр. XX ст. В околицях села, на схилах Карпатських гір у безіменних могилах, у бою під Космачем у січні 1945 року – скрізь полягли повстанці, уродженці Прокурави. Це село, за слухним висловом письменника В. Герасим'юка, спадкоємця славного роду, постає певним ідеалізованим локусом: «Ми навіть живем і вмираєм, хоч ми з Прокурави, / де князь цього світу долоню кладе на плече» («Братові»). Для десятків мешканців села боротьба за Україну стала справою честі та життєвою метою: «Здобудеш Українську Державу, або загинеш у боротьбі за Неї».

Спадкоємці повстанців не тільки пам'ятають про славне історичне минуле, але й живуть цими цінностями та прагнуть вкласти їх у свідомості і душі юних поколінь. Лише пам'ятаючи нашу славу й трагічну історію національно-визвольної боротьби, можемо розраховувати на майбутній поступ Української держави та не допустити тих безчинств, які коїла радянська влада на наших землях у XX сторіччі.

Частина 2. Сибірська сага Західної України

Усім сибірським невольникам присвячую

СУДНИЙ ДЕНЬ

*Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб незаплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі
Або в далекій стороні...*

Щоб непереливки було, енкаведисти взяли Березів кільцем.

Хвацько цього разу закинули більшовицький аркан на шию березівського люду. Затягли міцно, бо професійні людолови. Майстерні мисливці на людей, вони, розбившись на четвірки, опівночі почали полювання. Із центру села по незайманому снігу їхні сліди врізнобіч, мов промені сонця, простяглися на Підкичеру, Луг, Дуброву, Млаки, Гришків, Сикитуру. А найудатніших – офіцерів – залишили в центрі: тут добряче поживилися – і молодняком, і зрілою дичиною, не погребували й старими.

Звірина тікає, коли чує небезпеку. А що їй? Їй значно легше. Люди ж – беззахисні, вони не можуть сховатися. Вони свідомі того, що рано чи пізно не буде їм життя в Україні, бо «хто за тата, хто за брата», а приречені були сталінською каральною машиною на поневіряння, злигодні. Бо мусили принести на жертovníк української ідеї своє життя, офірувати Україні свою життєву долю. Бо інакше й не могло бути. Бо хто, як не вони?

Бо мають бути Лицарі Духу. І Бог, і час вибрав їх. Бо на таких, власне, й тримається Нація. Бо такими, власне, й виборена Україна.

Третя година ночі проти 23 жовтня 1947 року.

Березів, як і всі українські села, спить тихим сном. Аж раптом у його різних куточках чується грюкіт у двері. Водночас до двадцяти семи осель Нижнього Березова входять військовики, не сповіщаючи газдам, що їх вивозять до Сибіру.

Лемент, зойк зчинилися в Ґеників, Негричів, Кузичів, Ільницьких, Фіцичів, Скільських, Пригородських, Будуровичів, Косовичів, Арсеничів, Перцовичів...

У ніч на 23 жовтня 1947 р. випав сніг, який сягав вище колін. Неповідомлені, заскочені зненацька озброєними військовиками, розгублені люди, які не могли відразу отямитися, як діяти, коли вночі та на світанку їм сповістили, що їх уже вивозять на Сибір, не знаючи, куди їх виганяють, із собою не взяли навіть найнеобхідніше. Нещасні йшли по снігу, ковзалися, падали, піднімалися. Деяких «ворогів народу» везли саньми, з-поміж яких були діти та старенькі бабусі. Інших – етапували пішки, позаду саней просувався молодий ясир, який супроводжували конвоїри з гвинтівками. Ця невільничка валка викликала сльози на очах тих, хто спостерігав з вікон чи свого подвір'я за арештованими людьми.

Одяг на бранцях був різноманітний: петики*, камізельки, кептарі**, рідше кожухи. А взуття? Це постоли*** з онучами, черевики, а де в кого чоботи, у які весь час набивалося снігу, та люди не могли зупинитися та ви-

* Петик (сердак) – старовинний короткий гуцульський верхній одяг з домотканого валяного сукна, прямоспинного крою, іноді оздоблений шнурами з кольорових вовняних ниток.

** Кептар – хутряна безрукавка.

*** М'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної підошви, яке звичайно носили з онучами, прив'язуючи до ніг мотузками (волоками).

трусити сніг, бо не дозволено (сказано: «Не отставать!»). Ці блаженський одяг та таке-сяке взуття були абсолютно непридатними навіть для цієї хресної дороги, що пролягла від рідної хати до «збірного пункту» у центрі села, а за 25-40-градусного морозу, який зустрів репресованих у Сибіру, не могли порятувати нещасних людей і погонів.

Здійснюючи каральну акцію, радянські опричники не дали змоги взяти сани, на які можна було навантажити речі, які б знадобилися в неволі. Тому ті, хто мешкали на околиці села, прихопили із собою тільки те, що можна було понести в руках та в бисагах* на плечах. Деякі люди везли на дитячих санчатах свої нехитрі пожитки, які дорогою, траплялося, розв'язувалися, падали в глибокий сніг. Господарі намагалися хутко підняти, підхопити своє майно, та не завжди це вдавалося, бо не кожен конвоїр був милосердною людиною («Не отставать!» – таке милосердя).

Усіх бранців доправили на «гарнізон» – це було помешкання господарів Пригородських. Людей зганяли до стодоли чи пивниці. Цей невільний ковчег поповнювався новими родинами. Над обійстям Пригородських луною розлягався лемент, плач людей, які крізь сльози розповідали, як їх безжалісно, жорстоко на світанку забирали з домівки, не дозволивши взяти нічого. Жах, розгубленість досі були в очах. Жінки, матері хапалися то за одне, то за друге, руки тремтіли, а потрібно було хутко одягнути дітей, старих родичів, зібрати бодай який одяг та пожитки.

* Сакви, подвійна торба, яка складається з двох бисажок (перекидних на плече торб). Дуже зручний засіб для перенесення різних невеликих за вагою, а іноді й до 50 кг вантажів: продуктів харчування, різних дрібних речей, одягу тощо.

А щоб надати каральній акції масштабності, подалися на людські лови ще й до Текучі – сусіднього з Березовом села. Тут сельця вже були закинуті на Голдищуків, Кіцелюків, Повшенюків, Костенюків, Кучераків, Андруховичів, Бровчуків, Верб'юків, Ковалюків, Лесюків, Габораків, Дутчаків, Якуб'яків, Гнатюків, Петруків...

Залишилося лише прийти й забрати здобич...

А за два тижні до цього судного дня в житті Березова і Текучі такий же страсний день настав для мешканців Фитькова, Красної, Парищ, Цуцилова, Переросля, що на Надвірнянщині. На жертковий шлях ступили родини Гавриленків, Кошевчуків, Пірнаків, Передруків, Мазураків, Савчуків, Огринчуків, Семенюків, Кош, Сукновських, Щербанів, Васильківських...

А ще Березовські, Боднаруки, Тарантюки, Смижуки, Дмитруки, Дутчаки із прикарпатського Черемхова.

Воднораз із Львівщини на схід прямував потяг з бранцями Паньковими, Сікорами, Бардинами, Цюнаками, Бомбиками, Рудниками, Процями, Петрівими, Собками, Новаками, Кос, Скобликами, Івасютинами, Канюгами, Галіями...

Так долею судилося, щоб ці родини через місяць зустрілися в одному невільничому бараку Омгортону в далекій сибірській глушині, за 500 кілометрів від Омська, щоб побраталися, зріднилися, подружилися, утворивши єдину соборну невольничу сім'ю українських бранців, сім'ю, яку вони й досі шанують, плекають, сім'ю, яку намагаються відвідувати, сім'ю, яку неможливо забутий через 60 літ.

СТАНЦІЯ ПЕРША. БЕРЕЗІВСЬКИЙ ЛЮД ЗАСУДЖУЮТЬ НА МУКИ

*Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любові
В степи і дебрі рознесли!
Нехай і так. Не наша мати,
А довелося поважати.
То воля Господа. Годіть!
Смиріться, молитесь Богу
І згадуйте один другого.
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во ввремя люте
В останню тяжкую минуту
За неї Господа молитъ.*

НЕГРИЧІ (Верхові)

Негрич Рузя
Негрич Михайло
Негрич Ганна
Негрич Юля
Негрич Наталка

Довкола тебе: гори-гори!
Над головою: небо-море,
І сонця животворний жар,
А над рікою мли гуляють,
З вітрами тихо розмовляють
І криються в холодний яр.
А долом трави, долом квіти,
А в полонинах звук трембіти,
Овець дзвіночки голосні –
А над тим всім задума ходить,
І за собою тугу водить,
Зітхання, спомини, пісні...

Тут, на Верху, оточеному звідусіль вічними сторожами – горами, з діда-прадіда мешкала родина Негричів. Куточок воістину райський, казково красивий. Обрамлений з трьох боків лісом, він являв собою своєрідне плато, з якого відкривався чудовий вид на довколишні гори Рокиту, Ріг, Ротундул та сусідні села Текучу, Верхній Березів, Лючки. З Верха до центру села майже 4 кілометри.

Поважна родина Негричів була оберегом не тільки цього споконвічного хліборобського укладу, а й стала надійним і зручним прихистком повстанцям – славним Лицарям Чину, які безстрашно вийшли на прю з ворогом. Син подружжя Рузі та Михайла Негричів Федір влився до лав Армії Нескорених, доньки Юлія, Ганна та Наталка активно допомагали повстанцям – харчами, одягом, інформацією. А ще в оселі Негричів облаштували підпільний повстанський шпиталь, де лікували хворих та поранених вояків УПА. Виконували свій обов'язок перед уярмленою Україною, ризикуючи життям, наражаючись повсякчас на небезпеку. Бо тут, де ліси своїм верхів'ям сягають крайнеба, не сміє, не має права зрости людина духовним кріпаком, поневоленим рабом. Свобідна, що той бурхливий потік, горда, що той гірський орел, працьовита і метка, що та лісова вивірка, при звичаєна і витривала до всіх гірських труднощів і негараздів, що той карпатський олень, – тільки такою, величною і вільною, тут народжується й зростає людина.

Вочевидь, про таких говорять: «горді горяни». Бо інакшим тут не може бути люд, бо з глибокої і сивої давнини гори плекають, випестують цей незборимий смак волі. Бо тільки тут, у піднебессі, де високо витає гірський птах, де, мовби до Господа на гостину,

пнеться до неба смерека, де люд високий духом, наче та Говерла, де селянин гарованою працею заробляє на хліб насущний, де цінується кожен клопоть ґрунту (бо ж гори!), бо лише тут може зродитися Українець, нескорений, нездоланий, жертвний.

Сім'я Негричів була воістину українською – свідомою і патріотичною: Михайло з Рузею змалечку прищепили всім своїм п'ятьом дітям: синові Федорові та чотирьом донькам Марії, Юлі, Наталці та Ганні – любов до рідної землі, палкі почуття до України, глибоку віру в Бога. Син навчався в «Рідній школі», відтак подався до УПА, де й загинув. Дівчата зростали національно зрілими, справжніми українськими патріотками. Марія, вийшовши заміж, мешкала в центрі села, а в батьківській оселі на Верху проживали доньки Ганна, Юля, Наталя (за що, власне, й прозвали Верхові).

Молоді, веселі, вродливі, вони були в розквіті сил, краси, коли вночі 23 жовтня 1947 року енкаведисти увірвалися до їхньої хати.

Не таїлися вороги, були відверті, одразу й оголосили вирок. Зачитував його бравурний червонопогонник, що не приховував ненависті до своїх жертв, зухвало дивлячись на дівчат, які одна краща від одної стояли злякані перед ним. Почав читати, карбуючи кожне слово, наче крок на військовому параді: «Негрич Михайло, Негрич Рузя, Негрич Ганна, Негрич Юлія, Негрич Наталія, за сприяння ворогам радянської влади, за сина-бандерівця вас вивозять у Сибір».

Защеміло серце у батька Михайла, пополотніла мати Рузя, покотилися зрадлива (бо непрохана) сльоза на личку в Юлі, зімкнула міцно вуста Наталя, заламала руки Ганна.

Всі мовчали. Стояли, мов заклияті. Не благали, не просили. Дивилися ворогам просто в вічі. Без ненависті, без злоби. Із якоюсь душевною зверхністю, моральною високістю. Ба навіть з якимсь співчуттям. Співчуттям до ворогів: бо не знають ті, що чинять.

Угледівши німий докір в очах цих гордих горян, подивований такою мужністю, вражений дівочою вродою, інший конвоїр милостиво запропонував: «Можете взяти дещо із собою». Утім, мабуть, чудово знав, що бранці багато не візьмуть, бо як тягнути клунки нерозчищеною від снігу лісовою дорогою?

Бралось на світ. Із вікна сусідської оселі Ільницьких було видно гнітючу картину – вивіз родини Негричів на Сибір. Конвойовані, наче великі злочинці, вантажені клунками, вишикувалися на подвір'ї: попереду озброєний військовик, за ним батько Михайло, нав'ючений бесагами*, доверху заповненими кукурудзою, за ним одна за одною трійко дівчат та мати, що тягнули в руках вузлики, клунки. Замикали цю процесію декілька озброєних радянських солдатів.

– Господи, поможи, врятуй цих людей! – молилася Анна Ільницька.

– Мамо! – припала до вікна шестирічна донечка Анна. – Куди їх москалі забирають?

– Не знаю, доню, не знаю. Ти помолися щиро за їхню долю.

І полинули до Бога дві слізні молитви сусідів.

Аж ось рушив цей піший невідільницький кортеж. Слід-услід ледь протоптаною стежкою просувалися до села.

З-поміж хмар вигулькнуло сонце і тут же сховалося,

* Бесаги – дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече.

наче засоромилося того, що коїться грішними людьми на землі, не могло, вочевидь, бачити ту наругу і свавілля з боку озброєних людей і сховало свої сльози від побаченого зламаного дівочого цвіту, пошматованої української долі, осиротілої хати-пустки. А Бог з небес слідом за ними відпустив ангела-охоронця, щоб уберіг цю родину від ще більших лиха й біди.

ГЕНИКИ (Ділові)

Геник Данило

Геник Олена

Мріла серед снігів на березівському кутку Дуброві чепурна хатина. У ній оселилися сімейний затишок, добробут, злагода, любов. А ще неспокій. Великий батьківський неспокій за сина-повстанця, єдиного сина Августина, котрий, як і його закарпатський тезка Августин Волошин, вирішив виборювати Україну: той – Закарпатську 1939 року, цей – Вільну Незалежну Суверенну 1942 року. Неспокій наче за живим, хоча син уже мав вічний спокій і живого, людського, давно не потребував. Хіба що молитов за спокій душі.

«Здобудеш... або згинеш». Батьки Данило та Олена раділи за свого сина і пишалися ним, що поставою та хоробрістю, звитягою та любов'ю до рідної землі так нагадував козака-запорожця. Утім, Данило, який був освічений, добре знав історичні процеси та розумівся на тодішній міжнародній ситуації, усвідомлював, що цим Лицарям Духу і Волі судилося, мабуть, радше друге – «загинеш», аніж перше – «здобудеш». Однак дружині мудрий Данило нічого про свої гіркі роздуми й передчуття не говорив.

А Олена, проте, у глибині душі знала, що трапиться

біда, бо вже давно материнське серце боляче щеміло при кожній миттєвій зустрічі із сином. А воно, материнське серце, ніколи не помиляється. Тому щораз, даючи загорнути у вишитий рушник паляниці, коржі та інші харчі, Олена тремтячою рукою хрестила Августинову голову, який у вдячному цілунку припадав до її руки, і проводжала від рідного порога своє дитя, наче востаннє.

І тому, коли в ніч проти 23 жовтня 1947 року до їхньої оселі ввірвалися енкаведисти, Олена та Данило морально були готові не тільки до вивозу, а й до смерті. Були готові, бо нічого не тримало їх тут, на грішній землі. Нічогісінько. Лише незбагненний батьківський неспокій за сином, котрий був уже мертвий. Бо Україна стогнала під червоним московським кирзовим чоботом, а повстанський рух почав згасати через підлість, зраду, підступність як ворогів, так і своїх запродавців. Бо, врешті, не було серед живих уже їхнього сина.

Якось уночі молоді боївки разом з Августином ночували неподалік батьківської хати, не сподіваючись зради. Проте провокатор не спав, навів озброєних червонопогонників до місця прихистку повстанців. На світанку, відстрілюючись до останнього патрона, зі словами «Ще не вмерла Україна» хлопці вмирали, скроплюючи рідну землю своєю кров'ю.

Вони платили аванс за нинішню вільну державу. Аванс – ціною власного життя.

Смертельно поранений Августин, усвідомлюючи, що наближається кінець, з останніх сил біг до рідної хати, щоб хоча востаннє побачити мамині очі та батькове обличчя. Не побачив ані вільної незалежної України, ані своїх батьків. Бо неподалік порога останні сили його покинули.

Світало. На батьківській землі лежав юнак у мазепинці, на якій світився у перших проміннях вранішнього сонця начищений до блиску тризуб. Погляд його – останній, уже мертвий – був спрямований до рідного вікна, з якого завжди його виглядала мати.

Сьогодні ж Данило Ґеник віддавав собі відповідь і в тому, що тепер, перебуваючи на посаді сільського голови, йому неминуче доведеться «відповідати» за те, що він давно занесений до списків «ворогів народу». Знав Данило й те, що рано чи пізно влада дізнається і про його допомогу повстанцям. Здається, він жодного разу не допустив помилки у своїх діях, навчився «радянської дипломатії», знав «різні підходи» до нових урядників. Поки що обходило лихо його, хоча на кожній нараді сталінські угодники репетували: «Чому так мало зібрав податків? Де продовольство? Чому не виконуєш план?» А ще лякали: «Ти знаєш, що буває за саботаж?» Але Данило не переймався тим. Він уже втратив у цьому житті більше.

Ось на тому тижні аж із Станіслава приперся цілий начальник обласних митарів для перевірки. І знову стара пісенька:

– Гдє налогі? Почєму мало?! Плохо работаєш.

– Всі платять справно, а що мало, то в нас і людей у селі мало, – став виправдовуватися голова, а відтак уважно глянув на москаля і відразу для себе визначив подальшу стратегію і тактику поведінки з податківцем.

«Давайте підемо з Вами до людей та й запитаємо», – запропонував березівський війт.

Подалися до Скільських – сусідньої із сільською радою оселі.

– Ти налогі платіш? – уже з порога почав митар.
– Так, ось недавно заплатив, – спокійно відповів господар.

А Данило тим часом поглядом подає знаки господині, щоб викладала «налогі» на стіл та хутко частувала незваного гостя. І без слів та умить все збагнула: на столі з'являються хліб, сало, горілка. Приступають до трапези, починають частувати «работніка налоговой інспекції», а той, знай, призволяється, та уплітає за обидві щoki, та ще й не забуває вихилити чарку за чаркою, яку завбачливо встигає наповнювати голова. Невдовзі, коли податківець добряче «наївся», Данило легко роззброїв того, витягнувши табельну зброю та викинувши пістолет до сусідського ставка. Вранці довго пояснював митареві, коли той спохопився свого «верного помічника» і не виявив його, що він, Данило, на жаль, був добряче напідпитку і нічого не пам'ятає. А відтак віднайшов підводу та й спровадив невдачу до району.

Це були типові методи керівництва сільського голови, який умів відвернути біду від людей, від себе. А ще гаряче серце патріота і селянська мудрість підказували Данилові, як чинити так, щоб ті податки, які приносили люди до сільської ради, йшли (хоча би частково) на користь Україні, а не Москві. Тому щедро уділював повстанцям частку з того добра. Знав Данило, що за таке – «пособніцтво бандітам» – йому світить не те що Сибір, а й ціла Антарктида.

Благословлялося на світанок. Олена й Данило покидали рідну хату. Назавжди. Втім, вони ще повернуться в Україну, та не до своєї оселі.

З-за Няджина викочувалося сонце – з Данилових очей викочувалася сльоза.

ГЕНИКИ (Миханчишині)

Геник Михайло

Геник Марія

Геник Рузя

Геник Олена

Геник Микола

Склепович Ганна

Склепович Марія

Обійстя Геника Михайла, що розташоване поблизу центральної вулиці села, огорнуто сном і спокоєм. Спочивають мозолясті руки, натруджені ноги. В оселі мешкає численна й дружна родина березівських газдів: господар Михайло Геник, його дружина Марія, доньки Рузя та Олена, син Микола, Склепович Ганна та Марійка у сповитку. З діда-прадіда поралися на землі, хазяйнували, росли дітей, надбали добротну хату, худобу, майно.

О третій ночі почувся грюкіт у двері.

– Хто там? – спитав стривожений Михайло.

– Откривать немедленно!

У хату вриваються нічні гості – четверо озброєних енкаведистів. Мовчки зупиняються біля порога. Нікого не випускають. Поводяться, наче глухонімі. І тому люди, звиклі до нічних наглих візитів червонопогонників, починають бентежитися. Сонні діти, злякано позираючи на дорослих, пхикають.

У тривожному чеканні тягнеться, як вічність, час.

Минає година-друга.

Двоє виходять, залишивши біля переляканих людей вартових.

Утім, господарі, спантеличені цим нічним брутальним візитом, усе ж очікують, що невдовзі це минеться, військовики підуть собі з Богом. Адже це, мабуть, обла-

ва. Прийдуть, полякають, познущаються та й підуть.

На небесному шляху з'являється світанкова зоря, ще мить – і впливе з-над Няджина сонце.

Усталений селянський уклад запрограмований на працю, а не на безглузде, пустопорожнє очікування. Пора поратися по господарству: годувати, доїти, чистити. Давати всьому лад, бо в такій господарці знайдеться завжди робота і для чоловічих, і для жіночих, і для дитячих рук, дарма що надворі осінь (перевалило вже за середину), а праці в обійсті ще ого-го! Ще й кукурудзу треба досушити, відтак відвезти до млина та змолоти. Квасоля ще деяка на тичках, то ж слід її обірвати та полущити, а ще картоплю закагатувати, про яблука подбати, щоб не перемерзли взимку (он, який сніг уже випав, а що буде далі – один Господь милосердний знає). Такі гадки одна за одною сновигали в голові господині. Сушить собі голову всім цим – і не знає, бідолашна, що не варто про це клопотатися, бо через пару годин – і покине рідний поріг та подасться світ за очі.

З хати не випускають. Незвані гості мовчать. Миколка, наймолодший, починає лаштуватися до школи, рушає до дверей. Його грізним окликом зупиняють:

– Ти ето куда собрался?

– В школу.

– Занять сьогодні в школі не будет. Оставайся здесь.

Дитя повертається, тулиться до мами, а на очах – сльози.

Глибока, наче мертва, тиша. Ніхто ані пари з уст. Напруження сягає апогею.

Повертаються ті двоє, що виходили. Один з них розгортає якийсь папір і починає читати: «Геник Михайло, Геник Марія, Геник Рузя, Геник Олена, Геник Микола,

Склепович Ганна, Склепович Марія – усі семеро, збирайтеся. Виходьте, нічого не беріть, зараз повернетесь».

Заколело в серці у матері. Стиснуло груди батькові. Запекло в скронях у доньки Рузі, пригорнула до грудей немовля Ганна, полохливою зграйкою стиснулися одне до одного діти.

Так і виходили: Михайло, Марія, Рузя, Олена, Микола Ґеники та Ганна Склепович з шестимісячною Марійкою на руках. Звідси пролягла їхня хресна дорога. Дорога українських страдників. Сімох мучеників, відправлених у пекло на наругу Сибіру.

Із собою Ґеники про всяк випадок прихопили хліб та речі, що були під руками.

Так брутално, по-варварському чинили інші завоювники – німці, коли без попередження, не оголошуючи війни, напали на СРСР. Але ж то німці, нацисти! А це ж свої! Не ліпші за нацистів, бо відали, що чинять, бо знали, що цих нещасних, у самісіньких онучах і постолах відправлять до крижаного Сибіру, бо бачили кати, що у Ганни на руках дитя – маленьке, пелюшкове немовля. Бачили, знали – і не схаменулися. Розпинали Україну. Розпинали новонароджену українку. Ті, нацисти, відправляли таким чином бідолах до крематорію, ці ж, “визволителі”, – голих, босих на північ, у криги Сибіру.

ФІЦІЧІ

Фіцич Яків

Фіцич Олена

Фіцич Дмитро

Фіцич Ганна

Хата Фіцичів – добротна, дерев’яна – у садочку, мов у віночку. А від хати простяглися городи. Заснула під

сніговим теплим коцом нива, в сонній задумі стоїть сад, посаджений дбайливою рукою Якова Фіцича. Бджоли, добре доглянуті синами Дмитром та Миколою, ситі, снять у теплих вуликах про квіткове царство літа. Мріє Сикитура у казковому осінньому сні. Мирно ремигає кінь – добрий і вірний господарів помічник, засунувшись теплою мордою в материн коров'ячий бік, інколи спроквола поводить вухом молоденька теличка – Ганнина гордість і втіха (вона ж бо її доглядає, ходить, як за дитям).

Родина Якова Фіцича мешкала на відстані близько 2 км від центру села на горі Сикитура. Сніг, який випав проти 23 жовтня, був великий, дороги на гору не було, і не всяк ризикнув би в таку негоду податися туди. Сніг, вітер, хурделиця.

Кадебістам, стрибкам, однак, це не завадило вийти на Сикитуру. Розбудили всіх, старший вийняв папір і почав списувати всіх, хто в хаті. Були господар Яків, господиня Олена, син Дмитро та донька Ганна. Про старшого сина не запитували: знали, що той у Воркуті відбуває покарання як ворог народу.

Бралось на світ. Купалася ще у сні одвічна Сикитура, помукувала в стайні худоба. А бранців уже виводили з хати. Квапилися ці слуги московського ірода: мо' за таку спритність (першими доставлять ворогів) ще й «благодарность» отримають.

Родина Фіцичів, як і більшість березунів, не була підготовлена до далекої дороги. Ані теплового взуття, ані відповідного одягу. Їм сказали, що вони мусять іти, але не недалеко, тож повернуться. Яків і Олена, наче передчували, що це не так, і, одягнувшись у теплий одяг, взяли муки, кукурудзи, коржів. Утім, чи багато візьмеш голіруч? Скільки можна понести бездоріжжям?

Наскільки вистачить тих харчів? Відповідь проста й очевидна: небагато й ненадовго.

Нерозчищеною стежкою першим простував Яків Фіщич. Стежкою, що тисячі разів ішов від оселі, щоб повернутися знову. Стежкою, яка завжди веселою змійкою виляса під ногами і наче бігла наввипередки з Господарем Землі, її Трудівником – Яковом.

Сьогодні Яків простував цією стежкою і відчував, що не випаде йому більше нею повертатися додому, усвідомлював, що востаннє чує сонне іржання коня, що востаннє цьогоріч ходив за плугом, орючи на зиму ниву, що востаннє засівав пшеницею своє поле. Востаннє, бо ці зайди ось так просто воднораз забрали з хати, осиротили і її, і його.

Бо хто він без оселі, без свого поля, без рідної землі? Духовний сирота. Безбатченко. І гірко стало на душі старого Якова. І холодний піт витер неборака зі свого помережаного зморшками чола. І тяжко зітхнув.

«Сину мій Николко! Певно, ніколи вже тебе не побачу, не діждуся тебе, рідний, з тої проклятої московської тюрми», – подумки прощалася Олена з хатою, яку уособлювала із сімейним гніздом, зруйнованим ворогами, де першим викинули з нього її старшого сина Миколу, що тепер відбував покарання в советських таборах Воркути.

«Ех, леда* який би мені гвир**, був би вам тут, москалі, фертик***», – з неприязню позирав на конвоїра молодший Дмитро. «Шкода, що-м не пішов у партизанку, тоді би хоч немарно забрали», – гірко картав себе юнак.

* Будь-який.

** Рушниця.

*** Кінець.

Тоді повстанські командири відправили його через малолітній вік, не взяли, бо ще хлопчисько. А той рвався, бо мав за приклад старшого брата-повстанця Миколу, відчаюш, сміливця, такого, що за Україну життя б віддав. Дмитро був таким же. І тому наразі не так переймався невідомістю, як тим, що отак йде, мов ягня на заклання. І не може нічого вдіяти.

Ганна з острахом дивилася на військовика. «Відай, що скінчилося моє дівування», – гірко думала і ледь стримувала сльози. Дбайливо зачинила сінешні двері. Стала біля порога, глянула на рідні горіхи, що височіли, мов сторожа, на обійсті, а там – вітер колихав самотній листок, той тріпотів, тримався з останніх сил, пручався, не давався в руки вітрові. Сам-на-сам. «Отак і ми, самотні, і відривають нас від нашого березівського дерева».

ІЛЬНИЦЬКІ

Ільницький Данило

Ільницька Олена

Ільницький Микола

Луг. Великий Луг в історії України. Уславлене козацьке місце. Українська духовна святиня.

Куточок Луг у Березові не настільки, як той, інший Луг, відомий і знаменитий. Утім, це було рідне і святе місце для Данила Ільницького – славного козака початку ХХ сторіччя, що безвусим юнаком за часів перших національно-визвольних змагань піднімав Червону Калину, в лавах січового стрілецтва здобував Західно-Українську Народну Республіку.

Кремезний, сивочолий, з густими чорними бровами, з лагідною і щирою вдачею, був доброю і щедрою душою людиною, турботливим чоловіком для дружини Олени,

хорошим батьком для своїх синів Іванка та Миколки, а ще дбайливим і добрим господарем, гарним сусідом, взірцевим газдою для сільської громади.

Проте для нової влади – злісним ворогом.

І коли четвірка озброєних військовиків свавільно ввірвалася до нічної хати, Данило, що бачив на своєму майже півстолітньому життєвому віку всякого ворога: і німця, і мадяра, і денікінця, і червоноармійця, – старий вояка Данило збагнув: цей ворог дуже серйозний. А ще жорстокий. Цей не знає пощади.

Цей ворог забрав життя його сина Івана, його кровинки, двадцятирічного юного повстанця.

Олена, угледівши при тьмяному світлі каганця цих чотирьох при червоних п'ятикутних зіздах, що безбожно поставали перед образами Христа та Марії Діви, навіть не знявши своїх зіздоносних кашкетів, оторопіла, подумки почала молитися: «Господи, порятуй від цих антихристів».

«Собірайтесь! – рявкнув один із них. – Ти, ти і ти».

На очі набігли сльози. Олена якось затамувала душевний біль, глянула на чоловіка, а той стояв, наче козарлюга Тарас Бульба перед ворогами, що той Байда перед турецьким пашею, гордо і відважно, стояв перед сталінськими опричниками і мовчки дивився крізь на-суплених брів – і жодного страху, жодного хвилювання не побачила Олена на його обличчі. Утім, знаючи милу і лагідну вдачу чоловіка, відразу збагнула значення тієї борозни, яка щойно глибоко пролягла на Даниловому чолі – так супився, коли був украй розлючений.

Трохи оговтавшись від першого переляку, Олена почала давати лад думкам. Що ж, на все воля Божа.

І тут раптом пригадалося жінці, як два роки тому до них на подвір'я забрела циганка.

Малий Миколка перелякано визирав з-за матеріної спідниці, бо страшенно боявся: його лякали, коли бешкетував: «Будеш нечемний, прийде циганка і забере тебе в торбу».

Гостя, ставши біля старої яблуні, зіперлася на неї, й попросила:

– Газдинько, дайте хліба!

Олена хотіла було вже відправити ту геть, аж тут Данило, який порався біля стайні, кинув:

– Дай їй, Олено, хліба, та й най їде собі з Богом!

Олена винесла цілу хлібину, простягнула циганці, а та захотіла віддячити по-своєму: «Дай, молодець, руку, скажу тобі правду». Олена руки не подала, бо не вірила ворожінням. Проте циганка, дивлячись прямо у вічі, прорекла:

– Ви вже в цій хаті не будете робити похорону.

– Як то так? – аж сахнулася Олена.

Та промовчала, не хотіла, видно, вкрай жахати цих добрих людей, що дали їй таку щедрю милостиню.

Анна Кузич, яка тоді гостювала в них, наблизилася до циганки й, зумисне випробовуючи ту, бо, як і Олена, була дуже побожною і жодним віщування ніколи не йняла віри, спиталася ворожки:

– А скажи-но, чи я вийду заміж?

Та глянула на безіменний палець правиці, на якому не було ані каблучки, ані обручки, прискіпливо зазирнула Анні в очі, уважно подивилася на вродливе обличчя молодої жінки, скрушно похитала головою:

– Що ти таке говориш, молодець?! У тебе двоє дітей. Будеш у великій і далекій дорозі, та звідти вернешся, там загубиш дівчину.

Олена, якій дивним чином на гадку щойно спливли до найменших подробиць ті слова циганки, стиха прошепотіла: »Звершилося».

ГЕНИКИ (ПАЛЯМАРЧУКИ)

Геник Петро

Геник Юлія

Геник Ганна

Геник Микола

Засніженою дорогою, що вела на Текучу, в ніч проти 23 жовтня 1947 року пройшло шістнадцять пар військових кирзових чобіт. Шістнадцять зірок на кашкетах освітіло місячне світило. Шістнадцять гвинтівок зблиснуло на плечах.

Це йшли по душі українських невільників, що мирно спали в оселях Геника (Палямарчуків), Будуровича, Геника (Мількових) та Косовчича.

Йшли яничари ХХ сторіччя. Йшли по ясир. Йшли не скрадаючись, не боячись нікого, бо козаки-повстанці, що могли б відбити бранців, ген далеко, в лісі. Не встигнуть налетіти, бо сніг. А куди поткнешся з криївок, як випав сніг? Одразу ж викриєшся ворогові. Намарно згинеш. Тому й недаремно вибрали московські зайди цю засніжену не по-осінньому ніч.

Біля оселі Петра Геника гвинтівки розділилися: чотири звернули у хвіртку, а дванадцять простували далі.

Четверо пар чобіт важко ступили на подвір'я Геників (Палямарчуків). Четверо озброєних військовиків увійшли до хати. «Збирайтеся, вас вивозять до Сибіру. Беріть, що можете», – поінформували.

Мати Юлія Геник почали плакати. «Не плачте, бо не встигнете зібратися, фіра вже коло хати», – нагадали.

І батьки пригадали, як вчора до них надвечір завітав червонопогонник, який добре знав сина, бо той часто

приходив до своєї тітки Пригородської, де харчувалися енкаведисти. Вони саме на ганку чистили горіхи (тієї осені сад зародив так рясно, як ніколи) та лушили квасолю.

– Де ваш син?

– Не знаємо, як пішов уранці, то ще й не приходив, – відповів батько.

– Він має бути вдома, аби його не вбили.

Сказав і пішов.

Коли повернувся Микола, йому переповіли почуте, а він лише засміявся і подався спати.

«Йой, то даремно приходив той енкаведист», – збагнула Ганна та кинулася ладнати речі.

Утім, стрибки дещо її випередили: почали лазити горищем, вештатися у коморі, пройшлися засіками. Відтак четверо відчинили куфер*, взяли чотири вишиті сорочки, зав'язали рукави, горловину, набрали туди горіхів, міцно зав'язали шнурками.

Мабуть, щоб не досталося те добро москалям. Ті ж – чужі, зайді, а вони ж – свої, місцеві.

«Свій до свого по своє», – з гіркою іронією подумав газда, а вголос Петро спитав:

– Прийшов ваш час?

– І твій прийшов – у Сибір, – знайшовся з відповіддю місцевий запроданець.

Не випустили з хати нікого. Худоба ревіла в хліві, нагодувати її господині не дозволили. І лише тоді Микола, який ще звечора не йняв віри, що таке може трапитися, й на попередження лише посміхався, усвідомив: прийшло до них горе.

Біля обійстя Юлії Будурович (Юрчишиної) (Ді-

* Скриня.

летової) черговий раз гвинтівки розділилися: четверо звернуло до сонної господи, а восьмеро подалося далі. У старенької Марії Будурович, свекрухи Юлії, тьохнуло серце: «Все, я в цій хаті вмирати не буду, сюди вже не вернуся». Воно відчувало гірку правду. Жінка підійшла до полиці, взяла звідти молитвеник та образок Христа й присіла на лаві. Не зважала вже ні на що. Спорядилася у вічну дорогу, бо твердо знала: звідти вже не повернеться.

За материну руку ціпко схопився малолітній син Антон. Юлія на мить затримала погляд на свекрусі, що непорушно сиділа на лаві і дивилася наче крізь людей, перевела погляд на сина й гірко подумала: «Божечку мій милий, це ж насправді їду в безвість з двома дітьми на руках».

Наступною була оселя бранців Ґеників (Мількових). Тут четверо людоловів мали пожитися старою невільницею та двома молодими українцями – Ганною та сином Антосем. Ця чепурна хатина сьогодні назавжди прощалася зі старенькою господинею.

Поріг і ворота, коли проходили бабуса із онуком, наче шепотіли: «Прощайте, прощайте!» Наче знали, що ані вона, ані він не повернуться більше сюди, що колись востаннє переступлять їхні вже мертві ноги інший поріг – поріг омгортоського барака, а не рідної березівської оселі.

Останнім чотирьом гвинтівкам випало взяти молодого бранця Василя Косовчича. Він мешкав самотою, бо мати Явдоха вмерла. Два сини – як соколи. Щаслива в Бога була ця жінка, що дала життя двом славним українцям. Степан Косовчич став повстанцем, партизанів у довколишніх лісах. А Василь допомагав, чим міг, братові та його по-

братимам.

Фактично цим сіроманцям, як і Ґеникам (Палямарчукам), не дозволили взяти майже нічого: люди встигли потурбуватися тільки про верхній одяг. Стрибки їхали з двору Палямарчуків саньми, а господарі снігом брели пішки.

Аж ось і обійстя Пригородських, звідки доносилися плач, стогони, крики.

Слуга Ґеників Фіцич, що трохи знався зі стрибками, привіз туди декілька мішків з кукурудзою та мукою, і це на перших порах урятувало дітей Ганну та Миколу та їхніх батьків від голодної смерті.

ДО ПРИГОРСЬКИХ «НА ГОСТИНУ»

Оселя Антона та Марії Пригородських часто вітала гостей – родину, подруг доньки Іванни, туристів-«люфтівників», що охоче навідувалися сюди і влітку, і взимку. Тут нерідко юримлося чимало людей. Це подвір'я топтало багацько ніг, але скільки люду тут ще не було. Сьогодні воно приймало «гостей-невільників». Одні під'їжджали на санях, інші йшли пішки, деякі вже томилися в пивниці та stodолі. І всі заклопотані, збуджені, заплакані, злякані, самі не свої. А ще різного віку: від немовлят до вісімдесятирічних.

І не виходили господарі цього дому Марія та Антон до них, не зустрічали радо, не кланялися в пояс. Бо самі стали бранцями, заручниками страшної сталінської системи. Не пошкодували московські опричники пані Марію, яка славилася своїм неабияким кулінарним хистом, не зважили, що залюбки столувалися тут, де були і хліб, і до хліба, і всяка всячина. Виняток не зробили. Бо і ця родина офірувала Україні свій цвіт – молодого повстанця Болеслава Пригородського.

Цього фатального ранку з кутка Ласкунца везли Ягнішку Фіцич та сина Федора, «ворогів народу», адже старший син Василь Фіцич був уже покараний «справедливим» радянським правосуддям на 25 років перебування за ґратами, на чверть віку позбавлений милуватися рідними горами й долинами, тішитися родиною, врешті, кохати та створювати власну сім'ю. І це тільки за те, що по-синівському віддано й щиро любив Україну, хотів здобути їй волю.

До цього «кортежу бранців» червонопогонники долучили іншу родину – Рузю Арсенич з донькою Марією. Цим теж у хаті сповістили, що вони – такі ж, як і їхній син Степан, люті вороги радянської влади. Старенька матір сльози, що струменіли обличчям, навіть і не намагалася спинити. Плакала не через те, що їх забирали у небуття, горювала не від страху за свою долю. При згадці про сина, який відбував покарання десь у Караганді, материне серце знову защеміло від болю за дитиною. Защеміло і почало плакати.

З-під Каратури – невеличкої гори в центрі села – женуть пішки літнє подружжя Івана та Олену Скільських, попереду – доньку Юлію. Старенькі ледве бредуть снігом, вони йдуть покірно, змирилися з долею. Знають, що її конем не об'їдеш, від неї не втечеш, не заховаєшся. А доля – то син Антон, їхня гордість, повстанець, який поклав на вівтар свободи України своє життя, а тепер ця чужа влада оголосила його бандитом. Хай і так, але ж вони добре знають: їхній Антон аж ніяк не бандит, він хороший і добрий син, а ще великий і безстрашний патріот цієї землі, по якій вони ось ідуть. І якщо доля так розпорядилася, що ж, хай так і буде, може, там, у Сибіру, де він карається у в'язниці, й зустрінуться. Дай

же, Боже, щоб хоча б перед смертю надивитися на сина. Бреде Олена, а зранена нога немилосердно болить, вона не зважає, вона навіть не усвідомлює, як бідуватиме з хворою ногою серед лютих сибірських снігів. Вона не думає про себе. Усі матеріні помисли із сином.

За ними слідом іде молоде подружжя Павла і Розалії Скільських. Павла за часів Другої світової війни забрали до Німеччини, рік тому як повернувся. І ось знову забирають, цього разу не до Європи, а до Азії. Та якби ще сам: він знає, як самому виживати, як давати собі раду, адже молодий, здоровий, витерпів одне пекло, здолає й друге. Якби ж то сам! А то ж не один, глянув на дружину, яка мовчки поруч брела снігом, міцно стискаючи його за руку, й зустрівся з нею поглядом. Там, у тих коханих очах, побачив стільки любові, стільки тепла і водночас мужності і терпіння, що аж мимоволі посміхнувся. «Добре, що вкупі, самому було б ще тяжче», – подумалося Павлові.

А з-під Сикітури – протилежної до Каратури гори – сніговим манівцем простує двійко невільників – Юлія Перцович зі своїм чотирнадцятирічним сином Василем. На дитячих саночках везуть такі-сякі пожитки, що встигли прихопити із собою та похапцем будь-як примістити на Василевих санках. Ті раз у раз перевертаються в сніг, але вони терпляче піднімають їх. Конвоїри спокійно стежать за цим, нікуди не поспішають, бо садибу Пригородських добре видно згори, он вона – як на долоні, а ці теж не втечуть: двоє й zostалися на білому світі, навіть якщо й дозволити комусь залишитися – не розлучаться. Цей чорнявенький хлопець он як запобігає матір, все: «Дайте-но я буду везти», «Йдіть Ви, мамо, за мною, хоч трохи протопчу дорогу», «Уважайте, тут яма – не наберіть снігу». Бач,

який люблячий і добрий. А мати? Так та, звісно, що не кине́ться втікати, адже ж не залишить дитину. Матір-бо!

З боку Середнього Березова, на обійстя Пригородських привезли засніжених, у блаґенькій одежі Василя Ільницького з донькою Розалією. Посивілий батько, який щойно втратив сина-повстанця Михайла (псевдо «Помста», його вбив «Ярий»), дивлячись на юну дочку, стиха молився, щоб Господь Бог допоміг повернутися їм колись на рідну землю. І не знав батько, скільки поневірянь випаде на їхню долю, не знав, що він таки повернеться до Березова, а Рузі не поталанить – доживатиме віку у Східній Україні.

Аж ось у супроводі конвоїрів ідуть пішки двійко молодят, вродливих, закоханих, наче зібралися на весілля запрошувати: «Просили родичі, і ми вас просимо, якби Ваша ласка, прийдіть до нас...».

Уже не прийдуть ані брат-боївкар, чотовий сотні «Моро́за» Антон (псевдо «Лисок»), що разом з молодого дружиною Софією (псевдо «Гена») піднімають Червону Калину, виборюють Україні волю, ані батьки, ані родина, ані подруги чи товариші. Бо надто далеко буде їхня оселя – в Омгортопі, за п'ять тисяч кілометрів. І далеко не весільною мандрівкою видасться для них, Івана Ґеника (Королюка) та його дружини Юлії (з родини Стражників), цей шлях до Сибіру, а тяжкою і мученицькою дорогою. І там знайдуть обоє свій вічний прихисток, і вже їхні діти Анничка та Микола доглядатимуть за їхніми могилами.

З кутка Облази конвоюють ще одних Ґеників (Товстюків). До них червонопогонники були настільки неблаганні (доньку Ганни та Михайла Параску за участь у національно-визвольних змаганнях було ув'язнено і відправлено до Мордовії), що не дозволили взяти нічого,

заледве батько із сином Степаном прихопили мішки із сушняком. А було що взяти: перші ж бо газди в Березові! Проте до свого добра, нажитого сумлінною хліборобською працею, тепер зась, бо прийшли нові господарі їхнього дому, їхньої землі, в червоних погонах, кирзових чоботях та з добірною лайкою, а ще зі свавіллям, нахабством і з черствістю, помноженою на ненависть до них, вчорашніх газдів цієї оселі, а нинішніх невільників. І тепер везуть «на гостину» до Пригородських. А звідти – Бог святий знає, куди простелеться їхній шлях.

Туди ж з Луга підводою доставили енкаведисти Анну Ґеник (Ґінечинку) та її двох доньок – Марію та Юлію. Коли червонопогонники вдосвіта вступили на поріг і сказали: «Собірайтесь!», Анна відразу збагнула, що забирають «за сина». Степан був засуджений на 10 років та ув'язнений у Казахстані.

«За сина» – повстанця Антона Ґеника, засудженого на 25 років ув'язнення, з рідної оселі забирали й стареньке подружжя Федора та Олени Ґеників.

Сюди, на Луг, подали підводу, яка мала відправити їх у невідому чужину. Та не побачили енкаведисти на обличчях бранців ані сліз, не почули жодних нарікань чи благань. Федір та Олена збиралися мовчки. Та тільки подумки гаряче молилися як за свого єдиного сина, так і за те, щоб Бог дав терпіння, які під силу їм, старим, винести.

Ну ось і спаковано, та не багато – всього декілька мішків, адже ж не були готові до такого наглого вивозу та й пожитків особливих не виявилось.

Енкаведист зашораз підганяє: «Бистреє, бистреє!» Але не хочеться ж так швидко покидати рідну хату! Хочеться бодай на мить ще затриматися, зафіксувати в пам'яті кожную річ, кожен предмет ужитку, бо кожен з

них нагадує про спільне і щасливе, скупане у великій подружній любові життя, про сина-одинака, який робив тут свої перші кроки у житті, де навчали його любити Бога, Україну і батьків однаково – ревно й жертовно.

А те «бистреє!» заважає згадувати, не дає до пуття навіть зібратися з думками, не дає змоги як слід поміркувати, що ж їх чекає: чи розстріл, чи в'язниця, чи Сибір. Погляди Олени та Федора зустрічаються, вони пломеніють невтраченою любов'ю, якимсь незбагненим теплом, великою вірністю. І вже не таким жахом видається майбутнє.

Найголовніше те, що вони разом. Бо клялися перед Богом, що будуть укупі завжди: і в радості, і в горі, і в здоров'ї, і в хворобі – і ніщо, крім смерті, не розлучить їх.

СТАНЦІЯ ДРУГА. ЕНКАВЕДИСТИ ЛОВЛЯТЬ БРАНЦІВ У ТЕКУЧІ

*...Зажурилась Україна –
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине,
Гине слава, батьківщина...*

ГОЛДИЩУКИ

Голдищук Михайло

Голдищук Марія

Голдищук Микола

Текуча. Село, що дало національно-визвольному рухові за незалежність у середині ХХ сторіччя десятки своїх найкращих синів і дочок. 18 родин стали жертвами сталінського режиму.

45 людей у ніч проти 23 жовтня було нагло силоміць забрано з осель і без слідства і суду оголошено ворогами народу.

Близько третьої ночі на обійсті Голдищуків з'явилися нічні непрохані візитери. Їх було, як завжди, четверо. Четверо людоловів. Четверо мисливців за людською дичиною.

А ті мирно спали, загодя лягли спочити, бо завтра планували ще поїхати до лісу по дрова.

Крізь сон Миколі почулося, як хтось під хатою лайнувся чужою мовою і сказав: «Громче, громче стучі!». Де й сон подівся. Зазвичай Микола спав міцним парубоцьким сном, таким, що ненька довго його штовхала, щоб розбудити. А тут сам прокинувся.

Тато Михайло почав одчиняти засув, почувся незрозумілий стукіт об поріг сіней. «Обтрушують сніг з чобіт», – здогадався Микола. Мати Марія засвітила в кімнаті. Розчинилися широко двері – і ввійшло четверо озброєних енкаведистів.

Крізь прочинені двері з нічної пільми увірвалися морозне повітря і червоне лихо.

Так до хати Голдищуків 23 жовтня 1947 року ввійшла біда. Утім, вона прийшла ще раніше, тоді, коли Михайлового брата повстанця Івана Голдищука було вбито в бою в Космачі.

А мали входити до цієї господи, як і до сотні тисяч інших, невдовзі колядники і вертепники, посівачі й маланкарі. А відтак і дружби, невістки, свати, куми, родина, гості...

Мали, та вже не стануть, бо не буде до кого. Бо ось прийшли ці зі зброєю (за сонними людьми!) і кажуть, що вони злочинці, а тому їх радянська влада відправляє до Сибіру. Кажуть, що звідти нема вороття, що то навічно. Кажуть, щоб брали із собою все, що хочуть.

Як мара, сновигає, по хаті Марія, де й поділася її природна моторність. Жінка вкрай спантеличена: як то навечно? як то злочинці? Злочинці – то злодії, які крадуть, то вбивці, які замордовують людей.

Та вона яблуко, що впало з чужої яблуні, ніколи не взяла, та вона ні з ким не гнівалася, та вона кривого слова нікому не сказала, та вона навіть корову, що вже декілька років б'є її ногами, коли доїть, пальцем не рушила. То який тоді вона злочинець та ще й радянської влади?! Не могла взяти втямки бідолашна, сновидою вешталася по хаті, а руки, проте, наче самостійно від її свідомості давали всьому лад. Звичні руки до праці.

Ну ось, усе спаковано.

Звучить: «Пошлі!».

Витягують клунки. А на дворі справжня зимова казка: закутані в білі кожухи, мов колядники, стоять на подвір'ї молоді яблуньки, посаджені господарем. А сніг пухкий, як паска, лежить білим ліжником, наче витканий господинею. Зимове диво – чарівне і досконале у своїй незайманій красі. Однак ця краса, якою так допіру захоплювався Микола, нині видається холодною, крижаною. І не здогадується парубок, що бачити її такою холодною йому доведеться ще півтора десятка зим.

Оскільки підвід не було, сіроманці потягнулися пішки до обійстя Параски Повшенюк, куди наказали йти конвоїри. Волікли, як могли, незручні клунки, бесаги в'їдалися в спину.

Микола йшов, зіціпивши міцно вуста, бачив, як ще на рідному дворі у матеріні постолі набилося повнісінько снігу, бачив, як батько намагався раз у раз струшувати сніг з онуччя. Та марна його праця, бо не було жодної протоптаної стежки, і сніг ніби навмисне повсякчас

забивався у таке-сяке взуття. Конвоїри пропустили їх уперед, а самі, взуті в чоботях, тяглися ззаду.

До місця збору дісталися відносно швидко, проте онучі – хоч викручуй, а в постолах – розтала вода. Такими їх вкинули до пивниці Повшенюків, де вже було чимало невільників.

Почали розглядатися довкола, хто ще, крім них, є. Та де там: темно, як у могилі. А ще холодно – справжнісінький тобі склеп.

Час від часу ляду відчиняють і туди прямо зіштовхують нових бранців. Однією з останніх туди потрапила Василина Петрук, що мешкала на краю села. Тяжко вдові самотою поратися по господарству, але, зрештою, їй не звикати до злигоднів, адже дитинство не було безхмарним: у сім'ї зростало вісімнадцятеро дітей, котрі були при звичаєні як до повсякденної праці, так і до повсякденних нестатків. Трьох своїх синів Василина змалечку привчала до праці, а ще до милосердя, пошанівку до людей. Тому й зросли свідомими й добрими юнаками. Старший подався «до лісу» виборювати Україну. Втім, його, як і десятки інших односельців, невдовзі було арештовано та засуджено за участь у національно-визвольній боротьбі. А Василені Петрук, звісно, стелився шлях матері вояка УПА снігами Сибіру.

Потрапивши до пивниці Повшенюків, Василина Петрук не впала у відчай – була чомусь упевнена: ще повернеться додому. Сиділа полонянка на холодній земляній долівці й розмірковувала про своє вдовине життя. І дарма, що відправляють невідомо куди, дарма що не взяла нічого із собою, крім кількох кукурудзяних паляниць, бо майно (1 ц кукурудзи, всю картоплю, корову, теличку, 5 овець, 6 курок) було описано, дарма. Бо є у

неї більше багатство, як ті теличка, вівці чи корова, – то її діти. І вважала Василина себе невимовно щасливою: такими синами можна пишатися. Один здобуває Україну, інші – гарні й дбайливі господарі, чуйні й добрі діти. Середульший син, що був одружений та мешкав на боці, дізнавшись, що маму забирають до Сибіру, чимдуж кинувся до батьківської оселі, прихопивши із собою п'ять паляниць. А ще було троє червонобоких яблук, що похапцем засунув їй у кишеню петика* молодший син Антон. Відтак на подвір'я Повшенюків пробралася й Василинина невістка, принісши верету** та сорочку для свекрухи.

Оце й було все віно*** Василини Петрук, з яким вона подалася на заслання.

Та ось ляду відчиняють. Лунає команда: «Усім чоловікам вийти!» Ті, хто залишаються в темному склепінні пивниці, в німій молитві звертаються до Бога: «Порятуй, Усемиловичий!». Думають, що їхніх чоловіків, синів, братів ведуть на розстріл.

Утім, людологи не думали вбивати невільників: ті потрібні як безкоштовна рабська сила на лісопозапах тайги, бо хто даватиме країні ліс? Звісно, хто – ось ці, в постелах, петиках, з мозолястими руками, здорові і міцні, що довколишні буки. Радянська вояччина вирішила використати й тут цих українських рабів: дали до рук бранців лопати і наказали розчищувати від снігу дорогу завдовжки три з половиною кілометра, щоб вантажівки змогли доставити їх, бранців, до Нижнього Березова.

* Верхній сукняний одяг.

** Покривало.

*** Посаг.

Отож самі ж невільники мусили торувати собі шлях на Голгофу. Як Христові, якому дали до рук хрест і наказали тягнути його на гору, так і цим, безневинно засудженим, дали знаряддя, яке пришвидшувало їхній шлях у ярмо.

Люди не відчували, що вони взуті, бо онуччя та постолі ще зранку наскрізь промоченими були. В полудень, коли з-за хмар визирнуло сонце, якимось не так відчувався холод, та й тіло було зігріте безупинною працею, а тепер, надвечір, брався мороз, постолі та онучі перетворилися на залізні обладунки середньовічного рицаря.

Дорогу до Нижнього Березова прокладено. Перші кілометри мученицького шляху пройдено, попереду залишалось ще тисячі.

КІЦЕЛЮКИ

Кіцелюк Костянтин

Кіцелюк Параска

Кіцелюк Марія

Кіцелюк Микола

Кіцелюк Іван

23 жовтня до обійстя Параски та Костянтина Кіцелюків уночі ввірвалися четверо енкаведистів.

«Всім оставаться на местах. Из дома не виходить!» – проінструктував молодий червоноармієць.

«Падоньку* мій гіренький, – ламала руки Параска, – ці, певно, будуть тут убивати, катувати. Лише дай, Боже, легкої смерті».

Червонопогонники стояли і мовчки смалили цигарки.

Кіцелюки – в страшному очікуванні, заціпенінні. Люди стали заручниками у власній хаті.

* Те, що й лишенько моє.

Не випускали нікого, а за потреби надвір ходили в супроводі озброєного конвоїра.

– Йой, Параско, подивися на двір, – то чоловік одними губами проказав і поглядом указав на вікно.

– Божечку милий! – лише спромоглася вимовити дружина. За вікном угледіла темні й невиразні постаті Голдищуків, Кіцелюків, Повшенюків, Костенюків, Кучераків, Андруховичів, Бровчуків, Верб'юків, Ковалюків, Лесюків, Габораків, Дутчаків, Якуб'яків, Гнатюків, Петруків, які, мов примари, снігами брели, волікши за собою якісь клунки.

«Це не вбивати ведуть, бо якби розстрілювати, то вели б голих. Це або до криміналу, або до Сибіру. То нас таке саме чекає», – нараз збагнула жінка.

Десь уже ближче до ранку один з конвоїрів процідив крізь зуби:

– Собірайтесь!

Зайвим було уточнювати куди. Після побаченого стало ясно: у страшну невідомість, якщо не в безвість.

Чорноока Марійка, одинадцятирічне дівчатко, благально глянуло на маму: «Їсти!». Та відкріла кусень хліба і дала доньці. Цей окраєць стане єдиним харчем на весь день. Запах цього домашнього житнього хліба Марійка пам'ятатиме на всьому довгому шляху до Сибіру, цей запах спеченої материними руками паляниці буде з нею скрізь: і в холодному бараку, і на тайговому лісоповалі, і в трюмі баржі. На довгі п'ятнадцять років він стане її супутником. Бо нагадуватиме рідну хату, миле серцю село, босоного дитинство. Проте на світанку 23 жовтня 1947 року Марійка цього ще не знала.

А мама почала клопотатися біля зборів, ріхтуватися*

* Лаштуватися.

в дорогу. Непомітно почала складати у вузлики все, що було під руками.

«Прекратіть! Нічого нельзя брать!» – рывкнув озброєний військовик.

Жінка злякано відсахнулась од ліжка, де зв'язувала вовняну верету. Випросталася. Звела погляд на конвоїра.

Що прочитав той в її очах? Важко збагнути. Може, материнський біль за долю трьох дітей? Може, угледів у цих, Парасчиних, очі власної матері, тієї, що дала життя, що пестила його, що не могла навітшатися, коли підростав, що проводжала і зігрівала завжди і повсякчас теплом свого погляду. А тепер ці материнські очі із сумом і осудом дивилися на нього і хотіли відшукати в його очах ще щось людське, не до кінця знищене радянською системою.

І таки знайшли! Бо перегадом стиха сказав: «Беріте то, что можно взять в руки».

Марійка сиділа у куточку на лаві й бачила, як мати насипає в один вузлик кукурудзяної муки, в інший – квасолі, загортає у білу ряднину паляницю.

«Діти, ріхтуйтеся!». Микола та Іван почали збиратися, а Марійка стала перед своїм улюбленим образом, де Діва Марія породила Сина Божого в ясині, і почала пошепки молитися: «Ісусику милий, поможи нам – мамі, татові, братикам і мені, вбережи нас від усього лихого!»

«Виходіте!» – зненацька почулося.

Виходили з хати так само мовчки.

І якби не озброєні люди на подвір'ї, то цілком скидалося, що це Кіцелюки всією родиною налаштувалися до Коломиї чи до Косова на ярмарок з крамом у вузликах

для продажу, аби придбати якусь обновку на Різдво (чи на храмове свято). Зодягнені наче гожої вересневої днини: у полотняних домашніх сорочках, поверх яких накинута вовняні петики, кабати*, взуті у постолах, на ногах похапцем замотані онучі, у хлопців – постолі з гуми. Простоволосі. Без рукавиць.

Та ж то навікруть**: поторгували – та й назад. Якби ж то! Якби ж то лишень на ярмарок! Якби ж то навікруть!

Не на ярмарок, а на поселення. Не до Косова чи Коломиї, а до Сибіру. Й не навікруть, а на п'ятнадцять років!

Такими – нагими, злидненими – пройдуть вони увесь свій хресний шлях до Омгортону, залишаючи на сибірських снігах сліди від постолів

Такою ж хресною стане дорога до Сибіру й іншим Кіцелюкам. А, мо', ще тяжчою, бо йшла нею мати, красива й весела тридцятисемирічна молодиця Марія Миколаївна Кіцелюк – з двома дітьми – семирічним Михайликом та чотирирічною Марійкою.

Їхнього батька Василя Ільковича Кіцелюка за підпільну діяльність було засуджено на 25 років позбавлення волі, покарання відбував як політичний в'язень у Магадані.

Коли військовики ввірвалися до хати і сказали про мету свого візиту: «У Сибір!», Михайлик босоніж по снігу утік із хати. Відтак переховувався і мешкав у тіт-ки. Служив у війську в Пермі, де і залишився жити.

Мати плакала, поривалася його шукати, але її з хати не випускали.

– Прошу вас, панночку, – слізно благала, – підіть до сусідів, приведіть його, я не поїду без дитини.

* Куртка.

** Хутко, туди й назад.

Не винісши цих слізних ремствувань, військовик подався на пошуки. Проте у сусідніх хатах Михайлика не знайшли, далі поширювати пошуки не стали: пора рушати.

Упродовж усіх років у сибірській неволі Марія Кіцелюк з болем згадуватиме про свою кровинку. Протягом десятків років крестиметься материне серце від думки і болю за сином. У перші два роки вона ходила, мов сама не своя: не мала жодної звістки про дитину, аж відтак дізналася, де Михайло.

Так ще тут, на рідній батьківській землі, ці сліди, що лишалися на ній, були скроплені гіркими вдовиними та материнськими сльозами. Молодиця покидала вітцівську оселю і назавжди залишала спокій, щастя, радість. Тут zostавалася часточка її душі з чоловіком, який карався десь таборами чи в'язницями, із сином, який одиноко блукав попід тинню. Усвідомлюючи, що наразі втратила сім'ю, в розпачі холерично пригортала до грудей чотирирічну доньку й прохала Господа: «Боже милосердний, не забирай хоча б її».

Цією невідільницькою дорогою понесла свій хрест ще одна українська мати Васирина Кучерак (Гарасимиha). Цей Васишин хрест «за розмірами» був подібний до того, який несли Марія Кіцелюк та сотні інших українських жінок-страдниць.

Ішла полонянка в жалюгідній одежі. Брела снігом у самих постолах. Мала із собою лише два картопляні коржі. Утім, не зважала на це. Було їй байдуже, бо більшого лиха, була впевнена, вже не зазнає: чоловіка арештовано, п'ятирічного синочка, коли до їхньої хати увірвалися людологи, свекруха відправила до багатодітних сусідів.

Йшла наразі Василина із однорічною донькою на руках, тулила її до серця, наче боялася, що ці московські іроди відберуть і це дитя. Єдиний скарб, який залишився тепер у неї, заради якого потрібно було ще жити, терпіти, мучитися.

З таким же даром у руках почне свій страдницький шлях до Сибіру Параска Повшенюк. І дар той, єдиний і безцінний, – п'ятирічна донечка Марійка. Проляже він спочатку до рідної оселі, де непрохані московські гості влаштували собі гостинний двір, а тепер зробили збірний невідьницький пункт. Адже вже довгий час мати з дітям ховається від пильного енкаведистського ока, поневіряється чужими хатами, бо знає, що влада чоловіка Миколу Повшенюка давно вже – 1944 року – оголосила «бандітом», а вони відповідно отримали статус «ворогів народу», яким шлях до рідного порога заказаний, хіба що на чужину або знову до в'язниці.

І ось звершилося. Женуть, мов злочинців, на рідне подвір'я, особливо не церемоняться: штовхають, глузують.

І згадалося п'ятирічній Марійці, як насміхався над ними в яблунівській тюрмі наглядач у брудних чоботях, при зізді на кашкеті, як лаявся та обзивав маму «бандеровкой», як відтак у коломийській в'язниці, куди їх перевели, уже інші, але в тих же чоботях і з тими ж зіздами на кашкетах, ще дужче лаялися та кепкували з мами, а її, Марійку, називали «бандітським отродьєм». І стало лячно дитині, і міцніше схопилася ручкою за материну спідницю.

А ось цей тлустий червонопогонник з єхидною усмішкою на обличчі, обдивляючись хату, численні будівлі, сад, город, відверто й нахабно знущається: «Там

вас ждуть ещѳ лучшіє хороми і палати, как у царя, ні в сказке сказать, ні пером опісать».

Марійка, яка в цю мить глянула на матір, котра, зціпивши губи і заплющивши очі, з яких текли сльози, стояла непорушно на подвір'ї, збагнула: «Цей енкаведист каже неправду: казки там не буде, вона так і залишиться недочитаною тут, у Текучі».

СТАНЦІЯ ТРЕТЯ. УКРАЇНСЬКИЙ ЯСИР З НАДВІРНЯНЩИНИ

*Попереду проїжджане
Рушили в дорогу,
А за ними невольники
Побрязкали пудом
Понад шляхом...*

ГАВРИЛЕНКИ

Гавриленко Федір

Гавриленко Марія

Гавриленко Ганна

Гавриленко Євдокія

Гавриленко Ольга

Гавриленко Михайло

Досвідчений селянин уміє обходитися без годинника, він відчуває своїм єством, коли треба прокидатися, щоб попорати вранці худобу, коли треба прокинутися, щоб ще засвітла (допоки роса) вийти на луки для косовиці, щоб удосвіта (доки коневі не дошкуляють комарі та інша мошва) виїхати по сіно чи по отаву. Так повелося споконвіку. Бо той, хто сумлінно працює на землі, має з нею, годувальницею, свої внутрішні зв'язки, він

реагує на поклик землі, всього живого. Він єдиний з нею, землею, він її господар і водночас її часточка.

Тому в ніч проти 23 жовтня Гавриленки, як завжди, прокинулися далеко до третіх півнів, бо мали нагальні справи: батько – попорати по господарству, мати – спорядити та відправити сина на навчання до Станіслава. Побачивши, що дружина Марія не так хутко, як завжди, підводиться, Федір пошкодував її і промовив пошепки: «Ти ще поспи, а я відправлю сина».

Споряджаючи торбину з харчами, кидаючи люблячим поглядом на дружину, яка тут же й заснула, думав черговий раз про те, що щасливий все-таки на цій землі: мають хліб і до хліба, має ту, яка привела на світ йому 5 дітей, його втіху, його безмежну любов. Он як згорнулися докупи: найстарший Михайло спить міцним сном підлітка, який, проте, нарівні з батьком уже пореється по господарству, одинадцятирічна Ганна підклала долоньку під щоку, а п'ятирічна Євдокія спросоння взяла за руку Олюньку, його наймолодшу семимісячну втіху, он як мило його янголятко посопує під боком у мами. Дякувати Богові, сини підростають, то батькова надія, один буде добрим господарем, бо беручий і завзятий до праці, інший – здібний хлопчик, годиться «до науки», он до школи аж до Станіслава віддали, хай вчиться, будуть з нього люди. А там і дівчаткам треба буде дати освіту. Поки, правда, малі: одинадцять, п'ять років та семи-місячна Олюнька. Ця точно буде якоюсь співачкою, як Соломія Крушельницька, бо таким тоненьким голосочком виспіває, що, бувало, заслухаєшся. Так розмірковував і посміхався у своїх гадках щасливий батько.

Аж ось і сина відправлено, і худобу попорано. А надворі ще й не світало.

«Що ж, ляжу, ще подрімаю», – вирішив і, не світаючи, тихо приліг на постіль, щоб не розбудити дітей.

Недовгим був сон у Федора Гавриленка.

Раптом стукіт у двері, в хату увійшло четверо.

– Вставайте! За 24 хв аби були готові, – рявкнув військовик.

– За 24 хвилини я і штани не одягну, в мене трійко маленьких дітей, насамперед треба знайти, в що їх спершу одягти, а вже відтак і себе.

– Молчать! – втрутився другий.

Діти спросоння злякано дивилися на чужих людей у їхній хаті. П'ятирічна Євдокія почала стиха рюмсати, за нею зайшлося плачем найменшеньке.

Одягти та взути всіх дітей не було у що. Так-сяк сповиту Олюньку мати тулила до грудей, намагаючись зігріти власним теплом. Ганну забирали з хати босою (не було ані чобіт, ані черевиків, ані постолів), без панчіх, штанів, у благодійній свитині з клоччя, натягнутій поверх довгої полотняної сорочки.

Доки Марія лаштувала ті нехитрі пожитки, Федір з Ганною полізли на горище і там хутко набрали три мішки сушених грушок.

За цими наглими зборами пильно стежили мисливці на людей: двоє пильнувало здобич у хаті, двоє – на подвір'ї: ну ж бо втече звірина.

Аж ось і подали підводу. Малолітніх злочинців висадили на неї, поклали в ряд: Михайла, Ганну, Євдокію, сповиток з Олюнькою передали Ганні.

А Марія, мов та чайка при битій дорозі, метушиться від фіри до хати та зносить пожитки: три подушки, дві верети та одну ковдру.

З харчів не взяли нічого. На той час не було в хаті

навіть спеченого хліба. За день до вивозу Федір Гавриленко продав корову, покупець заплатив тільки половину грошей, бо не мав усіх. Тому перетворити гроші на товар не встиг. І так випало, що ані корови і катма грошей. Семеро ротів. Що вдієш? Видно, так мало бути.

От і все. Тяжко рипить віз, у такт ході сумно похитує головою конячка. Злякані личка дітей. У скорботі мати. Зажурений, постарілий за одну ніч батько.

Виїжджають. Крається від болю серце Марії Гавриленко: «Сину мій, на кого ж ти тут залишишся? Що з тобою буде? Дитинко люба моя, ці ж хоча при мені, а ти один, як палець, сирота при живих батьках».

Їдуть рідним селом Фитьковим. Неквапом тягне воза вороний, наче здогадується, що вивозить цих людей у ярмо. Його зашчораз понукають: «Пошел, мьортвий!» А він знай собі, йде так, як і годиться селом везти статечних газдів, – повільно і гречно.

Та й добре, що поволі. Бо люди, вражені побаченням, метнулися до своїх осель і поспіхом почали шукати: хто старий одяг, хто старе взуття, і стрілою мчать за возом, вкидають Гавриленкам у васаг і так само прожогом відбігають: що як ці з гвинтівками вчинять ще стрілянину, угледівши і в простому людському милосерді антирадянщину, злочин.

А там невдовзі до них долучилися чотири підводи, на яких везли Передруків. До їхньої оселі червонопогонне лихо ввійшло теж зненацька, без попередження, нагло. Лихоносці спершу з'ясували, чи всі «вороги советской власті на місє». Виявилося, що Передрук Катерина, її син Василь, доньки Катерина, Ганна присутні, а от Параски Передрук немає (вона переховувалася в су-

сідів). Утім, для детективів Берії не склало клопоту віднайти дівчину. Матір з дітьми завантажили на сани. Катерина Передрук встигла спакувати речі, харчі, бо здогадувалася бідолашна жінка, куди їх везуть. І коли Передруки побачили конвойованих Гавриленків, на серці у них трохи одлягло: не самі ж. Якось буде.

Підводи з бранцями направлялися до сільської ради, хутко червоні лихоносці заштовхали їх до середини.

А над вечір шлях стелився до Надвірної, а відтак і до Сибіру. Лихо гнало геть з рідної землі.

МАЗУРАКИ

Мазурак Катерина

Мазурак Василь

Мазурак Дмитро

Мазурак Ганна

Перерісль. Це прикарпатське село офірувало Україні багато синів і дочок – справжніх патріотів, які виборювали їй незалежність та полягли за її волю. У жовтні 1947 року воно зазнало істотних утрат: шість родин – Мазураків (мати Катерина, діти Ганна, Василь, Дмитро), Огринчуків (бабуся Параска, донька Параска, внуки Марія, Василь), Передруків (мати Катерина, син Василь, доньки Катерина, Ганна, Параска), Ерстенюків (мати з донькою Ганною), Савчуків (мати Марія, діти Леся, Марія, Ганна, Василь), Семенюків (мати Катерина, сини Олекса та Михайло, дочка) – були вивезені до Омгортоту, інші – розкидані різними районами Омської області.

Родина Мазураків з діда-прадіда мешкала в центрі села. Зручно, бо й до церкви рукою подати, і до крамниці близько, і родина чи добрі люди йдуть

повз хату – та й повернуть на хвилику: чи то взимку зігрітися від холоду, чи то влітку напиться студеної води з криниці. А тут завжди раді приємним гостям. Мама Катерина, бувало, заходиться клопотатися біля столу – будь-чим, а почастиє добру людину, привітає. А діти заб'ються за припічок та й мовчки спостерігають, услухаються в дорослу розмову, однак не встрявають, бо мати завжди наказує: не слід зі своїми грейцями* влізати в бесіду.

Отож тут звиклі до людей: до рідних, близьких, далеких, навіть до чужинців. Бо ось уже три роки буде, як оселю Мазураків облюбували собі небажані й непрохані гості – радянські військовики. Бо хата біля сільської ради, а там – вогнище й осередок нового, соціалістичного життя, яке вони, військовики, тут утверджують. Отож мають цілком повне право без запрошень заходити до Катерини Мазурак, щоб прохарчуватися. Заходили, як до власної комори, коли заманеться, навіть уночі.

Та ніч видалася спокійною. Ще надворі ледь сіріло, а Катерина – вже на ногах, уже поралася біля печі. За якусь мить – і голосний стукіт у двері. Для господарів це було звичним буденним явищем. Увійшло четверо озброєних червонопогонників, усі знайомі обличчя, не один раз їх частували в цій оселі. Катерині подумалося: «Чим же я їх маю годувати, лише приставила казанок бараболі та воду на кулешу, ще й хліб не вчиняла?»

Але цього разу наміри в цих людей були інакшими. Старший мовив, звертаючись до господині:

– Вас вивозять у Сибір, забирайте все, що можете.

– Як? Куди? – спантеличено дивилася на офіцера жінка.

* Австрійська розмінна монета.

– Вас везуть туди, звідки вже ніколи не повернетесь.

Катерина почала холерично збирати все необхідне в дорогу. Діти перешіптувалися між собою. На них, власне, ніхто особливо й не зважав: скільки разів дітлашня вовтузилася тут біля них, знають усіх, як облуплених. Дівчинка підійшла до наймолодшого військовика:

– Я хочу надвір, до туалету, – пояснила.

– Що ж, іди.

Не виходив за Ганною, не супроводжував – довіряв. І даремно. Бо одинадцятирічна дівчинка ще в хаті, почувши, що їх вивозять, вирішила втікати до тітки. Так і вчинило безталанне й нерозумне дитя, не знаючи, що від цього «всевидячого ока» далеко не сховаєшся, як від долі, не втечеш.

Збігло кілька хвилин, а Ганни все нема і нема. Врешті, енкаведисти допетрали, що якесь там дівчисько їх пошило в дурні, і наче оскаженіли від злості.

Один прикладом зіштовхнув усіх на ліжко, інший, знавіснілий, настромив автомат на бідолах: «Я вас розстріляю, бандерівці!» Ще двоє вийшли з хати, очевидно, подалися на пошуки втікачки.

Невдовзі на подвір'я під'їхала підвода. За якийсь час дали команду:

– Виходіте! Грузітеся!

Катерина кинулася, було, прихопити речі, як у слід опричник рявкнув:

– Нічого нєльзє брать!

Один за одним покидали хату. Покірно всідалися на підводу і, по-жебрацькому злиденні, відправилися в широкий світ.

З хати, із сіней, осиротіло виглядали спаковані господинею клунки і сумно дивилися їй у слід.

А на подвір'я інших перерослянських господарів Огринчуків водночас в'їжджала підвода з трьома військовиками. Ось вони вже моторно пораються, наче хазяї, на чужому обійсті. На лемент, плач, що лунають із хати, й не зважають: треба хутко описати майно (так сказав «старшой»), щоб була ці «бандеровці» чого зайвого не прихопили із собою.

Ось усе описано. А ось і виводять їх – «бандеровское отродье»: стареньку Параску Огринчук, її доньку Параску та двійко внучат – п'ятирічну Марійку та трирічного Василька. Жінки, доки енкаведисти «поралися по господарству», встигли спакувати в мішки те, що потрапило під руки. А ось поспів і «старшой». Дивлячись на молодицю, до якої щільно притупилися перелякані й заплакані діти, оголошує вирок: «За чоловіка-«бандеровца» – у Сибір!»

Ціле «бандеровское кодро» виявили московські зайти в Перерослі – родину Іллі Семенюка. Українська родина, що офірувала уярмленій Батьківщині батька та двійко дітей-патріотів – сина Василя та доньку Марію. Ілля Семенюк за першого поклику влився в ряди борців за волю, слідом за батьком подалися «до лісу» й діти: Василь – до боївки, а Марія сумлінно виконувала обов'язки підпільниці-зв'язкової. Тому Катерина Семенюк, яка залишилася з малолітніми синами Михайлом і Олексою, усвідомлювала, що після ув'язнення чоловіка та доньки, які відбували ув'язнення в мордовських таборах, їхнє покарання «за злочин проти радянської влади» – то лише проблема часу. Отож, коли на їхнє просторе подвір'я увірвалася озброєна воячина, Катерина метнулася, щоб узяти бодай необ-

хідне із собою. Та не зуміла й не посміла. Бо один з прибульців, розлючений, аж знавіснілий, котрий гамселив ногою по діжках та глечиках, висипаючи та виливаючи все на долівку, виштовхав їх напівроздягненими з хати, лаявся, обзивав «бандеровським кодлом». Отак голіруч подався Катерина Семенюк з двома синами Михайлом і Олексою від рідної хати тернистою стежиною сибірської неволі.

Усеньку дорогу до збірного пункту, розташованого в школі, Катерина Мазурак у тривозі молилася за долю донечки Ганни: що буде, як знайдуть, чи не знущатимуться? Не битимуть?

Мовчазні стіни школи бачили на своєму віку тисячі щасливих дитячих облич, бачили вони й дитячі миттєві прикрощі, спричинені поганою оцінкою чи розбитим коліном. Та ніколи їм не доводилося бачили стільки розпачу, болю і страху в дитячих очах, як сьогодні.

Через якусь годину два дебели мисливці на людей заштовхнули до шкільного коридору маленьку втікачку. Та, як пір'інка, впала на долівку. Злякана, проте ціла й неушкоджена полонянка. Семирічний Дмитрик, який дуже любив її, почав тулитися до Ганни й від радості плакати.

Сутеніло. На холодній долівці школи сиділи голодні бранці й чекали своєї долі. Подали підводи, почали завантажувати на них тамтешній люд. Рушили в напрямі Надвірної.

Дев'ятирічний Василько бачив, як, підхоплені вітром, слідом за фірою мчали кудись листочки. Кудись у далеч, від рідної землі, де приземляться, не знати.

«Отак і наше, — думалося хлопчині, — силоміць зірваних, відносить нас вітром хтозна куди. І вороття немає».

САВЧУКИ

Савчук Марія

Савчук Леся

Савчук Марія

Савчук Ганна

Савчук Василь

Савчук Параска

Біда ходить в парі, ба навіть і в гурті. Невеликим для енкаведистів видався ясир рабів у Перерослі. Каральна акція неодмінно мусила мати істотніші масштаби. Тому й завершила четвірка загарбників ще й на подвір'я до Савчуків, де мешкала мати з п'ятьома діточками: п'ятнадцятирічною Марією, тринадцятирічною Лесею, дев'ятирічною Ганною, семирічним Василем та пелюшковою Параскою.

Ніч. Усе спочиває у сні. Родина Савчуків ще у рідній теплій хаті. Ще мить – і покинуть її. З теплої і рідної підуть у холодну і чужу.

А Марія Савчук снила чоловіком Юрієм, купалася у тих світлих і п'янкх споминах, у колишній їхній любові, тішилася у сні, що бачить чоловіка, такого рідного і водночас якогось далекого. А й справді, десь поневіряється по сибірських в'язницях, етапах чи таборах. Якось стало не по собі, до болю стиснулося серце: «Ми ось тут усі разом, хай і сутужно нам, але ж разом у рідній затишній хаті, а ти там серед чужинців, невідомо де караєшся». І бачила його Марія вже не в мазепинці, не з крісом, не бравого вояка-повстанця, а стомленого, побитого, голодного, змордованого чоловіка, який розтирає від морозу руки, нітиться в блаґенькій куфайці. І сльози покотилися по сонному обличчі.

І не знала тоді жінка, що ще мить – і вона покине затишне сімейне гніздо, розділить долю чоловіка, вип'є горя по вінця і вище: одна з п'ятьма дітьми, кинута на-

призволяще серед сибірських снігів.

Власне, зла доля вже підкралася до їхнього порога, сильним стуком рвалася в оселю. Грюкіт у двері і вікна був настільки сильний, що здавалося, наче б'ють гармати. Так біда стукала в двері.

Марія засвітила каганець, діти прокинулися. Надворі голосно кричали: «Хозяйка, открой!». Аж ось нічні гості й у хаті. Старший сказав: «Собірайтесь, штоби через полчаса білі готови». І вийшов.

Ось тепер Марія збагнула, що це початок кінця. Так і прикипіла біля столу, озиралася на дітей і плакала. Діти всі обняли матір, стоячи посеред невеликої кімнатки, голосно ридаючи. У хаті залишилося двоє військовиків. Плач – гіркий удовиний, щирий дитячий – злився в унісон, висів у цій невеличкій чепурній кімнаті. Ставало моторошно від цього голосіння, такого розпачливого, як за небіжчиком. І тут один із червонопогонників не витримав, підійшов до жінки:

– Газдине, не плач, воно тобі нічого не дасть. Збирай дітей і сама збирайся – їдете в Сибір.

Страшна правда, яку Марія почула, абсолютно її паралізувала. Військовик, побачивши це, почав сам ладнати нечисленні пожитки господарів. Спитав:

– Де зерно?

– Не вродило.

Зрештою, він і сам побачив цю матеріальну скруту жінки, напередодні вони з'ясували, що в тої нічого немає. Тому сам відчинив шафу, дістав верету, розіслав на підлозі, почав складати все, що було з одягу, відтак поліз до пивниці, набрав мішок картоплі, на горищі знайшов нечищену квасолу у сніпках, приніс у хату і став на долівці молотити. Намолотив півмішка, зв'язав, подав молодиці:

– Дітям хоч супу наварите.

Як назвати вчинок цієї людини, яка волею долі мусила втверджувати політику радянщинізації в Західній Україні та при цьому не втратила вічних людських якостей? Звичайно, що Людиною. Одинадцятирічний Лесі Савчук цей випадок міцно засів до пам'яті, бо, власне, цей чоловік проявив милосердя, простяг руку допомоги саме тоді, коли цього вкрай потребувала їхня сім'я.

Хату покидали з тяжким каменем на серці, везли нечисленні пожитки, а втім, ще тут діти відчували перші ознаки голоду і холоду. А все тільки-тільки починалося.

У Надвірній Марії вдалося передати наймолодшу Параску у вікно, і вона була врятована від голодної і холодної смерті.

Рушав потяг у далеку й страшну дорогу. Марія Савчук прикипіла поглядом до вікна, намагалася відшукати своє дитя. Кинути бодай прощальний погляд, запам'ятати доньчин усміх, оченята, ті брівки, що так до болю нагадували чоловікові, шукала – і не знаходила.

Потяг набирив швидкість, Маріїне серце в такт йому калатало: «Про-щай, про-щай, про-щай!»

СТАНЦІЯ ЧЕТВЕРТА. НЕВІЛЬНИКИ З ЛЬВІВЩИНИ

*Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали!*

СПОМИН НАТАЛКИ ПАНЬКІВ-ГЕНИК

«Згадаймо цю страшну, тривожну, ніколи не забуту жовтневу ніч 1947 року. Її не можливо стерти з пам'яті. Кати, нелюди, ця друга дика татарська орда, по-звірячому вривається до сонних беззбройних людей. Із криками, погрозами забирають без нічого з рідної хати в далекий Сибір.

Кого вони вивозили? Старих, німечиних і малих. Мене вдома не було, спала у сестри, енкаведисти забирають стареньку маму, невістку з двома діточками (однорічний хлопчик Андрій і семимісячна дівчинка Марійка, яка й померла там, маючи рочок).

Зі злості, що мама вклякла на коліна і почала молитися перед образом Богородиці, нелюди поскидали образи на підлогу і стали топтати ногами, не боячись гніву Господнього.

Привезли нас усіх у сільську раду, де вже були односельці. Мама дякує Богові, що її донечка Наталка не ночувала вдома, що її не вивезуть. Утім, мене хутко знайшли й доправили до сільської ради. У приміщенні зойки, плачі, діти просяться додому. А десь у кутку зігнуті старенькі Паньків Юрко з дружиною Розалією думають про своїх дітей, що загинули в УПА. Коло них – Галій Олекса з дружиною Євдокією схилили голови, бо прожили обоє, як голуб з голубкою, а на старість химерна доля кудись їх відправляє. Хоч би не розлучили. Недалеко від них сидить мама Канюга Ганна, три сини якої загинули за волю України, донька і син суджені, а ще дві дочки залишилися в Дашаві між добрими людьми, може, їх Бог охоронить від біди.

А тут плаче, руки ломить Галій Марія, а біля неї Василько, її синочок, а донечка Марійка залишилася

у бабусі, яка опікуватиметься нею. Чоловік Михайло засуджений. Ворог розділив їхню сім'ю на троє, а чи зійдуться ще вкупі коли-небудь під однією батьківською стріхою? Хтозна.

У протилежному кутку сидить у скорботі Скоблик Марія, дружина полеглого героя за волю України. Її забирають невідомо куди, а четверо дітей залишається: хто пригорне, пригріє, привітає сироту? Втратили діти батьківське тепло, а тепер і материнську ласку. Два синовчки і дві донечки, мов зірочки. Та сиnam буде легше, бо то хлопці, а дівчаткам... Ой діти, не натішилася я вами!

Різко відчиняються двері – ці звірі вводять дідуся й бабусю і 5 внуків, як пальчиків. Це Кос Степан з дружиною Анною і їхні внуки. Внуки – це діти доньки Євдокії і Ілька Сікори. Ілько віддав життя за волю України. Але де мати діточок, які плачуть на всю залу? Що вони, старі, будуть робити з тими діточками? Яка доля їх чекає? Син і дві доньки Кос суджені, а наймолодша Параска їде з ними до Сибіру.

І в цих душевних муках, болях минає ніч. Сіріє на дворі. Під'їжджають вантажівки, і ми на тих машинах від'їжджаємо і прощаємося з рідним селом, дехто назавжди.

Привезли у Стрий на вокзал, де вже на нас очікували товарні вагони. Вікна позабивані дошками, під стінами нари, нас зсувають тісно, аби всі помістилися. Ми приголомшені, а крик, плач, зойк душу розривають. Не знаємо, куди нас везуть, що з нами зроблять ці нелюди.

У вагоні відчиняються двері і заводять маму п'ятьох дітей – Сікориху. Діти в один голос: «Мамо!» і кинулися до неї. Мама, як та пташка, пригортає їх, голубить,

цілує: «Діти, ми вже будемо разом, нас вже ніщо не розлучить». Діти нічого не розуміють, їм добре, що мама з ними. Мати-страдниця не віддасть їх нікому.

А люди у вагоні на це все дивляться і не плачуть, а радіють цій зустрічі.

Але не залишімо ще однієї матері – Рудник Наталії, яка дивиться на цю зустріч з розпукою: «А в мене також є діти, що трапиться з ними? Хто їх нагодує, пригорне до свого серця, як Сікориха?» Хоч у біді, але вони разом. Чоловік Рудник Наталки погинув у бою з москалями, за татом пішов і малолітній син, а дві донечки залишилися в рідному селі, немає ні бабусі, ні дідуса.

І так у стогонах і муках рушив потяг у далеку дорогу, а ми всі в один голос заспівали, не знаю чому, «Бог предвічний», щоб усі знали, щоб усі чули, що не худобу везуть, а людей у цих товарняках. А ми, як ті перелякані ягнята, тулилися до купки, гріючи один одного тільки теплом. Просимо в Бога допомоги і сподіваємося на краще завтра, бо не всіх змогли вороги повбивати, закути в кайдани і забити в товарні вагони.

Люди помирили в товарняках від спраги, голоду і холоду. Покійників викидали на ходу по сибірських лісах і степах. І на це дивилися ще живі і думали, що їх чекає завтра. Двадцять шестеро дітей стійко переносили муки страдницького шляху українців на Сибір.

А скільки людей не могли перенести того голоду, холоду, тієї каторги і більше не повернулися до своїх рідних, а залишилися там навічно, і на їхніх кістках побудували Норильськ, Красноярськ, а перед світом партійні можновладці брехали, що це комсомольці побудували. На наших кістках і нашою кривавою працею розбудовувалася та московська імперія.

В Омську з різних районів приїжджали начальники і розбирали нас, відбирали, як рабів, одиноких, молодих, сильних, і везли у свої вотчини в непроходиму тайгу.

Морози, сніги великі, з дороги змучені, обморожені, голодні, діти плачуть, а на тій стороні Іртиша ждуть на нас, бо хочуть бачити, яких таких бандерівців привезли.

Селили нас у барак по 50 осіб. Попід стінами нари. Нічого постелити, нічим накритися, в чому був одягнений, лягав на голі дошки. Наступного дня відправили всіх працездатних у ліс на лісоповал. Спецодягу не дали, в чому був, у тому пішов. Ледь повернулися живими. Начальство добре посміялося з нас. Наступного дня кожному лісорубові дали куфайку, ватяні штани, валянки, за що кожен відпрацьовував майже рік. Судженим давали спецодяг і якусь баланду, а нам, переселенцям, не давали нічого. Купувати все треба було за гроші. Виконуєш норму, отримуєш ті копійки. І тоді купуй і виживай.

У лісі не знаємо, як робити. Заставили палити гілля, а воно все у снігу, не горить, ми плачемо. Начальник сміється: «Бандерівцям буде кінець!» Та Бог добрий, дав терпіння і силу. Різали дерево з пня хлопець і дівчина. Потрібно було підрубати сокирою, щоб впало так, щоб нікого не вбило. Дівчата палили гілля, сніг по пояс. Коло вогню сніг топиться, ми по пояс мокрі. А ввечері мороз, все замерзає на нас. Валянки важкі, як кайдани. Взимку дошкуляв мороз, а влітку комарі, мошка, оводи і важка праця – вантаження барж.

Перші 3-4 роки носили на плечах дрова. Скільки разів треба було піти з пристані на баржу, аби її завантажити. З рамен тече кров. Робляться струпи, але відпочинку немає.

Вантажили цілодобово, а відпочинку давали 4 години. Ми, замучені, падаємо, де стоїмо, засинаємо мертвим сном. Для влади ми не були людьми, ми були робочою силою.

Лети, моя пісне, лети, моя думо,
Далеко, далеко на ту Україну,
До тої хатини, де я проживала колись.
А в тії хатині живуть рідні сестри,
Скажи тее слово, болюче, як рана,
Що я вже не та, що колись:
Змарніло личенько, запалися очка,
А зморшки зорали чоло.
Поволі в неволі сивіє мій волос,
А серце терном обросло.

Ми, молоді вороги народу, терпіли. Але за що повинні були терпіти старі й малі діти? Діти не розуміють, що нічого їсти. І просять: «Бабусю, дайте хліба хоч раз укусити!» А хліба немає ні крихточки.

З України всім приходили листи. І в одному листі була листівка УПА: «Дорогі наші українці, матері, сестри. Не втрачайте надію, не забувайте, хто ви є і чийх батьків ви діти. Не забувайте рідної мови, учіть дітей молитися і виховуйте в національному дусі, а Україна скоро буде вільною».

До цих слів хліба не треба було – вони нас підняли духовно. Нам треба жити, виживати, боротися за життя.

А як хотілося жити! Як тяжко було боротися за життя у сибірських лісах! Тяжко працювали і в неділю, і у свята, але ми молилися про кращу долю. Ввечері ледь теплі йдемо 5 км пішки снігами до бараків, а у бараках температура така, що вода зверху примерзає.

Особливо було тяжко на великі свята. На Святий вечір ходимо із сокирою у лісі від дерева до дерева і

питаємо: «Котра перша зірка зійшла в Україні? Чи посідали вже в Україні до Святої вечері?»

А ось і Великдень. Чуємо відлуння дзвонів і радісні слова «Христос Воскрес». Але ми з рідними були лише подумки, зате була надія на повернення і на воскресіння України.

І так у неволі поволі проходили каторжні дні. Це все пережиття неможливо описати. Але чому неможливо? Треба писати, розповідати, щоб знали всі історію нашого народу. Хоч як хотів ворог знищити нас, закатувати, зрівняти із землею, щоб нас не стало, але ні, ми вижили, нація збереглася, ми встали з колін на ноги і здобули волю Україні».

Дашава, 2008

СТАНЦІЯ П'ЯТА. ВКРАДЕНА ДИТЯЧА КАЗКА

*Мій Боже милий, знову лихо!
Було так любо, було тихо;
Ми заходились розкуватъ
Своїм невольникам кайдани.
Аж гульк!.. І знову потекла мужицька кров!...*

КУЗИЧІ

Кузич Олена

Кузич Ганна

Кузич Орися

Кузич Люба

Солодке марево сну. Тато чомусь завше приходив у снах на світанку. І після побаченого так солодко і щасливо спить-ся, так мило на душі. А він такий молодий і красивий, з відкритим і високим чолом, лагідний і усміхнений. І завжди

про щось розповідає і так цікаво, захоплююче, що ми й не кліпаємо, боячись пропустити бодай слово. А тато – удатний оповідач, знає безліч історій: і про Україну, і про Березів, і про кожну гору і річку, про всяку-всячину, відкриває перед нами широкий світ, дивовижний і цікавий. Він при цьому повсякчас садовить нас на коліна, і так любо пригорнутися до його грудей, вовна кептаря лоскоче й поколює личка, але то нічого, можна перетерпіти.

Тато починає свою розповідь, виймає з кишені солодоші, що привіз зі Львова, обіймає своїми дужими руками наші дитячі спини – і вже ми в міцних батькових обіймах, огорожені від світу цим дужим кільцем рук. Цей острівок на колінах – це наше царство щастя, спокою і затишку. Це наша дитяча казка, про неї ми нікому не розповідаємо: ані бабусі, ані мамі, ані сусідським дітям. Це наше і нічиє інше.

Раптом грюкіт у двері – і батько зненацька зникає зі сну. І зникає казка, де було так хороше, затишно і солодко-солодко.

Натомість уходять четверо військовиків із гвинтівками.

Наша хата розташована в центрі села, біля дороги, тому гарнізон часто зупинявся на подвір'ї і заселяв наш будинок. Бабуся Олена не один раз змушена була нагодувати непроханих гостей, терпіла від них приниження та знущання. І ось ті самі

Іван Кузич

знайомі обличчя ми побачили вночі проти 23 жовтня 1947 року, коли бабуся відчинила двері на стукіт.

Старший Гудков покликав маму осторонь і сам-на-сам сповістив про мету візиту: «Вас вивозять у Сибір. Беріть, що можете взяти на дві підводи».

У хаті зчинився переполох; бабуся почала плакати, мама взялася керувати зборами до від'їзду. На той же день, як на лихо, в нас не було спеченого хліба, тому мати звеліла бабусі спекти коржів, щоб було що взяти в дорогу. Ридаючи, 80-річна бабуся стала розпалювати піч. А мати тим часом почала зносити всі цінні і теплі речі. Разом з бабусею взялися з великих кусків верет (полотна) зшивати метрові мішки. Невдовзі їх наповнили кукурудзою, пшеницею і всім тим, що вважала мама цінним і необхідним для далекої дороги, – подушками, скатерками, ліжниками, польськими хустинами, кусками шовкової та вовняної матерії, посудом і всякою іншою всячиною. Тому везли ми багато, оскільки, на щастя, нас вивозили ті, кому не один раз бабуся зварила їсти. Якщо декотрим людям гарнізонники забороняли пакувати в дорогу речі і продукти, то нам дозволили це зробити, бо, усвідомлювали, либонь, що з'їли тут не один пуд хліба, випили не один літр молока, а ще коржів, масла, сметани, бринзи, яблук, грушок, смородини...

Стежачи за великими хатніми зборами, перейнявшись цими наглими лаштуваннями, я із сестрою Орисею (мені – 7, а Орисі – 11 років) теж узялися до ріштування: насамперед полізли на горище і хутко спакували ялинкові прикраси, великі, блискучі, розцяцьковані. А ще взяли інкрустовану дерев'яну скриньку з намистом. Зі своїм найбільшим скарбом спустилися донизу й почали ладнати його в лантухи.

– Діти, ви що там пакуєте?

– Мамо, ми взяли бомбочки* ті, що тато привіз зі Львова, адже Різдво невдовзі, щоб було чим ялинку прикрасити.

– Діточки мої милі, там, куди ми їдемо, ялини ростуть у тайзі і їх не прийнято прикрашати, так що їх не беремо.

– Мамочко, давайте візьмемо хоча б пацьорки**, – почали слізно просити.

– Нехай так, візьмемо разки цього, цього і цього наміста.

А воно виблискувало при світлі, грало різними барвами, переливалося кольорами, нагадувало Великдень біля церкви, де ми, діти, творимо подояночку. Ось випала наша черга бути нею, стаємо в коло, у вишитих з вуставками сорочках, у маленьких білих боярських (так казав тато) кептариках, а на них побрязкують пацьорки, граються із сонячним зайчиком, від весняного сонця стають теплими, як живі. Ось подояночка встає, умиває личко, береться в бочки, підстрибує до раю – і вони підстрибують разом з нею, наздоганяючи одна одну, стукаючись, творять такий ніжний-ніжний передзвін.

А поруч стоять тато з мамою і не можуть навішатися нами, маленькими подояночками в пацьорках.

І тут зненацька підсвідомо прийшло відчуття того, що казка дитинства може обірватися, наче разок цього наміста.

Аж ось благословляється на день. З будинку нікого не випускають, худоба в стайні реве, мама Анна Кузич просить наших «охоронців», аби ті дозволили подоїти

* Новорічні ялинкові прикраси.

** Намисто.

корову та нагодувати худобу. Їй, урешті, дали дозвіл на це, але супроводжував озброєний конвоїр.

Добре усвідомлюючи, що собою уявляє Сибір і у яких географічних широтах нам доведеться жити, вона понад усе хотіла не допустити прийдешнього лиха, в часи холеричних зборів плекала надію якось уберегти нас від вивозу. Мабуть, уперше і востаннє у своєму житті Анна Кузич благала ворога про порятунок – про порятунок для дітей.

– Пане офіцере, я слізно прошу вас, дозвольте відправити дітей до моїх мами й тата Уруських, діти ж бо невинні. Вони ж загинуть там, де 5 місяців люта зима (до 40 градусів морози), де не ростуть ані яблука, ані інші плодові дерева. Я благаю вас: будьте милостиві!

Гудков справді змилосердився, бо десь глибоко в душі відчував повагу до цієї жінки, гордої, освіченої, мудрої. Он як умить зорієнтувалася: взяла все найнеобхідніше – від їжі до ниток чи відра. Все продумала. А тепер ось як побивається за дітьми, плаче, вперше бачу сльози цієї мужньої жінки. А ще жертовна, розповідали, що кликав із собою чоловік Іван, коли переходив радянський кордон, а вона, бач, не пішла: не покинула свекруху. Та й стара Олена ніколи не відмовляла: завше нагодує досита. Е, будь, що буде. Хай ідуть.

– Добре, нехай поки підуть до сусідів, а згодом, як вас заберуть, хай ідуть до родини.

– Дякую, – і більше ні на що не спромоглася.

Мить постояла мати, обійнявши нас, а відтак відштовхнула від себе і сказала: «Йдіть поки до сусідів, а по тому підете краєчком дороги горі до бабусі і дідуса Уруських, там і тітка Марія – вони дадуть вам раду».

Утім, недовго ми перебували в сусідів, не витрима-

ли – і подалися додому Злякалися самоти: як же будемо без мами і бабусі? Повернулися саме вчасно: на нашому подвір'ї вже чекало двійко саней, на які вантажили пожитки. Мама, побачивши нас з Орисею у зимових кожушках, зарюмсаних, таких самотніх, пригорнула та й прошепотіла: «А я саме хотіла йти за вами, бо не могла залишити самих, не змогла б прожити в розлуці».

Сніг випав тієї ночі великий. Подвір'я вкрите пухкою периною. Зі стаєнь повиводили худобу. Зчинився лемент, військовики кричать, понукають худобу, та – ані руш, реве, не хоче йти за чужими, не хоче полишати рідних місць. Конвоїри просять маму, аби вела тварину.

Орися притулилася до бабусі Олени з одного боку, я з іншого, всі сидимо на мішках. Бабуся, що враз постаріла за цей ранок, дивиться на хату з такою тугою, з такою розпукою, наче востаннє. Мама ще раз заходить туди, в домівку. І ми крізь вікно бачимо, як вона зупиняється біля столу, присідає на крісло, обхоплює руками голову і так непорушно сидить, наче закам'яніла. Аж ось підводиться і, мов п'яна, похитуючись, виходить геть. «Заходила прощатися», – подумалося.

Кузичі ще на рідному подвір'ї, а вже через три місяці їм стелитиметься шлях до Сибіру. Літо, 1947

Ну, все. Коні рушають. За саньми йде мама і веде

на мотузці корову. Обоє покірні, корова норовить іти поруч з господинею і все тикає свою морду в мамин рукав. Обидві по-своєму бідолашні: обидві годувальниці, обидві самотні, обидві йдуть у невідоме.

Наша невольничка валка їде чи не останньою. Коні йдуть спроквола, ніхто їх не підганяє. Мати бліда, як полотно, поспіває з коровою ззаду. Недалеко від мосту наздоганяє сусідка Ільницька, простягає хлібину, а сльози зрошують її, і стає та паляниця вмить солонкувата:

– Анно, най вас усіх Бог береже!

– Простибі Вам! – шепоче мама.

Привезли на обійстя Пригородських (Ганюкових) – добрих газдів, які теж потрапили під колеса сталінської репресивної машини. А там – увесь березівський ясир, людолови загнали всіх у стодоли та пивниці, де вже ніде яблуку впасти: 66 невільників із клунками і мішками.

Тут же й гарнізонники. Добре попрацювали від досвітку: он скільки наловили люду – малолітнього, молодого, старого, німечного. А на вулиці мерзнуть і тужать найвідважніші родичі тих, кого відправляють у незвідане далеке і холодне майбутнє. Вони близько не наближаються, бояться, що їх теж запроторять до Сибіру, але бодай поглядом попрощаються з родиною. Може, й востаннє. Хтозна.

Плач, лемент, стогін, біль, сльози... А ще страх, великий, тотальний, він заповнив єство всіх. Справжнісінький панічний страх. Ми вперше відчули його там, у Ганюкових пивницях. Страх, який огорнув усе: мозок, проник у душу, зціпив руки, навис тягарем на ногах. Мозок – наче паралізований, серце – наче й не б'ється в грудях, а чорні гадки все про одне: «Це кінець!» Деякі люди, не знаючи до пуття, що вивозять

до Сибіру, спершу думали, що ще мить – і відчиниться важкий засув, з'являться червонопогонники з гвинтівками і почнуть розстрілювати. Сусідів по неволі мама стала заспокоювати, підбадьорювати.

І тут я збагнула: наша мати – сильна, вольова жінка, вона не дасть нам пропасти на чужині. Це наша берегиня, це наша заорука існування, допоки вона жива, житимемо й ми на цьому світі, хай навіть і в тому невідомому і далекому Сибіру.

О 14 годині під'їжджають вантажівки. Невільників виводять на світ Божий. Завантажуються авта полоненими. Туди ж висаджують клунки, на них сідаємо ми. Звідси добре видно страшну болючу картину прощання тих, хто ризикнув прийти провести в далеку дорогу своїх близьких.

Й досі серце крається від болю, згадуючи, як старенька сімдесятирічна мати Антона Пригородського, в довгому поясковому кожусі, в чорній хустці, бліда й заплакана, ходить між машинами, шукаючи сина, невістки та внучки. Ходить, що та мара, ламаючи руки і тихенько кличучи: «Антоську! Антоську! Дитинко моя, де ти?!» Стрибки не зважають на неї, знають: усіх повантажено, назад вороття немає. Не піднімається навіть у цих зрадників рука на стареньку, не сміють навіть зупинити.

І раптом вона бачить сина, зупиняється, зводить старечі сухорляві руки вгору і слізно благає: «Візьміть і мене! Прощу вас, візьміть і мене!» Люди починають відмовляти їй, просто відганяти від машини, адже всі розуміють: там невідомість, холод, голод, навіть смерть. Так вона і залишилася в Березові, поневірялася, мешкаючи чужими хатами, і знайшла спочинок у рідній землі.

Тут же і Скільський Павло, брат Івана, якого нагло забрали з рідної хати й вивозять на чужину. Павло, дізнавшись про вивіз, знаючи, що бідолахи не взяли із собою багато, поспішно зібрав, що було в хаті (хліба, муки, кукурудзи), і подався на пункт збору. Віддавши братові клунки, хутко метнувся до Середнього Березова, сусіднього села, де мешкала Іванова донька Марія, сповістив її, і та теж принесла батькам продукти.

Довідавшись, що її матір Ягнішку Фіцих і брата Федора майже голіруч забрано з хати, донька Параска, заміжня за Андрієм Фіцичем, не боячись ні енкаведистів, ні стрибків, прорвавши охорону, зуміла передати своїм хліба, коржів, сала, а з ними й свою любов, часточку душі.

Мій погляд назавжди зафіксував сцену останнього прощання дітей, які вийшли зі школи, щоб віддати останню шану своїй учительці Ганні Григорівні Кузич – нашій мамі.

Її діточки, що згодом, через десятки літ, згадуватимуть добрим словом її при розмовах, кланятимуться низько при зустрічах, даруватимуть власні книжки, де писатимуть щиро: «Моїй добрій і делікатній учительці пані Анні Кузич від вдячного учня Степана Геніка», стояли обабіч дороги і витирали, не соромлячись, щирих сліз, самими очима дякуючи їй за все, а найбільше за збережене життя. Чимало цих облич мама останній час не бачила в школі: хлопці почергово відвідували і школу, і повстанців. Кадебісти здогадувалися, що серед боївкарів є і старшокласники, тому часто навідувалися до школи, суворо запитували вчительку: «Кого немає?» А та, жодного разу не збрехавши в житті ні до тих випадків, ані після них, не моргнувши оком,

упевнено відповідала: «До школи всі ходять пильно, пропусків немає». Їй були вдячні діти за своє спасіння і від шквального кулеметного вогню, який одного разу полоснув по шкільних вікнах, проте інстинкт самозбереження підказав учительці за мить до цього вигукнути: «Лягайте на підлогу!». І трагедії не трапилося: всі народилися в сорочках.

Мама тримається мужньо, не плаче, дивиться на дітей і витискує на обличчі щось схоже на усмішку, вимучену, страждальну, а в ній – уся її любов до них, мука від прощання, невиплакані сльози від розлуки, біль за їхню долю. Переходить поглядом від одного обличчя до іншого, зупиняється на заплаканому личку Марійки Скільської і вже не в силі більше тамувати біль, підводить руку. Прощальний помах. З її грудей зринає зітхання, наче тужний крик підстреленого журавля.

СТАНЦІЯ ШОСТА. ДОРОГА НА СХІД, або СТРАСТИ

*Все упованіє моє
На Тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє Твоє,
Все упованіє моє
На Тебе, Мати, возлагаю.*

У Лючі – сусіднім з Березовом селом – вантажівки зустрічаються з учнями, які вчилися у старших класах Яблунівської середньої школи. Мама хотіла сестру Орісю непомітно передати через борт машини, а там вона вілється в учнівський гурт і піде до бабусі та дідуся, проте та категорично відмовилася.

У Коломиї доставили нас на залізничний вокзал.

Тут метушня, зойки і людський плач. Люд вивантажується з машин, додолу летять клунки, вузлики, мішки. Конвоїри намагаються збити всіх невільників до купи, щоб було легше стерегти.

Серед цієї веремії Микола Голдищук вирішує втекти: «Доки ця суєта, доки дають лад клункам, людей зганяють до вагонів, шмигну поміж людей, а там поза кам'яницями – і був такий, лиш дим та нитка за мною». І вже зробив перші кроки, повернув голову назад, а там батька вже запхнули до вагона – і він зник, наче пропав, у темному склепінні вагонного черева, ось уже й матір двоє дужих конвоїрів з автоматами, наче есесівці, підпихають туди ж, а та, заплутавшись постолом у спідниці, ніяк не може втрапити на поріг вагона, а брва солдатня все підганяє: «Бистрее! Бистрее! Пашла, мать, пашла!» І вже ноги не несуть далі, і втекти не в змозі, бо найдорожчих йому людей відправляють у безвість.

А до вокзалу під'їжджають усе нові й нові машини та підводи з репресованими. Обездолені, зморені, голодні, змерзлі, сновигають люди в супроводі військовиків на залізничну станцію, яка вже кишить іншими бранцями. Ці сцени нагадували похоронну процесію. Усі невимовно згорьовані, сумні, діти плачуть від голоду, матері витирають сльози дітей і свої. Чоловіки, яких небагато (це або старші люди, або підлітки) стоять, мов кам'яні.

На запасних коліях стоять товарняки-вагони, набиті людьми, яких відправляють до Сибіру.

Урешті оголошують: «Швидко по вагонах!» Біля кожного вагона стоять два військовики зі списками в руках, викликають родинami і, як худобу, заганяють до вагонів. Власне, вони і призначені для перевезення

тварин. У один такий телятник і запакували нижньо-березівських бранців (66 осіб від піврічного до вісімдесятирічного віку).

Наступного дня наш ешелон рушає в далеку дорогу.

Люди подумки прощалися з рідним краєм, ніби відчуваючи, що не всім вдасться повернутися на додому. Так і трапилося.

У цих товарняках (телятниках) по боках – двоярусні причі (нари), посередині вагона – юзик (пічка-буржуйка), у яку скільки не кидали дров, повітря все одно прогрівалося ненадовго. Холодний вітер швидко видував крізь шпарини тепло. Щоб нагодувати рідних, матері та бабусі займали чергу, варили (та не завше була страва зварена) пшеницю, квасолу, кукурудзу – усе, що змогли прихопити з дому із собою. Кожна господиня мусила пильнувати свою посудину, бо, якщо раптом потяг рушав різко чи зупинявся, банячки злітали на підлогу й тоді родина залишалася голодною на весь день. Не одна жінка ошпарилася кип'ятком, рятуючи в цьому польоті додолу посудину з гарячою стравою. В одному вагоні – бранці з Текучі (45 осіб), в іншому – невільники з Березова (66 людей), в інших – ясир з інших українських міст і сіл.

Туалету не було, з потяга не випускали. У «текуцькому» вагоні (так для зручності викладу назвемо вагон, у якому везли мешканців Текучі) користувалися дитячим горщиком, який виливали у вікно (загалом тут їхало дванадцяттеро малолітніх бранців). Якось на станції трапилася прикра пригода: те, що було в горщику, випадково потрапило на голови конвоїрам.

Ті, озвірілі, довго репетували, а відтак жорстоко покарали людей: забили вікна наглухо, отож два тижні

бранці не бачили Божого світу. Два тижні жили, мов кроти в підземеллі, в суцільному мороці.

Тоді брати Микола і Петро Костенюки (взяли із собою ніж), повторивши подвиг Робінзона Крузо, найелементарнішим знаряддям – ножом у пільмі прорубали підлогу у вагоні, зробивши дірку.

У нашому «березівському» вагоні цю нагальну і насуцню проблему розв'язали таким же способом: хтось із собою прихопив сокиру, чоловіки зробили в підлозі отвір. Це й був наш жіночий і чоловічий туалет. Його обстелили веретами. Ця дірка слугувала й умивальником, над нею можна було вмиватися, якщо була вода, але її постійно не вистачало. Ось і весь сервіс.

Отож побутування в обидвох вагонах нічим не відрізнялося.

Вагони металеві, всередині вагона від дихання людей і зовнішнього холоду на стінах утворювалися крапельки води, і ми припадали до ржавих брудних стін і лизали спраглими губами ту безцінну росу. Ні води, ні їжі впродовж перших днів нам не давали. Їсти і пити хотілося постійно.

На станціях нещасні люди, змучені, голодні, спрагли, стукали в двері, просили води. А енкаведисти кричали зовні: «Плachte, ми вас не жалеєм, подихайте, бандеровци». Води не давали, надвір не випускали, зате згідно з інструкціями перекличку у вагонах робили майже щоденно.

Вишукані методи знущання, куди там середньовічним! Радянському цинізові не було меж. Витравити людське в людині, змусити жити, як у свинарні, морити голодом, провокувати спрагу, знущатися відверто, нахабно з дітей та літніх людей – ось далеко не по-

вний перелік методів перевиховання українців. Місяць радянська каральна система дала нам на це: з гордих українців вишколити слухняних рабів – таких, які будуть беззастережно коритися.

Утім, невільники – полонені, але не раби.

Коли на енкаведистську вояччину спадала «благодать», тоді на великих зупинках дозволяли п'ятьом-шістьом людям з посудом вийти по воду. Пропускали дітей або літніх людей, молодих не випускали, щоб не втекли. Як правило, приносили два відра води. І це на весь люд – близько 45-66 осіб! І це на декілька днів!

Пам'ятаю, що проходили ми попід вагони не одного ешелону, щоб дістатися до омріяної води. Ніхто не думав, що потяг може рушити за будь-якої хвилини і під ним загинуть люди. У ті хвилини доля нашої подорожі залежала від конвоїра. Якщо траплявся жорстокий нелюд, то половина людей поверталася без води. Він, дивлячись, як вода наповнює посудину, бив по ній, і вода виливалася.

П'ятирічна Марійка Повшенюк панічно боялася, коли мама на станції відправлялася по воду, щоб та повернулася, щоб з нею нічого не трапилося, боялася залишитися самотою, тому, гірко плачучи, стояла біля самих дверей, чекала не так на воду, як на матір. Дівчинка стійко переносила голод, адже ту торбинку муки та чотири паляниці, які дала в дорогу бабуса, вкрали ще в Коломиї, на залізниці. Лежачи з мамою на верхніх прічах, тихенько й жалібно плакала від голоду й чекала свята. Воно наставало тоді, як хтось давав шматок хліба. Параска дивилася на нужденне дитя і молила Бога, щоб воно не померло мученицькою голодною смертю. Якось дали шматок оселедцю, бідолахи

проковтнули його вмить, забувши, що води – ні крапельки. Спрага була така, що, здавалося, ще трохи – і зціпить шлунок, у роті аж пашіло. Рятувалися тим, що злизували краплини води на брудних залізних стінах.

Сім'я Голдищуків дозувала кукурудзяну муку й баранину (напередодні зарізали барана), як могли, розтягали ці єдині припаси на декілька тижнів. Навчилися жити без хліба, бо на той час, коли в хату постукало лихо, спеченого хліба теж не було. Тому всенький місяць, доки їхали, голодували.

У цьому вагоні люд усякий: від пелюшкового віку до вісімдесятирічних. Проте всіх об'єднує нестримна спрага, дошкульний голод, і вони ремствують, проклинають владу, винуватців їхніх бід.

Поки їхали Україною, люди не так гостро відчували страшний холод. На території Росії стужа посилилася. Буржуйку палити постійно не було чим. Дров не давали, а вугілля – у межах норми. Невільники мерзли, холод дошкульвав усім, та особливо літнім людям і малечі.

На цьому, проте, страждання бранців не закінчувалися. Ще на початку «мандрівки» люди зауважили у вагонах воші, які із часом знайшли притулок у білизні, одежі та кожухах. Від їх укусів та від бруду свербіло все тіло, помитися не було чим, а переодягнутися не було в що. За Уралом у багатьох репресованих скінчилися продуктові запаси. Невдовзі людям почали давати гарячу баланду, від неї тхнуло прілим, у цій страві де-не-де плавали шматочки картоплі, змерзла капуста, зрідка – якась крупа.

Після того, як, знесилені голодом, спрагою і відчаєм, люди почали протестувати проти такого свавілля конвоїрів, стали грюкати на станціях у вагонні двері і вимагати води та їжі, вочевидь боячись відвертого

фізичного спротиву, охоронці вкинули по декілька буханців хліба. Ще двічі бранці таким чином домагалися своїх прав. Однак що таке п'ять-шість хлібин на таку силу голодних людей?

Якось за Уралом потяг зупинився і під конвоем дозволили декільком літнім людям набрати снігу. У вагоні вже ніхто не терпів, всі кричали:»Води!» Стукали постійно у двері. У вагон занесли великі чорні кулі снігу. Люди почали їсти той сніг, перемішаний із сажею. Кожен брав і топив його у мисках, горнятках, а відтак пив ту чорну з противним запахом воду.

Одного разу вкинули до вагона солену рибу. Люди їли, щоб хоч якось затамувати голод. А води тоді зумисне не дали.

Наша мама Анна Кузич узяла із собою відро, але нам води не вистачало, бо в інших людей узагалі не було посуду, тому мати ділила всім потрохи. А пити та їсти так хотілося! А що їсти? Сиру ж муку не з'їси. Один невеликий юзик, на якому вміщувалося три маленькі каструлі. А коли ж то закипить? Люди стоять і тримають каструльки, щоб не впали, адже вагоном трусить, як у лихоманці. Влаштовували живу чергу, по декілька годин треба було вистояти, щоб дістатися до юзика – отримати право зготувати страву. Напівсиру, її насамперед давали дітям, немічним, хворим, а вже відтак приступали до трапези наші батьки.

Якось уже далеко за Уралом у Кіцелюків залишилася остання мука, з якої Марія почала готувати кулешу. Дочка Марійка стояла тут же, біля юзика, і намагалася серед цього спертого повітря вловити запах страви. Здогадувалася, що та кулеша* пахне так

* Страва із кукурудзяного борошна.

запашно, ароматно, як і той хліб, що мама, бувало, виймала з печі. Аж ось страва майже готова, ще рідка, бо несла витерпіти, коли загусне по-справжньому, та й ззаду підганяють ті, хто ще не куховарив. Марія Кіцелюк забирає каструльку з юзика і несе, як великий скарб. Марійка, якій від голоду допіру було аж млосно, наразі щаслива, проштовхується ближче до мами: зараз їстиме й смакуватиме кулешею. Обережно простує за мамою Марійка. «Люди казали, що це вже недалеко, що ще яких пару днів – і Сибір, то нічого, що вже останню муку нині зварили, зараз наїмося, і цього стане й на завтра, а там якось ще два дні переб'ємося», – по-дорослому розмірковує дівчинка.

Та, втім, не судилося наїстися не те що на два дні, навіть на раз, бо потяг різко загальмував – і все вилилося на підлогу вагона. Сльози котилися двома струмочками, Марійка розпачливо дивилася на маму, а та у відчаї дивилася на доню.

А з іншого боку вагона доноситься жалібне:

– Мамочко, дайте їсти!

То інша, чотирирічна Марійка, теж Кіцелюк, просить шматок хліба, якого нема.

– То хоча б води дайте! – молить дівчинка.

– Води нема, – крізь сльози відказує мати Марія Кіцелюк.

– А я вам у Текучі носила з жолобка* холодної-прехолодної горнятком, а ви мені, мамо, не хочете дати.

– Нема, малесенька, та я б тобі зірку з неба дістала, якби могла.

Мати міцно пригортає до себе доню і починає шепотіти їй казку про зорі, яких багато-багато на небі, і про

* Струмок.

місяць, який, мов справжній пастух, їх пильнує, щоб, бува, яка не загубилася на цьому величезному небі. Бо кожна зірочка – то чиясь світла і яскрава доля. І їх для кожної людини засвічує Бог. І коли це трапляється, людина відчувається щасливою. І там, серед цього мільярдного зіркового царства, є і її, Марійчине щастя. І ця зірочка обов'язково яскраво спалахне, і тоді Марійка буде щасливою-прещасливою: матиме що їсти, пити, матиме іграшки й подарунки, а ще тоді вона побачить тата і повернеться братик.

Слухаючи материну оповідь, дівчинка пильно-пильно вдивляється в небесну голубіню, щоб побачити свою зірку, яка неодмінно має засяяти. Минає хвилина, друга, зірки починають танцювати, а важкі Марійчині повіки стулюватися. Дитя поринає у сон – світлий, радісний, зірковий.

Якось на одній із станцій Варвара Андрухович, уродженка Печеніжина, із священничого роду, що вийшла заміж за текучанця, який подався «в ліс» виборювати Україні волю, тепер із сином Ярославом теж мандрувала до Сибіру, купила в росіян каструльку молока. Внесла до вагона, а там діти плачуть від спраги й голоду. Материнське серце, що вміє любити своїх дітей і чужих дітей однаково, по-християнськи, підказало Варварі, що шістнадцятирічний син зможе ще потерпіти, а ці малюки – ні, тому поділила всім чужим дітям порівно, Ярославу ж не дісталося ні краплини.

Спочатку для пічки давали дрова, а згодом перестали. Бранці вирішили по-своєму справу з пальним – почали рубати підлогу.

Куди везли, нам не говорили. Утім, усі розуміли: в небуття.

У нашому («березівському») вагоні два віконця (невеличкі, схожі на в'язничні) з залізними віконницями. Темінь, світу Божого не видно. Люди різного віку – від шестимісячного до вісімдесятирічного, з-поміж них десятеро дітей. У цьому склепі такий сморід, таке затхле повітря, що в голові весь час паморочиться, здається, що вагон не їде, а кружляє у вальсі. Єдиний порятунок – це вирватися по воду, якщо випадає таке щастя.

Два дужі хлопці Степан і Микола Ґеники за допомогою сокири відчиняють вікна. І поки потяг їде, те вікно відчинене, якщо зупиняється, хутко зачиняють, щоб охорона не побачила. Ми, діти, висували голови у вікна і бачили, який то був довгий ешелон. Тягнувся змієюю, наче великий дракон. Найстрашніше – в тунелях. Скільки прямувало вагонів на схід, ми бачили на великих станціях, коли дозволяли піти по воду. Таких вагонів, як наш, тут було багато. Розуміли, що там такі ж невільники, бо біля вагонів пильнувала озброєна війська охорона.

Більшість людей не мала що їсти, і не дивно, що коли ми приїхали на місце призначення, то багато сімей не долічилося мішків з пшеницею, кукурудзою.

Із сіл Текуча і Березів було декілька сімей, у яких були однорічні та дворічні діти. Марійка Склепович серед них була наймолодшою – шестимісячною.

На їхню долю випало по вінця і вище муки, болю, голоду, спраги, сліз і розпуки. Ця дорога до Сибіру стала для них пекельною, страсною. За таких умов, коли немає достатньо материнського молока (та й звідки йому взятися, коли мати недоїдає!), коли немає в що сповити дитя, немає зайвої жодної краплини води для того, щоб попрати пелюшки чи помити малюка, коли немає

нічого, тоді залишається велика віра у Бога-заступника, молитва до Божої Матері про порятунок, бо вона теж слізно благала Бога, щоб урятував Її Сина.

Малюки постійно плакали від голоду і холоду, і серед людського гамору, криків вартових, стогонів хворих, ремствування невільників на адресу совєтів ці дитячі крики свідчили про те, що вони, хоч і голодні й спрагли, але ще живі, дихають, вони ростуть.

Сьогоднішній читач не зможе уявити себе й на мить за тих умов, у яких довелося виростити дитятко Ганні Склепович та іншим молодим матерям. Упродовж зимового місяця вони жодного разу не купали дітей, не нагодували їх досхочу кашею чи якимись іншими молочними продуктами, через жахливий холод не розповили, щоб дитя випростало ніжки та ручки, не сповили в чисту пелюшку, бо не було. У брудному лахмітті, убоге, кричало у сповитку, горнулося до материнських грудей. А мати тулила до себе, плакала й молилась: «Допоможи, Боже! Дай радше смерті мені, але вбережи його, невинне».

Потяг мчав усе вперед і вперед. Мчав на схід. З кожним днем харчові припаси в людей, яким пощастило взяти з дому бодай щось, зменшувалися. І тими крихтами ділилися поміж собою: дрібнили шматочки хліба чи коржу, сушню чи жменьку кукурудзяного борошна й давали тим бідолахам, яких забрали з хати в одній свитині. Для декого, як, наприклад, для родини Ґеників (Товстюків), ці сушені яблука стали єдиним харчем, єдиним джерелом життя і енергії. Михайлові Ґенику, незважаючи на заборону, вдалося взяти повні бесаги сушениць,

які вберегли від голодної смерті всю родину. Але чи поїси ситно сушеними яблуками щодня? Мабуть, й одного дня неможливо витримати в голоді змордованим людям. Тому Степанові від голоду в той час, коли всім більше дошкуляла спрага, взагалі не хотілося пити, він мріяв тільки про маленький шматок житнього хліба. Кусник хліба був найжadanішою мрією для всіх дітей цього ешелону.

СТАНЦІЯ СЬОМА. МУКИ

*А сльоз, а крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх. А дівочих,
Пролитих тайно серед ночі!
А матерніх, гарячих сльоз!
А батькових, старих, кровавих,
Не ріки – море розлилось,
Огненне море!...*

Таким же страсним видався шлях на схід у сибірські нетрі для невільників із Надвірнянщини. За таких же умов – у голоді й холоді, кинуті напризволяще, люди благали Бога про порятунок, з останніх сил давали собі раду, допомагали один одному.

Надвечір на підводах вони дісталися до Надвірної, де їх одразу почали вантажити до товарняків. Тут же Василь Передрук серед цієї метушні втік з підводи, відтак переховувався в селі. Так залишився в Україні.

На пероні у Гавриленків украли два мішки сушених грушок, залишився один. Марія стояла з уцілілим

мішком, обнявши його, як дитя, і гірко ридала.

– Мамочко, не плачте, – заспокоювали, плачучи, дівчатка, бо мати – в сльозах.

– Матусю, ми будемо ділитися одною грушкою навпіл, – розраює Ганна.

Марія поставила мішок на землю, обхопила дітей натрудженими руками, а сльози, теплі і дрібні, падали на личка, і робилося від цих сліз на душі тяжко-тяжко, і серце наче важчало.

У вагоні були люди із Фитькова, Парищ, Цуцилова, Переросля, Красного. Потяг мчав надвірнянських бранців на схід. Віз дорослий і дитячий ясир – 28 малолітніх українців. Лише у Перерослі московські людологи із шести осель узяли шістнадцятеро дітей.

Інтер'єр і побут типові для такого роду перевезень: прічі, юзик. У вагоні – жах: люду багато, води немає, туалету немає, зварити дітям їсти немає на чому. Плач, стогін, прокльони. Люди задихаються в смороді. У вагоні сперте повітря, а також бруд, сажа і кіптява від вугілля, яким топили юзик. Так тривало два тижні.

І лише тоді, коли вилите з горщика лайно потрапило на конвоїра, аж тоді військовики прорубали у підлозі дірку, яка слугувала і туалетом, і умивальником. Утім, не забарилося й покарання: на довгий час не дозволяли ходити по воду, не відчиняли на зупинках двері та вікна, щоб випустити свіже повітря.

Потяг смикало, хитало. І, щоб вберегти цю нехитру й таку дорогоцінну страву, люди дротом прив'язували за вушко каструльку до труби і так готували їжу.

А Мазуракам та Передрукам було простіше: їм нічого було варити. Припасів катма. І лише голодні очі світяться в темряві. Очі, що молять: «Дайте бодай

крихту хліба, бодай відчути смак її в роті, і, здається, не так пектиме всередині, не так крутитиметься світ, не так літатиме якась незрозуміла мушва перед очима».

Спасіння прийшло само собою, може, то був і гріх, але довелося скористатися з нагоди, щоб урятуватися від смерті. В одного чоловіка був мішок із сухими фруктами: Ганна, Дмитрик, Василько Мазураки помітили маленьку дірочку, розширили її і час від часу витягали потихенько по грушці, це і був їхній порятунок.

І лише геть аж за Уралом уперше дали щось схоже на суп (вода, в якій плавали макарони). Але то було маленьке щастя.

Сім'я Кошевчуків рятувалася тими крихтами продуктів, які їм позносила на пункті збору ще в Красному родина (хліба, муки, квасолі), бо матері відвели на лаштування всього дві години, а свого спеченого хліба в хаті не було. Тому у вагоні, коли й того не стало, мама розпакувала резерв – мішечок сушні. І видавала, дозуючи, по одній сливці, а діти її смоктали, як льодяники.

Для Гавриленків ця мандрівка стала пекельною мукою: від голоду в Маріїних грудях пропало молоко – нічим годувати маленьку Олюньку. Не в силі чути цей постійний голодний крик, молодиця інколи думала, що ще трохи – і збожеволіє від горя. Федір Гавриленко сівів на очах: він, годувальник, нічим не може зарадити. Як міг, допомагав дружині Марії, а в найскрутніші хвилини своєю шорсткою і мозолястою п'ятірнею гладив її і шепотів: «Потерпи ще трохи, потерпи, рідна. А там, Бог дасть, я якось зараджу цим негараздам».

І, справді, в Челябінську їх чекало чудо. Двері вагона рвучко відчинилися – і з'явилися не озброєні кон-

воїри, як це траплялося зазвичай, – до вагону зайшов якийсь начальник, зупинився, поморщився від запаху затхлого повітря і спитав:

– Как кормят? Хорошо?

Федір Гавриленко, що, углеdivши військовика, одразу звівся на ноги, проштовхався вперед першим і, боячись, що йому той не дасть сказати, почав швидко говорити:

– Нас мають гірше за худобу, не дають пити, не випускають з потяга, морять голодом: жодного разу не дали їсти, ви гірші за фашистів!

– Хватіт! – рявкнув офіцер.

І двері миттю зачинили. Люди мовчали. Оторопіли. Проте через деякий час двері відчинилися вдруге, цього разу з'явилися конвоїри – вони принесли бранцям хліб.

Хліб! Порятунок для невільників!

Відкуп! Як спокута за радянське свавілля, за нещастя, на які прирекли цих малолітніх дітей! Вибачення за геноцид, який спрямували проти цих людей, що на межі смерті від голоду.

Тоді Гавриленки на сім'ю отримали три буханці хліба. Усміхнулася згорьована мати, повеселішали діти, зітхнув з полегкістю батько.

Згодом на одній із станцій Федорові Гавриленку на гроші, вторговані за корову, вдалося роздобути й придбати алюмінієву банку. Її прив'язував до юзика, викидав у воду сушню і готував фруктовий напій. Всі пили його з маленьким шматком хліба.

Як мильна бульбашка, тріснули плани ворогів про те, що українці за таких жорстоких нелюдських умов озвіріють, уподібняться до хижаків, які живуть за за-

конами: виживає і перемагає той, хто сильніший. Вони страшенно прорахувалися, бо натомість спровокували в цих невільників прояви великої людської щедрості, милосердя, взаємодопомоги.

«Полюби ближнього, як самого себе», – це було не просто християнське гасло, це був принцип, за яким будувалося життя цих людей – заручників товарних вагонів, що мчали на схід.

СТАНЦІЯ ВОСЬМА. НАЗИВАЄВКА, або СИБІРСЬКЕ ЧИСТИЛИЩЕ

*І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшиному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав, голих і голодних,
У сніг на чужину...*

Останні дні потяг зупинявся тільки декілька разів і то на мить. Нікого не випускали, і тому серед люду зростало напруження. А ще було бажання якоїсь певності, бодай маленької ясності щодо того, куди везуть і як там житиметься. Невідомість дошкуляла, можливо, більше, аніж голод і спрага, бо до цього організм при звичаївся, а свідомість змиралася. Гнітюча темрява, цей, наче смертельний морок, уже видавалися вічними. Відсутність світла у вагонному склепі настільки пригнічувала, інколи ставало настільки моторошно від людського горя, розпачу, стогону, болю, що, якби не

бабусині і материні обійми, то, здається, ще трохи – і здоровий глузд покинув би нас.

Коли черговий раз потяг зупинився, несила було терпіти цю могильну пітьму, кожен благав Бога, щоб випустили надвір.

Невдовзі двері й справді розчинилися, люди кинулися до виходу, щоб вдихнути бодай ковток свіжого повітря і глянути на світ Божий, як раптом почулося грізне: «Стоять! Не виходіть!» Де й з'явилися озброєні солдати, не менше десятка. Люди відсахнулися від дверей.

А вже через мить підійшов офіцер і скомандував: «Разгружаться! С вещами становіться на перон! Нікуда не уходіть! Кто попытается бежать, расстрел!»

«Значить, приїхали, – про себе сказала мама, – ось він, Сибір».

Почали ладнати пожитки, виходити на двір.

Надворі одразу потягло собачим холодом, незанимаєм українцям досі. Нещасні люди, у блаженському вбранні, практично роззуті, зрозуміли: вони приречені на смерть; сполохані, розгублені, збилися невільники до купи і у великому напруженні стали чекати вироку від червонопогонників, які, обвішані зброєю, з великими собаками вселяли панічний страх. У наших очах був переляк і водночас ненависть до цих «червоних есесівців» Москви.

Війнуло холодним повітрям, ураз мороз залоскотав ніс, щоки, торкнувся пальців, ті почервоніли. Побачивши це, мама одразу дала нам рукавиці. Сонце попервах настільки сліпило очі, що вони не просто сльозилися, сльози текли так, мовби ми кришили дуже пекучу цибулину. Згодом стало легше і ми змогли роздивитися довкілля.

Стояли і роззиралися навкруги. Біля залізничного полотна виднілися замети у мій зріст, а то й вищі. Так

багато снігу мені ще ніколи не доводилося бачити. Він видавався надзвичайно білим, білішим, як у Березові. Із залізничного димаря дим стояв білою драбиною і, здається, аж сягав неба. Чорне вороння зграєю скупчилося біля якихось недогризків їжі і вело боротьбу за обід.

Щільним півкільцем стояли військовики, в шапках-вушанках, у довгих до землі кожухах-тулупах, у високих валянках і в рукавицях, з яких визирало хутро. Стежили пильно за прибульцями.

А в центрі цього півкільця горнулися один до одного невідьники, яких пилатом із Москви було запроторено саме сюди. Ті, яким на коломийському та надвірнянському вокзалах дано було хрест. Ті, яких дорогою сюди було бичовано голодом і спрагою. Ті, що тут на сорокаградусному морозі в одних постолах і блаженьких петиках, нагі й убогі, грілися не тулупами і валянками, а якимсь внутрішнім духом, що йшов із середини, з великої душі й гарячого українського серця і не давав замерзнути.

Один молоденький військовик прикипів поглядом до братів Миколи і Петра Костенюків, у яких на ногах були такі-сякі онучі. Хлопці терли ногу об ногу, взуту в самі постолі. Чим так зацікавився сибіряк: онучами, постолами, петиками, що були надягнуті на однісіньку сорочку, червоними, аж вогненними від морозу руками, які юнаки тулили до лиця? А, може, цією величчю, незламністю й силою духу «бандеровцев», їхнім терпінням, мужністю? Хтозна.

Таких сіроманців було чимало. А зимового взуття та, зрештою, звичайних черевиків чи чобіт не було майже ні в кого.

Це сибірське поселення з такою неясною і невиразною назвою, у яке доправили українців на початку грудня 1947 року, можна справедливо означити як чистилище.

Називаєвка – мікрорайон м. Омська, районний центр. Населення – росіяни-переселенці, серед них численні українці, яких вивезли в 30-х роках.

Розмістили нас у бараках, які опалювалися торфом. Його потрібно було наносити самим. Сталої роботи людям не пропонували. Один раз на день дозволялося йти в їдальню і там давали безкоштовно зупи (баланди). Запах тієї зупи пам'ятаю по сьогоднішній день. Крім води та посічених листочків змерзлої капусти, там не було нічого. Але я не пропускала ні дня і брала свою порцію, несла її обережно, щоб не розхлюпати ні ложки, несла, як стрітенську свічку, пильнуючи повсякчас. А вдома бабуся додавала туди кукурудзяної муки, квасолі, варила цю суміш, і виходила страва за оригінальним кулінарним рецептом, її ми споживали залюбки.

Тут, у Називаєвці, рятуючись насамперед від холоду, Ґеники (Товстюки) продали тамтешнім мешканцям останню сушню і на ті гроші придбали валянки. А про голод нічого й говорити, він дошкуляв повсякчас, він був тепер вічним нашим сибірським супутником.

У Називаєвці був млин, українцям сказали, що можна змолоти збіжжя, у кого є. І всі, хто тоді змолів зерно, його зіпсували, бо вся мука смерділа нафтою. Люди були у відчаї, бо дехто позбувся останнього харчу.

Тим бідолахам, у яких не було жодних харчів і добротного зимового одягу, доводилося зовсім кепсько. Щоб якось вижити за цих нелюдських умов, не померти від голоду, щоб купити бодай буханець хліба, Ґеники (Миханчи-

шині) продали свій верхній одяг, який прихопили із собою. Залишилися сіроманці в латаній свитині. Серед цієї безвиході, серед цього життєвого тупика, коли люди позбавлені чесно заробленого шматка хліба, коли не дають змоги його роздобути, українці, щоб уціліти, подалися в жебри.

Продавши із себе верхню одежину, Рузя пішла жебракувати до росіян. Уперше в житті українці простягали руки, що вміли заробляти на хліб насущний, заробляли тяжко, інколи мозолями. Вміли заробляти, бо цими руками зводили в Україні хати, обробляли численні городи і луки, доглядали власну худобу, заробляли на хліб і до хліба. Цими руками вони давали в Україні щедрю милостиню тим, хто її потребував: на церкву, погорільцям, циганам, всім, хто просив їх: «Дайте!» Нині змушені були самі простягати руки, уперше в житті благали про допомогу. І їм теж давали. Бо вдасться тобі за ділами твоїми. Рузі Геник поталанило відразу: тамтешні росіяни спомогли старими куфайками та валянками. А це вже був такий-сякий порятунок від морозів.

Наша мама подбала про теплий одяг, взяла з дому нам усім кожушки. А бабуса Олена мала довгий, білий поясковий кожух, він і врятував її від жахливого морозу в дорозі. Всі ми мали черевики і капці (вовняні шкарпетки). Проте мама усвідомлювала, що за такої стужі, коли мороз сягає й сорока градусів, у черевиках неможливо вижити, тому намагалася роздобути зимове взуття.

І така можливість незабаром випала: якось наш комендант оголосив, що привезли валянки, у кого є гроші, можуть купити. А у кого є рублі? Майже ні в

кого. Мама перед виїздом отримала вчительську платню, гроші завбачливо прихопила із собою, тому й придбала нам усім валянки. Одна пара коштувала 150 рублів. Тоді ж, пам'ятається, купила й буханець хліба за 40 рублів.

Так день за днем проходив час. День за днем в очікуванні якогось визначеного майбутнього. Люд ремствував, бо, не звиклий до байдикування, ось уже майже два місяці нітився без праці, не міг налагодити елементарної життєдіяльності, побутовання.

Петрові Ґенику (Палямарчукові) несила було терпіти цю бездіяльність, зносити холод, повсякчас відчувати голод і не могли нічого вдіяти. Чоловік активний і діяльний, натура відчайдушна і безстрашна, він увесь цей страсний шлях до Сибіру розробляв план утечі в Україну, щоб урятуватися, щоб вижити. І якщо й доведеться згинутися, то не невольником, а вільним, а якщо поталанить, то на «своїм широких полі» жати «свою-таки пшеницю».

СТАНЦІЯ ДЕВ'ЯТА. ГОЛОТА, або ДОРОГА ДО ОМГОРТОПА

*А я долину на Сибір,
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темнії і в норі
Без дна глибокії, і вас,
Споборники святої волі,
Із тьми, із смрада, і з неволі
Царям і людям на показ
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах...*

Збігав кінця 1947 рік. Українці так-сяк призвичаїлися до нових життєвих умов. Налагодили своє злиденне побутовання: щоб якось вижити, купити хліба,

продавали останні речі, останню свитину. Інколи їх просто міняли на пару картоплин. Люди перебували на межі виживанням. Балансували між життям і смертю. Гнітили всіх невідомість, невизначене майбутнє і бездіяльність. Бранці очікували ще більших випробувань, усвідомлювали, що кращого життя не буде.

Утім, те, що їх очікувало незадовго, нікому не могло приснитися навіть у страшному сні. За цих два місяці вони натерпілися вже всякого лиха, але такого...

День обіцяв бути морозним. Уночі зорі висипали на небі щедро і рясно. Справді, видно, хоч голки збирай. Уранці з-за тайги викотилося сонце, воно переливалося у кристаликах снігу, виблискувало діамантами. Добре спостерігати ці чарівні зимові пейзажі з вікна теплої оселі. Це було одне з улюблених наших занять у Березові. Сидиш, бувало, перед вікном, а воно знизу трішки мережане морозом, розглядаєш ті чудернацькі узорі і постає цікава й химерна картина. А ось мама виймає з печі духмяні трубочки з повидлом, а вони пахнуть на всю хату, і той запах такий п'яний і теплий, що аж лоскоче ніс. Ми тягнемо з миски потайки (бо мама категорично забороняє їсти гарячу випічку) одну за одною, наминаємо зі знанням справи повільно, але за обидві щоки, а ось мати, застукавши нас за цим, наливає в горнятка теплого молока і подає: «Ви невинуваті, то беріть хоча б запивайте».

Ми собі смакуємо, а за вікном царство снігу, зими, царство Морозенка. А нам хоч би й що. Нам тепло, затишно, ситно. Ми у своїй казці, лагідній, як материна рука, теплій, як бабусина щока.

Цього ранку мати розбудила нас, щоб попередити, що піде поміняти кусок матерії на хлібину. Одягнулася в бере-

зівський кожух, зав'язала дві теплі хустки, взула валянки і вже хотіла рушити до дверей, як ті відчинилися самі – на порозі з'явився комендант. Судячи з його суворого вигляду, нічого доброго цей візит не передбачав.

– Все на місці? – спитав і поглядом пройшовся по людях, які лежали ще на нарах.

У відповідь – мовчанка.

– Всім собірається, виходить с вещами.

Люд став збиратися, мама, навпаки, роздягнулася і мовчки почала ладнати речі. У багатьох нічого й пакувати, бо що було з харчів, то з'їдено, що було з речей, то продано чи поміняно.

Серед цієї метушні тільки двійко людей видавалися спокійними: повагом пакували вузлики і мовчки переглядалися. Розмовляли лише очі:

– Ну, що, зараз, як вийдемо надвір. Ти готова?

– Так, я готова.

– Йдемо впевнено і повільно, щоб не викликати підозри.

– Добре.

Наша мати, ставши випадковим свідком цієї німої сцени, вмиль усе збагнула. Почала порпатися у речах і звідти вийняла батькове сукняне тепле пальто. Підійшла до Петра Ґеника, простягнула:

– Візьміть, Вам воно більше потрібне, як мені. Хай Вас Бог береже!

І хутко повернулася до своєї звичної праці.

Покидали називаєвський барак без туги, а з надією, що, очевидно, невдовзі дістанемося до місця нашого заслання і приступимо до якоїсь праці, зможемо хоча б якось впливати на свою долю, щоб не бути заручниками чийоїсь чужої і злої волі.

А на подвір'ї стояв самотою юнак, високий, ставний. Якби не російський тулуп, та валянки, та шапка-вушанка, то людська уява вималювала б справжнього козака, чорнобривого, у вишиванці та при шароварах, та в червоних юхтових чоботях. Справжній тобі кра-сень! Диво-дивнее серед німих і холодних сибірських снігів!

Стояв парубок та не зводив очей від дверей барака. А невольники все виходили та віталися, кидали здебільшого співчутливі погляди на нього та й ішли собі далі. Знали його добре, бо запізналися, щойно прибули до Називаєвки.

Аж ось і та, заради якої він стовбичив і мерз від самого ранку. Несміливо наблизився, хриплим баритон-ном звернувся:

— Здрастуй, Ганно.

— Добрий день!

— Ганно, а я оце прийшов знову прохати тебе: зостанься зі мною, не їдь, виходь заміж за мене, кохаю ж тебе! За цей місяць, кажуть наші українці, що аж з лиця спав.

— Не можу, не можу залишитись. Не край собі серця, та й моє облиш. Не залишу ані батьків, ані сестер, не кину їх, адже навіть невідомо, де вони опиняться.

— Ганно, зваж усе, поміркуй гарненько, я не спішитиму тебе з відповіддю, не докучатиму. Я тільки ждатиму.

Щось зацеміло в душі у вродливої Ганни Негрич. Може, то зрадлива дівоча сльоза викотилася з глибини тих бездонних, як карпатське озеро, голубих очей, які покохав цей називаєвський юнак, такий же невірник, як і вона, репресований ще 1933 року з Великої Украї-

ни, може, то душа жіноча інтуїтивно відчула, що зустріч ця, вочевидь, остання, бо Ганна хутко повернулася і побігла до своїх.

«Коли розлучаються двоє, за руки беруться вони...»

Не взялися, навіть не подали одне одному. Юнак не смів, а дівчина, знаючи, що не буде його, не стала...

З великою легкістю на душі, з великою радістю на серці покидали називаєвський барак двійко невільників, що не хотіли стати рабами, радше вмерти стоячи, аніж жити навколішки. Петро Ґеник та Іванна Пригородська вступали в нове життя. Життя сибірських утікачів.

На подвір'ї вже очікували сувора сибірська зима і вантажівки, готові до далекої дороги на північ, до Омгортоту, за 500 км від Омська.

Ось і чергова перекличка каторжан:

– Будурович Юлія.

– Є.

– Верб'юк Анна.

– Є.

– Ґеник Петро.

– Є.

– ...

Ось уже й повантажилися. Колона рушає. Повільно, якось натруджено, навіть зітхаючи. Видно, ці металеві коні, дарма що залізні, все ж і вони відчують цей людський біль, цю тугу, безмірне горе бранців.

Їдуть у незнаний світ безвісті. Їдуть зі страхом і водночас з надією, може, буде легше. Залишають за собою ті ж похмурі й непривітні бараки, чіткі сліди на снігу.

Та ще самотнього юнака, який, знявши шапку, махає

нею вслід останній вантажівці – там їдуть Верхові, там його Ганна. Печаль, настільки глибинна й гірка, що затоплює всю його душу. І його кохання, що любов'ю не стало.

Він знає, що розшукає її. Але відчуває й інше: Ганна не стане його. Бо не судилося.

Уже завантажуючись, люди відчули, що таке сибірський мороз. Ще тут, у Називаєвці, ті, хто був у постолах, у благоденських свитах, відчули цей мороз, що пройняв до кісток. Ще тут бідолахи, що не мали рукавиць, не чули пальців рук – ті просто перестали їх слухатися. А це всього лише був початок.

Початок страсного великого шляху, який мав привести або в небуття, або до життя. Це був початок відліку довгого півтисячного пекельного й мученицького шляху безневинних злочинців, засуджених на смерть.

За свою історію Сибір бачив чимало полонянок, каторжан, арештантів, засланих в ув'язнення. У ХІХ сторіччі він бачив закутаних у м'які і добротні шуби російських декабристів і їхніх дружин, у теплих шерстяних пальтах російських революціонерів, яких на етапах зігрівали гарячим чаєм та супроводжували далеко не пішки, найзаклятіші вороги російського царського режиму Ленін та його соратники-більшовики, етаповані до місця заслання, не відчули й найменшої долі того жаху, який випав на долю цих безневинних українських мучеників.

Шлях Христа, страдницький, неймовірно важкий, нелюдський. Більшовицький монстр не допив української крові ані в Карпатах, ані в довгій дорозі до Сибіру, цей вампір вирішив насититися цією свіжою молодого кров'ю тут, серед безмежних снігових просторів.

Радянський народ був вражений звірством німецьких загарбників, коли ті вивели босоніж роздягнену на мороз нескорену розвідницю Зою Космодем'янську і стратили, вся цивілізована людність не могла прийти до тями від жорстокості німецьких ворогів, коли ті облили холодною водою радянського військового генерала і перетворили його на крижану статую. Але ж то німецькі вороги! Нацисти! Завойовники! Зрештою, людський суд дав належну оцінку їхнім діям у Нюрнберзі.

Хто ж розповість світові про ті знущання, тортури, кпини, які дісталися на долю в'язнів середини ХХ століття, жертв більшовицько-комуністично-російського режиму? Хто відповість сьогодні за понівечені людські долі? Хто відповість за підірване, скалічене здоров'я, життя? Хто поверне тих, які, обморожені, залишилися навечно лежати на сибірському снігу? Хто?

Мабуть, уже ніхто. Утім, мусимо бодай би знати про тих, хто праведною душею, хто востаннє благально дивився на земляків, мовчазним прощальним поглядом дивився на рідні обличчя і благав: «Передайте в Україну, що вже більше не живу».

Через віки, що вже пройшли,
Через віки, які пройдуть.
Народе мій, ти не прости,
Народе мій, ти не забудь.
Про рід твій славний пам'ятай,
Що кров'ю землянку зросив,
Бо та земля – твій рідний край,
Що предок твій її сходив.

Дорога була важка не тільки для нас, але й для техніки. Сніги були по пояс і вище. Морози жахливі.

Наші охоронці поміж собою перемовлялися, і ми з їхньої розмови чули, що морози сягають – 38-40°.

Люди не відчували ні рук, ні ніг. Здавалося, що все тіло – то лід. Не було такого місця на тілі, якому було б тепло. У кузовах вантажівок – «людське добро» – мішки, клунки, а зверху на мішках сидимо ми – старі й малі, здорові й хворі. В кожухах і петиках, у постолах і валянках, чоловіки – хто в клепачках*, хто в хустках, що дали їм сусіди, в рукавицях і без них.

У кабіні вантажівки сидить один конвоїр, а інший – з гвинтівкою у кузові. Вони одягнені у білі довгі кожухи, тулупи, шкіряні й вовняні рукавиці, валянки. Місцями своїми постійно міняються, щоб не замерзнути. І не бачать людських мук, не чують невольничих стогонів, не реагують на дитячий плач. Не зважають, що ось у Василя Ільницького обморожені руки, ноги, ніс, що вже аж почорнів, ще мить – і відпаде. Бо, бідолашний, усе, що міг, віддав єдиній доньці Рузі, щоб хоча б дитину вберегти. Байдужі й глухі до страждань, не здатні на милосердя. У них чуйності – що в тих височезних тайгових дерев.

Ну ось і подолано перші десятки кілометрів. Не в змозі терпіти ці муки далі, дехто плаче, і сльози, що струменять щоками, умить перетворюються на маленькі льодяні кульки і дивними діамантами в декілька каратів котяться і губляться в одязі. Це карати дорожчої людської невольничої душі. Старші люди, ледь ворущачи замерзлими вустами, тихо моляться, прощаючись із світом. Старече тіло і в рідній хаті інколи відчувало холод, шукало тепленького місця на припічку чи на печі і там вигрівало свої кістки. А тут

* Шапка-вушанка.

наче кінець світу, отже, й незадовго кінець життя, бо вже тіло видається суцільною крижиною. І це, мабуть, кінець земного буття. Страшний кінець. Жахливий. На чужій незвіданій землі.

Текучанець Василь Дутчак замерз тут-таки, на машині. Відійшов у інший світ, може, кращий і затишніший, як цей грішний, тихо й непомітно, беззвучно. Заснув глибоким і вічним сном. Сном праведника.

Неоплаканий ані дружиною Теклею, ані донькою Параскою, Василь Дутчак був викинутий із вантажівки просто в сніг. Так і залишився лежати там навечно.

Тулячись до старого Василя, ще живого, Ганна Склепович з немовлям відтак довго ще сиділа, прихилившись уже до мертвого чоловіка, який своїм теплом продовжував зігрівати їх. Уже мертвий, він віддавав своє тепло іншим людям, згідно із законом збереження і передачі енергії. І людського закону збереження і передачі енергії любові, тепла й життя загалом.

Бачачи, як нещасна Ганна пригортає до себе пелюшкову доньку Марійку, як задубілими долонями гладить сповите дитя, як напівбожевільними від розпуки очима дивиться на конвоїра, у людей увірвався терпець. І тут бранці, вгледівши нарешті, що Василь уже на тому світі, зчинили галас, лемент, крик.

Вони накинулися: хто з вимогами, хто з благаннями, хто з прокльонами до військовика, який, забившись у кожух (тулуп), закрившись шапкою і коміром кожуха так, що лише видно було очей, мирно дрімав. Конвоїр умить стрепенувся, після тривалих роздумвань, можливо, збагнувши, що так і до бунту недалеко, почав грюкати до кабіни:

– Стой!

– Почему?

– Гражданку с ребьонком надо поместить в кабину. Так Ганна Склепович з немовлям опинилися в теплі.

До інших людських благань про милосердя серця і душі радянської солдатні були черствими. На людський біль ніхто не зважав. І лише тоді, як нещасні замерзали, зупиняли колону, конвоїр вилізав з кабіни, і обидва, взявши за руки і ноги небіжчика, викидали того за борт у сніг на вечерю вовкам. Ніхто нікого не ховав, ніхто ні за ким не плакав, бо навіть не знав, хто замерз і кого викинули. Тих навечно залишили серед царства тайгових снігів.

Ні за ламаний гріш коштувало тоді в грудні 1947 року життя українця.

Цей шлях з Називаєвки до Омгортотпу видався справжнім шляхом до пекла. Здавалося, що температура тіла вже зрівнялася з температурою сибірського повітря – 40°.

Пекельно-крижаний шлях. Шлях, яким за законами справедливості потрібно прогнати тих, хто відправив цих безневинних людей, – сталіністів і їх опричників.

СТАНЦІЯ ДЕСЯТА. ВТЕЧА

*Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать. А я
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую. Ніколи
Ти не здавалася мені
Такою гарно-молодою
І прехорошою такою
Так, як тепер на чужині,
Та ще й в неволі...*

Петро Ґеник снів Україною. Дивився на тайгу, а бачив рідну гору Кичеру, поглядав на барак, а ввижалася

йому хата. І ось у Називаєвці знайшов собі супутницю, родичку Іванну (Янку) Пригородську, з якою й подався з клятого Сибіру.

Петро віддавав собі звіт у тому, що вони можуть не дійти до рідної хати, адже з нею розділяють тисячі кілометрів. Адже на кожному кроці могли бути арештовані як втікачі – і тоді ув'язнення на довгі роки, а ще недуга, нещасний випадок... І все ж зважився. І не просто нишком, скрадаючись десь манівцем, а явно-славно – потягом: як сюди, так і звідси. Бо, як мовиться, сміливого куля боїться, бо сміливого штик не бере. Бо Бог допоможе.

Відчайдухи дісталися до Омська, купили квитки до Москви на потяг і поїхали. Отож називаєвська охорона навіть не сподівалася, що за тисячі кілометрів від рідної землі в умовах суворої зими бандерівці зможуть утекти. Вона прорахувалася.

Петро, як справжній і добрий газда, добре підготувався до втечі: подбав про такі-сякі харчі. Гроші, ті що взяв з дому, ретельно економив, тому почувалися втікачі впевнено, а всі фінансові витрати чоловік узяв на себе, бо у Янки грошей не було.

Зовнішній вигляд мандрівники трохи змінили. Петро, 49-річний чоловік, подібний був до 80-річного, довга борода, нестрижене волосся, шапка, натягнута майже на очі. Чистісінький тобі «руській мужик». Янка, закутана в довге зимове пальто, в хустці, нап'ялений мало не на очі, скидалася теж на тамтешню жінку. Проте по-російському розмовляти не вміли.

Щоб не впадати у вічі, з метою конспірації домовилася подорожувати в різних вагонах.

Недалеко від Москви до плацкарти, де їхав Петро, підсіло декілька військовиків. Почали їсти, випивати, розмовляти поміж собою та з росіянами-сусідами по вагону. Чоловік відчув велику небезпеку, утім, нічим не видав себе, забився ще щільніше у куточок, мовчазно сидів із заплющеними очима, вдавав, що спить.

Після того, як добряче випили, військовики почали почуватися впевненіше, більш розв'язано. Стали ділитися з пасажирями «військовими таємницями».

– Вот ми едем в западнік. Едем устанавлівать советскую власть, – поінформував той, який сидів найближче до Петра.

– Етіх сволочей-бандеровцев надо учить уму-разуму, – додав інший.

– Куркуля і середняка отправім в Сібір, а бедняк будет делать то, что ми прикажем, – провадив перший.

Петрові від люті аж потемніло в очах, однак не мав права бодай бровою повести.

Відтак червонопогонники довго і смачно лаялися, а позатим звернули увагу на мовчазного пасажиря і з цікавістю спитали:

– А ти, дед, куда?

– В Москву, – коротко відповів і знову заплющив очі.

– Что-то ти, дед, не слішком разговорчивий, вот уже бітих несколько часов ми гутарім, а ти всьо молчіш.

– Та я в Москву і... – почувлося невиразне бурмотіння «діда».

Петро Ґеник добре усвідомлював, що вимова їх видасть з потрухом, тому пояснив Янці, щоб за будь-яких обставин вона мовчала, а на питання, куди їде, відповідала стисло: «В Москву».

Прибувши до Львова, наші втікачі заледве знову не втрапили до пастки. На львівській залізниці всі прибулі з потяга мусили пройти санітарний контроль.

Порадившись, вирішили на огляд іти окремо.

Першим рушив Петро, пройшов вдало, без усяких клопотів, йому видали якийсь папірець-талон. Зупинився вже по другий бік огорожі, чекає на супутницю. А та з-за брами гукає: «Дайте мені свій талон, бо мене не пропустять».

А в Янки – вошва навіть в одязі. Петро через огорожу передав талон, але, як на зло, це угледів військовик, одразу до Петра:

– Ідьом со мной!

– Куди?

– Счас допросім по всей строгости закона.

Ані допит, а тим більше арешт, ані зустріч зі «стрибками» (так усіх військовиків називав Петро) аж ніяк не входили до його планів. Знаючи добре людську натуру, бо за свій вік надивився на всяких: українців, москалів, поляків, євреїв, мадярів – чоловік одразу зметикував, що, можливо, вдасться відкупитися. Тому ще дорогою почав умовляти гарнізонника, щоб той відпустив.

– Давайте домовимся, пане офіцере! Ось гляньте, який у мене добротний сибірський кожух!

– Што?! Какой-какой кожух?! Ах, ти, твою..., я счас отправлю тебя в етом кожухе назад в Сибирь!

І тут тільки Петро збагнув, якої страшної помилки припустився. «Ну, все, кінець!» – подумав. Кинув поглядом убік перону і побачив, що Янка з його талоном-пропуском без огляду благополучно пройшла контроль.

Побачивши, що справа кепська, Петро вдався до останньої спроби: витяг гроші, які ще мав, і мовчки простягнув військовикові.

Чи то людська жадібність заговорила, чи то переважив людський практицизм: відправити назад до Сибіру можна, але ж тоді, крім усної похвали: «Молодець, сержант!», нічого не отримаєш, а тут реальні гроші, та ще й немалі.

Взятку практичний сержант узяв і відпустив на всі боки.

До Коломиї дісталися без пригод. А звідти м'яким килимом стелилася дорога до Березова. Йшли пішки, а, здавалося, що мчать, мовби на крилах.

Двоє дорослих людей, за плечима яких подолано було тисячі кілометрів, зараз ішли і раділи, як діти. Були невимовно щасливі: таки дійшли, ще трішки – і батьківський поріг, рідні стіни. Утім, за цим радісним збудженням якось до кінця і не усвідомлювали, що для них випробовування лише починаються, а рідний поріг і стіни власної хати довго ще тільки снитимуться їм, бо вони не мають права там перебувати, бо вони тавровані радянською владою як злочинці, бо вони не просто вороги, вони ще вороги в квадраті, бо втікачі!

Ані Янка, ані Петро тоді, простуючи до Березова, не завдавали собі із цього клопоту, навіть гадки про це не мали. Йшли – і тішилися, що ще встигнуть сьогодні до Святої вечері, а завтра вдосвіта підуть на Службу Божу та на святе Водохрище.

Однак замість Божого храму Петро подався до лісу, який став для нього рідною домівкою на цілий рік. У Лазовім, на околиці Березова, звів собі балаган (криївку), копав ретельно, сумлінно, щоб був добротним.

Вибрав місце, зовсім недоступне для людського ока.

Так минув рік. Жив самотником, схимником, рідко навідувався до родини за їжею, боячись заразити її на небезпеку. Якось Петрові сказали, що владі відомо про його місцеперебування. І тому з цим підземним помешканням довелося прощатися. Петрові часто доводилося справляти новосілля – без гостей, сам-на-сам.

Якось узимку вирив у стозі сіна діру, заліз туди, добре замаскував вхід, а вночі прокинувся від того, що заледве дихав, спросоння збагнув, що душиться від нестачі повітря. З останніх сил, холерично пробиваючись у різні боки стогу, таки відшукав вихід. З того часу був обачний. У тому стозі так і перезимував.

З настанням весни, а відтак влітку та восени Петро перебирався на дерева. Вибрав велике дерево, розлоге гілля, лаштував там таку-сяку постіль, прив'язував себе, руки, ноги до гілля і так спав. Гілку для нічлігу вибирав високо, якщо б облава чи грибники йшли, щоб не побачили. Зарослий, у лахмітті, був подібний на якогось казкового лісового героя. Люди, яким випадало ненароком зустріти його, не впізнавали, лякалися.

Три роки прожив Петро схимником.

А коли вже несила була терпіти поневіряння (те якраз було після смерті Сталіна), пішов здаватися владі.

Петро Ґеник знав, що все його майно конфісковано. Серце краялося, коли дивився на свою хату, господарку, бо вони вже йому не належали. Ось вона серед буйного зеленого саду, добротна, гарна, велика, та що коли не його, бо конфіскована радянською владою.

Але не той чоловік Петро, щоб сісти, склавши руки. Він розробляє цікавий і простий у своїй логіці план

повернення власної оселі: домовляється із односельцем Іваном Фіцичем і той купує його хату в держави, а відтак повертає Петрові.

Отож одне з найперших життєвих і насущних родинних завдань Петро виконав: повернув родинне гніздо. Наступною, не менш важливою справою стало полегшити своїй сім'ї життя в сибірській неволі. Це можна було зробити лише сумлінною щоденною працею, все починати з нуля. Але Петрові не звикати: почав газдувати, складав копійку до копійки і все доценту відправляв до Сибіру дружині, дочці і синові. Боліло серце й за другого сина, який карався у московській в'язниці.

У господарстві завів корову, невдовзі знайшлося й дві свині, кури. Порався з ранку до вечора, обробляв город, доглядав сад і невдовзі вже не тільки зводив кінці з кінцями, а міг часто посилати пакунки рідним на чужину. Ніхто в Омгортопі не отримував скільки посилок, як Ґеники (Палямарчуки).

Відчайдуха і бунтар за натурою, Петро не поспішав записуватися до колгоспу. Його спочатку переконували, відтак почали погрожувати, але він не вступав до колективної спілки, зволікав, скільки міг.

Петро, недаремно він «скала» в перекладі з грецької, твердо стояв на своєму. Незабаром отримав останнє попередження: не запишешся до колгоспу, «обріжемо присадибну ділянку по кут хати».

Так невдовзі й учинили. На його землі засіяли зернові. Петро вночі на тій же ділянці посадив картоплю. Наступного дня приїхав енкаведистський воронок і забрав його до яблунівської тюрми. Сидів там із жидом, який тоді хотів купити цю колгоспну землю у Петра.

У родини Ґеників була своя гордість – великий сад, де кожне деревце садив Петро, доглядав його. Тому, коли колгосп забрав цей сад, Петрове серце краялося на шматки. Він мав тримати відповідь перед своєю сім'єю, адже був на господарстві. Як він гляне дружині, дітям у вічі, як пояснить, що він з хозяїна, який мав хату, господарку, сад, став злидарем, як звінує своїх дітей? Петро вірив, що прийде кінець комуні і родина повернеться до Березова. Тому й став на захист свого саду – символу добробуту й родинного гнізда.

Незважаючи на те, що сад було забрано до колгоспу, восени Петро вирішив зірвати яблука і продати їх. Так і вчинив. Зірвані у ящики плоди зачинив у пивниці на замок.

А вже наступного дня не забарилися й «купці» – приїхали голова колгоспу, бригадир, польові. Це був справжній «рекет»: вимагали повернути яблука. Петро не допускав їх до стодоли. І тоді бригадир і польовий стали викручувати чоловікові руки, бити, виривати замок, забирати яблука й завантажувати їх на авто. І це чинили свої люди. «Ех, ви, запроданці, ви нічим не кращі від тих, хто забирав мене з власної хати та відправляв до Сибіру», – гірко подумав собі Петро.

Та Петро Ґеник знав: минеться і це, і влада, що чинить безчинства, зміниться, як не нині, то колись. Як і вірив у те, що щасливо повернуться із сибірської неволі його рідні, що газдуватимуть вони на своїй рідній землі. І глибоко в душі сподівався, що Україна воскресне. І той день таки настав, хоча Петрові Ґенику не судилося до нього дожити.

СТАНЦІЯ ОДИНАДЦЯТА. ПРИРЕЧЕНІ НА СМЕРТЬ, або КРИЖАНЕ ПЕКЛО

*...Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм силу
Твогого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.
Достойно пітая! Благаю!
Царице неба й землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий кінець, о Всеблагая!...*

Утім, початок етапу з Називаєвки до Омгортопу був, мабуть, лише репетицією тієї страсної дороги, яка чекала нас далі. Те, що очікувало нас відтак, неможливо уявити людським розумом.

Людей кинули напризволяще. Їх віддали на тортури суворої сибірської зими, безжальної і жорстокої. Людина і природа вийшли на прю. І черговий раз людина відчула себе маленькою і нікчемною перед суворою і німою величчю природи. А ще безсилою. Не в змозі нічого вдіяти серед сорокаградусного морозу, тому просто сідала на цей білий сніг, що аж сліпив очі, сідала і готувалася вмирати. А сніг білим м'яким саваном накривав мученика. Розливалися тілом спокій і умиротворення. І вже не боліли руки, не пекла обморожена шкіра, і ноги перетворювалися на якісь ватні. А думки про муки, біль, майбуття розступалися, голова світліла, ясніла, ставало млосно і затишно, як під теплим ліжником. А ще зникало відчуття голоду. А з ним і людські обличчя,

сліпучо-білий сніг, Божий день. Насувалася пітьма. Вічна.

Але чиясь рука, така ж немічна і безсила, враз допомагала підвестися, підштовхувала, а звідкись збоку хтось суворо спонукав: «Іди, йди вперед, бо загинеш». Удихав свою внутрішню силу в це легеньке тіло, і вона підводила й рухала вперед.

В одному селі, що трапилося на нашому шляху, знайшлися добрі люди, що, як той біблійний Симон, допомогли нести сибірський хрест. Усіх розташували на ніч у сільський невеликий клуб, де ніде було сісти. Параска Повшенюк з маленькою Марійкою подалися до росіян проситися на нічліг. Двоє літніх людей дали їм притулок, нагодували.

Бачачи, як голодна дівчинка накинулася на нехитру їжу, як, тримаючи в обох пучечках по картоплині, ще гарячій, обпікаючи долоньки та губи, ковтає великі шматки, майже не пережовуючи, бабуся розплакалася і довго гладила Марійку по голові своєю сухою п'ятірнею.

«Ти, мати, того, ти не прічитай, ти давай корми ребьонка», – це дідусь озвався та все підсипав малій картоплі. А відтак звівся, налив кухлик молока і мовчки підніс дівчинці.

Того щасливого вечора, першого радісного в їхньому невольничому житті, Марійка відчула, що на світі є і добра казка.

Так, притулившись до цієї милосердної російської самарянки, дівчинка й заснула, тримаючи в пучечці вже холодну картоплину. Уві сні приходила до неї та чарівниця, про яку ще в рідній хаті, укладаючи її спати, часто розповідала мати. Чарівниця була надзвичайно

красивою в білій пухнастій шубі із великою торбою ласощів, вона виймала з пакунка горішки і яблучка, цукерки і печиво і все це віддавала їй, Марійці. А та, подивована, дякувала і не сміла взяти.

– Бери, бери, маленька, це тобі дарунки.

– Але ж Ти не Миколай? – спантеличено запитувало дитя.

– Не Миколай, але це дарунки від нього, Миколая, – запевнювала чарівниця.

Дівчинка з картоплею в долоньці посміхалася уві сні...

А бабуса гладила чужу сонну дитину й шепотіла: «Внучечка моя бедная, внучечка моя родная!»

Марійка стала Марією, і сьогодні, маючи вже власних онуків, часто розповідає їм, як тоді грудневого вечора 1947 року зовсім чужі люди виявили стільки ласки, тепла, котрі відчуються й досі на відстані шістдесяти літ. Й досі згадує про них, це російське подружжя, яке поділилося хлібом, дало притулок, вдихнуло віру й надію в те, що світ не без добрих людей. Згодом вони передаватимуть їм до Омгортопу то печену брукву, то яйце, то пару картоплин.

Й досі молиться за них Марія Повшенюк.

Де зупинялися, не пам'ятаю. Пригадую зупинку в місті Тарі. Містом воно тільки звалось, а було завбільшки нашого Яблунова, що на Косівщині. Звичайне селище. Нам запропонували приміщення пекарні, де була бетонна підлога, покрівля в дірках, через які просвічувалося небо. Тут довелося заночувати. Люди знайшли соломку, накидали її на долівку і вийшла солом'яна постіль, яка, проте, для нашого побутування жодної погоди не вчинила.

Тут улаштували чергову перекличку невільників.

– Будурович Юлія.

– Є.

– Верб'юк Анна.

– Є.

– Ґеник Петро.

– Є.

– Ґде?

– ...

І сміливець, який вдруґе намаґався відвести біду від утікачів, впевнено вигукуючи замість Петра «Є», цього разу не посмів обдурити військовика.

– Юлія Ґеник, ґде твoй муж?

У відповідь – мовчанка.

– Ґде, твою мать, я спрашиваю? Отвечать! – сатаніє від люті енкаведист.

– Я не знаю де, ми їхали на різних машинах, я не знаю, на якій їхав Петро.

Знавіснілий військовик кинувся до інших машин, проте Петра не віднайшов, а натомість довідався про ще одну втіачку – Іванну Приґродську. Вигукуючи добірну російську лайку, що аж сколихнула сибірську тишу, він лементував, поґрожував, аж трусився від гніву. Та що поробиш, не вернешся за втіачами, не зателефонуєш до органів, щоб улаштувати облаву, відшукати та наказати «по всієї строгості закона», та запроторити до таборів, щоб «зналі мерзавци-бандери».

Що ж, запізно, Іванку, до школи. Проворонили сміливців – так вам і треба. Так думав кожен із нещасних знесилених людей, які із цікавістю та неймовірною радістю стежили, як навісніє москаль, і втішалися цією маленькою перемогою над ворогом, і свято вірили,

що таки дістануться Петро та Іванна до рідної землі, і будуть щасливі, і раділи українські бранці, що їхні побратими вже на волі.

Після того, як закінчилася ця метушня, як дещо оговталися після своєї поразки військовики, всі взялися до звичної праці – стали переносити всі речі з вантажівок у приміщення: мішки, клунки, торби.

Тридцятишестирічній мамі, молодій і сильній жінці, потрібно було по декілька разів на день для своїх потреб зняти з вантажівки та висадити на неї нас із сестрою та вісімдесятикілограмову бабусю. Над вечір їй це ставало вже не під силу. Тому цього дня вона познімала нас з вантажівки, влаштувала на нічліг у приміщенні, а сама з Анною Геник лишилася ночувати на машині – вартувати мішки.

Притулившись у холодному непаленому приміщенні пекарні до бабусі, не в змозі заснути, спочатку мріяли про теплу березівську піч, відтак почали думати, як там наша бідолашна мати на такому жакхливому морозі просто неба. І по-дитячому щиро жаліли її, а бабуся, голублячи нас, ласкаво шепотіла: «Бог милосердний, Він допоможе, моліться, дітоньки».

Пекарня стала запруджена людом. Згодом хтось сказав, що тут є маленька кімнатка, яка обігрівається, і ми опинилися в теплі. Туди набилося так багато людей, що, стоячи, спали й не падали. Ніхто не сидів.

У Тарі нас протримали цілу добу. Дехто з людей умудрився піти старцювати. Податися в жебри спонукала безвихідь: нічого було їсти.

Микола Костенюк теж пішов. Зайшов до однієї хати, а там, як виявилось, мешкав кадебіст. Побачивши на

порозі непроханого гостя в жалюгідному одязі, який так і світив бідністю, нуждою, спитав:

– Ти откуда?

– Зі Станіславської області.

– Откуда іменно?

– З Яблунівського району, з Текучі.

– А знаєш Ратундул?

– Гору? Так, знаю.

– А слухав о боє под Ратундулом?

Хлопець промовчав, відчуюючи якусь непевну тривогу.

А кадебіст провадив далі: «Бандеровці – убійці. Ми всю війну проšli, а там гіблі. А я інвалідом вернувся. Вон отсюда, бандіт!».

Микола заледве втік з хати. Інстинкт самозбереження переважив голод, він не зважився податися просити далі.

Уранці черговий раз завантажилися машини, з Таритим же способом нас повезли на північ. Колона рухалася повільно, але впевнено. Так само страждали люди, так само вони просили Бога про порятунок, так само не зважали на ці людські муки військовики.

У Кисельовому зробили зупинку. Розмістили у приміщенні місцевого клубу. Як завжди, виставили варту. Але наші охоронці вже не боялися, що хтось звідти втече: довкола тайга, мороз – 40°, в благоденних одержках, зморені голодом, люди не здатні не те що втекти, не спроможні навіть думати про втечу. Юлії Перцович пощастило збігати до села, до людей, і роздобути їжі. Принесла велику брукву, почала нею годувати сина Василя. Ми стежили, як лущиння тоненькою стружкою падає додолу, миттю підбирали його з долівки і хутко

відправляли до рота. Те лушпиння видавалося медом, однак гірким та солоним.

Наступного дня довелося подолати останні 8 кілометрів. Ці останні вісім тисяч метрів до кінцевого пункту призначення зі всієї сибірської Голготи видалися чи не найтяжчими, чи не найпекельнішими.

З Омгортоського ліспромгоспу за нами прислали сани. Їх було небагато, тому наші пожитки і люди не могли поміститися на них. Вирішили, що клунки, а також малі, старі, хворі, немічні, – усе це буде їхати, а всі решта йтимуть пішки.

Сніги попід пахви, дороги утрамбованої нема, сполучення жодного, крім кінного і пішого, з районом немає. І по такій сніговій дорозі в онучах і постолах, а хоч і в черевиках, йти було так, наче йшли босі.

У декого постולי протерлися, онучі примерзли до ніг і до взуття. Ніг люди не відчували, рук – теж. Чоловіки нітилися в благовісних свитинах, увібравши голови аж у самі плечі, намагалися так сховатися від лютого морозу, що обпікав шкіру. У декого не було шапок, ті сіроманці були замотані у хустки.

У невільників від холоду завмирало тіло, але душа трималася з останніх сил і сподівалася, що колись ці муки закінчатся, адже не вивезли нас червоні кати з рідних місць, щоб тут заморозити. Вони могли нас знищити і в Україні. А ні! Наші руки їм були потрібні, хоча карателі й не оберігали ці робочі руки від обмороження.

Йшли повільно, ледь пересуваючи задубілі ноги. Йшли каторжани, приречені на смерть. Йшли бранці у небуття. Йшли українці великою страсною дорогою Христа.

Йшли ДОРОГОЮ ЖИТТЯ і СМЕРТІ.

Люд просто падав у сніг, не в силі піднятися, сідав просто на дорогу і просив смерті. Якщо у жінок на тілі була хоч така-сяка одежина, то до пояса, крім спідниці і сорочки, – нічого, добре, якщо в когось були хоча б панчохи, бодай би порвані.

У жінок і дівчат ноги майже до стегон були обморожені, пізніше покрилися пухирями. Майже всі обморозили обличчя. Воно спочатку ставало білим, відтак червоним, а згодом чорним. Не було чим зарадити, жодного порятунку. Снігом розтирали замерзлі місця. А пальці на руках були білі, як сніг, і коли хто розтирав ті закоцюблі пальці, то такий був біль, що пронизував не тільки руки, а й, здавалося, всеньке тіло проймав, серце, душу.

Це був останній відтинок нашої довгої хресної дороги. Недовгий, але нестерпно важкий. Ми просто замерзали в снігах, усім хотілося спати, сідали чи падали на сніг і засинали, однак люди одні других піднімали, рятували від цієї легкої смерті, заставляли йти.

На цій восьмикілометровій ДОРОЗІ ЖИТТЯ і СМЕРТІ замерзла маленька дитина (не пам'ятаю, чиє то було дитя). Маленький янгол дістався до райського саду, теплого, сонячного, і там знайшов свій вічний спокій. А маленьке тільки дитини залишилося лежати серед снігової пустелі.

А скільки українців підхопили хвороби, щоб відтак в Омгортоні конати від болю, обморозили ноги і руки так, що на старості ті їх зовсім не слухаються. Простудили легені, щоб невдовзі занедужати на сухоти та швидко піти в сиру землю.

Здавалося, що небезпека на бранців чигає звідусіль. Сани, в яких їхала Марійка Повшенюк, випадково перевернулися в глибокий сніг, п'ятирічна дівчинка

опинилася на самому споді під саньми, під людьми, під речами. Ледь не загинула. Конвоїр відправив їх, Марійку та Параску Повшенюків, назад до Кисельового, і вони на два тижні знайшли притулок у росіян, мешкали в них, там і харчувалися, а головне – дівчинка була в теплій хаті.

Параска Повшенюк намагалася якось віддячити цим добрим людям: допомагала поратися коло нехитрої господарки, доглядала худобу. Так черговий раз невідомі росіяни врятували їх від голоду. Марія згадує їх з теплотою і вдячністю, молиться за них.

Ми з Орисею теж відчували цей жахливий холод, незважаючи на те, що мама обклала нас периною і подушками, які взяла з дому, буквально сповила нас ними, закутала з головою. І це, власне, і врятувало від обмороження.

Люди замерзали, але ніхто на те не зважав. Водії зупинялися в селах лише для того, щоб зігрітися й випити чаю. На одній з таких зупинок для чаювання конвоїр побачив, що Лесюк Гаврило з двома доньками від холоду вже задубіли, а чоловік навіть не в силі розмовляти, дозволив їм піти погрітися до хати. У теплій оселі дочки якось висадили батька на піч, а той на печі впав, наче мертвий, знепритомнів.

Ну ось, чай випито, пора рушати. Доньки плачуть, намагаються привести до тяти батька. А конвоїри (ті ще фахівці!): «Раз-два, взяли!» Взявши за руки і за ноги бідолаху, як мішок, вкинули до машини.

І трапилося диво: від холоду замерзлий і безтямний Гаврило воскрес із мертвих. Воістину смертю смерть подолав.

Чи не найважче на цьому страсному шляху випало йти молодим матерям з малюками на руках. Ці українські Мадонни, які босими пройшли по сибірському снігу, тулячи до своїх гарячих сердець немовлят, зігріваючи їх своєю бездонною, невмирущою любов'ю, живили їх своїм материнським благословенням і молитвами. Ці українські жінки-матері свою Голготу відбули ще в молодості, тут, на крижинах Іртиша, серед пустельних снігів.

Колону каторжан зупинено перед величною і славною сибірською рікою Іртиш.

Віддано наказ: переправлятися пішки по кризі річки.

Сказано: там будете жити.

Невільники очманілими від холоду очима вдивляються на той бік, дивляться і не можуть угледіти, де ж та хата, що потопає у вишневих і яблуневих садках, де ж ті вулики, над якими мирно гудуть бджоли, де ті стайні, в яких стоїть сита й доглянута худоба, де обгороджене обійстя, де криниця? Де це все? Де?

Натомість бачать довгі, невисокі будівлі, схожі на хліви, що якомось самотньо туляться, наче й вони, бранці, один до одного.

Невже тут житимуть? У цих дерев'яних пустках? Серед цієї пустельної і мовчазної тайги?

Так, тут. І ці довгі будівлі-хліви стануть другою рідною домівкою. Тут помиратимуть і народжуватимуть, тут любитимуть і працюватимуть. Але це буде згодом. А наразі ще треба подолати цей шлях через замерзлий Іртиш по дорозі, якої нема, по стежині, яку протопчуть зараз ці майже босі ноги невольників. І цих ніг пройде сотні.

І на цій дорозі на Сибірську Голготу навічно загубляться сліди 229 людей.

СТАНЦІЯ ДВНАДЦЯТА. ДОРОГА ЖИТТЯ І СМЕРТІ

*...Розійнуть.
В Сибір в кайданах поведуть.
І ти, мій цвіте неукритий...
Не вимовлю...*

Тоді ж у грудні 47-го до Омська із Заходу прибув черговий потяг з невільникми. Свіжа порція бранців влилася в сибірське море каторжан. Це прибули надвірнянці на сибірське поселення. Приборкувачі тайги, вони явно не виглядали на володарів природи. Сіроманці, яких було забрано з рідної домівки за теплої днини, одягнені в таку-сяку одежину, далеко не зимову. Більше познущатися із цих людей уже просто не можливо: у багатьох не було навіть взуття не те що зимового, а й будь-якого. Ганну Гавриленко батько ніс на руках, оскільки дівчинка була боса. І таких було чимало. Утім, на це ніхто не зважав. Військовики чітко виконували наказ: доправити до місця призначення.

Уже в Омську всіх бранців завезли до лазні. Наказали роздягатися і йти митися. Людський натовп переминався з ноги на ногу, але не чинив цього. Цнотливі й моральні від природи, не сміли чоловіки і жінки при своїх та чужих дітях, при своїх і чужих батьках оголитися, бо це ж не за Божими законами, бо це поганство, варварство, тому, знітившись, сором'язливо потупили очі й стояли, не виконуючи наказу.

Та військовики змусили забути про моральні засади, про людський сором, такі речі, вочевидь, їм були невідомі. А ще був військовий наказ: з цими

«бандітами» особливо не церемонитися, ці товстошкірі стерплять все, зрештою, а куди ж подінуться?

Після суворих криків, лайок, погроз людей таки змусили митися разом. Загнали, як худобу, до водопою, одяг одразу забрали для того, щоб продезинфікувати.

Це випробування було одне з найтяжчих, тут українці збагнули, що таке приниження, чітко усвідомили: їх не мають за людей. Їхню гідність топчуть, з неї кепкують, у їхню душу цинічно плюють.

Тут уперше діти побачили роздягнених чоловіків і жінок, а ті від сорому не могли звести очей, милися навпомацки, намагалися якось відвертатися, поспіхом намилювали тіло господарським милом, похапцем змивали його, намагалися якомога швидше скінчити із цим вимушеним соромітництвом.

Через певний час принесли продезинфіковане, місцями підпалене лахміття, кинули його в купу, люди миттю розбирали кожен своє і хутко натягали на себе.

В Омську довго не затрималися. Тут же подали вантажівки, і люди збагнули, що їх чекає чергове страшне випробування – подорож у невідоме, у безвість, у безсмертя – на відкритих вантажівках при температурі 42° морозу. Із цієї мандрівки є лише два шляхи – або життя, або очевидна смерть.

Два військовики, одягнені в довгих кожухах, валянках, шапках, рукавицях, дивлячись на сім'ю Марії Савчук, що скупчилися довкола матері, стали стиха говорити:

– Замьорзнут еті деті, как піль дать замьорзнут.

– Смотри, даже обуви нет, вон ребьенок в одніх носках, а дєвочка вообщє без чулков. Еті точно не

доєдуть.

Леся Савчук, почувши цю розмову і збагнувши, що йшлося саме про них, стала голосно плакати, за нею – і Ганна з Василем. Леся була в черевиках без панчіх, без рукавиць, як і всі діти. Дівчинка з болем усвідомила: їх чекає смерть.

Проте на противагу всьому Божо сила черговий раз виявилася великою і всесильною. Вона й чудом вирятувала цих приречених на холодну смерть дітей: мати закутала їх у перини та подушки, а невдовзі дітей став морити сон. Всю дорогу хотілося спати і їсти. Проте Марія Савчук повсякчас не давала заснути дітям і нагадувала, що сон на такому морозі – то очевидна смерть.

Невимовно страшним видався цей шлях на північ Гавриленкам, Мазуракам, Передрукам, Савчукам, Кош, Сукновським, Щербанам, Васильківським, Кошевчукам, Огринчукам, Семенюкам, Пірнакам, Ерстенюкам...

Люди прощалися із життям, втрачали останню надію. Матері, що мали маленьких дітей, були близькі до божевілля, материнське серце розривалося від розпуки, бачачи, як біліє від холоду ледь сповита дитина, огортали, пеленали їх, чим могли, своєю хусткою прикривали обморожене личко, полою пальта закутували ніжки, звертаючи погляд до малюків, за щораз замирали при гадці: а що як воно замерзло, вже неживе.

Аж ось і поселення, яке слугувало для всіх невілнених валок нічлігом. Пролунало: «Разгружайсь!» Їх вивантажили серед снігів і наказали відправлятися до приміщення клубу, де саме відпочивала тамтешня мо-

лодь. Тут уперше Катруся Передрук почула російські пісні під гармонь, побачила, як танцюють сибіряки.

Молодь була вкрай незадоволена тим, що їм перервали дозвілля ці обірванці, що світять тілом і голодними очима, оскільки танці припинилися.

Російські молодецькі голоси почали вигукувати: «Бандеровцев привезлі, будуть нас убивать».

З протилежних кутків клубу чулося:

– Да хто тут будет убивать?

– Так то старікі і діті.

– Всьо равно – бандеровци.

Утім, побурчали, покричали та й розійшлися.

Саме тут, у Тарі, велике нещастя впало на сім'ю Передруків. Коли стали носити мішки до церкви, у них усе вкрали: й одяг, і продукти.

Материному горю не було меж: Катерина ходила поміж людей, заламувала руки, голосячи: «Люди добрі, все покрали: шмаття, харчі, діти голодні, замерзли. Віддайте, змилосоєрдїться!»

Відтак накрила дітей веретами, а сама подалася просити людей про допомогу. Але ніхто так і не повернув поцуплене, очевидно, що це могли бути й чужі злодії. Більше того, поки нещасна жінка шукала мішки, вкрали й ту останню верету, якою були накриті діти.

Бідолашна мати впала навколїшки біля своїх дітей Катерини, Ганни, Параски і гірко-гірко заридала.

У церкві, що слугувала за склад, люду набилося повнісінько, як оселедців у бочці або й ще більше, за потреби вийти було неможливо. Крім скаженого холоду, нестерпно дошкуляв голод – вірний супутник невільників. Розмістилися на цементній підлозі,

посипаній соломою. Родина Гавриленків увійшла останньою і тому ледь знайшла місце біля дверей. Цілу ніч дощуляв жахливий мороз. Здавалося, що температура в церкві нічим не відрізняється від тієї, що надворі. Люди з надією очікували ранку: хай їх повантажать на машини, хай везуть на цьому клятому морозі, але принаймні це вже ближче до місця осідку, а там вони вже дадуть якось раду цьому холоду.

Наступного дня колона просувалася далі на північ. Правда, перед цим виникла маленька проблема – забракло машин. Утім, люди потіснилися так, що помістилися всі. На одну з вантажівок сіли Гавриленки, Щербани із Цуцилова (мати Марія з дітьми Дмитром та Ганнусею). Федір Гавриленко та син Михайлик допомагали Щербанам, а Дмитро Щербан – Гавриленкам. Така взаємодопомога була за тих умов украй потрібна, інакше б не вижили.

І стелився довгий страсний шлях на північ.

Непорушно і велично стояла, мов сторожа, тайга. Кругом – аж мертва тиша.

І лише гіркий плач Катерини Передрук, плач матері, яка втрачала надію на порятунок дітей, розтинав цю неживу тайгу і відлунням проникав у людські серця, краяв зболені душі.

СТАНЦІЯ ТРИНАДЦЯТА. НА ЧУЖИНІ, або ОМГОРТОП

*Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю.
О Господи, як то тяжко
Тії дні минають.
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають із собою
І добро, і лихо.
Забирають, не вертають
Ніколи нічого...*

ОМГОРТОП. Це не просто сибірське робітниче поселення, віддалене від обласного центру на 500 км. Омгортотп – це колишній СРСР у мініатюрі, з поневоленими мешканцями (українцями, калмиками, німцями, естонцями, татарами, фінами, росіянами), яких насильно відірвали від батьківської землі і об'єднали в «єдиний і невідимий советській союз», з добре налаштованим виробничим процесом, побудованим на визискуванні та експлуатації дешевої, майже дармової, робочої сили, з постійним всевидящим жандармським оком, що пильно стежило за переселенцями. Омгортотп волею злої долі став вимушеним пристанищем для нас. Проте кожен мріяв, що він не стане довічним прихистком.

І ось ми на березі славного, оспіваного в піснях Іртиша. Ріка Іртиш, притока Обі, широка – 0,6-0,7 км, сьогодні була скована льодом. Мовчазно, непривітно зустріла нових поселенців.

Щодо соціально-культурного устрою, то Омгортотп нічим не відрізнявся від аналогічних російських по-

селень: контора ліспромгоспу, 5 окремих будинків, де мешкало тамтешнє начальство – дирекція ліспромгоспу, директор школи, фельдшер, а також школа, в якій навчалося близько 70 учнів, клуб – вогнище культури, та пилорама, конюшня і пекарня. Чи не найбільшою визначною пам'яткою, «гордістю» і своєрідною візитівкою Омгортотпу були п'ять бараків, у яких мешкали українські невідільники.

Тут же була й електростанція, яка подавала світло з 6-ої години ранку до 12-ої ночі, вона ж виконувала функцію годинника: давала гудок вранці до праці, в полудень – до обіду, а ввечері сповіщала про кінець робочого дня. Сибірський Біг-Бен. Лондонці були здивовані таким оригінальним годинником середини ХХ сторіччя – омгортотпською електростанцією.

Омгортотп розташований серед тайги, навкруги віковичний ліс: кедр – цар тайги, що здіймався на 35-40 м і, здавалося, десь там, на обрії, сягав неба, а також береза, осика, смерека, сосна, ялиця, модрина. Поселення, як і більшість сибірських сіл, розташовувалося на березі р. Іртиш, щоб цей ліс, який заготовлять узимку, можна було б вивозити влітку баржами Іртишем до Омська.

Все було розраховано. А хто буде рубати ту тайгу?! Хто даватиме СРСР ліс?! Це питання було вирішено теж по-великодержавницькому: українці, вороги «єдиної і неделимої». А що ж, практика є. Звели ж козаки «вікно в Європу» – Петербург, міцний фундамент спорудили – на власних кістках. Підмурівок український видався тривким, міцним, добротним. То й тут упоруються. Дарма що не звичні до лісозаготівель – колишні хлібороби, орачі, інтелігенція. Нічого, ці тямущі: швидко навчаться. Он

скільки вже звели роботящі українські руки на неозорих просторах Росії – Біломорканал, БАМЛАГ ... Із 1937 по сьогоднішній. Цей ювілейний – 30 років Великого Жовтня – 1947 рік ознаменується небаченими трудовими звершеннями, героїзмом у праці, мирній праці.

І ось наші замерзлі ноги ступили на омгортоську чужу землю, щоб тут жити, працювати. Нас привезли сюди, щоб ми забули свою Україну, свою гордість, щоб знищилися як нація, щоб про нас з часом узагалі не згадували. «Загинеш, згинеш, Україно, не буде й сліду на землі», – це від цих зайд застерігав геній Шевченка за сторіччя до цих трагічних днів в історії України.

Та не так сталося, як гадалося. Не вдалося московському ворогові нас зламати, зігнути, поросійщити, тому що наші матері, батьки, бабусі, дідусі були справжніми українцями, патріотами, націоналістами, любили понад усе свою землю, мову, Шевченка. Вони були незламні, горді. Їм було не позичати духу й гідності. На подив іншим поневоленим Росією народам, на певну пошану навіть з боку ворогів.

Мені хочеться наголосити, щоб Ти, читачу, збагнув і правильно зрозумів мене. Я, як Ти зауважив, послуговуюся словами «росіяни», «москалі». В слово «росіяни» я вкладаю симпатію до них, я схилиюся перед їхнім милосердям до нас, українців. Це ті росіяни, які жили разом з нами, які теж так, як ми, тяжко працювали, їли картоплю з капустою, мерзли, товаришували з нами, ділили маленький шматочок хліба і на 3-х українців, це ті росіяни, які разом з нашими батьками розшукували нас у тайзі, коли ми, заблукавши, йшли навмання, це ті росіяни, які нас, українців, вибирали з дна Іртиша, які підбирали нас, котрі замерзали в

тайзі, і рятували, зігрівали своїм теплом, повертали до життя. Осанна вівікі їм, цим великим людям, чийх імен ми навіть достеменно не знаємо, але за них і тепер молимося Богові.

Що ж до слова «москаль», то я вкладаю те значення, що і Ти, шановний читачу, це зайда, ворог, що катував наших матерів і батьків, що стріляв у наших повстанських братів і сестер, що розпинав у Гулагах Україну, що підступно нищив Бандеру та Шухевича, що вів етапом нас, українців, на сибірську Голготу. Вів босими, нагими – і не зважав, «карав» спрагою – і не зважав, нахабно вибивав своїм чоботом з наших рук посудину з водою – і не зважав, бачив, як умираємо, – і не зважав, байдуже проходив мимо людей, які замерзли, – і не зважав. Як назвати таких людей? Не звірі, ні, у тих часто світилося співчуття в очах. Це нелюди, вороги!

Отож Омгортон – поселення, що мало стати для нас другою «родіною», тут мали спокутувати вину перед “страной советов” як її вороги. Спокутувати своєю сумлінною працею на “благо отечества”. Тут ми мали стати слухняними «кольосіками і вінтіками» государства СРСР.

Такий був великий задум Москви. Стратегічно продумано: «облаченные в комуністическую веру» хохли здійснюють плани щодо заготівлі лісу для «великой і необъятной родіни», дають такий потрібний будівельний матеріал для повоєнної країни, розваленої, зруйнованої. Все і всі на відбудову соціалістичної країни! Гасло, що стало для українців не просто ідеологічним закликком, це гасло стало для нас смыслом життя. Не даси норму щодо лісозаготівлі – не отримаєш пайок хліба, значить, помреш з голоду, загинеш. Тому поставлені радянською системою в таких жорстких немилосердних умовах, коли

хліб (200 г) давали лише працездатним, щоб вижити самим і не дати згинутися своїм рідним, дітям та літнім людям, наші батьки змушені були заробляти на хліб насущний, докладаючи нелюдських зусиль, щоб дати план, щоб виконати норму.

Що ж очікувало нас в Омгортопі? Передовсім великий барак, завдовжки приблизно 60 метрів, завширшки 15 метрів, який з протилежних боків мав два входи і виходи. З північної сторони барак уже був заселений людьми з України, з Львівщини, Івано-Франківщини:

Український ясир із Львівщини.

Діти Євдокії Сікори: зліва направо Степан, Надія, Віра, Люба, Михайло.

У середньому ряду – сім'я Степана та Ганни Кос, Юрко та Розалія Паньків, Олекса та Євдокія Галії, а також Андрійко Паньків та Ганна Канюга.

Верхній ряд: Марія Скоблик, Наталія Рудник, Марія Галій, Євдокія Сікора, Василь Галій, Наталія Паньків, Ганна Паньків

Дашави, Стрия, Черемхова, Красного, Переросля, Парищ, Цуцилова, Фитькова. Тут були Коші, Сукновські, Щербани, Васильківські, Пірнаки, Березовські, Боднаруки, Тарантюки, Смижуки, Дмитруки, Дутчаки, Івасютини, Панькові, Сікори, Бардини, Новаки, Кос, Скоблики, Канюги, Галії, Проці, Собки, Петрів, Рудники, Цюнаки, Бомбики, Гавриленки, Кошевичуки, Передруки, Мазураки, Савчуки, Огринчуки, Семенюки.

І ось ми – перед цією довжелезною стодолюю, стоїмо – принишклі, збентежені, злякані.

Аж ось двері рвучко відчиняються – і на порозі з'являються юнаки та дівчата, усміхнені і чомусь зі сльозами на очах.

– О! Нашого полку прибуло! – це Іван Березовський та Михайло Боднарук із прикарпатського Черемхова кидаються до нас, як до рідних.

Іван Березовський

Марія Смижук

– Просимо, просимо! – підхоплюють Василь Тарантюк, Микола Смижук, їхні односельці.

– Проходьте, будьте як дома, – вітають нас «черемхівські старожили», що вже понад тиждень освоювали сибірську тайгу, – сестри Марія, Євдокія та Параска Смижуки, Ганна Дутчак та Марія Дмитрук.

– Що там в Україні? Як там наша УПА? – навпербій запитують Настя Тарантюк, Катерина Боднарук, Євдокія Березовська – дружини вояків Української Повстанської Армії, чії чоловіки були засуджені на 10-25 років ув'язнення.

– А ви звідки приїхали? – несміливо запитує симпатична дівчинка, зав'язана картатою хустинкою, у куфайці, що сягає мало не до колін. Це Ганна Щербан.

Березівські злочинці, 1948

– А мене звати Дмитро Щербан, – представляється юнак, поглядом зупиняючись на красуні Юлії Геник.

– О, та тут прибуло чимало моїх майбутніх невісток, – до гурту підходить заплакана молодиця, пригортаючи рукою семирічного сина. То Євдокія Пірняк із Ярославом з Красного, якій судилося пройти весь тернистий шлях дружини повстанця, самотужки піднімати на ноги сина, доглядати батька-інваліда.

Після такої чуйної теплої зустрічі на душі стало якось легше. І барак видався трохи милішим, і закрадалася думка: «Буде все гаразд».

Отож другу половину барака відвели нашому «кортежеві», зокрема близько 50 сім'ям з Березова і Текучі.

«В бараці тьма, і за бараком ніч,
І небо чорне, як вночі горище...»

Як уже йшлося, візиткою Омгортотпу, його «визначною архітектурною і духовною пам'яткою» були бараки. Призвичаєні до наших українських осель з піччю, мисником, лавами, ліжками, кріслами, столами, шафами, покутем із святими образами і Шевченком, убраними вишиваними рушниками, ми були вражені інтер'єром барака. Він не просто був убогий і злидений, він узагалі не був прилаштований до людського побутування. Це величезна наша стодола, зі всіх сторін якої, крім дверей, стояли прічі (нари), завширшки в людський зріст. Посередині, як і у вагоні, розташований «юзик» (пічка-буржуйка). При вході до бараку – невеличка кімнатка, де була зведена кухня (піч з плитою, на якій готували). Тут готували їсти. Електрики в бараку не було. Люди з

праці поверталися пізно ввечері. Світили березовою корою, яку здирали з дерева, кору намотували на довгу палицю, і з таким факелом (смолоскипом) кожна доросла людина пересувалася бараком, щоб зварити їсти, повечеряти, помитися, полатати рукавиці. Здавалося, що ми повернулися до епохи Середньовіччя.

Не передати, який тут постійно стояв дим: випарів ніяк не виводилися, чад, здавалося, проникав не лише в ніздрі, а й у душу, тому люди плювали чорною слиною. І лише наступної зими вже дали пару ламп, тож почали робити каганці і кожний ставив його на свої прічі. А ще наступного року (1950-го) в бараку засяяла «лампочка Ілліча».

Перше, що впало в око одинадцятирічній Ганні Гавриленко – це те, що, незважаючи на те що бараки як зовні, так і зсередини, були непривітні, тут було тепло. І дівчинці стало якось легше на душі: значить, якщо тепло, можна жити. Відтак дівча кинуло оком на так звані ліжка – прічі. Аж там замість бодай латаного рядна – сама солома.

Згодом прийдуть й інші подивування, як-от: зведення тамтешніми мешканцями житла. Дерево брали не тесане, а лише обкороване, його перекладали звичайним мохом-лишайником. Мох змащували глиною. Доволі проста технологія. Утім, цей метод зведення будівлі дошкуляв нам не поганими морозостійкістю чи теплозбереженням, а тими паразитами, якими кишіли стіни й мох. Здавалося, з кожної дірочки вилазять блохи, клопи і всяка нечисть. Зморені тяжкою виснажливою працею, ледь дотягнувшись до дерев'яної постелі, люди починали «нічне полювання» на блощиць. А вони падали зі стелі вночі на людей. Сонні, вони просто у пільмі

зсували їх з лица, з рук. А вранці все тіло від укусів покривалося пухирями.

Нас розмістили на прічах. Ми з Ганною Михайлівною Ґеник (Товстюк) і її родиною вмістилися на одній. Семеро людей на дерев'яному помості (яке й ліжком не назвеш). Неможливо навіть теоретично уявити, як семеро людей уміщувалися на 4 кв м. Стелити нічим, спимо на голих дошках. Відтак почали шити «сінники» (матраци) із соломи, це, до речі, був черговий блощичник – сховище для комах. Навпроти нас найближчі

Теучанські «радянські емігранти» в Омгортоні, 1948

Зліва направо: Параска Лесюк, Катерина Боднарук з донькою Євдокією, Параска Кіцелюк з донькою Марією, Марія Кіцелюк з донькою Марією, Параска Повшенюк з донькою Марією, Ганна Васильківська з донькою Катрусєю. Верхній ряд: Ганна Ковалюк, Василина Кучерак, Микола Костенюк, Іван Габорах, Петро Костенюк, Іван Кіцелюк, Микола Кіцелюк

сусіди – Скільський Павло з дружиною Рузею і сестрою Юлією, Ягнішка Фіцич із сином Федором.

Тут же розташувалися й бранці з Текучі.

В Омгортопі замешкало 229 українців, вивезений 1947 року, з-поміж яких 81 – дитина.

Невдовзі всіх зібрали на загальні збори, і начальник МДБ Беруля оголосив, щоб розписалися в тому, що «пожиттєво всі переселенці мешкатимуть тут, без права виїзду в Україну».

Це було жахливе свавілля з боку сталіністів, адже без суду, слідства, офіційного звинувачення людям винесли вирок – «пожиттєво в Сибіру». За віщо? За які злочини перед Москвою? За які дії проти радянської влади? Та навіть тих, кого засуджували за 58-ю статтею – «зрада Батьківщині», навіть для тих термін ув'язнення сягав до 25 років позбавлення волі. А тут пожиттєво!

Невимовний сум охопив людей, із жахом бранці дивилися один на одного. Душу розривав відчай, серце квилило від болю, всі завмерли. Ухвалу слухали мовчки. Виходили теж мовчки, приголомшені.

Наша мати була оптимісткою, була впевнена, що ми ще повернемося в Україну, до рідної хати. Цю віру невпинно вселяла в людей.

На початках щонеділі нас змушували з'являтися до коменданта для переклички, щоб відповідні органи були своєчасно поінформовані, що такий-то є, а такий-то помер. І щоб українці знали: звідси не втекти. Згодом треба було відмічатися двічі в місяць.

Емдебіст Беруля був високий молодий здоровань. Тип справжнього звіра-нелюда. Нас, українців, зовсім не вважав за людей. Особливо любив викликати на допити молодих вродливих українських дівчат, яким

пропонував, а то й змушував, ставати наложницями. Однак цей сталінський опричник лише облизня. Божа десниця не один раз відводила біду від українок з боку цього залицяльника з пістолетом: то несподівано нагряне вище начальство, то хтось у двері постукає.

Комендант Кокорін рахував усіх особисто, якщо когось не було, що відлучився десь (до туалету чи просто вийшов), він чекав, доти той не повернеться. Словам не йняв віри, волів упевнюватися сам. Ці стражі порядку і закону в Сибіру провадили свою чорну зрадницьку політику й серед українців, намагалися прилучити до своєї роботи нових агентів. Залякуванням, підступом, умовляннями залучали до співробітництва невільників.

Власне, їх дуже непокоїла наша мати: були поінформовані, що вона в Україні вчителювала. Їй неодноразово пропонували вчительську працю в заміну за донесення. У Сибіру випускниця Коломийської вчительської семінарії «Рідної школи» працювала лісорубом і конюхом.

Анна Кузич ніколи ні з ким не розмовляла поросійському, лише українською. Коли Беруля гримав на неї і схиляв до агентурної діяльності, спонукав запам'ятовувати, що говорять переселенці й інформувати його, у неї завжди були відмовки.

Якось між ними відбулася тривала розмова, під час якої, незважаючи на вмовляння, а відтак погрози, мама черговий раз сказала сталіністові: «Ні!», пояснюючи тим, що має проблеми з пам'яттю:

– Я зовсім загубила пам'ять. Що щойно почула, за годину забула.

– Так как же ти решаєш задачі школьникам за 5-7 класи, как тогда переводіш тексти на немецкій язык,

єслі ти потеряла память? Как, Анна? Я спрашиваю?!

– Того, що я навчилася в семінарії, я не можу забути, а більше нічого не пам'ятаю, – спокійно на це відповіла мати.

– Почему не разговаріваєш по-руські?

– Я б хотіла розмовляти, але не можу запам'ятати російські слова.

– Когда ти потеряла память? – не вгавав Беруля.

– У нас переходив фронт, і дуже стріляли з гармат, я перелякалася і відтоді стала забувати.

Сталінський опричник явно не повівся на це наївно-простодушне пояснення, збагнув, що ця українка водить його за ніс, сердито, мов той розлючений звір, заревів:

– Єслі не будеш с нами работать, пойдьош туда, где беліе медведі, а детей отправім в детдом, і даже не будеш знать, где оні.

Він, очевидно, здогадався, що цю незламну жінку годі побороти чесно, настільки сильний у неї дух, тому, знаючи її слабке місце – доля дітей, удався до таких підступних залякувань і шантажу. Утім, це йому не допомогло.

Матері неодноразово вдавалося перехитрити владу. Так, ще в Україні схитрувала, коли її задіяли до читання привселюдних пропагандистських лекцій про успіхи соціалістичного будівництва, про радянський спосіб життя. Вона вирішила радше виставити себе на посміховище перед російськими зайдами, а не бути публікою*, глузом перед односельцями. Читаючи текст, зумисне пропускала рядки, внаслідок чого втрачався будь-який зміст. І тому березуни так тоді і не дізналися, які ж то переваги від радянського способу життя матимуть, яке

* Виставити себе насміх.

ж світле майбуття очікується, бо нічого не могли до пуття збагнути. На цьому материна кар'єра агітатора й пропагандиста була скінчена.

Уже з наступного дня по приїзду до Омгортоту все працездатне населення відправили до лісу. 1947 року тут не було автомашин, тому до праці в лісі йшли пішки: і в мороз, і в спеку. А це 12 км. До праці поспішали на 8 год ранку, бо було заявлено, що, якщо хтось спізниться на 25 хв, судитимуть на 6 місяців примусових робіт, тоді вираховуватимуть із зарплатні 25%.

Ці й так доволі жорсткі умови праці вскладнювалися ще одним кабальним положенням: кожен робітник мусив підписатися «на позику» (а це місячний заробіток!), і цю суму частинами вираховували із зарплати.

До праці змушували приступати за будь-яких погодних умов: навіть у сорокаградусний мороз. І лише якщо позначка термометра опускалася нижче – 40°, тоді звільняли від роботи.

Повертаючись з праці, люди несли на плечах дрова, аби було чим розпалити в бараку і зварити їсти. Дрова тут же в бараку різали звичайною пилою, тут же кололи і кожен складав свої поліна під прічами.

У бараках залишалися діти, немічні й хворі. Мороз, сніг надворі, зодягнутися ні в що, тому напівголодні діти всенький день вештаються, гасають баракком, так по-своєму забавляючись. Мама нам залишає по дві сирі картоплини, і ми їх печемо. Нечищену бараболю краями тонкими кружальцями і приліплювали до боків ржавої пічки-«юзика». Як ми чекали, коли той окраєць спечеться! Щойно він лише добре загірється, нічим і ніколи не затамоване почуття голоду спонукає хутко їсти ці сирі «чіпси». Якщо відійти від пічки, спритні

Анна, Люба, Оріся Кузичі. Омгортон, 1948

хлопці вкрадуть ту картоплю, і тоді виходять «чіпси» із сюрпризом. Для нас, потерпілих, він не зовсім прийнятний, той сюрприз. Сльозами тут уже не зарадиш і тому йдеш до батьків і виливаєш свій біль їм.

Батьки доволі суворо карали своїх дітей за непослух чи за інші злі вчинки, зокрема крадіжки. Різка, ремінь – типові засоби виховання. За своє життя я взяла без дозволу двічі. Коли в Омгортоні (це було за 50-тих років) відкрили крамницю, там з'явилися цукерки, і я взяла у мами, не питаючи, чи то 1 руб, чи то 2, щоб купити м'ятних цукерок. Вони пахли на всю хату. Мати ввечері переступила поріг і каже: »Ти їла цукерки, ти взяла без дозволу гроші«. Я стала заперечувати, а мама, навіть не знявши із себе робочого одягу, почала мене бити. Це я запам'ятала на все життя. Вдруге я взяла чуже з колгоспного поля: назбирала після збору врожаю 1 відро моркви.

У Сибіру батьки не мали часу виховувати своїх дітей. Вони йшли до праці вдосвіта, а приходили пізно, змучені, зморені, голодні, замерзлі, нещасні, улітку ще до того й обкусані комарами й оводами. Діти пустували першу зиму, а відтак семи-восьмирічні, особливо ті, у яких не було тата або старшого брата, хто міг би заробити, пішли до праці. Фактично в дітей вакацій не було. Власне, канікули були, але діти під час них заробляли на хліб.

Ми з Орисею знали, що маємо заготовити в тайзі дрова на літо і на зиму, наносити сушняку, заздалегідь нарубавши сухого гілля, стягнувши на купи сухі дерева, відтак їх волікли додому, там самі кололи на поліна і складали.

Так повелося, що ми, діти Карпатських гір, іронією злої долі і стали дітьми тайги.

Улітку спеціалізація була іншою, легшою. Утім, вона була також пов'язана з тайгою. З появою перших ягід (лісових суниць) я з дівчатами Марією Кіцелюк, Марією Верб'юк, Марією Огринчук уже в лісі. Збираємо і несемо продавати нехитрий крам до фельдшера Аліфанова, який віддячує одним рублем чи склянкою молока. Якщо баржа пришвартувалася для вантаження дров, то продаємо працівникам баржі. А на ті гроші купуємо у росіян молоко. Після суниць наставала пора малини, а відтак чорниці, брусниці, лохини (по-російському – голубіки), а пізно восени – журавлини.

Задовго до вивчення політичної економії (за Марксом) ми в семи-десятирічному віці на практиці впевнилися в правильності товарних відносин у капіталістичному суспільстві (і в соціалістичному теж!): товар – гроші – товар. Тоді, наприкінці 40-х,

у сибірському поселенні Омгортот це виявлялося таким чином: ягоди – рублі – молоко.

Ліс у Сибіру безконечний, поселень мало. У лісі місцями топкі, непрохідні болота, в яких не один раз доводилося грузнути по пояс. Але ми, діти, знали, як рятувати товариша: пригнути найближче невеличке дерево або подати йому довгу жердину. Крім боліт, на людей чигали й інші небезпеки – це дикі звірі (вовки, ведмеді), а також глухомань, у якій нерідко блукали не лише діти, а й дорослі.

Якось наша трійка подруг – Марія Кіцелюк, Марія Верб'юк і я – пішли по лохину. Це було недалеко від бараків. Захопившись збиранням, ми й не помітили, як зайшли доволі далеко від осель і заблукали. Кричали, плакали, вилазили на височенні кедрі, але, куди не кинь оком, скрізь тайга. Ми знали, що ночувати треба на дереві, інакше з'їдять вовки.

Сутінки. Вечір. Страх. Жах.

А в Омгортоті на той час батьки поприходили з праці, зчинився переполох, що пропали діти. Електростанція давала тричі на день гудок. І тепер почали гудіти поспіль раз у раз. Ми почули гудок і пішли на нього. Як виявилось, ми опинилися за декілька кілометрів від нашого поселення. Голодні, стомлені, налякані, обкусані комахами, з важкою ношею (по відрові лохини) ми поверталися до бараку.

Відтак ходили вже в гурті за ягодами аж за 12-15 км. На дні відра невеличкий шматок хліба, який уже з'їв би одразу тут же, на порозі бараку. Але не їмо, бо відтак такі голодні, що аж зводить живіт. У деяких дітей хліб помащений комбіжиром, хтось має грудочку цукру, у мене – лише хліб.

Яка ж то смакота – чорний хліб з чорницею, лохиною чи брусницею!

А ось і надвечір'я. Порожні відра наповнюються ягодами, наші шлунки – вітамінами. Час додому. І ми, напівголодні, виснажені, однак «вітамінізовані», несемо з такої далечини повнісіньке відро. Ноги заледве представляємо. Підступні комарі, мошка лізуть у рот, ніс, кусають до крові. Проте повертаємося щасливі.

І тут відкривається друге дихання – і ввечері вже граємося біля бараків.

Утім, ми, омгортоські діти, були в далеко ліпшому становищі, ніж ті, яких було відправлено в сусіднє невільниче поселення – у Ралізак.

РАЛІЗАК

*Літа минають.
Потроху діти виростають,
І вирости, і розійшлись
На заробітки, в москалі.
І ти осталася, небого.
І не осталося нікого
З тобою дома. Нагоди
Старої нічим одягти
І витопить зимою хату.
І ти нездужаєш і встати,
Щоб хоч огонь той розвести.*

Сьогоднішні розповіді вже сивочолих людей – тодішніх дітей – вражають суворою правдою про ті жахіття, які ці люди винесли на власній шкірі.

Гадаю, що немає виправдання для тих, хто тоді, 1948 року, відправив усіх непрацездатних – дітей, немічних, хворих, літніх, самотніх людей, наче в німецьке гетто, за 5-6 км від Омгортосу.

Тут не було ані людських осель, ані бодай якоїсь крамниці, де невільники могли купити шматок хліба чи виміняти такі-сякі харчі. Нічого. Бараки посеред тайги. Для таких, як вони, убогих, голодних, нагих. Советській притулок, покинутий за «гуманної» соціалістичної системи напризволяще. Виживайте, як знаєте. Умирайте, конайте – ви не представляєте для нас жодного інтересу, ніякого значення – ви баласт, оскільки не здатні працювати, ваші рабські душі не вартують нічого.

Так от, світ повинен знати про це. Про це неодмінно треба говорити, щоб не повторилося таке ніколи. Бо де ще в середині ХХ сторіччя людей мали за ніщо? Ба навіть африканські колоніальні країни на цей час уже звільнилися від рабства.

Можу справедливо стверджувати: на 1/6 земної кулі, в тодішньому Радянському Союзі, рабство процвітало, та ще й як!

Кинуті напризволяще, люди все ж не померли. Потужна Божя сила підтримувала їх. Давали собі раду як могли. І на диво, це советське сибірське гетто животіло, боролось за життя цупкими дитячими пучками, старечими молитвами. Дітлахи, а також ті, хто міг пересуватися, подалися жебракувати.

Тут, у Ралізаку, опинилися старі й малі Голдищуки, Щербани, Сукновські, Бардини, Мазураки, Передруки, Гнатюки, Дутчаки, Якуб'яки... – ціла колонія безправних людей, рекреація рабів. Сюди були відправлені непрацездатні Пригородські після того, як їхня Іванна та Петро Геник утекли з Називаєвки в Україну. Спочатку Марію та Івана поселили в омгортоському бараку, згодом шлях проліг до Ралізаку, а відтак, дізнавшись про куховарські вміння Марії Пригородської, тамтешні чільники забрали

їх до Омська, де Марія працювала у відомчій їдальні, а Антон підводою возив зі складу до їдальні продукти.

Незважаючи на терпіння і злигодні, Софії та Федорові Гнатюкам побутування в Ралізаку видалося звичним і буденним, порівняно з тим пекельним болем, який роз'ятрював їхні душі, постійними гадками, що сновигали в їхніх головах, з неприхованими сльозами, що час від часу струменіли щоками. Біль за сином Матієм, вояком сотні «Гамалії». Цей біль дошкуляв Софії Гнатюк більше, аніж каліцтво, яке зазнала ще від народження. Цей біль, власне, й укорочував їй віку, і невдовзі зболене материнське серце назавжди перестало битися. Тут, у Сибіру, Софія знайшла свій вічний спочинок, а Федорові доля посміхнулася більше: повернувся в Україну.

Доля іншого подружжя з Текучі майже слід у слід пройшла за долею сім'ї Гнатюків: Софія і Степан Дутчаки за сина-повстанця терпіли сибірське заслання. Голод, холод підірвали здоров'я Степана, невдовзі Софія залишилася самотою, а після реабілітації повернулася в Україну.

Ще до відправлення сюди, в Ралізак, Федір Генник сторожував, аби отримати талон на 400-600 грамів хліба. Утім, нездужавши, як робоча сила, він не являв собою для тамтешніх можновладців жодного інтересу, тому разом з дружиною Оленою був відправлений до будинку перестарілих. Перебуваючи в Ралізаку, щоб не померти з голоду, Федір зробив дві вудки і обоє з Оленою відправлялися на риболовлю до Іртиша. Риба, як у тій казці, ловилася лише маленька і маленька. Спіймані рибини складали кожен у свою мисочку. А відтак відбувався цілий ритуал, як китайське чаювання. Закінчивши рибальство, Федір підводився, брав обидві посудини, порівнював і неодмінно говорив:

- Ти, Оленко, мало наловила.
- Та вже, зате я ліпше вмію її зварити.
- То правда, Оленко, то правда.

Але й тієї їм удвох вистачало, а варили її на самій воді, бо більше нічого не було. Коли страва була готова, Федір виймав рибу, ділив її навпіл і приказував: «Тобі, Оленко, більше – голова, а мені – хвіст».

Спомини про цих світлих і прекрасних людей приходять до кожного з нас і досі. Бо неможливо забути цю велич почуттів одне до одного Олени і Федора, вона ще тоді нас вражала, дивувала, зігрівала своєю красою. Мабуть, та сибірська тайга теж була подивована взаємною любов'ю, подружньою ласкою і піклуванням цих сивочолих, уже немолодих людей, що проносили їх велично і гарно, навчали нас умінню любити, гармонії у сім'ї, бути вірним у подружжі.

Побутування в Ралізаку ускладнювалося ще й тим, що він був відмежований від світу татарським поселенням Красний Яр. Для українських дітей це було ще більшою бідой, як відсутність харчів, адже, щоб пройти до Омгортону за хлібом, треба було прорватися через глузування татарчуків, через образи, навіть лупцювання замурзаних татарських бешкетників, які до того ще й цькували на маленьких українських жебраків псів, таких же лютих, як і самі. Подолаєш цю собачо-людську заставу – і, вважай, ти пан. А там – і тих п'ять-шість кілометрів просуватися тайгою вже не так лячно й боязко.

Якось Катерина Передрук подалася жебракувати аж до Васюльгана. Бідолашний не повезло: одразу попалася на очі дільничному міліціонерові. Той насварив і суворо наказав жінці негайно повертатися назад. «Як же ж я піду додому? Там трійко голодних дітей! Уже другий

день, як не було й різки в роті!» – безтямно, наче крізь сон, міркувала молодиця, бредучи наосліп геть, бачачи перед собою лише личка Катерини, Ганни, Параски. І враз оглянулася, а міліціонера нема, тоді хутко зняла із себе спідницю, зайшла до першої-ліпшої хати й ублагала господиню обміняти одяг на картоплю.

Поверталася до Ралізака щаслива, на душі легко, якимось аж сонячно. Міркувала Катерина, що якщо економити, їсти по дві картоплини в день, то на всіх вистачить мало не на тиждень.

Ішла молодиця в одній сорочці. Білій, домотканій. Ішла з коштовним скарбом. З картоплею, виміняною на останню спідницю.

ЖИТТЯ, ЯКИМ ВОНО БУЛО

*Нігде не весело мені,
Та, мабуть, весело й не буде
І на Українї, добрі люде;
Отже й таки на чужині.
Хотілося б... та й то для того,
Щоб не робили москалі
Труни із дерева чужого,
Або хоч крихточку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли,
Та й більш нічого...*

Найбільших утрат репресоване українство зазнало за перших років побутування в Сибіру: від голоду, холоду, хвороб люди мерли, як мухи. І не було жодної на те ради: ні медичного обслуговування, ні ліків. Нічого. Ми справді кинуті були напризволяще. Мабуть, так було задумано тією жорстокою системою: хто виживе із цієї людської зграї, той залишиться і стане будівничим тай-

ги, господарем Сибіру, тобто безкоштовною рабсилою. Трапився, за Дарвіном, природний відбір.

Через постійне перемерзання в дорослих і дітей усе тіло вкривалося чиряками. Воно постійно свербіло, а чиряки перетворювалися на рани, які тріскали, з них витікав гній з кров'ю. Діти ридали від болю, а дорослі змушені були йти на роботу. Увечері батьки віддирали від тіла присохлу білизну. Сорочок як таких не було ні в кого, якщо були, то грубі полотняні, які намертво присихали до загноєних ран. Так без антисептиків, без медичного втручання, без будь-яких засобів медичного захисту люди животіли.

Омгортоський завгосп Кокорін, німець за національністю, за обставин, що склалися, призначив чотирьох чоловіків, з-поміж яких і Миколу Голдищука, виконувати функції могильників. Звучить дещо жорстоко, але ця спеціальність попервах була конче необхідною, найбільш затребуваною. Однак копати ями для мерців стало великою проблемою: одне слово – мерзлота. Копати ж слід на два метри завглибки і завширшки. Кокорін власноруч перевіряв, щоб могили відповідали чинним стандартам.

Доводилося сокирами й лопатами лупати земляну скалу. Жінку, яка першою упокоїлася в Бозі, поховали без труни. Могильники – єдині, хто проводжав її у вічність. Вони й оплакували, вони й проказували заупокійний «Отче наш». Микола Голдищук та його «колеги по роботі» були не просто сибірським похоронним бюро, вони не просто здійснювали поховальний ритуал, вони за того страшного тамтешнього сибірського безбожжя були тими людьми, які зносили до Господа молитву за упокій душі померлого, вони фактично здійснювали церковні треби. До слова сказати, над небіжчиком молився Данило

Геник, колишній сільський голова Нижнього Березова, якого разом з дружиною Оленою запроторили до Сибіру Він мав із собою молитвеник і відправляв служби не тільки в бараку, а й ходив колгоспними селами та хрестив дітей. Він же, Данило Геник, відтак і освячував йорданську воду та великодні кошики.

Софії Бровчук, яка померла наступною, більше «повезло»: її поклали до дерев'яного ящика, що слугував за труну, і так поховали. Нікого не мили, не переодягали, не світили свічки, бо в бараку, де мешкали Голдищуки та інші односельці, свічок не було. Справжнього похоронного обряду цього першого року ніхто не здійснював.

Коли вмирала людина, запрягали бика, тоді цих четверо могильників відвозили небіжчика на цвинтар і ховали до ями. Ніхто особливо не оплакував, смерть сприймалася як буденне явище, як питання часу: сьогодні – він, а завтра – я.

Якось Кокорін дав маленький ящик з тілом і наказав Миколі Голдищуківі поховати. Це була дитина. Викопати таких малих розмірів яму було просто неможливо, а оскільки свіжих могил було багато, то й вирішили розкопати одну з них і туди покласти це маленьке тіло.

Найбільше вразила нас, омгортоських дітей, смерть однорічної Аннички Кучерак. Дитя, що впродовж трьох місяців повсякчас відчувало холод, голод, гірко плакало, а невдовзі, мабуть, у передчутті того, що покине цей жорстокий і немилосердний грішний світ, якимось затихло і лише глухо по-дорослому зітхало. А одного весняного недільного ранку, коли сонячні проміння несміливо заглянули через невелике віконце бараку, воно світлим ангелом відлетіло до Бога, легким крилом торкнувшись матиної сльози. Цього дня Васирина якраз була вдо-

ма. Це був останній день, прожитий разом з донькою. Бо завтра її поженуть до праці на лісоповал: «давать родіне лес». Як і вчора, позавчора, як і всі ці два місяці, відколи приїхали до Омгортоту. Бо щойно прибули на місце поселення, як дільничний маленьку донечку віддав літній Парасці Габорах, щоб та її доглядала, а молодицю відправив до праці.

І тримала Васирина мертву доньку на руках, колихала уже неживе тіло і стиха щось розповідала маленькому ангелові. Може, прохала вибачення за те, що так мало дала їй земної долі... Хтозна.

За цього страшного 1948 року сім'я Марії Кіцелюк втратила годувальника: від голоду помер батько. Мама з Марією подалися жебракувати, утім, цей промисел не завжди приносив результати: могли проходити й день, а отримати лише 5 картоплин або брукву. На них страшно було дивитися: зморені, виснажені, бліді – таких кладуть у домовину. Якось у Кисельовому, мабуть, вражена їхнім жалюгідним виглядом, старенька жінка, простягаючи миску картоплі (надзвичайно щедрю на той час милостиню) сказала: «На тебе картошкі, помр'ом, так вместе».

Цього ж фатального для Кіцелюків року всі захворіли на тиф. Але Бог урятував від смерті. А попереду були наступні випробування. Хлопці пішли в ліс на заготівлю, а Марія, як і більшість дітей, пиляла швирок (дрова), ремонтувала дороги. І це, як не парадоксально, але був кращий період їхнього родинного життя, дарма що голодний, убогий, бідовий. Але були всі разом, трималися купи, допомагали й підбадьорювали один одного.

Після амністії Марія з матір'ю подалися додому. Брати одружилися й залишилися в Сибіру. Обидва померли на чужині.

А Кіцелюків на рідній землі, в Текучі, очікувало те, що й більшість вигнанців: усе забрано (хату, стайню, усе нажите добро), не прописують. Їм довелося мешкати в стайні, яка уціліла від советського вандала. Прописали Кіцелюків тільки тоді, коли ті «прописалися» до колгоспу. Забрали все – взамін не дали нічого. Та найтяжче те, що, наче серце, життя пошматувало родину, розірвало, розкидало, щоб, може, там, на небі, колись звести докупи.

Для дорослих українців праця у Сибіру була дуже важкою. А якою вона видавалася для чотирнадцяти-п'ятнадцятирічних підлітків, годі навіть уявити. Хто пиляв ліс, хто кіньми вивозив його на пристань біля Іртиша, де влітку приставали баржі. Якщо врахувати кліматичні умови (різко континентальний клімат), де морози сягали і -42, і вид праці – заготівля лісу – нашим людям таке життя, на перший погляд, видавалося не під силу. Однак вистояли, прижилися, загартувалися.

ЛІСОЗАГОТІВЛЯ

*...Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою
Ще молодую у могилу
Нужда та праця положила...*

Лісозаготівля – типова форма працевлаштування засуджених, на лісопозавах Сибіру активно трудилися тисячі політичних в'язнів, каторжан. Радянська влада ефективно використовувала цю соціальну групу: вона була дармовою, рабською. Лісозаготівля видалася страшенно важкою для фізично здорових чоловіків і практично непосильною для жіноцтва, тим більше для

вісімнадцяти-двадцятирічних дівчат. Сюди, в глуху тайгу, їх гнала життєва безвихідь: потрібно було прогодувати дітей та не померти від голоду самим, оскільки талони на хліб видавали тільки тим, хто працював.

Вічна й велична тайга дерева хвойні й листяні, з-поміж яких ялина, сосна, піхта, кедр (висота до 40 м), осика, береза, черемха. Недоторкана тайга, здається, що взагалі нога людська туди не ступала. Ліс густий, тому дерева ростуть високими, тягнуться до сонця. Можна лише уявити, як було важко взимку в снігу по пояс і вище звичайною пилою двом хлопцям-вальникам зрізати те дерево, завширшки в людський обхват. Спилювали дерево низько від землі, бо потім потрібно було викорчовувати ті величезні пні, щоб зробити дорогу з тайги до пристані на ріці Іртиш, аби влітку баржами відправляти «лес родине».

Тайга була багата звіриною: тут водилися вовки, ведмеді, зайці, козулі, лисиці. Улітку вона була щедра на ягоди, кедрові горіхи, ними ми тамували голод.

По прибутті до переселенців завітали директор лісгоспу, «контролюючі органи», бригадири і сповістили, щоб наступного дня всі дорослі вийшли до праці. «Кто не работает, тот не ест», – це гасло ми повинні були запам'ятати й усвідомити всі: і малолітні «вороги народу», і літні «отщепенцы». «Все работы хороши, выбирай на вкус!» Українці почали опановувати професії лісоруба, пильщика, вальника лісу, дорожника, конюха, складальника дров (довжина 2,25 м) на пристані біля Іртиша.

Праця жінок на пристані оцінювалася 8-20 рублів на місяць, а буханець хліба 1947 р. коштував 30 рублів. Працівникові в перші роки, який виконував норму,

давали талон на 1 кг хліба на день, якщо ж не виконав норми – 600 г хліба. На дітей («непрацюючий елемент») узагалі не давали хліба, лише наступного 1948 р. влада проявила «гуманність» – на дітей видавали карточки на 250 г хліба.

Отож створювали бригади із 4 людей: двох чоловіків чи хлопців і двох жінок чи дівчат. Двійко чоловіків ідуть попереду, мають відведену лісосіку і спилюють (перші роки різали звичайною пилою) одне за одним дерево. У лісі то тут, то там чути: »Бойся!» І дерева одне за одним лягають паралельно і навхрест, і виходить така клітка заввишки від 1,5 до 2,5 метра, а площею не менше 15-20 соток. Коли чоловіки закінчують валку, жінки із сокирами йдуть обрубувати гілля, а воно – завтовшки з руку чи ногу.

Тяжко сокирою обрубувати гілля, а ще тяжче витягнути його з-під дерев і скласти в купи.

Доки жінки дають лад з гілками, чоловіки в цей час валять дерева на наступній ділянці. Жінки, закінчивши роботу з гіллям на одній ділянці, полишають її та переходять на іншу, а чоловіки повертаються з пилою на попередню ділянку і «розкрязжують» (розрізають) хвойний ліс на 6-метрову довжину, а інший – на 2,25 м. Жіноцтво, закінчивши працю на другій ділянці, повертається до попередньої і починає «окучувати», тобто складати в купи дерево завдовжки 2,25 м. Юні дівчата та жінки мусять піднімати руками чи за допомогою важелів це тяжке дерево і зробити такі купи, щоб їздовому було що скласти на сани. Дерева були різного діаметра: від 30 см до одного метра і більше. Коли готові дрова вивезуть з лісу, жінкам слід зробити порядок на своїх ділянках. Вони повертаються на свої лісосіки і палять купи із сирим гіллям. І тут треба

було добряче попотіти, аби ті купи згоріли.

А чоловіки продовжують «давать лес Родіне» – валять і валять тайгу.

Жахливі умови побутування змусили наших матерів займатися непосильною працею, більше того, трудитися понад міру – «стати стахановками». Зла недоля спонукала Параску Огринчук, у сім'ї якої, крім неї, було ще троє ротів, та десяток інших українських жінок перевиконувати й без того високі норми виробітку. З кожним поваленим кедром чи сосною, вантаженою баржею чи кілометром прокладеної тайгової дороги примножувалися «моць і багатство країни совєтов» та втрачалось здоров'я, в'янула врода наших матерів.

«Роботящим рукам перелоги орать...»: українські лісоруби «дают родіне лес».

Зліва направо: Розалія Ільницька, калмик, росіянин Мар'їн, Петро Рудник, Юлія Негрич, Оріся Кузич, Ганна Цюнак

Ця тайга ще не бачила стількох малолітніх лісорубів, стількох дівчат-підлітків, чотирнадцяти-п'ятнадцятирічних, як-от Рузя Ільницька, Оріся Кузич, Катруся Передрук, Ганна Мазурак, Євдокія Смижук, а ще Марія Ґеник та десятки інших українок-полонянок, яким довелося скоштувати, по скільки фунт лісопозавально-го лиха. Рузя Ільницька заради того омріяного талона на хліб, що став тут лакмусовим папірцем на виживання, будучи ще неповнолітньою, змушена була тяжко працювати спершу на льодянці, на пилорамі, а відтак і на лісопозавалі.

Сніги по пояс і вище, лютий мороз, а люди працюють без куфайок, у зшитих з твердого луб'яного матеріалу (чортової шкіри) кабатах (куртках), спідницях і ватованих штанах, на руках рукавиці, на ногах валянки. Одяг у лісі постійно рветься, тому на всій одязі красуються латки, по 5-10 разів латають рукавиці, штани, блузки, валянки. Люди в тому одязі виглядали жалюгідно, вони викликали співчуття, душевний біль у рідних.

Після того, як ліс було заготовлено, його необхідно вивезти на берег Іртиша. Потрібно намагатися прокласти дорогу рівно, переважно без поворотів, по пнях. Корчувати пні йшли ми, підлітки. Прокладали дорогу взимку. Передовсім треба було викорчувати пні. Нам, дванадцяти-тринадцятирічним, давали норму – викорчувати певну кількість пнів. Оскільки земля вкрай замерзла, то, щоб видобути з землі пень, потрібно підрубати коріння з кожного боку, а відтак залізними колами підважувати, бо воно примерзло до землі. І як така дитина могла впоратися з тим пнем, діаметр якого сягав і одного метра, тільки Богові відомо!

Та нічого не вдієш, щоб виробити норму, доводиться з останніх сил гамселити тією сокирою по дереву, зда-

ється, що наступного разу не в силі вже й підняти руку із сокирою, а, дивись, вона інстинктивно здійснюється вгору, а відтак ще і ще. Бо, мабуть, десь підсвідомо думка підганяла руку: «Ще, ще, бо норма...»

Гатиш всоте тією сокирою по дереву, а звідти летять іскри від морозу, наче бенгальські вогні, наче святковий новорічно-різдвяний феєрверк. І так десь, здається, аж з надр землі видобуваєш на білий світ той пенъ, а на землі залишаються самотні чорні вирви.

За пазухою є й обід – шматок чорного хліба, який від морозу стає білий, як сніг. В обідню пору бригади лісорубів ідуть до куп з гіллям, яке спалюють гілкоруби.

Сідають обідати всі, і ми, діти, теж присідаємо довкола вогнища. Тут затишно, можна погріти задубілі ноги та руки. Чоловіки мають хліб, настромлений на прутик, він розігрівається на вогні, тут же підсмажують таким же способом сало, крапельки сала капають на хліб, і він пахне звабно, наче сьогоднішній шашлик, цей запах приємно лоскоче ніздрі, провокує й так вовчий апетит, а ще спомини про те, як вдома у нас різали свиню, як виготовляли всяку смакоту і як той запах з хати виривався надвір і поширювався довкола. Але повертаєшся до реалій і бачиш, що смакуватимеш не кров'яною, не шинкою чи сальтисоном, не ковбасою – маєш окраєць чорного хліба. Оце і вся твоя свіжина.

Аж ось чоловікам уже варять чай із розтопленого снігу. А я витягаю шматок хліба, замерзлого, як камінь, і не можу від голоду дочекатися, щоб він хоч трохи розмерзся, хутко кусаю, як цукор, і, майже не прожовуючи, ковтаю. Оце мій увесь обід – шматок чорного хліба, скроплений внутрішнім душевним болем і неви-
плаканими сльозами дитини, в якої забрано дитинство.

У цьому куснику хліба – увесь раціон, потрібний для функціонування дванадцятирічного організму, увесь набір необхідних калорій, увесь склад потрібних дитині для нормального функціонування вітамінів – А, Б, С...

Увечері нас, замерзлих, стомлених надважкою працею, привозять до бараків у Березівку, щоб за ніч набратися сили, висушити одяг і знову наступного дня проявляти трудовий героїзм.

Готельний комплекс «п'ятизіркових» бараків у Березівці, де після тяжкої праці на лісоповалі мешкали робітники, які тижнями працювали в тайзі за 25 км від Омгортону, заготовляючи ліс

Рабська праця, принизлива, гірша від капіталістичного визискування, описаного основоположниками марксизму-ленінізму. Виснажлива праця, що висмоктувала останні сили, що перетворювала людей на автоматів, що підірвала здоров'я не одного дорослого, що вкрала дитинство не в однієї дитини. Праця, яку за ступенем важкості хіба що можна порівняти із працею рабів при

зведенні єгипетських пірамід, де без жодного механізму в ручну виконували те, що не під силу в непрохідних місцях тайги навіть техніці. Такою невольничою українською працею будували соціалізм з комунізмом укупі.

І лише в бараках серце українця відпочивало, спочивали натружені руки, які несла було піднести, ноги, що гуділи від втоми. Раділа душа, бо бачила живих-здорових рідних, маленьких діточок, яких залишали на всенький день без нагляду, врешті, тут відчували людське тепло: добре слово, несміливі пестощі дітей, ласку і тепло. А ще піклування.

Сибірські «будівники соціалізму».

Перший ряд (сидять зліва направо): Михайло Гавриленко, Марія Генник, Юлія Негрич, Василь Галій, Михайло Боднарук, Марія Дмитрук, росіянин, Геннадій Проць, німець Зіммер. Другий ряд: росіянки Лєна Федотова, Ніна Анухова, Лєна Лакетко, Марач, Лєся Савчук, їзові Дмитро Фічич, Микола Голдищук, росіянин, Федір Рудник. Верхній ряд: Павло Скільський, Бардин, Розалія Ільницька, Ганна Щербан, калмик, Ярослав Андрухович, Ганна Негрич, Ганна Ерстенюк, Оріся Кузич

ДИТИНСТВО БЕЗ ДИТИНСТВА

*У наших раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
Буває, іноді дивлюся,
Дивуюсь дивом, і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся...*

Ми, діти, а також літні люди, вже не здатні до праці, цілий день палили «юзики»; світила «лампочка Ілліча», чекала готова вечера: переважно «зупа», в якій одиноко плавали заправлена пересмажена вівсяна мука та шматок чорного хліба.

Діти та дорослі завжди були голодні. Шлунки повсякчас просили їжі, навіть уночі. Ніколи в нашій місці не залишалося нічого, навіть крапельки зупи (супу): усе висьорбувалося. Кожен із нас знав, що таке голод. Це був лише початок терпінь вигнанців з України. Лише сильна віра в Бога, молитви давали силу волі, витривалість.

Перші роки хліб давали за талонами, працюючому – 600 гр, а непрацюючим – нічого. Проголошене більшовиками гасло «хто не працює, той не їсть» саме тут, у Сибіру, серед невільників, було втілене в життя. Згодом на непрацюючого стали виділяти 200 грамів, а тому, хто виконав норму, – 1 кг хліба. Утім, потрібно було мати гроші, щоб викупити той хліб. Вочевидь, що саме такі «соціалістичні» умови спровокували цікаве і небуденне економічне явище: хліб став цінним папером, який продавали. Багато людей сьогодні продавали свій пайок, аби на ці гроші відтак викупити свій хліб.

1 кг чорного хліба коштував 3 рублі. Буханці переважно випікали трикілограмові, отже, потрібно було

9 рублів, а на штабелюванні (складанні дров) при виконанні норми жінки заробляли від 8 до 20 рублів на місяць. Шляхом нехитрих арифметичних підрахунків можна довідатися, скільки хліба щомісяця могла викупити одна працездатна мати. І як за таких кабальних умов можна було зводити кінці з кінцями?! Як потрібно було економити, щоб тих декілька хлібин вистачило якнайдовше, тому доводилося працювати й дітям. В Омгортопі в маленької Ганусі Ґеник (Корольок) усе личко, спина, груди покритися жахливими суцільними виразками, струпами. Це була золотуха. Дитя мучилося, дошкуляло свербіння, рани не гоїлися, стали глибшими, аж до кісток. Маленька мучениця постійно гірко плакала. Тіло дівчинки почало гнити, текти. І ніхто не міг нічого вдіяти, нічим зарадити. Ганусині руки прив'язували, щоб вона не роздирала личко, щоб там не залишилися сліди. Неможливо було дивитися, як від нестерпного свербіння дитя роздирає нігтями шкіру на обличчі й кров заливає щічки, одяг. А воно, нужденне й бідолашне, приречене на страсти, аж квилить від болю.

Два роки тривала ця мука, два роки дівчинка боролася з тяжкою недугою, два роки в розпуці мати потайки ридала над долею своєї кровинки. І молилася щиро, слізною. І вимолила.

А невдовзі трапилося чергове лихо в родині Ґеників (Миханчишиних): на тиф захворіли Михайло, Марія, Рузя, Олена та Микола. Бог уберег від пошесті лише Ганну з донькою.

Скільки ж може витерпіти людина? Цього лиха, яке випало на їхню долю, мабуть, вистачило б на сотні родин, якщо їх дозувати порівно і в міру. Чи, може, їх перевіряли на терпіння?

Молитва камінь точить. Воістину, що так. Ми в Сибіру упевнювалися в цьому повсякчас. Здавалося б, уже все, життєвий тупик, безвихідь. Утім, запасний вихід завжди залишався. Проблиск світла наприкінці тунелю. Хоч дрібна, та все ж надія. Марію Ґеник, виснажену, хвору, що вже заледве дихала, винесли під барак, щоб там відходила у вічність. Проте трапилося чудо: жінка вижила, Бог, почувши щирий плач і слізні молитви Маріїних дітей, відпустив їй ще роки життя тут, в Омгортопі.

Крім малолітнього Миколки (1939 р.н.), всі Ґеники працювали на лісозаготівлі. Тато Михайло сторожував.

Спливали дні за днями, одноманітні, схожі одні на інших, голодні, холодні й зовсім не дитячі. І все ж Марійка Кіцелюк очікувала кожного дня – іншого. Веселішого, ситого, теплого. А він десь барився, той день. Натомість дні були, як брати-близнюки, – голодні, убогі і всі без винятку нещасливі. За перших років з весни до зими харчувалися лободою, аби чимось розбавити («підбити») її, просили у березунів жменьку борошна. Тоді дуже бідували, бо якщо дехто з людей обмінював речі на продукти, то у них для обміну не було нічого: шалонові хустки та ще дещо із цінних речей, що мама взяла з дому, у Кіцелюків украли ще в Коломиї. Улітку і восени вони харчувалися ягодами, грибами і кедровими горіхами. Замість яблук їли черемшу, глід, шипшину. Марійка була здивована, скільки у Сибіру на луках було квітів: васильки, лісові фіалки, дзвіночки, іван-і-марья, марья-кареніна.

І лягаєш, бувало, в цей квітковий килим, і літо теплом обдає тебе, і дивишся в небо, а воно чисте-пре-чисте, жодної тобі хмаринки, і вдивляєшся в нього,

і знаєш: там, у небі, Бог, Він бачить усіх людей і її, Марійку, теж. Він знає про всі мрії і бажання. І про Марійчині теж. Тому неодмінно буде у неї радість, хай і маленька.

А невдовзі (по трьох роках чекань) такий день таки трапився: зовсім чужа жінка з Текучі Рузя Солощук прислала їм пакунок з яблуками, сушкою та горіхами. Мати яблуко ділила на 8 частинок і частувала всіх. Коли все з'їли, порожній пакунок засунули під нари, а маленька Марійка часто відчиняла і нюхала, як пахне. Він пахнув батьківським садом, дарував солодкий аромат яблук, нагадував літо і тепло, спонукав мріяти: «Це все повернеться».

А коли приходили Зелені свята, була можливість урізноманітнити своє харчування – отримати млинець чи бублик: росіяни на цвинтарі на могилах у ці дні влаштовували поминки. На кожному гробі стояла їда в мисочках і одна ложка. На прохання тамтешніх мешканців «Помяніте наших предков» охоче відгукувалися діти, серед яких Марійка Кіцелюк і Марійка Повшенюк. Вони підходили й, як навчили змалечку батьки, складали ручки, тричі проказуючи «Отче наш» і «Богородице Діво», а відтак по ложці брали тієї їжі, що була на кожній могилі, перепадала також і випічка.

А ложка «джуру»* стала мрією для двійко дітей – чотирирічної Марійки та дворічного Василька Ковалюків. Ганна Ковалюк, їхня мати, працювала, не покладаючи рук, на тайговому лісоповалі, утім, ані грошей, ані тим паче часу для власних дітей не вистачало.

* Джур – одна-дві потерті картоплини, вкинуті на кип'ячену воду.

«І тая мати молодая з своїм дитяточком малим...».Параска Повшенюк і Марія Кіцелюк з доньками Марійками

Обділена долею сама (чоловіка-повстанця засуджено на муки), вона, молода й вродлива, тяжко працюючи, ледь зводила кінці з кінцями. Ще там, у тайзі, коли руки механічно виконували завчені дії, не так тяжко було на душі, а от коли поверталася до бараку, ставало геть не по собі. Бачачи заплаканих і голодних дітей, чуючи повсякчасне: «Мамо, дайте джуру!», Ганна, мов сновида, вешталася бараком. Сама не своя, вона, яка

щойно рубала сокирою товстенні сосни та кедри, яка жартами підбадьорювала жінок-лісорубів, тепер не могла ніяк зарадити своїм голодним дітям.

– Візьми, Ганно, – то Варвара Андрухович простягає три зварені картоплини та два шматочки чорного хліба. – Це все, що є.

– Хай Вам Бог віддасть сторицею!

І бере Ганна ті гостинці, і несе їх, як дорогоцінний скарб. Віддає те Василькові та Марійці. І бачить радість у доччиних очах і усміх на заплаканому личку сина.

Дитинство без дитинства.

З-поміж першокласників Омгортонської школи Марійка Ковалюк та Дуся Боднарук (присіли біля вчительки), сидить першою поруч із вчителькою Марійка Повшенюк, далі Іван Бровчук, у верхньому ряду третя зліва Ярослав Рудник

Відтак Ганна, присівши поруч з дітьми, бере до рук осколок дзеркальця, яке дивом опинилося разом з нею у Сибіру й тепер повсякчас тут, навіть на лісоповалі, та заходиться чаклувати над Марійчиною голівкою, виплітає та виспіває:

Вже весна воскресла, трави зеленіють,
А на Закарпатті могили чорніють.
Могили чорніють, свіжі висипали,
Там лягли герої, що за волю впали,
Що їх поранило гострими кулями.
Рідна Україна стоптана катами.

Молоді дівчата рани завивали
Тим січовим стрільцям, що за волю впали.

Сама неабияка красуня й чепуруха, Ганна Ковалюк намагалася за тих жалюгідних умов побутування привнести красу за допомогою гребінця та осколка люстерка, не вдаючись до жодних косметичних засобів. І робила це по-казковому, майстерно. Собі ж Ганна якось химерно заплітала дві коси й виглядала неймовірною красунею. Тамтешні чоловіки потайки сохли за вродливою українкою.

УТІКАЦЬКА ОДІССЕЯ

*Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховують,
Що не в Україні буду жить,
Людей і Господа любить.*

Знаючи, що Петро Ґеник з Іванною Пригородською втекли з Називаєвки, Марія Ґеник, її донька Рузя та син Миколка, а також Ґеник Ганна Омелянівна вирішили теж утекти в Україну. 500 кілометрів пройшли вони пішки, переважно йдучи лісом уздовж дороги, щоб їх не впіймали. Поодинці заходили в села, прохали картоплину чи шматок хліба. Так вони дісталися до Називаєвки. Хотіли підробити у колгоспі, щоб мати хоча б якісь гроші на дорогу. Але голова колгоспу розгледів підозрілих людей і виказав утікачів владі. Їх одразу ж судили. Марію Ґеник і сина Миколку конвоювали назад в Омгортотп, а Рузю Ґеник і Ганну Омелянівну Ґеник ув'язнили на три роки. У Ганни в Омгортотпі залишився самотою син Антон, бо Ганнина свекруха на той час уже померла.

Через три роки Рузя та Ганна повернулися до Омгортотпу і стали працювати в лісі.

Дев'ятирічним подався до цієї праці й Миколка Геник, який на канікулах возив конем на баржу дрова. Ростом невеличкий, хлопчина не діставав до вуздечки коня.

Так трапилося, що не всі Геники (Миханчишині) повернулися в Україну: Олена вийшла заміж у Сибіру за Кіцелюка Миколу Костянтиновича, нині із сім'єю мешкає в Знаменці. Ганна теж навечно залилася в цій землі – померла. Донька її Марія живе в Сибіру. Там же й мешкає Микола. Тато помер в Україні. Отак доля розкидала світом цю родину.

Рузя Геник 1960 року повернулася до Березова, але тут не прописували, сказавши: «Ти, бандерівка, геть звідси». І подалася Рузя на Донбас шукати бодай там притулок, тяжко працюючи у вугільній промисловості. А в 1970 році повернулася до рідного краю й жила в Коломиї, тепер із сестрою Юлею мешкає в Березові.

Такою була доля десятків українців – вигнанців з рідної землі.

Сім'ю Голдищуків в Омгорті поселили в бараки, в яких мешкали поляки. Їх свого часу теж вивезли, інших польських виселенців забрали в друге місце, а тут залишилося лише дві родини – Лакетки і Усовських. Власне, від них Микола дізнався про жорстокість радянської влади не тільки щодо українців, а й поляків. Сам бідовий, він був вражений, як несправедливо обійшлася доля із хлопчиком Усовської. Жінка, щоб прогодувати сім'ю, щодня йшла до праці і залишала хлопчика без нагляду. Якось свиня, що попасом ходила в сибірському поселенні, підійшла до дитини і відкусила вушко у хлопчика. Так дитя й залишилося, бідолашне, калікою на все життя. І одразу отримало прізвисько «Карनावухий» – безталанний.

Микола Голдищук подався до праці, опановуючи разом з Параскою Огринчук нехитру лісопилну справу: пиляв «швинок» (дрова 0,75 м). Робота була дуже тяжка, а ще норма: порізати, поколотити і скласти. Чи багато можуть зробити голодні, замерзлі люди? Аж ні, працювали понад силу, намагалися будь-якою ціною (навіть ціною власного здоров'я) «дати норму», бо не даси – не матимеш омріяного пайка хліба.

І тому навесні 1948 року Голдищуки вирішили втекти. До них приєдналися Габораки Параска з невісткою Марією і сином Іваном. Перейшли вночі по льоду Іртиш, відтак вдало подолали населені пункти Киселів, Мамишів. І тут захворів батько Миколи Голдищука: частковий параліч лівого боку. Дісталися до Тари вночі. За містом побачили хлів, туди зайшли й заночували, спали на гною. А вранці господиня прийшла доїти корову, побачивши бідолах, запросила в хату погрітися. Увійшовши в хату, Микола на столі побачив червону шапку і миттю збагнув, куди вони потрапили: там мешкав міліціонер. Той, дізнавшись правду, спочатку кричав, погрожував, а відтак сказав: «Ідіте і більше не попадайтеся».

Утікачі розділилися на дві групи. Габораки пішли вздовж дороги на Омськ пішки, а Микола був змушений шукати транспорт, оскільки батько геть знесилів. Аж ось і Омськ, ще трохи – і сядуть на потяг і подадуться світ за очі, але подалі від цього сибірського пекла. І дістануться рідного села, а там – будь що буде. Гірше вже не буде.

А до омріяного щастя було так далеко! Людська нищість не дала побачити й крихти його, того щастя. В одній омській оселі нагодували картоплею і тут же

й замельдували. А тут і певні органи не забарилися. Вочевидь, що біда цього разу ходила самотою, бо не запроторили Голдищуків до в'язниці, а відправили назад до Омгортону.

Зворотний шлях був довгий і тяжкий. В одному селі за Тарою Миколі вдалося в тамтешньої господині поміняти на картоплю банячок, вона дозволила приготувати ту картоплю і заночувати. Втім, не поталанило її доварити: в Омгортоні з'ясувалося, що Голдищуки втекли, тому місцевий дільничний міліціонер кинувся верхи за слідами втікачів. Звісно, що сибірський Холмс вислідив злочинців.

Тодішнього подорожнього могла здивувати одна картина: хворий старший чоловік їде верхи на коні, за вуздечку коня веде юнак, слідом за конем їде мовчазна і згорблена жінка, за нею – військовик з гвинтівкою в руках. У подорожнього виникала слушна здогадка: це конвоюють утікачів.

Невдовзі процесія дісталася Тари, тут дільничний знайшов машину і доправив утікачів до Знаменки (районного центру). А там – одразу в КПЗ – на «суд присяжних». Сибірські пилати старого Михайла Голдищука відправили до шпиталю, через тиждень випустили Марію Голдищук, а Миколу засудили на три роки позбавлення волі. Покарання відбував в Омську і Красноярську. Через три роки конвоювали в Омгортон. Так печально закінчилася втікацька одіссея Голдищуків.

До Миколиного повернення батька вже не стало, а матір відправили до будинку перестарілих у Ралізак. Насильно забрав її Микола відтіля, помешкання не було, тому жили у старому клубі з Василем Ільницьким, Іваном та Параскою Березовськими, Настею,

Марією та Геннадієм Проць, Марією Дмитрук, Юрком і Розалією Паньківими, Євдокією Кош. Працював на сінокосах, валив тайгу, вантажив баржі. Не цурався Микола жодної роботи, знав: треба вижити, усвідомлював, що тепер він годувальник. Проте радянська влада, наче навмисно, знущалася з юнака, жодні старання, жодне заповзяття до праці не знаходили належної оплати: так, за першу половину місяця одержував 15 руб авансу, а з другої половини вираховували бездітний, прибутковий податки, професійні внески, тому практично нічого не залишалося від платні. Цією мізерією якось зводили Голдищуки кінці з кінцями: заощаджували, як могли, намагалися залишити гроші на хліб, купити шматок сала (завширшки як долоня) та ним помастити хліб, щоб хоча пахнув.

Інколи купували у татар, які приходили до Омгортопу із сусіднього села, кружальці замороженого молока (0,5 л), і його до чаю вистачало на увесь тиждень.

Ставши більш-менш на ноги, заробивши гарованою працею такі-сякі статки, Микола одружився з Ганною Фіщич, такою ж невільницею, як і сам. Привели на світ двійко дітей – Марійку та Івана. Стали мріяти про повернення на рідну землю. І 1960 року вона здійснилася. І навіть тоді, коли впродовж чотирьох років не прописували в рідному селі Текучі, коли наказували: «За десять днів щоб ви виїхали звідси», навіть тоді не впадав у відчай, знав: вони з дружиною пережили у своєму житті найжахливіші хвилини, найбільші випробування і вижили, не скорилися, не зневірилися. Тому й тут не варто складати руки. Тому й не квапилися виконувати наказ косівського кадебіста. Стали на прю із системою. Спочатку Микола подався працювати в

колгосп ветсанітаром (до вивозу 1947 року закінчив курси ветсанітарів). Відтак правдолюбця позбавили із цієї роботи. Микола Голдищук продовжував обстоювати свої права: звертався неодноразово до обласних очільників, що не прописують, прохав про допомогу. І це, врешті, допомогло. Прописали. Сьогодні Микола Голдищук багатий своєю великою родиною, він справжній її оберіг: п'ятеро дітей, онуки, правнуки.

1948 рік. Ще була тоді «маленька» – дитяча – втікацька одіссея. Вони, Ганна Савчук і Михайло Семенюк, нічого не знали про народного месника Устима Кармалюка, який утік із сибірської неволі, про відчайдух-запорожців, які за будь-якої нагоди намагалися позбутися татарських чи турецьких кайданів. Не знали, але жив у їхніх дитячих душах бунтарський дух козацтва, дух, що кликав на Батьківщину.

І вони зважилися на цей відчайдушний крок. Ублагали батьків, щоб їх відпустили та благословили в Україну. Бранці щасливо дісталися Омська, придбали квитки на потяг до Москви і рушили додому. Їхні супутники по мандрівці – росіяни – повсякчас виявляли про них піклування: ділилися їжею, попереджали, коли проходили контролери, а на станціях, де до вагона з перевіркою заходили міліціонери, ховали дітей на третій полиці, закладаючи їх там валізами і пакунками.

Так тривало декілька днів. Маленькі втікачі мчали потягом на захід, невимовно радіючи, бо це означало, що домівка все ближче і ближче.

Та допомагала фортуна Ганні Савчук та Михайлові Семенюку недовго, невдовзі, мабуть, вирішивши, що пора перепочити, та відвернулася від мандрівників. На одній із станцій їх таки вистежили охоронці правопо-

рядку і доправили назад до Омська. Дитячому розпачу не було меж. А коли виявилося, що їх засуджено та відправлено як малолітніх злочинців до колонії, Ганна та Михайло збагнули: «Це кінець».

І вони майже не помилилися: три роки, проведені в дитячій колонії, були справжнім жахом. Бolem у серці малих утікачів відгукувалися сльози батьків, безмежна материнська туга, які навіть не знали, де їхні діти. Впродовж трьох років невідомість гнітила Катерину Семенюк та Марію Савчук, які всупереч усім чуткам вірили, що їхні діти живі і вони віднайдуться. Так і трапилося: якось літнього дня, відбувши справжній «трирічний термін ув'язнення без права листування, передач та побачень», двійко сибірських невільників-утікачів повернулося до омгортоського барака.

ПІСНІ З-ЗА ҐРАТ

*Ми заспівали, розійшлись,
Без сльоз і без розмови,
Чи зійдемося ж знову?
Чи заспіваємо коли?
А може, й те... Та де? Якими?
І заспіваємо яку?
Не тут, і, певне, не такими!
І заспіваєм не таку!
І тут невесело співали,
Бо й тут невесело було,
Та все-таки якось жилось,
Принаймні вкупі сумували,
Згадавши той веселий край,
І Дніпр той дужий, крутогорий,
І молодеє теє горе!..*

Майже всі українці зазнали тяжкої долі на рідній землі – долі вигнанця. Майже всі вони зазнали важкої праці на сибірській землі, пройшли через усі види лісозаготівельних робіт. На штабелюванні лісу праця була такою ж тяжкою й непосильною, як і на лісоповалі, а для жінок і дівчат надривною: дрова завдовжки 2,25 м слід було складати в штабель заввишки 2,25 м. А ті колоди грубезні, їх тяжко піднімати двом жінкам чи дівчатам. Тому товсту деревину намагалися підкотити до місця і покласти на землю. Тонший ліс складали зверху.

За перших років тим, хто працював у лісі, на початку місяця давали аванс, а коли наступав час зарплатні, з'ясовувалося, що її не було. Касир і бригадир виправдовувалися перед нами, що з них стягнули позичку, штраф, аванс і в результаті зарплатні немає. Таке цинічне брутальне визискування працівників, така дискримінація прав, мабуть, уві сні не приснилися б ані засновниці демократичного руху в умовах капіталістичної Німеччини Кларі Цеткін, ані соціалістичним ідеологам усіх часів і мастей.

Непосильна фізична праця, помножена на жалюгідні умови існування серед холоду і голоду, часто увінчувалася гіркими вдовиними слізьми, материнською розпукою, гірким розпачем. Де ж межа цьому свавіллю, жорстокості, несправедливості і неправді?

“Кругом неправда, і неволя, народ замучений мовчить”, Тарас Шевченко – наче про нас, загнаних у пекло Сибіру. Проте він же і радив «громадою обух сталить, та добре вигострить сокиру, і заходиться вже будить».

Скільки можна терпіти цю нелюдську наругу? Людям невдовзі увірвався терпець, і вони стали домагатися правди, почали звертатися до контори, вимагати

від бригадирів пояснень, звіряти заробіток і витрати, тобто взялися наглядати та контролювати економічні відносини на лісозаготівлі.

А барак, проте, жив своїм усталеним звичним уже життям: тут умирали, жартували, співали, гримали на бешкетників... Словом, життя плинуло за своїми універсальними для будь-якої географічної широти чи довготи законами. Незважаючи на каторжні умови праці, постійний дошкульний голод, що став нашим, мабуть, уже довічним супутником, люди не втратили людяності, гідності, почуття гумору, не загубили веселої вдачі. Повернувшись до баракової домівки, повечерявши, розміщувалися хто де: за столом (у бараку був довгий, збитий з дощок стіл), на прічах, починали латати своє понівечене за день лахміття та заходилися співали.

Незважаючи на важку щоденну працю в лісі на 25-35-градусному морозі, увечері українські каторжники не побивалися, не нарікали, а, усвідомлюючи, що від них залежить, чи вціліють їхні родини тут, на засланні, бралися до щоденної побутової роботи: латали рукавиці (а це потрібно було робити майже щовечора, наші рукавиці від латок були подібні до боксерських), валянки, ватовані штани, прали, готували таку-сяку їжу тощо. Попоравши це, невірники поринали думками в Україну, мріяли про рідну оселю, з якої їх насильно забрали, та заходилися співати, складаючи в пісню свою любов до України, прагнення до волі, мрії про вільну Українську державу.

Співали так голосно, що, здається, чув весь Омгорт. У піснях виливали своє горе, очищували від гірких думок душу, співали про неволю, в'язницю, повстанські та стрілецькі пісні. Улюбленими нашими піснями стали

«Сидить Катря за ґратами», «Мала брата, що більше не побачу», «Серед поля широкого», «Поїдем в світ, далекий світ, на Сибір, жити там», «Дівчино-голубко, сідай біля мене: надходить розлуки вже час», «Згадай мене, матусю», «Чудно грала чарівная скрипка», ін.

На перших порах працівники МДБ постійно навідувалися до бараків, нищпорили щось, винюхували, стежили за неблагонадійними. Але, на щастя, вони спершу не розуміли української мови, тому співу не перечили. «Поют хохли, пускай поют себе!»

Якось барак співає пісню про Катрусю, яку ми найбільше любили, а там такі слова:

«Вийшла Катря із камери,
Стали Катрю всі судить.
Засудили молодій Катрусі
Двадцять вистрілів у груди.
Вийшла Катря на площадку,
Стали в Катрю всі стрілять,
Дев'ятнадцять кулей проминуло,
А двадцята прямо в груди.
Прощай, Київ, прощай, Харків,
Станіславська тюрма...»

І тут пісня обірвалася несамовитим криком кадебіста: »Прекратіть! Не смейте петь такіє песні!» За співом та за своїм звичним заняттям люди й не помітили, як до бараку ввійшов цей страж порядку. Скільки він стояв і слухав, невідомо, але, вочевидь, доглупався, що співають «націоналістическіє песні», а ще, мабуть, почувши слова «тюрма», «камера», «кулі», «стрілять», тобто відому йому лексику, докумекав, що це бунтівні пісні. Тому заборонив, бо від таких пісень до бунту – один крок.

Однак люди зовсім не злякалися, і щовечора в бараку співи (й навіть ще гучніші) продовжувалися. Іноді не всім весело. В одному кутку лежить небіжчик, в іншому – сімейний конфлікт, а за столом співають. Життя є життя.

Бабуся з Березова взяла три кружки воску і всім роздавала на свічки, якщо у родині хтось умирав. І ця одинока свічка, а ще щирі людські молитви були тими атрибутами, що проводили небіжчика в останню вічну дорогу. Ані священика, ані церкви ні в Омгортопі, ба навіть у найближчих околицях, не було.

О 12 год ночі гасне електрика. Всі лягають спати. Якщо хтось вийшов на двір, то, повернувшись, уже не міг знайти того місця, де він лежав, і мусив розсувати людей, аби лягти знову. Крім холоду, голоду, блощиць, людям дошкуляли воші. Вони лазили по голові, по тілу, по прічах. А в ліжники вони так забивалися, що неможливо було їх звідти знешкодити. Мама взяла із собою густий гребінь, і ми могли спустошувати своє волосся від вошей, але їх було так багато, що незмога було вичесати. Волосся у жінок, дітей було біле від гнид, воно постійно хвилювалося від вошей, як колосся від вітру. У сорочках за кожним рубцем ховалися десятки вошей. Солома, яку стелили на прічах, рухалася, мов жива. Смужки на кожухах замість чорного кольору були білими від гнид і вошей. Ніхто не соромився шукати й бити їх. А результат? Майже мінімальний. Тіло об'їдене блохами і вошима, випита свіжа кров. А ще відсутність калорійної та вітамінної їжі. Як наслідок – паморочиться постійно в голові, наступає безсилля.

Звільнити голову від паразитів могла тільки інша людина, яка виловлювала і вбивала їх, але це було не-

можливо зробити. Росіяни брали невеликий ніж і так нищили вошей, тримаючи у правій руці ніж, а лівою притискали волосок з вошею і гнидою до леза та вбивали їх. Воші принесли в бараки і хворобу – тиф. Першими почали вмирати літні люди. Щоденно з барака забирали по два-три трупи.

Коли почався тиф, уся сім'я Гавриленків, включаючи й Олюньку, занедужала. І лише Всевишній знає, як ця родина, немічна, убога, голодна, вижила серед тієї страшної пошесті.

Навесні Гавриленки подалися, як і всі, на поле: копали мерзлу картоплю, терли її на терці, вкидали у воду і підбивали це все вівсяною мукою. Сказати, що їм, як нікому іншому, було тяжко, сказати мало. У родині шестеро осіб, а чорного вівсяного хліба продають щодня по півбуханця. А щоб купити його, потрібно було відстояти в черзі цілий день, не знаючи достоту, чи вистачить.

В Омгортопі Федір Гавриленко возив з Іртиша на пекарню биком воду. У чоловіка

Родина Гавриленків: Євдокія, Марія, Оля, Ганна та Федір

ноги практично не просихали: завжди мокрі. І трапилося, що він їх обморозив, причому так, що якось витягнув з валянків ноги, на ступнях яких не було шкіри. Численна сім'я тимчасово втратила єдиного годувальника. Його відправили в Знаменку до шпиталю, а там родині сповістили приголомшливу звістку: потрібно відрізати обидві ноги.

Утім, дружина Марія не погодилася і в сльозах розпуки забрала чоловіка до Омгортопу і стала лікувати сама. Одна росіянка порадила їй прикладати до ран гусячі шкіру і сало.

І трапилося диво: через три роки Федір Гавриленко став на ноги. Наперекір усьому. Коли ж одужав, власними ногами прийшов до шпиталю. Лікарі були вражені, здивовані, спантеличені, запитували, чим він вилікувався.

«Ви не вартуєте і пса лікувати, він би вам руки покусав. Ви хотіли відтяти мені ноги. А я тепер ходжу», – сказав на прощання колишній пацієнт і вийшов.

Тут, у Сибіру, люди перевірялися на милосердя, витривалість, звання називатися Людиною, чинити за Божими законами. І, склавши ці іспити, виживали.

Жилося Гавриленкам дуже тяжко. Ганна пішла до праці на заготівлю лісу, пристала до каторжної роботи, де працювало семеро чоловіків. І ось вона, підліток, має поспівати за виробничим процесом, не підвести, дати норму. Троє лісорубів на валянні лісу (рубують з пня звичайною ручною пилою), два хлопці ідуть ззаду і розрізають хвойний ліс на шестиметрові колоди, а листяний ліс – на 2,25 м. А Ганна має зрізати все гілля, скласти в купи й спалити. По снігу ходити надзвичайно тяжко, висота його сягає попід пахви. Гілля сире, не

горить. Мокра спідниця замерзла і стирчить, як розкритий парашут. Із собою на цілий день дівчинка брала шматок хліба. На вогні в казанку топили сніг і в тій воді заварювали чай з пагінців малини чи смородини, якщо поблизу були ці кущі. Увечері Ганна Гавриленко поверталася в барак з обмороженими ногами, руками, які тепер так тяжко болять, мовби нагадують: а пам'ятаєш?..

Улітку дівчинка працювала на баржі, де на людей нерідко чигала смерть: можеш поступитися і впасти у воду, перебуваючи в трюмі, можеш бути травмований деревом. Але баржі приходили і відходили, а Ганна заробляла на хліб насущний тяжкою працею і повсякчас перебувала під оберегом небесних сил.

Згодом, коли старший син Гавриленків Василь, який залишився в Україні й попервах переховувався в родині, почав слати пакунки з кукурудзяною мукою і квасолею, животіти стало не так тяжко. Надія повернутися до рідного порога для всіх них справдилася: першою ластівкою полетіла до Карпат Євдокія, котра п'ятирічною покидала рідну хату, якої достеменно й не пам'ятала, відтак Олюнька, а там і Ганна. Батьки приїхали останніми. Так численна родина Гавриленків повернулася до батьківської землі, щоб у ній колись навіки спочити.

Того 1948 року дуже швидко порожніли місця на нарах. У тих смертях винна тодішня влада Омгортону, оскільки нас кинули напризволяще, не забезпечили найнеобхіднішим, не здійснювали бодай найелементарніший лікарський нагляд. Для неї ми були німими рабами, які своєчасно і сумлінно давали родіне план щодо лісозаготівлі. На совісті тодішніх як місцевих,

так і районних чиновників десятки смертей безневинних жертв тоталітарного режиму.

І тільки, коли почалася масова пошесть тифу, тоді керівництво примусово стало відправляти людей у лазню, а наші лахміття, ліжники, коци просмажували гарячим сухим повітрям і таким чином зменшили кількість вошей. Багатьох людей обстригли наголо, а хто потрапив до лікарні (в бараку відвели 2 кімнати, і один фельдшер лікував від тифу), не всі одужали.

Поки не померла молода дівчина Параска Кос, про тиф замовчували. А відтак викликали лікарів з Тари, у приміщенні школи влаштували шпиталь і туди стали госпіталізовувати хворих.

БЕРЕГИНЯ РОДУ КУЗИЧІВ

Ця пошесть забрала життя нашої бабусі, жінки сильної, мужньої, жінки-страдниці. Вона була нашим добрим оберегом у сибірському засланні. Коли мати відправлялася до праці на лісозаготівлю, бабуся Олена ставала єдиною нашою розрадою, втіхою. Сама голодна, вона віддавала свій кусник хліба нам, дітям. А ще були в напівтемному, холодному бараку її розповіді про рідну землю, про минувшину, про Україну, про березівську рідню. Зі смертю бабусі ми втратили доброго ангела-охоронця, осиротіли і якимось умищем подорослішали.

Нелегка доля судилася Олені Кузич. Рід Кузичів давній. Це славний березівський боярський рід. Свій неписаний родовід веде ще від Івана Кузича, який в австрійській армії воював проти Наполеона. Михайло Андрійович Кузич (Михась; 1880-1971) був січовим стрільцем. Йому не вдалося здобути освіти, тому мріяв дати освіту своїм синам. Однак доля повернулася

інакше. 1916 року він поїхав до Канади на заробітки, щоб прикупити землі і вивести дітей у люди. Дружині Олені важко було виховувати дітей, особливо близнюків Мирона і Василя, і за згодою чоловіка вона відправила їх 1924 року до Канади. Вдома залишився старший син Іван.

Оленин чоловік так і прожив у Канаді самотою, не одружився, плекав надію, що колись повернеться на батьківщину доживати віку. Тужив за рідною землею.

Майнув журавлем у чужину, та так і не повернувся. Цю безмірну тугу за рідною землею, печаль за родиною вилив на папері, залишивши по собі для нас лише ті ґрунти в Нижньому Березові та Акришорі, Текучі та Лючі, які придбали на його зароблені долари, та й ще вірш.

СПОМИН ПРО РІДНЕ СЕЛО БЕРЕЗІВ

Березівські рідні гори
Добре пам'ятаю.
Там родився, там і ріс я,
Як квітка у маю.
Там без журби дитячії
Літа проминули,
Осталися лиш спомини,
Як в воду втонули.
Як згадую Березови
Й високу Рокиту,
Що соснами й смереками,
Як вінком вповиту.
І ту малу річку Лючку,
Де малим купався,
Де з друзями під греблею
Хмарам приглядався!

Як у гаю над водою,
На весні у маю
Соловейчик витьохкував.
О краю, мій краю!
А зозуля як кувала
У буковім лісі,
Та ластівка щебетала
Під хатою в стрісі!
Повій, вітре, із чужини
У сторону рідну.
Та відвідай в Березові
Мою стріху бідну.
Два ясені, як близнюки,
Гіллям ся обняли.
Отам літа молодії
Навіки пропали.
Літа мої молодії,
Прощаюся з вами,
Вже сорок літ по чужині
Мандрую світами.
Мов пустельник, без родини,
Без рідної стріхи,
Нема мені на чужині
Ні з чого потіхи.
Чужі люди, чужа мова,
Невесело з ними,
Бо не мож душі розкрити словами чужими.
Бо нема мені миліше,
Як та мова рідна,
Чи в молитві, чи в розмові,
Вона необхідна.
Летять гуси десь у вирій,

Журавлі за ними,
А я дивлюсь і вмиваюсь
Сльозами дрібними.
Чому і я крил не маю
Та в край не долину,
Подивитись в село рідне
Та на Україну.
Як згадаю, сумно стане
В пустелі самому,
Тільки вітер сумно віє
По степу чужому.

Така ж нелегка доля українця на чужині випала всім трьом його сином. 1937 року Михайло Кузич із Канади пише листи дружині Олені, синові Іванові, аби все продавали у Березові і їхали до Канади, бо в Європі очікуються суспільні катаклізми. Але бабуса Олена відмовилася покидати свою рідну землю і їхати до Канади. А через 10 років вона таки покинула її і поїхала до далекого Сибіру, де й померла 1948 р. А дідусь Михайло усе своє життя прожив у Канаді, сумуючи за Березовом, рідною землею.

Серед численних імен, на яких ще донедавна лежало тавро забуття, — світле ім'я подвижника рідношкільної справи, вченого, історика, громадсько-просвітницького діяча і педагога Івана Михайловича Кузича-Березовського.

Постать Івана Кузича-Березовського цікава для сучасників передовсім як громадянина, життєвий шлях якого — яскраве свідчення полум'яного патріотизму, синівської любові до рідної народу і віри у його незламні сили. Кузич Іван Михайлович (22. 06. 1903, с. Нижній Березів, тепер Косівський р-ну — 7.01.1985, Детройт, США) після навчання у початковій школі вступив до

Коломийської гімназії (1914), яку закінчив із відзнакою; приватно продовживши студії, склав екстерном випускні іспити у Сокальській учительській семінарії. 1924 р. мобілізований до війська, де закінчив технічну військову школу підхорунжих. 1933 року одружився з Ганною Уруською, у сім'ї народилися двійко доньок – Оріся (1936) та Люба (1940).

Просвітництво, наука, освіта — ось наріжні принципи світогляду і діяльності Івана Кузича в 30 — на початку 40-х років минулого сторіччя — громадянина, гуманіста, віруючої в Христа і Україну людини. Для неї, для її майбутнього в умовах окупаційних режимів він працював чесно і сумлінно, вболіваючи за національну справу. Це викликало упереджене і вороже ставлення з боку адміністративних чинників. Неодноразово вони влаштовували проти І. Кузича, що змагав за відкриття “збірних лекцій”, “Рідної школи”, організацію плебісцитів за введення української мови навчання в державній школі тощо, провокаційні акції: польські урядовці “за неблагонадійність” забороняли працювати в освітніх закладах; підкидали зброю в оселю, щоб потім звинуватити у “нелояльності до Речі Посполитої”; підстерігали у засідці, щоб зловмисно вбити, й под.

Громадсько-суспільний, культурно-просвітницький, господарсько-економічний поступ рідного села Нижнього Березова (тогочасної Галичини в мініатюрі) у 20-30-ті рр. репрезентували численні національні інституції: “Просвіта”, “Рідна школа”, “Карпатсько-лещатарський клуб”, “Союз українок”, “Сільський господар”, споживча кооператива, молочарня, господарські курси, а на початку століття ще й “Січ”. В епіцентрі цього національного життя був Іван Кузич. Секретар осередків “Просвіти” і

“Рідної школи“, він вагомо спричинився до відкриття “збірних лекцій“ (1926) та 7-класної народної школи із 140 учнями, вечірнього університету для дорослих (80 осіб), про що свідчить його листування з Головною управою Українського педагогічного товариства “Рідна школа“ у Львові, Головним Виділом “Просвіти“ (ці листи зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові).

Він дбав не лише про належний рівень навчання (близько 50 учнів, яких приватно навчало подружжя Ганни та Івана Кузичів, успішно продовжили освіту в середніх та середніх спеціальних навчальних закладах), а й виховання підростаючої особистості, формуючи у молодих людей моральні чесноти, глибокий патріотизм, віру в майбутню вільну Україну. Його вихованці взяли участь у других національно-визвольних змаганнях, де й загинули. Дещо пізніше, у 40-х роках, І. Кузич – директор рідної школи у Середньому Березові, де організував навчання за програмою середньої школи. За сприянням митрополита Андрея Шептицького влаштував на навчання у львівських технічній, хімічній школах, учительській семінарії 96 здібних учнів. 1943 р. був арештований гестапо, на клопотання дружини й учнів його випустили на волю.

Перед приходом Червоної армії емігрував до Канади, відтак – до США. Навіть у важких табірних умовах Австрії він для дітей емігрантів організував шкільні заняття. Десятки його учнів, нині ще живих, із любов’ю, вдячністю і теплотою згадують про свого Вчителя і Педагога.

Мешкаючи за океаном, працював робітником на заводі Форда, продовжуючи наукову й громадську діяльність (член Гетьманського комітету). Разом із си-

ном Ігорем Кузичем створив ілюстрований український буквар для дітей діаспори.

У радянській періодиці навколо імені вченого та його наукових пошуків у 70-х роках було піднято анти-пропагандистський галас, його оголошено “буржуазним націоналістом“, а науковий здобуток (“Березівське боярство“, “Суверени України“, “Оріяна“ (у 2-х томах), “Жінка і держава“, яка, до речі, перевидана в Україні 1995 р.) — “націоналістичним“.

Наприкінці 60-х років минулого сторіччя (ми вже повернулися із Сибіру і мешкали в Березові) дідусь Михайло написав листа до мами, до влади, аби дали дозвіл на переїзд на Батьківщину, запевняючи владу і нас, що він має свої збереження і нічого не потребуватиме ні від кого. Однак офіційні власті заборонили в’їзд, і дідусь 1971 року помер на чужині. Усі збереження залишив іншій державі – Канаді.

Доля родини Кузичів – типова доля численних галицьких родин, які за часів воєнних хуртовин, соціально-економічних катаклізмів початку ХХ сторіччя покинули журавлями рідну землю, майнули ключем на чужину.

І загубився той ключ в заокеанському піднебессі.

«Мерехтить в очах безконечний шлях, гине, гине в сірій мряці слід по журавлях...»

СТАРЦЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ВИЖИВАННЯ.

*...А ми розлізлися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи –
Носити воду школярам.
Брати на панищину ходили,
Поки лоби їм поголили!
А сестри! Сестри! Гофе вам,*

*Мої голубки молодії,
Для кого в світі живете?
Ви в наймах виросли чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!*

А наше буття у Сибіру наприкінці 40-х років минулого століття балансувало на межі животіння. Ви спитаєте, як виживали люди, маючи лише по 600 г хліба на сім'ю? Спочатку рятувало те, що «неподалік» – на відстані 7-10 км – були колгоспні села, ось туди і відправлялися батьки міняти все, що прихопили із собою, на картоплю, брукву, вівсяну чи житню муку. Не знаю, чим «гендлювали» інші люди, а наша мати Анна Кузич, щоб ми не померли від голоду, поміняла на картоплю та вівсяну муку всі подушки, на 10 відер картоплі перину, а також усі польські хустки, відрізи матерії – добротної шерстяної, шовкової.

Здійснювати цей нехитрий бартер можна було лише у вихідний день. Цим днем була неділя. Мати зимового ранку з іншими жінками відправлялася за Іртиш до села Кисельового, а ми чекали її повернення, як колись у рідній оселі святого Миколая. Вибігаємо на берег ріки і виглядаємо, чи не з'явилася мама на тому боці Іртиша. Якщо впізнаємо, що це вона, біжимо, щоб допомогти притягнути санки з мішком картоплі. Й тоді у нас свято.

Пригадую: якимось мати поміняла щось на чорну муку (не більше 2 кг) і каже: «Хочу дітям хоча б раз зготувати вареників». Вареники були з картоплею, а чим политі, не пам'ятаю, можливо, нічим. А на вигляд були такі чорні, як із житньої муки, але вони були смачніші від наших теперішніх із сиром – білих, политих сметаною.

Наше харчування в Сибіру майже нічим не відрізнялося від того, яке випало на долю українців під час голодомору 1932-1933 років, за винятком хіба що того, що ми за будь-яких випадків не вживали мертвеччини. Варили кропиву й лободу, але їх хутко вибирували, бо користувалася великим попитом, тому часто й не вистачало. Ще на терці (її виготовляли наші українці з бляхи; бляху пробивали цвяхами) терли картоплю, відтискали її, якщо було борошно, давали трошки, робили такі невеличкі кульки і вкидали на киплячу воду, солили і відтак із водою їли, а у кого було молоко, то «забілювали» цю воду. Пізніше, коли вже мали свою картоплю (влада всім роздала шматки цілинної землі), “меню” дещо розширилося. Землю, до річчї копали, вручну, садили картоплю, яка родилася дуже гарною, бо літо було жарке. А відтак у п'ятдесятих роках ми часто готували книглі*.

Незабаром українці опанували ще один промисел: непрацездатні бабусі і дідусі з дітьми йшли в колгоспні села жебракувати і працювати. Від безвиході із цією метою подалася сусідніми селами і Ганна Ґеник (Товстук) і завжди приносила щось додому із продуктів. Росіяни давали нашим людям все, що могли.

Василина Петрук, для якої відчуття голоду, було звичним явищем, перебуваючи в притулку, більше терпіла від знущань з боку завідувачки, яка заставляла жінку, що ледве переставляла ноги, до непосильної праці. І тому Васирина для себе вирішила: вона сама зарадить собі ліпше, ніж будь-які так звані радянські притулки. Принаймні, без кпинів, глузувань. І подалася Василина Петрук «по міру». Жебракувала і так-сяк перебивалася з води на воду.

* Страва із тертої картоплі та борошна, з яких робили кульки, вкидали їх на кип'яток, варили декілька хвилин.

Якось на Великдень жінка зайшла до однієї оселі:

- Христос воскрес!
- Воістину воскрес!

У цих людях українка відчула близьку християнську душу: вони не лише відгукнулися на її привітання, а ще й почастували кухлем молока з хлібом.

Уперше за останніх п'ять років Васирина Петрук споживала молоко, вона допіру вже й забула його смак. Від хвилювання, від згадок про домівку, про корову, теличку та овець, які сиротливо залишилися у стайні того жовтневого ранку 1947 року, залилася гіркими слізьми, коли підносила до рота те горнятко, руки тремтіли так, що ось-ось вихлюпається все молоко. Це був справжній Великдень у сибірському страдницькому житті Васирина Петрук.

Щодня такої величної днини очікувала вся українсько-омгортоська дітвора. А її було небагато-немало – 81. Ми, діти, чітко знали, що з настанням Божого дня будуть маленький шматок хліба і картоплина. Боялися навіть замислитися, що трапиться, якщо, не дай Боже, захворіє мати і не вийде до праці. Таку думку гнали від себе подалі, не випускали з надр мозку. Бо це означало, що того малесенького кусника хліба і картоплини не буде.

Ті діти, у яких батьки були непрацездатними, дізналися, що таке справжнє лихо, що це за стан, коли пухнеш від голоду. Такої біди зазнали свого часу Савчуки та Семенюки з Переросля. В останніх нездужала мати, тому отримати омріяних щоденних 200 г хліба не було кому: Катерина Семенюк злягла не на жарт. Михайло разом з Ганною та Лесею Савчуками подалися старцювати за 12 км від Омгортону.

Годі уявити цих маленьких жебраків, у блаженській одежі, що вся засипана снігом, з обмороженими личками та руками. А ноги – їх не відчувається вже біля самого барака, бо ж без валянок – у самих онучах. Інколи щось перепаде – картоплина чи буряк, інколи проженуть, інколи, змилосердившись над їхнім старцівським виглядом, упустять до хати, щоб відігріли вже побілілі від морозу щоки, пальці рук та повністю задубілі ноги. І так, як різдвяні колядники, від хати до хати...

А надвечір від голоду аж нудить, темніє в очах, а ноги, зовсім обморожені, уже не несуть їх, Михайла Семенюка, Лесю і Ганну Савчуків, назад до Омгортоту.

Побутувало ще одне ремесло – найми. Хоча росіяни й самі були бідними, але за харчі вони винаймали наших бабусь та дітей-підлітків доглядати їхніх малюків. Подалися в найми Тарантюк Катерина, Савчук Ганна, Мазурак Ганна, Кузич Оріся. Сестра няньчила маленького хлопчика у росіян Арбузових. Вони були молоді господарі, чоловік Василь працював у лісі на заготівлі дров, а дружина Тетяна була хворобливою, і для дитини їй потрібна була допомога. Після того як Оріся подалася на іншу, більш оплачувану роботу, це вакантне місце посіла я.

Йшов 1949 рік. Зі школи я мчу до праці – до Арбузових – і до вечора бавлю дитину, за що господиня майже щодня, крім їжі, давала додому горнятко молока. Я не тільки була гувернанткою, а ще й виконувала функції хатньої робітниці: мила підлогу (скоблила) – у росіян підлогу чистили таким великим ножем, а відтак змивали і вона ставала такою, як добре обте-сана, мила посуд, прибирала в кімнаті. Харчувалися господарі дуже економно й одноманітно, переважно

вареною картоплею в лушпинні, квашеною капустою (була рожева, бо до неї клали червоний буряк). Її не сікли, а розрізали на чотири частини, квасили і так споживали. Дуже рідко смажили налисники (по-їхньому – бліни), але в середину нічого не клали. Росіяни теж були бідні, але, на відміну від нас, у них (щоправда, не у всіх) були корова, свині, кури. А грошей так само не було, та й не було, зрештою, що й купити. Про своїх працедавців Арбузових у мене залишилися найкращі спомини.

Якось у бараку почалася в людей куряча сліпота. Удень людина бачить, а ввечері – ні. Багато людей було самотніх: прийдуть з праці і треба зварити їсти, полатати рукавиці, а вони нічого не бачать. Діти, які бачили, водили незрячих за руки по бараку. Одного разу Микола Костенюк ніс казанок, щоб зварити вечерю, і гукає: «Вступіться, бо нічого не бачу». На нього зненацька наскочило два хлопчачки – і він усе розлив на підлогу. Кричав, лаявся, а відтак уже й плакав, бо вечеряти не було що.

Хтось з людей довідався, що цю недугу лікує печінка. Оскільки лікарів не було, ми змушені були самі давати собі раду. Ганна Ґеник (Товстюк) подалася до с. Кави і принесла трохи печінки (не знаю, свинячої чи телячої), зварила – і її родина стала зрячою. У нас не бачили

Ганна Ґеник (Товстюк)

мати й Оріся. Ганна Ґеник знову принесла невеликий шматок печінки і дала мамі, щоб собі зварила, а Оріся просить маму:

– Дайте і мені, я нічого не бачу.

– А що ти маєш видіти? Сиди собі на прічах, – була відповідь.

Ми розуміли, що мамі потрібна печінка, що кожного вечора є робота: і прати, і повитягати з нашого волосся гниди та воші. Тому й більше не наполягали, а сестрі таки дістався шматок печінки від нашої сусідки.

Сьогодні може видатися неймовірним, як люди, існуючи за таких страшних умов, тяжко працюючи, не отримуючи належного харчування (про необхідні для організму мікроелементи та вітаміни вже й не кажу), виживали, не втрачали своєї людської подобі, а, навпаки, гартувалися духовно, демонстрували великі чесноти, ділячись останнім шматком хліба, непомірною працею заробляли на прожиття, рятували один одного від голодної смерті. Такий життєвий подвиг здійснила родина Мазураків, що складалася з чотирьох непрацевдатних осіб: хворої на легені матері, одинадцятирічної Ганни, дев'ятирічного Василя та семирічного Дмитра. Оскільки в Омгортопі діяв жорстокий антигуманний советський принцип: хто не працює, той не їсть, ця сім'я бідувала, як жодна інша. Пайок хліба став мрією, а голод постійним членом цієї родини, її злим оберегом.

Невдовзі їх підселили до росіянки Анухової, вона з дочкою не жила в розкошах, так само бідувала, але мала картоплю, капусту, тримала корову. Ця жінка проявила милосердя до Мазураків. Бо сама була такою – репресованою. Тому й просяклася чужим людським болем, з гіркотою в голосі розповідала: «Вам добре,

вас привезли в бараки, відтак підселили до нас. А нас привезли в тайгу, ми копали землянки і там жили».

Всіх росіян, які мешкали тоді в Омгортопі, свого часу (доба колективізації) було розкуркулено на їхній батьківщині і відправлено до Сибіру. Це було поселення поневолених СРСР народів.

Утім, не годуватимеш чотири чужі роти. Спали Василь, Дмитро та Ганна Мазураки в Анухової на долівці (кімнатка в бараку була маленька), спочатку мали чим накритися, але, коли мати ще дужче занедужала, змушені були поміняти ряднину на продукти.

Щойно діти збагнули, що в матері тиф, забили тривогу, хвору помістили в тимчасово облаштований шпиталь, а діти залишилися самотою і без будь-яких засобів до існування, їжа теж на той час закінчилася.

Повернувшись після роботи до бараку, Анухова побачила на долівці стулених до купи заплаканих дітей:

– Што случілось?

– Маму забрали до шпиталю, – крізь сльози мовив Дмитро.

– Што ж, ідіте-ка ви, деткі, по міру, ідіте просіть, інакше помрєте с голоду, – мудро порадила жінка.

І подалися Василь з Дмитром опановувати нову професію – жебракування. Бо це був єдиний порятунок. Бо тільки так діти, позбавлені батьківської опіки, могли вижити.

Вони подорослішали вмиль. У них закінчилося дитинство тут, у Сибіру, коли простували тайговими путівцями й за 15-25 км від Омгортопу в пошуках шматка хліба, коли дев'ятирічний Василько підбадьорював семирічного брата: «Ну, ще трохи, уже недалеко», і той підводився, і дитячі натовлені ноження долали цей останній жебрацький маршрут, бо сподівалися на

багату милостиню: а мо' хто дасть з десяток картоплин, а, може, щедра рука дорослого подасть маленькому жебракові, який так сумно крізь сльози дивиться тобі у вічі. І вже не можна відвести погляду від тих благальних оченят (ані забути їх). А, може, та щедра рука дасть... хліба. І тоді мчиш з ним, мов на крилах, і ноги, такі зболені і стоптані до кривавих мозолів, наче самі несуть додому, і не так уже дошкуляє холод, а голоду й не відчуваєш, бо знаєш, що там, удома, чекає голодна Ганна.

І прийдуть, і все до крихти поділять із сестрою, бо так просила чинити мати, адже розділене горе – напівгоре, казала вона, поділена радість – подвійна радість.

Інколи маленьким «квартирантам» перепадало і від господині Анухової, коли та чистила картоплю, вони збирали лушпиння і прикладали до боків юзика, пекли те лушпиння і їли.

1948 року всіх українських дітей змусили йти до школи (як уже йшлося, дітей записували на 1-2 класи назад, бо всі предмети вивчалися російською мовою, якою українські діти зовсім не володіли). Тепер життя Василя та Дмитра Мазураків було поділене на два етапи. Перший – шкільний, другий – професійний. Перший період – це школа, де здобувають освіту, знання, другий – позашкільний, де здобувають засоби до існування.

В українській класичній літературі XIX сторіччя (Т.Шевченко, М.Коцюбинський, А.Тесленко, Б.Грінченко, ін.) майстерно виписаний образ маленького школярика, здибного, метикуватого, природно обдарованого, який прагне до світла, до знань, але тамтешні соціально-політичні умови, убогство батьків не можуть забезпечити дитині реалізувати свої освітні потреби, бо учень часто-густо навіть без взуття.

Для дитини чоботи – це можливість вивчитися, здобути знання і, можливо, щастя і краще життя.

Така ж доля спіткала і наших героїв, які б могли стати прототипами для творів українських письменників середини ХХ сторіччя. Утім, вони б про таке не писали. Ці діти не мали на той час батьківської підтримки: тато загинув, мати – тифозна хвора. Дорогою ціною здобуваючи шматок хліба, вони, обдаровані від природи, залюбки б училися, вибилися в люди, якби... Якби бодай би мали ті омріяні чоботи, необхідний одяг. Тому й не міг піти до 4 класу Василь Мазурак: він не мав у що зодягнутися. І трапилося так, що тамтешній директор школи Червінський звернув увагу на дитину, виділив допомогу у вигляді шапки, валянок і кожуха.

До обіду в школі, по обіді – оволодіння новим фахом – лозоплетінням, зокрема кошиків. А в неділю брати Василь та Дмитро опановують ще одну спеціальність – стають оспіваними в російському фольклорі коробейниками. Маленькі купці відправляються селами і міняють кошики на картоплю, муку. Отак і виживали. Однак були страшенно горді з того, що не простягають руки, не просять милостиню, а пропонують добротний товар, який не соромно продавати.

З настанням канікул з'являлася можливість заробити більше, подбати про прийдешні дні, щось відкласти, щось зекономити. Так приходив досвід, практицизм, уміння розпоряджатися невеликими коштами восьмидесятирічним фінансистам. На канікулах діти різали дрова, кололи, складали (це була непосильна для їхнього віку праця), взимку – на поливі льодянки, влітку вантажили баржу.

Досягнувши вісімнадцятирічного віку, Василь Ма-
зурак був призваний (чи не єдиний з-поміж українців)
до війська. Служив один рік у Красноярську, а відтак
у Прилуках. Василевого життєпису вояцтво не знало
(командування, звісно, було поінформоване), тому по-
чувався рівним серед солдатів, жодних принижень не
зазнав. Після війська Василь повернувся до Омгортону
і став до звичної з дитинства праці – пиляти ліс. Відтак
закінчив курси кіномеханіків, одружився і переїхав в
Україну.

А далі була звична для всіх репресованих історія.
Нікого не прописували у рідному Перерослі. Сестра
Ганна подалася на Запоріжжя, де і мешкає по сьогод-
нішній день. Їхня мати так і померла, ніде не прописана,
а Дмитра прописали вже по її смерті. Сьогодні із
сім'єю мешкає в Назавизові.

Коли дивишся нині на Василя, бачиш усміхненого
сивочолого чоловіка, де кожна риса обличчя випромінює
доброту і щастя. І ніхто навіть не збагне, що те щастя
вистраждане життям, воно зароблене в Господа Бога
бідовим дитинством, змужнінням у семирічному віці. Ця
людина, як і всі омгортонські українці, знає справжню
ціну цьому щастю, що зветься «Життя».

Коли Олекса Семенюк пішов працювати на тайго-
вий лісопояс, його тринадцятирічний брат Михайло
опанував дорослу професію їздового. Здійснював своїм
кінним лісовозом перевезення навіть шестиметрового
лісу льодяною.

Для сибірської тайги типовою і звичною була картина,
описана класиком російської літератури М. Некрасовим
у поемі «Селянські діти», де письменник-демократ за-
суджує кріпосницький лад з його експлуатацією дитячої

праці, створює класичний образ «мужичка-с-ноготка», який з лісу везе дрова. Вочевидь, що творча уява письменника не спроможна була б витворити образи інших – українських – дітей-рабів серед широких сибірських просторів. Адже у творі Некрасова російський хлопчик веде з лісу, розташованого неподалік від «деревни», «лошадку, везущуя хворосту воз». Тут же, в Омгорті, – на відстані 12-15 км. І не гілляччя, а сани, на яких закріплено чотири дерев'яні стояки, щоб більше влізло 2-6-метрових дров. Ці навантажені доверху сани видаються Михайлові Семєнню великою стіною, що сягає край неба. А він напроти них – справжній ліліпут.

Ось і рушає цей кортеж кінних лісовозів. Чується: «Пошел!» Хлопчина знає: це сигнал. Отож треба неодмін-

Льодянка, вона вже розчищена, ще мить – і з'явиться обоз – 150-200 вантажених лісом саней

но хвацько й голосно гукнути конячці теж: «Пошел!», щоб вона, бува, не подумала, що він не професіонал, щоб добре слухалася.

Рушили. «Ух!» – з полегшенням зітхає Михайлик і починає щиро молитися, щоб Бог допоміг щасливо проїхати всі ці 15 кілометрів аж до пристані.

Та траплялося, що дерев'яні стояки під тиском вантажу ламалися, як стебелина. Для Михайлика тоді настував мало не кінець світу. У голові, наче молотком, стукало: «Саботаж, диверсія, саботаж, диверсія». Хлопчина не знав достеменно значення цих слів, якими повсякчас лякало їх омгортоське начальство, але здогадувався, що зароблених грошей йому не бачити. Бо зараз зупиниться обоз, а це 150-200 саней, крім того, дрова пошкодять цю льодяну дорогу.

І стоїть першу мить розгублена дитина посеред тайги і з розпачем дивиться, як одна за одною котяться додолу колоди. Котяться, як у їхньому садку восени доспілі яблука. І їх не спинити.

І починають самохіть котитися по замерзлому личку невдахи-їздового сльози, так само рясно, як у батьківському садку доспілі яблука та тут ці велетенські колоди. І вже, не соромлячись своїх сліз, гірко ридає від розпуки, а конячка здивовано повертає морду до свого господаря, тикає її до хлопчачого личка – так по-своєму заспокоює. І якось воднораз стає легше: що ж, тварина не смикне сани, а стоятиме сумирно – розуміє ж!

І раптом над тайгою чується рятівне: «Стої!».

Михайлик Семенюк посміхається крізь сльози, хутко кидається до дров, починає їх поправляти на снях. І вірить: ще мить – і поспіє підмога. Бо їздовий,

який іде слідом, уже побачив його біду і тому вчасно зупинив обоз.

А ось і допомога: то німці Яша Кляйн і Шварц, українці Михайло Бардин та Федір Рудник. Вони вправно складають колоди, і вмиють сани знову навантажені. Михайлик по-дорослому тисне п'ятірні своїм рятівникам, щиро дякує.

Такими професійними працівниками лісозаготівлі в ранньому віці стали й брати Федір та Петро Рудники. Нестатки, голод, що були повсякчасними членами сім'ї, спонукали хлопців податися до непосильної праці: сімнадцятирічний Федір опанував «почесну» професію лісоруба, а тринадцятирічний Петро – не менш «благородну» – їздового (адже в країні совєтов «все профессии равны», дарма що не дитячі!). Так склалося, що саме діти, коли помер годувальник-батько Юрко Рудник, а невдовзі занедужала й мати, стали тими, котрі утримували сім'ю, не дали померти від голодної смерті ані батькам, ані братові Володимирові та сестрі Ярославі.

Найбільш важко, мабуть, було Петрові Руднику, бо це не лише потрібно подужати шлях по льодяниці від тайги до пристані на Іртиші, а влітку ще й відпрацювати «на баржевому пеклі»: вантажити тяжкі понад двометрові колоди діаметром 0,5-0,9 м. Це не завжди під силу дорослим, не те що дитині. Траплялося, що німці-їздові, бачачи цю рабську жіночу та дитячу працю, допомагали.

Якось в упряжці заплутався Петрів кінь, хлопець схилився, хотів підняти конячу ногу, а той копитом ударив його по голові. Мить – і Петро назавжди позбувся ока, воно тут же витекло. Від болю хлопець непорушно заляк. Поруч стояли оторопілі від жаху люди. Фельдшер Аліфанов співчутливо гладив рукою хлопця. А з

уцілілого ока юнака котилися сльози, з іншого – скапували краплини крові.

Аналогічною була доля родини Кошевичуків із села Красного.

Волею Москви серед сибірських снігів опинилися мати з дворічним Михайликом та старшеньким Іваном. На життєвому шляху цієї жінки було чимало негараздів, але таких не могла навіть уявити. Ледь подолавши голод по дорозі до Омгортоту, коли живилися однією сушкою, не очікувала, сердешна, що

тут тяжко захворіє. Якось промочила ноги, підхопила пневмонію, а відтак і сухоти. Коли кашель та недуга стали дошкуляти ще більше, ніж голод, злягла надовго. Михайла віддали в місцевий дитсадок, серед сибірських дошкільників хлопчик нагадував маленького ельфа. Коли матері стало вкрай погано, її шпиталізували. А семирічному Михайлові стелився шлях до дитбудинку.

Функцію годувальника на себе перебрав старший брат Іван, працював надривно, понад силу: і на ванта-

Шістнадцятирічні «молоді спеціалісти»: Петро Рудник, Василь Мазурак (сидять), Степан Новак, Михайло Семенюк, Микола Ґеник (стоять)

женні барж, і в лісі. Не забарилися і наслідки: підірвав здоров'я (він перестудився і сильно кашляв).

Нічого у світі маленький Михайлик не чекав так, як канікул. І не тому, що можна не вчитися, вранці не прокидатися, не зазубрювати правила з російської граматики та вірші про «дедушку Леніна», а тому що тоді брат забирав його в Омгортуп у невольничу українську сім'ю, де розмовляють по-українському, де співають українських пісень, де можна погратися з такими ж, як він, дітлахами, де можна запросто ввечері притулитися до брата, схилити голівку йому на плече і так забутися в солодкому мареві сну. І знати, що завтра буде так само.

Щойно їх звільнили, відразу вирушили в Україну. Для Михайла-підлітка, який вже добре призвичаївся до соціуму, вжився в дитбудинківський колектив, кращого притулку (за його переконанням) не могло бути. Там було все звичне, в Україні – невідоме. Там, у сибірському притулку, була така-сяка опіка з боку держави, вихователів, а в Україні – ще не відомо, як складеться їхнє життя. Михайлик боявся труднощів, а ще невідомого. Все добре обміркувавши, під час переїзду в Москві хлопець вирішив утекти назад. Утім, Іван таки конвоював малого на рідну землю.

Щасливо повернулися в Красне, старший брат упродовж усієї мандрівки в Україну розповідав Михайлові про рідну землю, про Карпати, про їхнє життя в селі. І яким було розчарування братів, коли замість садиби застали велику руїну: хату, господарські будівлі – все розібрано і, як згодом з'ясувалося, забрано до Ланчина – сусіднього села. Починати життя довелося спочатку. На наділеній землі (таки на присадибній ділянці) спершу із соломи зробили тимчасовий намет, а вже відтак почали зводити

маленьку хатину. Згодом, коли настали холоди, мешкали в бабусі, але там було тісно. Тому великою втіхою і вагомою перемогою над випробуванням долі стало новосілля, хай до маленької, зате до власної оселі.

Черговим потрясінням для змушненого Михайла стала хвороба матері та братова недуга, відтак оперування Івана в Івано-Франківську, після якого він отримав 1-у групу інвалідності і 16 рублів пенсії. Івана відправили на оздоровлення до санаторію у Ворохту.

І, мабуть, так на Івановому роду було написано, що сенс його життя – це опіка та турбота про рідних. Сам хворий, він не залишав їх, немічних і малолітніх, без допомоги та піклування. У Ворохті влаштувався культмасовиком, отримував мізерну зарплатню, яка

Такими вони запам'яталися, вродливими, молодими...

З гітарою – Іван Кошевчук, зліва від нього Ганна та Наталія Негрич, справа – Люба Кузич, Юлія Негрич, стоять Катруся Тарантюк, Марія Арсенич, Ганна Савчук

забезпечувала його найелементарніші потреби, а свою пенсію в 16 руб віддавав матері та братові.

Як назвати життєвий учинок цієї великої і мужньої людини, перед світлою пам'яттю якої Михайло і всі ми, сибірські невільники, сьогодні схиляємо голови?

Мабуть, слушно буде назвати найвищим словом – «Людина».

Створивши власну сім'ю, Михайло намагався бути гідним пам'яті і матері, і брата, яких утратив. Прагнув для своєї родини стати тим оберегом, яким був для нього Іван. І став ним, тим оберегом, і збудував чудову сім'ю, де панують мир, спокій, достаток, де він, дружина, син – єдине ціле і зветься воно «родиною Кошевчуків».

І коли на святвечірньому небі загораються мільярди зірочок, дві обов'язково вирізняються своєю яскравістю над Красним – то душі матері і брата радіють небесною світлою радістю за щастя Михайлової родини.

«ГОСПОДЬ НАРОДИВСЯ В МІСТІ ВИФЛЕЄМІ, В ЯСКИНІ, НИНІ РАДУЮТЬСЯ НЕ ВСІ УКРАЇНЦІ НА ЗЕМЛІ...»

А тоді в Сибіру 6-те січня 1948 року було надзвичайно сумним першим Святим вечором на чужині. Ми мали свою пшеницю, зварили її, а маку, меду чи горіхів не було, тому мама, щоб якось «засолодити» цю голодну кутю, додала до неї трохи цукру. Сіли до вечері, підносили ложку до рота і зрошували її гіркими слізьми: кожен згадував про ті часи, як з першою різдвяною зорею батько чи чоловік, син чи брат вносить жмуток сіна, кладе під вишитий обрус, а жіноцтво заходжується біля столу, розкладають макітру з багатою кутею, узвар, пампушки, грибну юшку, вареники різного виду,

печеню, голубці, рибу і всяку смакоту. І це пахне так, що аж дух спирає: бо ж від ранку і рісочки не було в роті, адже слід до Святвечері поститися. А ось запалюють свічку, сім'я починає урочисту молитву, аж ось за вікном уже звучить дзвінке:

– Можна вам заколядувати?

– Колядуй, колядуй, просимо!

Надворі лине колядка «В глибокій долині сталася новина, що Пречиста Діва Мати породила Сина», а на душі так велично, радісно, усміхнені мама, й тато, й бабуся, що підспівує колядникові. Добра різдвяна казка. Казка минулого, що ніколи вже не повториться, і тому ці відчуття кожного мешканця бараку навівали невимовний жаль і смуток за тим далеким щасливим Різдвом у рідній хаті. І тому думка линула: чия до батьків, які залишилися в Україні і про яких жодної вісточки нема, чия до дітей, яких чудом оминула чорна доля вивозу, чия до чоловіка, тата, брата, сина, котрі святкують у холодній криївці чи на в'язничих нарах.

Отож вечеряли й плакали. Колядували й плакали. А коляда, скроплена слізьми, здіймалася ген над баракком, над тайгою й летіла вільним птахом в Україну.

Замовкли, скінчивши колядувати. І лише одиноке схлипування чулося в одному кутку. Кожен думав про своє. Аж раптом:

– Маю шматочок хліба, такий, як два пальці, але тримаю дитині. Нині Святий вечір, піду хоч полижу і понюхаю той хліб, – це озвалася Марія Кіцелюк, яка за чоловіка-повстанця каралася сьогодні з маленькою донькою в Сибіру.

– Агій, людоньки, у мене пропав мішок із мукою, – провадить далі молодиця.

Всі, покинувши гіркі думки, кинулися по прічах шукати Маріїн мішок. Нема. Через деякий час почулося веселе:

– Вибачайте, людоньки, за шум, я знайшла його, він упав у валянок.

І цей мішок, що був завбільшки з валянок, і цей дотеп жінки, яка зумисне прагнула відволікти людей від журби, і її подальші жарти, які підтримали й інші невільники, – усе це стало тим переломним моментом у святкуванні сибірського Різдва, коли забулося власне горе, воно наче десь відступило. А почалося прославляння Божого дитятка, що народилося в ясині, без пелюшок, убоге. З'явилося Боже дитя, щоб люд звеселився і цей сибірський теж.

– Христос рождається!

– Славимо Христа!

І лине коляда, яку виводять дзвінкі і чисті жіночі голоси Марії та Юлії Геників, Юлії Будурович, Ганни Геник (Омелянівни), Ганни Рудник, Маланії Новак, Теклі Бардин, і вмить її підхоплює весь барак.

Тут, у далекій сибірській глушині, ми співали народжену в криївках поетом-повстанцем Марком Боеславом коляду

Колядники Ганна Кузич, Бардин, Євдокія Сікора

«Сумний Святий вечір у 48-ім році», яка розкраювала людські серця від болю, роз'ятрювала невільничі душі, навіювала невимовний смуток і жаль за рідними, за домівкою, але водночас укріплювала віру в те, що Бог пошле кращу долю для України.

Пізніше, коли із в'язниць почали повертатися чоловіки, брати, сини, наш репертуар значно розширився піснями з-за ґрат. А невдовзі до Омгортону прибули нові в'язні – молоді патріоти (їх, вочевидь, прислали рятувати державний план щодо лісозаготівлі, оскільки його не виконували). Тут з нами вони пробули всього зиму, по тому їх забрали. Молодечий цвіт національно свідомих рівненчан, львів'ян, тернополян. Вони внесли нову хвилю патріотизму й націоналізму в наші ряди. Додали нам сили і оптимізму, віру в майбутнє – у самостійну Україну. Тоді народилася нова коляда:

Господь народився в місті Вифлеємі, в яскіні,
Нині радуються не всі українці на землі.
Голод і холод, тяжкі кайдани гнуть у діл,
Хоч бідні плачуть, ніхто не чує їх скаргів.
Ісусе милий, ми Тебе просим разом всі:
»Зроби столицю для України в Києві».
Тоді, Ісусе, дари приносим ми Тобі,
Сильні, могуті, від Карпат по Кавказ щасливі.
Затрублять труби, задзвонять дзвони в тяжкий час.
Ми йдем до бою, Боже великий, врятуй нас!
Степан Бандера, хоч у неволі, він прийде,
Він Київ відбере від катів червоних раз на все.

У Сибіру люди достеменно й не знали, де саме перебуває Степан Бандера, всі думали, що він також у кайданах, але вірили в те, що саме він звільнить Україну від червоної чуми.

«ДЕСЬ ТУТ БУЛА ПОДОЛЯНОЧКА, ДЕСЬ ТУТ БУЛА КРАСНА ПАННОЧКА...»

За цих перших страшних голодних років велику підтримку одержували сибірські невідьки з України. У кого залишилася вдома родина, тим надсилали часто пакунки з харчами: борошном, салом, квасолею.

Мамині батьки Олена і Григорій Уруські та сестра Марія теж надсилали, що могли. Залишки від контингенту державі (а залишалося дуже мало) тітка Марія продавала, а для цього відправлялася пішки до Яблунова, Коломиї, Косова, аби продати яйця, сир, сметану,

Вони померли якось водночас навесні 1953 року: Олена Уруська у четвер, Григорій Уруський у суботу. В останню дорогу їх проводжала старша донька Марія, а молодша Ганна не змогла, бо каралася у Сибіру

щоб на ті гроші оплатити пакунок з борошном і відправити нам до Сибіру. А, траплялося, що часто пішки задля цього відправлялася за 25 кілометрів до міста «панам» продати літр суниць чи інших ягід.

Не пам'ятаю, коли то було, але якось у пакунку була суха паска. Радості не було меж. А для нас, дітей, запах тієї паски був особливий. Уже тепер, коли сама печу, хочу відчути той запах, але його немає. Паски, вибрані з печі, пахнуть на всю хату, але того – сибірського – запаху неможливо вловити.

Від голоду рятували пакунки з України, які надсилали нам бабуса, дідусь та тітка Марія Уруські. За тих часів вони самі терпіли нестатки, але відривали від себе шматок, ділилися останнім, що мали: надсилали до Сибіру муки, пшениці, квасолі, сухарів. Іноді в пакунках був і кусень сала, масла, але ці продукти не завжди доходили до адресата. Поштові «ревізори» виймали його для себе. Ці дерев'яні скриньки ми складали під прічі*. Я часто витягала порожні скриньки й нюхала. Вони так смачно пахли! Українські невільники весь час нарікали на злочинність поштових працівників, місцева влада зреагувала: згодом крадіжки припинилися. Пакунки з України були в дорозі 2-3 тижні.

Як ми чекали пакунків з України! Там не було ані цукерок, ані печива, ані інших солодошів, там була звичайна їжа. Якось отримали пакунок від маминої учениці та Орисиної однокласниці Марії Геник (Паняджихи). Цей вияв милосердя, а ще, мабуть, щирої дитячої любові та уваги до неї, колишньої вчительки, вразив маму і до сліз розчулив її. »Дай тобі добру долю, дитино«, – прошепотіла мама, виймаючи яблука, кукурудзяну муку. А ще був щедрий пакунок від Ярослави Геник – дитячої подруги Орисі, бо там, окрім типового асортименту – борошна, квасолі, сала, було п'ять цукерок-льодяників.

Усім українцям добре запам'ятався перший Великдень на чужині. Весна 1948 року. Сніг зійшов з ланів. Українці кинулися на поля, де можна було розжитися на картоплю, залишену після збору врожаю в землі. Всі: діти, літні люди – всі були на полях. Назбирали тієї картоплі, терли її для дерунів, а картопля розмерзлася і стала густою картопляною кашею, а засмажені деруни – чорні, як земля, і неїстівні (солодкі).

* Лежаки-нари.

По обіді весь барак вийшов над Іртишем, там було багато місця. Тут і почали гратися великодньої – вербової. До вечора лунали березівські гагілки, а також текуцькі, перерослянські, дашавські, черемхівські ...

Ось жіночий гурт березівських молодичь та дівчат величально, урочисто виводить:

Ой на горі жито-жито,
На долині овес, на долині овес.
Як задзвонять у всі дзвони, кажуть:
«Христос воскрес!»
Кажуть: «Христос воскрес!».
Як задзвонять у всі дзвони,
Чути аж на гору, чути аж на гору.
Збирайтеся, люди добрі,
До Божого дому, до Божого дому...

Ми, діти: Катруся та Василь Тарантюки, Андрій Паньків, Василь Галій, Марія і Василь Огринчуки, Оріся Кузич, Катруся Васильківська, Іван Кошевчук, Марія Верб'юк, Марія Повшенюк, Марія Кіцелюк, Марія Щербан, Іван, Марія та Геннадій Проці, Ярослава Рудник, Ярослав Пірняк, Микола Ільницький, Антон Генік, Микола Генік, Ганна, Євдокія та Оля Гавриленки, Ганна, Василь і Дмитро Мазураки, Іван Цюнак, Василь, Катерина, Ганна і Параска Передруки, Ганна Ерстенюк, Степан Новак, Богдан, Іван, Олекса, Текля Бардини, Степан, Михайло, Надія, Віра, Люба Сікори, Леся, Марія, Ганна і Василь Савчуки, Олекса і Михайло Семенюки, Михайло та Євдокія Боднаруки, Ганна та Іван Сукновські, Василь Перцович, Марія, Євдокія і Параска Смижуки, Марія Дутчак, Марія Петрів та ще десяток інших, які творимо в середині цього дорослого власне велике великоднє коло, підхоплюємо:

Збирайтеся, люди добрі,
Слухайте науки, слухайте науки,
Бо Йсус Христос та й на хресті
Терпів за нас муки, терпів за нас муки.
Ми не можем відпросити,
Ані відмолити, ані відмолити.
Лише мусим щонеділі
До церкви ходити, до церкви ходити...

З іншого боку величезного дорослого великоднього
кола в понад сто людей уже на інший мотив лунає:

Там на горі жита много, половина зеленого,
А в тім житі стрілки в'ються,
Над Марійков хлопці б'ються.
Не бийтеся, нема чого,
Бо Марійка ні до чого.
Хоч вна файна та й подібна,
До роботи не спосібна.
Заклопоче головоньку,
Сама піде додомоньку.

То Євдокія Сікора, Наталка і Ганна Панькові, Марія
Галій, Марія Скоблик, Ганна Бомбик, Ганна Канюга,
Ганна та Параска Кос, Маланія Новак, Ганна Рудник,
Марія Бардин, Сукновська, Ганна Цюнак, Івасютин,
Параска Проць, Марія Петрів, Марія Собко та інші
львів'яни, водячи хоровод, виспівують жартівливої
гагілки. І цей веселий, бадьорий настрій підхоплюють
жінки з Прикарпаття Євдокія та Василина Пірнаки,
Катерина Передрук, Катерина Семенюк, Марія Ерсте-
нюк, Параска Огринчук, Євдокія Березовська, Катери-
на Боднарук, Ганна Верб'юк, Настя Тарантюк, Марія
Дмитрук, Марія Смижук, Ганна Дутчак, Параска Ва-
сильківська, Євдокія Кошевчук, Євдокія Кош, Марія

Щербан, і звучить такий собі жартівливий пісенний діалог:

Ой чия то гуска на воді ся плюска?
А чий же то гусачок додому не пуска?
Верб'юччина гуска на воді ся плюска,
Боднарчуччин гусачок додому не пуска.
Вийшли на горбочок, стали ся радити,
Який би то Марусенці віночок ушити.
Уший ми, Михаську, зелений-зелений.
Та й що би був той віночок злотом позлочений.

І твориться новий текст відомих великодніх пісень, де героями виступають реальні люди – невільники з омгортоського барака.

І забувається, що так і не чули церковного урочистого співу: «Христос воскрес!» (а лише відправлену Службу Божу Данилом Ґеником, який мав із собою молитвеник і справляв душпастирські обов'язки тут, на чужині), що не скуштували ані свяченої паски, ані свяченого яйця (натомість ділилися, в кого не було, шматком чорного хліба), що не сіла до святкового столу вся рідня (в бараку

«Питалися парубки, чи писала-м писанки...»

*Дмитро Фіцич (сидить),
Микола Ґеник, Степан Миколайович Ґеник, Степан Михайлович Ґеник*

сіли довкола столу всією невольничою українською родиною).

І в серцях цих знедолених голодних людей оживає велика внутрішня віра в те, що Ісус Христос, перенісши нелюдські муки на хресті, воскрес, спасся, щоб спасти увесь люд, і тому цього Великого Дня засланий український люд укріплюється у великій вірі у Господню силу, яка порятує, яка осяє шлях до спасіння і вбереже, а може, й поверне на рідну землю.

«Зозулечко, прилети, вісточку нам принеси. Коби ти нам принесла, що Вкраїна воскресла...». Великдень 1954 року.

Перший ряд: Ганна Кузич, Параска Бровчук, Василь Бровчук, Данило Ільницький. Другий ряд: Катерина Мазурак, Сукновська, Параска Огринчук, Варвара Андрухович, дві наступні жінки не ідентифіковано. Третій ряд: Ярослав Андрухович, Євдокія Березовська, Іван Березовський, Іван Геник із сином Миколкою

Такого великого дня у своєму житті впродовж усієї сибірської неволі очікувала Марійка Кіцелюк, якій мати Марія ще у вагоні, що мчав їх у далеку тайгу, розповідала, що таке щастя обов'язково ознаменує небесна зірка, її зоря, що яскраво засіяє на небі. Вона чекала її і в дитячому садку, куди мати віддала її, щоб не вмерти з голоду. Виглядала через невелике віконечко бараку, коли на небі був суцільний зоряний килим і годі було там відшукати ту – її найяскравішу зорю. Але Марійка знала: хай не сьогодні, хай колись, однак неодмінно буде.

Марійка Кіцелюк виглядає, коли повернеться з праці мати

І коли вони з мамою поверталися з Ралізака, куди запроторили непрацюючих дідуса й бабусю (Миколу та Ганну Якуб'яків) та тітку Софію, інваліда дитинства. Марійка, простуючи нічним лісом, міцно тримаючись за материну руку, зазірала в зоряне обличчя неба – і не могла розгледіти своєї. І навіть тоді, коли бабусю розбив параліч і вона, немічна, безмовна, лежала нерухомо на дерев'яних нарах, а дівчинка гладила своєю долонькою

зорану зморшками старечу щоку, якою рясно котилися сльози, навіть тоді Марійка вірила, що бабуся одужає і мати не буде так тяжко побиватися. Сталося, проте, зовсім не так: померла бабуся, невдовзі сира земля навіки сховала й дідуся, а дівчатко все вглядалося в небо: може, прийде тато?!

Вірила у світлий день свого життя і тоді, коли дитсадівська калмичка, яка сиділа за столиком разом з нею, раз по раз, впоравшись зі своїм шматком хліба, норювила взяти й Марійчин. Хліб, заради якого дівчинка стійко зносила самоту, переборювала страх, тамувала

Дитячий садок у сибірському поселенні Омгортон.

Перший ряд зліва направо: Михайло Кошевчук, Віра Сікора, Марія Бровчук, росіянка Саша, Євдокія Боднарчук. Другий ряд: Іван Бровчук, Марія Огринчук, Марія Повшенюк, Марійка, Марія Ковалюк, Василь Ковалюк, Марія Кіцелюк. Вихователі: Зоя Корнійвна, повар, «тьотя» Таня

сльози, що от-от готові були бризнути з очей, цей хліб калмицька дівчинка зухвало хапала, тут же кришила дрібно-дрібно на столі та ще й запитувала: «Знаєш, как курица ест?», і вмить подзьобувала всі крихти. Марійка тоді довго гірко плакала, однак цей випадок став для дитини уроком життя, ілюстрацією, як треба виживати в цьому світі, і ще глибше переконав у тому, що великий день у її житті таки прийде.

Мріяти про великий і щасливий день у житті допомагала мати, весела й дотепна жінка, яка, незважаючи на болючі удари долі, зовні не виказувала своєї біди та горя. «Крізь сльози посміхнись – і буде легше, – напучувала доньку, – удар лихом об землю – менше його буде». Марійці глибоко запала в пам'ять одна картинка із сибірського життя: вечір, усі повкладалися спати, стомлені, голодні, люди засинають хто як. Мати крутиться на прічах, заважає сусідці Парасці Повшенюк. Невдовзі тій уривається терпець:

– Та спи вже, рано прокидатися.

– Ой, шкварок хліба не дає заснути.

А над ними на полиці лежить загорнутий у біле полотно окраєць хліба. То для Марійки на наступний день.

Для дівчинки та мить, коли у дверях бараку пізно ввечері з'являється мати, – найщасливіша й найжаданіша мить. Марійка знає: вона на пристані пиляє дрова з Ганною Верб'юк. Якось дівчинка по-дорослому злякалася за маму. А трапилося ось що.

Зробивши норму, закінчили працю, як уже споночіло. Зима. Мороз. Потомлені і замерзлі, жінки вже не в силі йти роздобути дрова, щоб принести в барак для приготування бодай «сьорбавки».

Марія Кіцелюк і каже подрузі:

– Наберемо цих дров.

– Та не можна ж, – лякається Ганна.

Переконавати її Марія не стає, а знімає куфайку, довкола талії обкладається поколеними полінами, обв'язується мотузкою, зверху надягає куфайку, відтак міцно зав'язує себе грубим шнурком. Ганна Верб'юк мовчки повторює всі ці нехитрі операції.

Ледве йдуть до бараку, бо, крім дров, несуть пилу, два колуни, сокири. І, як на зло, назустріч – майстер Виходцев:

– Почему так рано домой?

– Вже вечір, ми норму зробили.

Той підозріло поглянув на товстенних жінок, потягнув за мотузку. А звідти – дрова.

– Завтра – к Кокоріну!

Шлях до бараку видався тяжким, журяться молодіці, бідкаються, а особливо Ганна.

– Йой, Марисько, що з нами буде?

– Нічого.

Коли мати прийшла додому, Марійка зауважила, що усмішка у матері якась сумна, вимушена. А відтак із розповідей збагнула, що вона потрапила в халепу.

Утім, мати завжди говорила: вранці все виглядає вже по-іншому, ранок мудріший від вечора. Наступного дня після роботи зав'язані в білі хустки, трохи причепурені, не такі товстезні, як учора, молодіці постали перед очі ліспромгоспівського начальства. Кокорін, звертаючись до бригадира Виходцева, з'ясував:

– Это те женщины?

Той, спантеличено дивлячись на Марію та Ганну, нерішуче:

- Я хорошо не разглядел їх, точно не запомніл.
- Ідіте і більше не воруйте державний ліс.

Так «розкрадачі» десяти-дванадцяти полінь щасливо повернулися в барак, де їх з нетерпінням чекали їхні діти.

А Марійка Кіцелюк таки дочекалася свого великого дня – то був день повернення в Україну. А відтак у її житті буде їх, веселих і сумних, щасливих і не дуже, чимало. Але той, коли разом з матір'ю рушили потягом в Україну, був таки найвеличнішим.

«ХЛІБ НАШ НАСУЩНИЙ ДАЙ НАМ ЩОДЕННО...»

Іртиш був не лише місцем праці, де вантажили баржі з лісом, не тільки місцем для відпочинку людей, ріка була нашою годувальницею. Іртиш багатий на рибу: тут водилися окунь, щука. Особливо смачною була риба стерлядь, її варили, і юшка виходила, як куряча, запашна і поживна. А ще її смажили. Ця риба не мала кісток, їстівними були навіть хрящі. Вона плавала, ходила по дну ріки на глибині. Ловили її, зробивши з лози такі круглі конуси (верші) і опустивши їх на дно, риба туди запливала, а вийти не могла. Ці конуси трималися на залізних линвах. Звісно, що так рибалити могли тільки чоловіки, які мали човни. Ті родини, у яких не було чоловіків, не могли й мріяти про рибу, хіба що чоловіки із жалю до нас давали рибину та ще хлопці приносили сім'ям дівчат, до яких залицялися. А окуня, щуку мої ровесники ловили голіруч. Та й ми, дівчата, так само ловили плотиці чи окуні. Смажили рибу майже на воді, додаючи трохи олії.

Нелегкою справою було добути в пекарні хліб, навіть маючи гроші. За того часу його просто не вистачало для всіх. Придбати хліб було нашим обов'язком, мама, йдучи до праці, залишала нам гроші й талони. Не один раз доводилося повертатися додому без нього, тому заздалегідь (за декілька годин) відправлялися до пекарні і стояли в черзі як улітку, так і взимку.

Коли нас привезли в Омгортотп, там не було жодної крамниці. Хліб продавали в пекарні в маленьке віконечко. Черги були великі. В Омгортотпі було близько 300 сімей, а представник кожної сім'ї відправлявся за хлібом. На дітей здебільшого ніхто не зважав, тиснулися, аби підійти до омріяного віконечка. Коли ми вже купували один кілограм хліба (нам – по 200 г, мамі – 600 г), було веселіше. Йдучи додому з пекарні, починали відламувати той ще теплий хліб, так непомітно залишалася в руках половина хліба. Не пригадую, щоб мати гнівалася чи картала нас за те, що ми з'їли.

У 50-х роках побудували невеличку крамницю. Хліб продавали спочатку з віконця, а черга шикувалася надворі, а відтак у приміщенні. Незважаючи на те, що люди заздалегідь приходили й займали чергу, вона майже не діяла. Коли привозили хліб, то приміщення крамниці було вщент заповнене людьми. І лотки з хлібом передавали продавцеві через голови покупців. Той, хто стояв біля прилавка, а особливо діти, міг бути травмований чи запросто розчавлений у цій тисняві. В середині натовпу нічим було дихати: чоловіки високі, а ми малі, на нас, звісно, ніхто не зважав. Кричали, плакали, душилися без повітря, проте ніхто це не брав до уваги. Дикий голод, прагнення взяти свій пайок першими, бо інакше може не вистачити, керували людьми. Утім, ми також ніколи не

полишали черги, хоча було неймовірно страшно: а що як задушимося чи розтопче нас натовп.

Якщо ми вже мали в руках жаданий хліб, вийти з крамниці було неможливо. Нас, дітей, піднімали вгору і передавали по головах людям як естафету. Біля порога нас, розпластаних, над людськими головами знімали на долівку.

Хліб був дуже смачний, спочатку лише чорний, а відтак випікали вже й білий. Він став не тільки продуктом харчування, а й гарантом життя для всіх без винятку українців у Сибіру. Матимеш хліб – виживеш. Для родини Передруків висловлювання «хліб наш насущний дай нам щоденно» стало не просто словами молитви, а й заповітною мрією, від якої залежало їхнє життя.

Щойно прибувши в Омгортom з першою партією переселенців, вони на власній шкірі відчули, що таке бути покинутими всіма, що таке жити без надії і впевненості у завтрашньому дні, що таке ледь животіти, перебиваючись із води на воду, бо хліба катма, адже всі Передруки: мати Катерина, доньки Катруся, Ганна, Параска – непрацездатні й тому не отримують талони на хліб. Так тривало впродовж усього року. Найтяжче було взимку. На перших порах, правда, в барак заглядали тамтешні росіяни й приносили теплої зупи. А відтак виживали, як могли. А коли вже нічого було кинути до рота, Катерина Передрук поміняла останню перину на троє відер картоплі. Її економили, щоб стало надовго: терли по 2-3 картоплини на велику каструлю води, солили і сьорбали.

Трохи допомогло лихо. Скажете, так не буває, щоб біда прийшла на допомогу. Воістину, що буває: коли всі діти Передруків: Катруся, Ганна і Параска – захво-

ріли на тиф, їх помістили в нашвидкуруч змонтований шпиталь, де не тільки лікували, а – і це щонайголовніше – годували.

Навесні діти збирали замерзлу картоплю, відтак ягоди, гриби, ходили жебракувати і так виживали. А згодом почали трудову діяльність: старша сестра Параска – на лісозаготівлі, інші – на дорогах. Якось Марія Савчук відвела свою доньку і дітей Передруків у найми до росіян у село П'ятилітку, де за послуги няньки платили їдою. Самі ще діти, вони стали у ролі вихователів. А вже через три роки Катерина Передрук мала статус досвідченої няньки. Однак життя оголосило конкурс на вакансію лісоруба, і юнка подалася на лісоповал, де за каторжну роботу все-таки платили гроші.

Якщо б полічити всі ті роки, які ми, тодішні діти, пропрацювали в Сибіру (а це практично з 10-11 років), то наш стаж трудової діяльності виявився далеко не таким, яким є зафіксований у трудовій книжці. Він був би мінімум на 10 років більшим.

Цікаво, що ті, хто знав ціну праці, хто навчився тяжко трудитися ще в дитинстві, працюють і по нині, навчили власних дітей любити працю й поважати трударів. І сьогодні на рідній землі мої побратими по сибірському заслання такі ж працелюби, як і піввіку тому. Повернувшись в Україну 1958

Кірма Десна, Катруся Передрук, Ганна Гавриленко

року, Катерина Передрук пропрацювала 17 років у Івано-Франківську, зводячи будинки. Вони сьогодні милують око тамтешніх мешканців і гостей, а для Катерини – вони згадка про молодість, вони свідки її життя на рідній землі. Її сестра спочатку мешкала в Перерослі, а відтак подалася до Харкова, де й померла. Всю свою любов Катерина Передрук уклала в сина, намагалася навчити його вічних життєвих чеснот – працелюбства, доброти, чесності, сумлінності й любові до ближнього.

Цього повсякчас батьки навчали нас у Сибіру. Утім, люди були завжди напівголодні, тому інколи з розпачу й безвиході дорослі й діти вдавалися до крайнощів. Пригадую два випадки, коли дорослі і підліток вночі прокралися до пекарні і поцупили хлібину. Яке було покарання для дорослих, не пам'ятаю. А хлопчину мати так жорстоко була при всіх людях, що той плач і просьба пробачити назавжди запам'яталися.

Батьки намагалися виховувати нас чесними, порядними, але бажання їсти спокушувало іноді до дрібного злодійства і провокувало лихі вчинки.

Хліб був основним продуктом харчування, і коли ми вже “стали заможніші”, “розбагатіли” – могли дозволити купити олії, то кришили цибулю в миску, лили туди трохи олії і вмочували хліб. То була смакота! Щодо цибулі, то вона родилася в Сибіру велика.

З 1949 р. почали давати на дітей по 200 г хліба. Виходило по 150 грамів на душу, а відтак по 300 г. Мама вранці йде до праці на лісоповал і наказує нам, щоб ми розтягнули той хліб на цілий день. Але мати – за двері, а ми – за хліб.

А у вихідні дні (неділі, жовтневі, травневі державні свята) чоловіки теж подавалися до колгоспних

сіл, там працювали і відтак приносили додому зароблене. Для дітей це теж було свято. Заробітчани ввечері сідали за столом і починали чистити брукву (великий жовтий солодкий овоч) і турнепс – білий, але не такий солодкий. Отож їхні сім'ї вечеряють, а ми, діти, у кого немає батьків і братів, сидимо на підлозі й чекаємо, коли впаде на підлогу лушпиння, тоді його можна підхопити й з'їсти. Тут потрібна була неабияка спритність, бо таких, як я і Оріся, було чимало. З тих пір мені не доводилося з'їсти такого смачного плоду, яким тоді було лушпиння з брукви. Її смак не забувається й досі, його не зрівняти ані зі смаком яблук чи груш – далеко кращий.

П'ятирічна Марійка Повшенюк ще у потязі, який мчав її у далекий і незнаний край, почала усвідомлювати, що щасливе й безтурботне дитяче життя закінчилося. І якщо на станціях, коли мати покидала її, щоб збігати по воду, Марійка гірко й надривно плакала й гарячково думала: «Тільки б мама повернулася», то тепер, коли мати йшла до праці, вона, залишаючись самотою, змирилася із цим. Більше того, вона відвідувала «дитячий садок», який облаштували в сусідній кімнаті тамтешнього бараку, а тут не водилося, щоб діти плакали, тут рюмс не було.

І лише інколи, коли несила було думати про те, що сама, коли у вікно барака заглядала страшна і чорна темінь, а мами все не було й не було, Марійка забивалася далеко-далеко в куток і, тихо схлипуючи, щоб бува ніхто не почув, давала волю своєму дитячому горю. І ставало трішки легше, і проходив страх, і чомусь завжди невдовзі приходила мама. А з нею – і талон на 400 грамів хліба.

Найтяжче було тоді, коли дівчинка хворіла, а траплялося це доволі часто. Тоді вона лежала на нарах сама-самісінька. За таких часів дівчатко подумки разом з мамою працювало в лісі: поливало льодянку, по якій коні везли ліс, відтак розмітало ці колії, розкидало сніг уздовж дороги завдовжки 18 км. Марійка знала, що на цій великій відстані мама одна посеред лісу і не боїться вона ані вовка, ані іншого тайгового звіра. І тоді дитя шепотіло: «Я також не боюся!» І дитячі уста проказували молитву за те, щоб матуся була здорова і хутко прийшла до неї.

Якось напередодні Великодня 1952 року Параска Повшенюк і каже: «Сьогодні, Марійко, купи білий хліб. Купиш його, то й буде у нас завтра Великдень».

А у дівчинки на тілі фурункули. Поки стояла в черзі в немилосердній тисняві, все їй потріскало і присохло до сорочки. Та все ж хліб білий дитина додому принесла. Дорогою ціною цей Великдень дався Марійці, бо, відриваючи сорочку від чиряків, до крові стиску-

Марійка Повшенюк з матір'ю Параскою Повшенюк

вала уста, щоб не кричати від нестерпного болю, лише сльози котилися блідим личком. Гіркі сльози дитини перед світлим днем Воскресіння.

На долю цієї одинадцятирічної дівчинки наступного року звалилося чергове лихо: при вантаженні баржі на Параску впало дерево, пошкодило ногу так, що два місяці не могла ходити. Батько в цей час відбував ув'язнення у таборах у Красноярському краї. Звертався кілька разів до Москви з проханням з'єднати сім'ю. День 27 серпня 1953 року став знаковим для родини Повшенюків: разом з татом, який звільнився з ув'язнення, вони покинули Омгортуп і подалися на схід в пошуках кращої долі. І лише через вісім років повернулися до Текучі, де застали у рідній оселі нових господарів. Так на власній землі Повшенюки вдруге стали вигнанцями. Замешкали в родині. І лише за доби незалежності Марія Повшенюк збагнула, що таке почуватися справжнім господарем у власній державі. І горда з того, що живе в Україні, що має право називатися українкою.

А тоді, наприкінці 40-х, на чужині ми снили нею, Україною. Кожна згадка про рідну землю навіювала глибокий сум, душевний щем, віддавалася різким болем у серці. Утім, це був солодкий біль, бо кожен десь глибоко-глибоко у своїй свідомості плекав думку, що, незважаючи на те, що ми тут «пожиттєво», все ж колись повернемося в Україну. І тому за будь-якої нагоди в наше гірке сибірське побутування привносили національний струмінь. Як-от вишивання. На початку 50-тих років наші матері та дівчата почали вишивати блузки, сорочки і за першої нагоди одягалися і фотографувалися у вишиванках. Мережили узорі на звичайному полотні дешевими нитками – муліне. Євдокія (Доня) Кош, уродженка села Парищ, навчала вишивати нас, дітей. Для цього розплітали порвані светри, панчохи і тими нитками користувалися. Росіяни відкрили нашим дівчатам премуд-

дрості в'язання звичайними білими нитками, мережива для оздоблення пошивок, простирадл, білизни, одягу.

Вишитий тоді матір'ю рушничок на великодній кошик і досі зберігається у нашій сім'ї. І це не просто родинна реліквія. Це не просто пам'ятка про материну майстерність. Це – частинка тодішнього нашого життя, це реалізоване матір'ю Ганною Кузич бажання – повернути дітей на рідну землю. Це сповнення її заповітної мрії – дочекатися Великого Дня в Україні. Дня її незалежності.

Ніколи наші жінки і чоловіки не сиділи, склавши руки. Фіцич Федір (Дроняків), Геник Михайло (Миханчишин), Геник Михайло (Товстюк), хоча й були вже літніми людьми, та все ж знаходили собі діло, наприклад, майстрували сани, підшивали валянки тощо, проте найбільше уславилися як удатні кошикарі: плели кошілі, виготовляли кошики для грибів чи ягід. Березівські юнаки Степан Геник, Іван Геник, Микола Геник, Дмитро Фіцич намагалися полегшити сибірське побутування своїх батьків, як могли, не цуралися жодної праці, опанували навіть не легку професію будівельника і вже невдовзі стали майстрами на всі руки: зводили будинки.

Ганна Кузич та Параска Бровчук у сорочках, вишитих червоними та чорними нитками...

ОМГОРТОП – СТРАНА СОВЕТОВ У МІНІАТЮРІ

*У нас же й світа як на те –
Одна Сибір неісходима,
А тюрм! А люду!... Що й лічить!
Од молдаванина до фінна
На всіх языках все мовчить,
Бо благоденствує!...*

В Омгортопі, крім росіян, а їх було небагато, мешкали вивезені фіни, татари, білоруси, латиші, німці, калмики – мало не весь інтернаціонал поневолених Росією народів. Ціле поселення Красний Яр заселили татарами, з Омгортопу до нього було майже 4 км. Їхні оселі не були кращими від наших. Робітники завжди переїжджали через татарське село, їдучи до праці на тайговий лісоповал.

Татари ненавиділи радянську владу, вони спілкувалися своєю мовою, дотримувалися своїх традицій. Коли росіяни проїжджали цим татарським селом, то обов'язково співали пісню про Єрмака: «Ревела буря, дождь шумел...». Татари Мунір, Мунсір, Ідріс, інші, почувши ненависну пісню, втікали до своїх помешкань. Я тоді не розуміла, чому татари не можуть чути про Єрмака. Нас, українців, вони не сторонилися. Відтак аж 1960 року, мешкаючи на квартирі з татаркою Надією (згодом вона вийшла заміж теж за татарина: в них був суворий закон – одружуватися зі своїми), я дізналася, що Єрмак поневолив їхній народ.

Найнечистоплотнішою нацією були калмики. В Омгортопі ми їх уже застали, вони мешкали в бараках, декотрі тримали худобу (корови). Одягалися вони своєрідно. Жінки були вбрані в довгі широкі сукні з довгими рукавами. Не пригадую, якого кольору, мені

здається, що всі вони були чорного, бо до того були засмальцьовані, що аж блищали. У калмичок були довгі штани, подібні до козацьких шароварів, на голові – тибетейка, заплетені коси (не дві, а більше), які не складали на голові, вони теліпалися плечами. Старі калмички завжди бідкалися: «Дерки, дерки!» (боже, боже!).

*Калмичка Булгун
Огарова*

Калмики не споживали свіжого м'яса, їли тільки мертвечину. Якщо здохне курка, порося, кінь, інша живність, вони те відкопували, варили і їли. Ми знали, коли калмики жилися здохлятиною, запах того вареного м'яса чути було на цілий кут. Якщо подохла худобина пливла Іртишем, вони збігалися з баграми і виловлювали її з води. А відтак споживали.

Інколи з конюхом калмиком Лаглаєвим наша мати починала із цього приводу дискусію. Він вдавався до розлогих пояснень про те, що вбивати тварин, як це чинять християни, – гріх. «Тварина має вмерти своєю смертю, без насилля», – переконував Лаглаєв.

І тоді мама простодушно запитувала:

– А якщо тварина не здихає, а їсти треба?

– Ми копаєм більшую яму, бросаем туди тельонка, свинью ілі куріцу, не даем ні єсть ні пить, вот оні і подихають.

– То де ж тоді різниця?

Лаглаєв на це лише по-філософському мовчав.

Українці ж, на відміну від «друга степу – калмика», були дуже працьовиті, хоч за свою працю нічого не одержували. Ті ж, здебільшого ледачкуваті, особливо не рвалися до праці. Калмик Десна часто повторював Парасці Повшенюк: »Україна, черт, работает до полуночи, баржа джігане, джігане (по-калмицькому вантажити)».

У калмицьких бараках було брудно, діти не миті, лише чорні очі блищали на смаглявому обличчі. Їхні обличчя схожі на монгольські. Якщо українців змусили і вони ходили в лазню, то калмики категорично відмовлялися, їхній звичай не дозволяв роздягатися привселюдно. Тому вони не милися. Ми, діти, були вражені тією антисанітарією.

Це було десь 1949-1950-го років. Переважно картоплю ми варили не чищену, але на суп таки чистили. Пам'ятаю: у нас була невелика скринька з-під пакунка, який прислали з України. І туди ми чистили картоплю. Довго потрібно було чекати, щоб набралось повно лушпиння, воно постійно осідало. І ось уже майже повний ящик. Зима, сніг. Я беру його і несу до калмика для корови. Маю із собою маленьку каструльку, бо вони за те лушпиння дадуть молока збираного або маслянки. Приходжу вчасно: калмичка щойно збила масло, виливає все в таке подовгувате коритце і вибирає руками (якими!) те масло з маслянки. Я так дивлюся, аби вона хоча б одну-дві масляні крупинки залишила мені, але вона все визбирує, тут же миє руки у маслянці і, нарешті, вливає мені очікувані сколотини в каструльку. Я хутко зачиняю хатні двері і в сінях одразу відпиваю трохи тієї рідини. Тепер, пригадуючи той випадок (а його не забудеш), мене нудить, а тоді, здається,

я готова була облизати навіть ті калмицькі руки від масла. Голод не пан. Правда, мати й Оріся ніколи нічого навіть і не куштували від калмиків.

Гордими, нескореними, працюючими й чистоплотними були німці, яких з Волги внаслідок наступальних дій радянських військ під Сталінградом 1942-1943 рр. було відправлено до Сибіру. Німецьке поселення було за 8 кілометрів від Красного Яру. Їхнє поселення відрізнялося від Омгортону. Німці собі звели «котеджі-півособняки» – будинки на дві сім'ї. На подвір'ї чисто, охайно, квітники, оселя обгороджена штахетником. У кімнатах чепурно, на вікнах вазони.

Яків Кляїн

1958 року, навчаючись у 9 класі Пологрудівської середньої школи, розташованої від Омгортону за 17 км, я замешкала на квартирі у німців Якова і Ніни Кляїнів.

За житло вони не брали з мене плати. До мене ставилися добре, проте відразу поставили умову – розмовляти з ними по-німецькому. Якщо щось незрозуміло, запитувати. З Ніною ми потоваришували. У Кляїнів було двійко малюків. Я їх доглядала, коли ввечері подружжя відправлялося в кіно чи на танці. Відтак Кляїни виїхали із Сібва, я з України їх розшукувала, але не знайшла. Здається, вони десь у Казахстані.

В НЕВІЛЬНИЧІЙ СІМ'Ї

*В неволі тяжко, хоча й волі,
Сказать по правді, не було.
Та все таки якось жилось.
Хоч на чужому, та на полі...*

Отож, мешкаючи 1948 року в загальних бараках, про таке житло, як у німців, доводилося лише мріяти. У вересні цього року нас, українців, записали до школи, але на один-два класи нижче, як ми вчилися в Україні. Я пішла до першого класу, Оріся – до третього. Не всі батьки відправили дітей до школи. З Нижнього Березова туди потрапили Антон Будурович, Микола Генник, Микола Ільницький (Данилів), я і сестра Оріся, а ще Ярослава Рудник, Василь та Марія Огринчуки, Олекса Бардин, Катерина Тарантюк, Євдокія Боднарук, Василь Савчук, Ганна, Євдокія та Ольга Гавриленки,

Сьогодні ще школярі, а завтра до праці – «на канікули», 1955

Дмитро і Василь Мазураки, Ярослав Пірняк, Віра, Надія, Михайло, Степан, Люба Сікори, Марія Проць, донька Ганни Бомбик. Пройде декілька років, і Ярослав Пірняк вивчиться на льотчика, Катерина Тарантюк стане культпрацівником. Усі решта діти подалися до посильної й непосильної праці.

Вчилися українці добре. Всі починали з російського алфавіту, вимови звукосполучень та незнайомих нам слів. Учителі були терплячі. Вчили ми так предмети, як тепер вчать іноземну мову, адже всі дисципліни вивчалися російською мовою. Про українську мову навіть не йшлося. Термінологія фізики, хімії, математики тощо зовсім далека від нашої, тому попервах було складно. А втім, дитяча шкільна сім'я прийняла нас, українців, як рідних, ми не відчували дискомфорту. Як і всі, трохи пустували, порушували дисципліну, але вчилися добре. Підручників для всіх не було. Зошитів також не вистачало, тому писали на обох боках обкладинок. Через 2-3 роки, добре опанувавши російською мовою, українці були першими в навчанні. Ми допомагали одні одним, незважаючи на національність. Класи були інтернаціональними. Пам'ятаю, як часто до нас приходили однокласники Орісі, розв'язували задачі, але не завжди виходило, тоді вони прибігали ввечері, коли мама поверталася з праці. Всі чекали з нетерпінням: ми, бо скупили і хотіли нагодувати стомлену й голодну маму, а наші подруги, щоб українська вчителька пояснила їм те, чого не зрозуміли в школі.

А ось і мати. Відчиняються двері – і з морозу, слідом за парою теплого повітря, яке чимдуж виривається з барака на волю, входить вона. Серце не раз защеміло від жалю і болю, коли, ледь тепла, зморена тяжкою

працею на лісоповалі чи на баржі, в замерзлій одежі, біла від інею, вона, не спочиваючи, інколи лише роздягнувшись, вдавалася до вечірніх занять, пояснювала, мудро, доступно, робила це терпляче, щиро, ніколи не виказуючи невдоволення. Розв'язувала приклади і задачі, обов'язково пояснивши і навчивши дітей.

Можу з певністю і без перебільшення сказати: в Омгортопі діяла офіційна державна школа і неофіційна вечірня україномовна – материна, Анни Кузич. Утім, до її навчання вдавалися не тільки омгортоські дітлахи, а й учителі, як-от учитель математики Кирило Федорович Носков. Це був колишній вояк, учасник Великої вітчизняної війни. Не знаю, чи мав якусь освіту, але викладав математику. Деякі задачі за курс 6-7 класу не міг розв'язати і приходив до мами за допомогою.

Крім точних наук, вона, колишня випускниця Коломийської вчительської семінарії «Рідної школи», що мала честь навчатися у знаменитих галицьких педагогів Ярослава Барнича, Петра Франка, добре володіла німецькою мовою. І не лише. Мама грала на скрипці, цього теж навчали в учительській семінарії, мала добрий і чистий голос, згодом цю любов до прекрасного, до музики, до співу намагалася передати вже моїм дітям Галі та Іванові: записала до музичної школи, упродовж трьох років возила їх, маленьких, до Яблунова, де навчали гри на скрипці, наполягала, щоб здобули повну музичну освіту, і сім років разом з ними розділяла невеликі успіхи й такі ж невдачі, завжди подумки була з ними на всіх академконцертах та іспитах з музінструмента. Власне, і першим учителем музики була вона: вчила, як тримати скрипку та смичок, навчала техніки гри, стежила за чистотою звуків, розучувала з дітьми

перші музичні композиції, які виконували дуєтом на дві партії: «Ой на горі там жінці жнуть», «Засвіт стали козаченьки», «Їхав козак за Дунай», ін.

Нерідко з кімнати долинали звуки скрипок, а в перерві Іванове чи Галине:

- Добре, бабусю?
- Ні, сфальшували.
- Обоє?
- Так, давайте, діточки, ще раз!

Ця «козацька тематика» була її улюбленою, й тому підбирала мати відповідний репертуар. Бо козацтво – це воля, це боротьба за Україну, це, врешті, національна ідея. І нею Анна Кузич вважала за потрібне проінняти своїх онуків.

Тоді в Омгортопі мати допомагала тамтешній дівчорі перекладати тексти з німецької мови, консультувала з інших предметів. Пригадую: прийде така замерзла, у великих валянках, аби помістилися великі онучі, в куфайці, такій полатаній, що, здається, ніби вона зшита з самих латок, хустка груба, зверху поза шию зав'язана. У ватяних штанах, спідниця замерзла, як та парасоля, на руках такі великі рукавиці, мов тарілки, бо постійно їх латає та обшиває матерією. І ось такий дід мороз зайшов у теплий барак на пару годин (ніч). Замість того, щоб відпочити, – допомагає всім дітям.

Урешті, змордована, виголодніла, виснажена, вона захворіла. Марніла на очах: дошкуляв сильний задушливий кашель, останні сили забидала висока температура. Бабусі Олені вже на той час не було – померла. Мама згасала, як свічка. Та що вдієш: лікаря бодай якого-небудь немає, ліків тим паче, зарадити нічим.

А й правда, все в Божих руках. Коли, здавалося,

безвихідь, кінець, темний життєвий закуток, все одно ще жевріє надія на Нього – на Бога. До наших слізних дитячих молитов додавалися й чужі – наших односельців, які щиро молилися, аби Анна не померла, бо що буде з двома малими дітьми (10 і 14 років). З України бабуся прислала пляшку меду, і мама почала пити той мед з гарячою водою. Пам'ятаю, як хотілося встромити кінець веретена у пляшку, щоб лизнути бодай один раз. Мама не забороняла, але ми розуміли: це їй потрібно, бо вона нездужає. Утім, хвороба не відступала. Йшов двобій маленької хворої людини з недугою, битва між життям і смертю. Ганна Геник (Товстюк), Юлія Геник (Палямарчук) почали лаштуватися до найгіршого.

Але добрі люди перед цією вічною Анниною мандрівкою вдалися ще до одного заходу: спорядили маму до Знаменської районної лікарні. І там натрапили на чудового лікаря. Той виявився українцем, якого репресували з Великої України ще за часів колективізації, у 30-ті роки. Він був неодруженим, і Анна Кузич припала йому до серця.

– Ганно, будьте мені за дружину.

– Дякую, але мушу Вам відмовити, є на те багато причин.

– Ганно, якщо йдеться про дочок, то не турбуйтеся, я намагатимуся стати їм добрим помічником – виведу в люди, дам освіту. А Ви, мудра, гарна, працьовита, Ви та жінка, яку я, можливо, все своє життя і шукав. А тепер таки віднайшов. Тому не відмовляйте мені: я зроблю Вас щасливою – Ви заслуговуєте на те.

І як було пояснити цьому милому й доброму чоловікові, що вона з когорти тих однолюбів, яким, мабуть, на роду написано кохати лише один раз, присягати на

вірність лише один раз. Не могла ані перелицювати свого серця, ані поділити його навпіл, ані змусити полюбити ще раз.

Тому й відмовила, хоча вважала, що її чоловіка вже нема на цьому світі (насправді Іван Кузич у цей час перебував у США). Тому й утратила можливість Анна Кузич бути хоча б трошки щасливою. Така нагода їй випадала ще.

Прийшла весна 1951 року. Весна заглянула і в нашу родину – мати одужала й повернулася додому. Я тоді, можливо, вперше відчула, що таке почуватися щасливою, що це за стан, коли радієш сонцеві, яке визирає з-над кедрів, коли тішишся крижині, що відірвалася від льодового острова на Іртиші і десь подалася самотою, зникнувши на обрії, коли посміхаєшся першій зеленій стебелині, що сиротливо вибилася крізь проталину. Оце і є радість, так тішиться душа, коли всі, кого любиш, здорові і поруч з тобою.

А життя мчало далі, готуючи нам нові випробування та іспити. І тут на допомогу знову прийшли люди, ті ближні, що були нам за сім'ю, та невольничча родина, яка по праву може називатися самарянською. Бачачи, що всі припаси майже закінчилися, що грошей катма (ми втратили годувальницю, бо мама не виходила на роботу понад місяць), що ми голі-босі в прямому розумінні слова, що немає навіть калош, бодай однієї пари на двох, жіноцтво Ганна Ґеник (Товстюк), Юлія Ґеник (Королук), Юлія Ґеник (Палямарчук) скликає раду і в складчину купує Орісі мешти за 75 рублів і мені сандалі за 25 руб. Директор школи виділяє допомогу у вигляді куска матерії – синього рипсу (цупка луб'яна тканина). А Юлія Негрич справляє мені як до

Великодня обновку: шие піджак, а спідницю штукує із кусків матерії.

Неможливо забути цей вияв людської душевної щедрості, небайдужості до чужого болю. Я вдячна понині цим людям, так, зрештою, вчила нас мати шанувати людську турботу, милосердя, доброту, виявлену до нас. Я вдячна за сандалі і костюм, бо ні в чому було вийти на люди. Утім, найбільше вдячна за їхні ширі і щедрі душі, за чуйне серце, за доброту, яка й досі зігріває мене. І сяйво, що вийшло від тих людських сердець, до сьогодні світить мені по життю.

Відтак мама, одужавши, купила нам калоші, я тішилася ними так, як не тішилася лаковими мештами вже тут, будучи дорослою. Пам'ятаю: вони дуже блищали, а я постійно витирала їх просто руками.

Не стало остронь людської біди й тамтешнє ліспромгоспівське керівництво, пройнявшись повагою до цієї жінки, що працювала, не покладаючи рук, що тягла на собі двійко дітей. Знаючи, що вона, колишня вчителька, не відмовляла в освітніх послугах нікому, навіть місцевим учням-росіянам, що тепер занедужала

Великий день у сім'ї Кузичів: після тяжкої недуги одужала Ганна, а дівчаткам на пожертви жінки справили обновки – Любі сандалі, а Орісі мешти

Трудовая книжка

Фамилия Кузнец

Имя Анна

Отчество Александрович

Год рождения 1911.

Образование: начальное, среднее, высшее
(подчеркнуть)

Профессия Учитель

Подпись владельца Трудовой книжки

Hygus

Дата заполнения Трудовой книжки

11. декабря 19 01.

СВЕДЕНИЯ

№ записи	Дата			Сведения о приеме на работу и увольнения
	Год	Месяц	Число	
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
11				
12				
13				
14				
15				
16				
17				
18				
19				
20				
21				
22				
23				
24				
25				
26				
27				
28				
29				
30				
31				
32				
33				
34				
35				
36				
37				
38				
39				
40				
41				
42				
43				
44				
45				
46				
47				
48				
49				
50				
51				
52				
53				
54				
55				
56				
57				
58				
59				
60				
61				
62				
63				
64				
65				
66				
67				
68				
69				
70				
71				
72				
73				
74				
75				
76				
77				
78				
79				
80				
81				
82				
83				
84				
85				
86				
87				
88				
89				
90				
91				
92				
93				
94				
95				
96				
97				
98				
99				
100				

О РАБОТЕ

[illegible]

№ записи	Д а т а			Сведения о приеме на работу и увольнении
	Год	Месяц	Число	
9	1942	июл	1.	Уволен в местный лесозаго- (установочный) в о- бл. лесного хозяйства.

работу, перемещения по (с указанием причин)	На основании чего внесена запись (документ, его дата и номер)
3	4
<i>Взят в отвод от исполнения обязанностей предпринимателя ответственным решением команды в 1994 г. 17 июля 1994 г. Н.к. и.г. В.В.Сидор</i>	

і почувається ще не зовсім здоровою, теж виявили милосердя: замінили їй працю лісоруба на працю конюха.

Так мама черговий раз змінила свій фах, звісно, тепер він був легший, проте клопотів завжди вистачало. Конюшня виявилася великою, коней багато, і їх доглядало дві жінки і два чоловіки: мама з калмиком Лаглаєвим була в одній зміні. На кожну людину припадало по 50 коней. Потрібно нагодувати, всім дати сіна, потім вівса, відтак увесь табун погнати до водопою на річку Іртиш, почистити стайні. А коні, які возять начальство, мають блищати, їх треба чистити постійно. А ще всім начальникам вивести коней, запрягти бричку чи сани, подати віжки. І це мама називала легшою працею. До речі, за жодних обставин я не чула ані від неї, ані від інших людей нарікань чи ремствувань, навіть у хвилини розпачу. «Все минеться», – часто повторювала мама. «Побачите, що ми повернемося в Україну. Адже після вечора завжди настає світанок», – підбадьорювала людей.

Начальником конюшні був Трашков, порядна й добра людина. Проте роботу потрібно було виконувати сумлінно. А мамі сумлінності не позичати, попоравши п'ятдесят коней, пізно приходила з праці, а вдосвіта (практично вночі) йшла знову, щоб до початку робочого дня підготувати як слід до виїзду в ліс коней. Бувало й так, що мама приходила з роботи, а ми вже спали, а йшла до праці, а ми ще спали.

Не тільки українці ненавиділи Сталіна і радянську репресивну систему, а й росіяни. Якось 1953 року в кімнаті на конюшні перебували мама і Трашков, туди зайшов Віктор Асташенко, помічник начальника конюшні, й каже:

– Сталін здох.

А Трашков:

– Вітя, молчі, а то попадьош в тюрму.

– А я, во-первих, не боюсь, а, во-вторых, Кузичка і так нікому не наступит.

Ні один, ні другий не боялися мами, знали, що вона ніколи не донесе, не видасть, що Сталін для неї – недруг.

« У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ... »

Ні, то люди, живі люди,

В кайдани залиті.

Із нор золото виносять,

Щоб пельку залити

Неситому!.. То каторжні...

Наше сибірське побутування було тісно пов'язане з лісозаготівлею. Сюди, в тайгу, сходилися стежки всіх українських невольників: чоловіків і жінок, навіть дітей. Заради шматка хліба. З Параскою Бровчук, Ганною Верб'юк, Марією Кіцелюк, Параскою Повшенюк та Параскою Огринчук працювала мама і на тайгових дорогах, і на лісопильні. Дві жінки і рамник Мар'їн пиляли на дошки ліс завдовжки 2,25 м. Дошку потрібно було взяти від пили, винести і скласти в штабель. Відтак звільнити яму від тирси, залишивши за собою порядок. Для всіх була норма, яку мусили виконати. Дуже часто, прийшовши зі школи, я бігла на лісопильню і допомагала викидати і відвозити тирсу, носити шалівку. А, тринадцятирічною, на вакаціях я вже на рівних працювала тут замість мами.

Загалом на сибірських лісозаготівельних роботах наше жіноцтво трудилося нарівні із чоловіками. От де емансипація і рівноправ'я жінок і чоловіків! На лісоповалах, лісопильнях і при вантаженні барж.

Вісімнадцятирічною потрапила до бригади лісорубів, яка складалася здебільшого з чоловіків, Юлія Геник (Гінічинка). Заради того ж шматка збивала до крові руки, що, здавалося, невтомно й безвідмовно вміли працювати так, як жоден інший механізм. Здорова як гір, поставна, вродлива, з рум'янцем на щоках, з довгою русою косою, Юля нагадувала козачку часів Гетьманської України. Правдолюбна натура, вона не мирилася з

«Стахановка» – переможниця соціалістичного змагання з лісозаготівлі Параска Огринчук

Поки свято – неділя, а ще мить – і до праці – «на недільник» до сінокосу.

Іван, Юлія та Анничка Геніки, Степан Геник, Ганна Цюнак, Юлія Миколаївна Генік і Ганна Генік

жодними проявами несправедливості. Такій до честі і булаву до рук.

А отримала сокиру, кирку, пилу, колун... Усього й не злічити...

Весна в Сибіру була для всіх не тільки новою порою року, не тільки початком тепла, нових сподівань і надій, а й початком нової праці. Навесні, коли льодохід пройде Іртишем, з Омська припливають баржі, які за певний термін (дві доби, якщо невелика, три доби, якщо лісовоз) потрібно завантажити. Іноді приходило й по дві баржі, тоді для вантаження мобілізували всіх.

Це була надзвичайно тяжка і трудомістка праця. Перші роки баржі вантажили вручну. Із пристані на плечах по містках люди носили дрова завдовжки 2,25 м

«Мала» баржа.

На передньому плані – Микола Голдищук, Микола Генік, Михайло Гавриленко і Василь Тарантюк

(це стандарт). Якщо тонші, несуть двоє, якщо товсті, несуть, як труну, по двоє-четверо людей з кожного боку. Коней ще тоді не було (вони з'явилися аж у 50-х роках), людська сила стала кінською. Ніхто нікому не давав перепочити, бригадири пильно стежили за трудовим процесом. Типова праця для каторжників, надміру тяжка, з одного боку, і майже безкоштовна рабська сила, з іншого.

Баржу вантажили цілодобово. На відпочинок, сон давали дві-три години. Зморені, люди не могли підвести голови, звестися на ноги, коли бригадир починав, мов той гудок, закликати знову до праці. Розбудивши першого сплячого, підходив до другого, третього, глянь: а той перший вже знову спить. Тоді горлав: «Подійом, спать будете, когда, загрузіте баржу!»

Вантажили одну, приходила друга, третя. І, здавалося, що цьому рабському непосильному визискуванню не буде кінця. За вантаження однієї баржі платили від 8 до 20 рублів. Чоловікам – більше, жінкам – менше. Тут не дотримувалися рівноправності при оплаті праці. Зовсім не по-соціалістичному. Одяг, руки, ноги – все у смолі, пилюці, проте людям не до чепурності й чистоти. Єдине бажання – щось з'їсти і поспати бодай п'ять годин.

Судно причалює баржу на такій відстані від берега, щоб вона не сіла на мілину, коли її завантажують. З берега до баржі наші чоловіки, хлопці хутко зводять два мости, якими відтак їхатимуть вози, завантажені дровами завдовжки 2,25 м або шестиметровим лісом.

У баржах на палубі є 4, а то й 6 люків-трюмів площею 3 на 3 метри, туди спускаються по дві жінки чи по два чоловіки. Тут вони мусять ті дрова, які висипають у

люк, швидко скласти у штабель, як сірники в коробку, так, щоб ніде не було дір. Скласти дуже важко: дрова грубі, не підняти, у люку є багато залізних стояків, які кріплять палубу, відстань між цими стояками-опорами менша, ніж довжина дров, і тому не раз між стояком і деревиною притискували й нівечили собі руки, пальці. На пристані стоять штабелі з дровами, за кожним трюмом закріплено дві підводи, на кожен – двоє чоловіків, які завантажують підводи, їздовий везе дрова до люка, там стоять двоє працівників, які повинні перевернути фіру з лісом у трюм. Їздовий повертається на пристань порожнім до нового штабеля, а друга підвода, вже навантажена, їде знову до того люка, доки його не наповнять ущент.

Прибув обоз з лісом на пристань, його хутко потрібно розвантажити, обоз повернеться в тайгу за черговою сировиною, а людям до того часу цей ліс необхідно поштабелювати

Як бачите, все продумано, справжня планова соціалістична економіка, відпрацьований до дрібниць виробничий процес. Процес, що побудований на болю, непосильній праці, сльозах, понівечених тілах рабів-українців.

Бідні, нужденні, напівголодні жінки, які складують дрова у трюмі, змушені за короткий термін з неймовірною швидкістю встигнути до приїзду наступної підводи впоратися з тим деревом, яке привезла перша. Жінки в трюмі не мали жодної хвилини для перепочинку. Якщо затрималися, не встигли, то над люком чути: »Бойся!», і дрова знову скидають до трюму, утворюється невдовзі з них така гора, що нею можна вийти на поверхню баржі без драбини. А відтак як розтягнути ті дрова? Трюми великі й високі, вантажать баржі і вдень, і вночі. Електричне світло освітлює всю пристань. Відпочинку немає. Влітку від сонця нагрівається не тільки повітря. Залізні боки, палуба баржі – все гаряче. У трюмах стоїть невимовна духота, блузка від поту мокра, розривається, ноги в кирзових чоботях мокрі, спідниця, руки – усе в смолі, руки – у кривавих мозолях, які тріскають і болять, але перев'язати рани ніколи й нічим. Пилюка, пил, кора сиплеться в трюм разом із дровами. Обличчя аж чорне від них. Лише очі блищать. Так, мабуть, виглядає пекло. І ми бачили його вочевидь, на яву тоді, у п'ятдесятих, у Сибіру.

Повсякчас хочеться їсти, а ще мучить і страшенно дошкуляє спрага.

До річі, воду ми пили з Іртиша, нічим не очищену, ніким не фільтровану. Річкою курсують пароплави, відходи від яких потрапляли у воду, часто пливли мерці, здохла худоба тощо. Однак у силу обставин (криниць

і струмків не було) ми беремо з Іртиша воду, п'ємо, варимо на ній їсти, перемо нею, на дно осідає намулу на 5-10 см. Утім, не було випадку інфекційного захворювання на холеру чи на якусь іншу пошесть. Природа, на відміну від влади, була милосердною до нас, її дітей. Не було і частих випадків тяжкого каліцтва (адже ж ми не були при звичаєні до лісорубської праці!) чи понівечень з боку тварин (мамі та іншим жінкам доводилося доглядати по 50 коней). Бог і природа були милосерднішими.

А ще омгортотпський фельдшер Аліфанов, ніхто й достоту не знав, як імення цій ширій і добрій людині, чуйній до чужого горя, звали просто: «Аліфанов». Цього медичного працівника неможливо було уявити

Тут українські невільники вантажать баржі, відтак цей цінний ліс баржевіз потягне Іртишем далі, доправить до заводів і фабрик, які працюють для «могутства СССР» (стоїть справа фельдшер Аліфанов з дерев'яним чемоданчиком)

сидячим у кабінеті. Він був завжди з нами, наш лікар-ангел-охоронець: чи то на вантаженні баржі, чи то в лісі, чи то на лісопильні, чи то на сінокосах. Він був повсякчас з нами, українцями. Цю людину, а також його сім'ю, таку ж чуйну й милосердну, ми мали за своїх.

Якось улітку на сінокосах Параску Повшенюк укусила змія. Отож саме завдяки Аліфанову, який тут же надав медичну допомогу, жінка залишилася живою, бо до Омгортопу було понад 20 км. Траплялося, що фельдшер Аліфанов, коли в ліспромгоспі горів план і людей на ніч не відпускали перепочити, залишався тут же, на пристані. Мав цілодобове чергування.

Тут спали, хто де міг. У трюмах слали куфайки, блузки і на дровах укладалися спати, укриватися не

Після хвилинного перепочинку всі відразу подадуться до рабської праці, знову і знову вантажитимуть товстезні колоди у глибокі трюми тридцятиметрової баржі...

потрібно було – там тепло. Всі решта спали скрізь: хто на палубі, хто на возах, на пристані – просто неба. Люди вибирали по два поспіль повалених дерева і в ту заглибину-ущелину вкладалися на нічліг. Немиті, напівголодні, виснажені, не на м'яких перинах, у зручній постелі – на твердій долівці чи дровах, вони засинали миттю. Морфей забирав у міцні обійми цих бідаків. Перепочивши 2-3 години, ставали знову до праці.

У якому ще цивілізованому суспільстві, окрім совєтського, так тяжко знущалися з людей?!

Порушено всі норми людського права. Навіть царські каторжники перебували за таких-сяких терпимих умов. Ми ж мали ще менше прав, як раби у Спарті. Здається, що щойно лише задрімали, як чути: »Подійом!» То знову до праці. Коли у 50-х роках з'явилися коні у ліспромгоспі, Дмитро Фіцич вивозив ліс підводою з місця лісозаготівлі на берег Іртиша. Це було взимку, а влітку возив на баржі дрова. За перших років та й в часи авралу, коли траплялося, що порожніми стояли й по дві баржі, чільники ліспромгоспу, боячись оплати штрафу за простій, давали людям на сон лише по три години на добу. Керівники лютували, скаженіли. За таких обставин найбільше, мабуть, перепадало візникам: треба запрягти коня, приїхати на пристань, і так декілька разів на день. А коли кричать: "Отбой!", всі хутко вкладаються, хто де може, а їздовий мусить розпрягти, відігнати коней на конюшню, щоб там їх нагодувати. Тому на сон і відпочинок майже не залишалося часу. І цим бідолашним підліткам, юнакам залишалося ще менше, ніж три години, на сон. І так з дня в день. Голодні, сонні, зморені люди виконували геть непосильну роботу.

В Омгортопі Дмитро та Ганна Фіцичі працювали на лісозаготівлі, а ще вантажили баржі, штабелювали дрова, словом, виконували весь комплекс лісозаготівельних робіт. Тут-таки померли їхні батьки Яків та Олена.

А Дмитро та Ганна за першої можливості повернуться в Україну. Відтак прийде з в'язниці Микола. Дмитро, Ганна і Микола одружаться з такими ж українцями-переселенцями. Їх не прописуватимуть у районі, вони довго поневірятимуться в рідному краї. І, можливо, добре, що того вже не бачитимуть їхні батьки, не чутимуть, як Дмитрові високі урядники погрожуватимуть: «Аби за 24 години тебе не було на території району», не знатимуть, як тяжко зароблятиме на хліб насущний їхній син аж у Ворохтянському лісокомбінаті. А Микола гаруватиме в колгоспі їзовим. Але, безумовно, душі старих Олени та Якова втішатимуться, бачачи, що їхні діти виховали добрими і чесними своїх дітей, синів і дочок, яким не байдужа Україна та її доля.

Якщо не було барж в Омгортопі, то були в інших поселеннях – Сібві чи Пологрудові. Що могли із харчів взяти туди люди? Ми, діти, носили їсти своїм матерям. Оріся часто куховарила, варила переважно зупу, підбиту мукою. Я за 12-15 км несла в казанку ту юшку та шматок хліба. Потрібно було так нести, щоб не розлити. І ось я нарешті на місці. Кожна робітниця виглядає своїх, чи не несуть їжу. Казанок у мене півторалітровий. Мама сідає їсти ту зупу, а я така голодна, що очей не спускаю з неї. Мама відтак розповідала, що вона бачить, яка я голодна, але намагається на мене не дивитися, аби з'їсти той сніданок, бо у неї від голоду на такій важкій роботі аж ноги трусяться.

У тодішньому підручнику ми читали: «У царській

Росії заготовляли тайговий ліс вручну, капіталісти визискували з бідних людей, використовуючи дешеву робочу силу. За радянської влади всі трудові процеси були механізовані».

Баржа, вантажена шvirком (ліс, завдовжки 0, 75м), по-везе його до Омська для опалення установ.

Михайло Боднарук і Дмитро Фіцич (прилягли). Сидять: калмичка Булгун, росіянин Загородніков, Костя Марач, Невідомий, Михайло Семенюк, Іван Бардин, Лена Федотова, Василина Кучерак, Марія Дмитрук. Стоять: Невідомий, Ганна Склепович, Розалія Ільницька, Михайло Бардин, росіянка Клава Малишева, Іван Сукновський, калмик

Як назвати лад, що був у Сибіру за 50-х років? Адже він далеко не соціалістичний. Замість жорстоких капіталістів – радянська комуністична влада, що експлуатувала не менше, як кляті буржуа простий народ. Ми, діти, вже тоді це все усвідомлювали, бо бачили

справжнє життя, яке відрізнялося від того – книжного, підручникаового.

Ми читали про щасливе життя дітей у странє советов, а бачили, як перебиваються з води на хліб усі без винятку українські родини. Голод, холод, убогість були постійними нашими супутниками. А ще втрата батьків, адже мало не кожен з нас не мав тата. Справжнім горем для родини Савчуків з Переросля стала смерть Юрія Савчука, який повернувся до них 1956 р. з ув'язнення – звільнили як хворого на туберкульоз. Повернувся в Омгортот до родини, щоб через рік знову покинути – помер на сухоти.

Пливло кудись у безвість літо, і припливали до нас все нові і нові баржі. Були й такі, що нагадували справжні лісовози, на них вантажили ліс – довготят (шестиметровий). На цих баржах трюмів не було. Ліс вантажили на палубу заввишки 4-5 м. З пристані до баржі робили містки з такими покотами, і двоє людей збоку, один посередині котили шестиметрову деревину на палубу. А там чоловіки з баграми стають і всі дружно під командою (мусили співати): «Раз-два взяли, взяли і нажалі», тягнуть і складають по всій довжині баржі в клітку деревину. Уявіть: баржа на глибині стоїть, уже навантажена заввишки в 4 метри, раптом зривається з деревини багор, і людина летить у воду з такої висоти. Не один викупався в такий спосіб в Іртиші, не кожен умів плавати за перших років. Тому траплялося, що гинули, як-от Микола Костенюк із Текучі. Тіло його так і не знайшли.

Крім лісозаготівель, барж, молодь, навіть підлітки, працювали влітку на дорогах, пиляли дрова завдовжки 0,75 м.

“ЛЬОДЯНКА”

*І спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті!*

А ще була “льодянка” — дорога, яка тяглася від місця заготівлі лісу і дров до пристані на Іртиші, де їх розвантажували. Машин не було, тож добуту сировину вивозили кіньми. Для цього робили спеціальну колію, яка, власне, й називалася “льодянкою”. Прокладену в лісі просіку очищали від снігу, а в замерзлій землі на визначеній відстані прорізали два жолоби, які мали близько десяти сантиметрів углиб і завширшки. Відтак їхала бочка з двома отворами, з яких ті жолоби заливалися водою. Відповідного розміру робили сани, полози яких спереду і ззаду підшинковували залізом. По такій колії — “льодянці” — один кінь міг тягти 10-12 кубометрів лісу чи дров.

Постійні вітри і сніги цю дорогу замітали, тому її повсякчас розчищали дві робітниці — кожна своєю колію на двокілометровій ділянці. Березові віники робили самі, на один вихід — півдоби — їх використовувалося по два-три, тому доводилося ще тягти за собою “драган” з віниками. Спочатку розмітали колію під обоз, який складався зі 120-150 саней, удруге — під поливку водою. Якщо безперестанно падав сніг, мело, а таке траплялося нерідко, то колію доводилося спочатку вишкрібати вузькою дерев’яною лопаткою, викидаючи сніг за бортик, а вже відтак розмітати віником. Деколи доводилося розмітали безупинно, тоді на кожну двокілометрову ділянку колії ставали по двійко «дівчат-розмітальниць». Якщо ж до колії потрапляв сніг, то коні ставали — вся валка зупинялася. Це прирівнювалося

“саботажу“, і “винуватців“ очікувало суворе покарання. Втім, за весь час функціонування “льодянки“ ніхто не пам’ятав зривів. Місячна платня тут становила 360-380 рублів.

Працювали “позмінно“, майже цілодобово, — вдень і вночі. Якщо сніжило, мела хурделиця, то пара робітниць змінювала інших, ледь ті всувалися до лісової хатинки, в якій мешкали. Навкруги стояв ліс, звідусіль долинали виття вовків. Було страшно і моторошно.

У другій половині 50-х років вантажівки замінили коней у вивезенні дров з лісу на берег Іртиша. Рубка лісу з кожним роком просувалася в глибину тайги, відстань до пристані вже сягала 20-25 км. В Омгортотприбули лісовози, які працювали на дровах («чурці»). Шофери були різної національності, з-поміж них і українці, як Богдан Бардин і Михайло Боднарук, Степан Геник і Василь Перцович.

Упродовж двадцятикілометрової відстані розставляли нас, дівчат, на кожну, як уже йшлося, припадало по 2 км шляху. Дороги не наші, кам’яністі, а глиняні, ґрунтові. Дощі перепадають часто, тому дороги розмиті, а ще розбиті лісовозами. Нам, шляховикам, наказано працювати так, щоб жодна машина не забуксувала. Якщо ж трапиться, що зав’язне в лісовій багнюці, зарплатні вже не бачити. Втім, і за таких обставин давали собі раду. Рубали сокирою гілля і стелили у вибоїни колії.

А ще їсти хочеться, немилосердно дошкуляє спрага, а води немає. З боку дороги — калюжі, в яких вода вже позеленіла, в ній плавають маленькі з чорними хвостами пуголовки. Але ж не жаби! Тому знімаємо з голови хустку, застилаємо нею те болото, вода від того чистішою геть не стає, але, принаймні, не видно тих

гидких створінь. І п'ємо, намагаємося проковтнути наразі побільше, бо відтак годі уявити, як заливатимеш в себе цей «п'янкий трунок».

Для Степана Новака, Михайла Бардина, Івана Цюнака, Катрусі Передрук, Ганни Мазурак, Ганни Щербан, Ганни Савчук, Марії Кіцелюк, Ганни Гавриленко, Люби Кузич, Марії Верб'юк та Антона Будуровича праця в тайзі була звичним явищем

У лісі немає ні хатинки, ніде сховатися від сонця чи дощу. Стаємо під велике густе дерево і так рятуємося від зливи чи спеки. А ввечері чекаємо останніх машин, стаємо на підніжку, водій опускає скло, відчиняє вікно, ми, тримаючись за двері, їдемо додому цією вибоїстою дорогою, наражаючи себе і водія на небезпеку. Здається, що цей залізний звір розтрусить цими віражами не тільки нас, дівчат та дітей, а й дивись – і залізччя почне сипатися із залізного черева машини. Проте ін-

шого виходу немає: зверху на лісовозі з причепом їхати категорично заборонено, бо були випадки, коли ліс випадав з кузова; йти пішки 20 км після трудового дня важко і страшно. І тому доводилося бути «лісовозними експедиторами». Цю професію я опановувала з Марією Верб'юк та Марією Кіцелюк, працювала також Марія Проць та Катруся Передрук.

Однією з легких була праця на розпилюванні дров. Дрова завдовжки 0,75 м різали переважно старші або хворі жінки, підлітки. Ці дрова потрібні були для опалення контори, пекарні, медпункту, електростанції, такі ж дрова («швирок») відправляли на баржах до Омська. Дрова не тільки треба порізати на колоди завдовжки 0,75 м, а й поколоти, скласти в ряди заввишки 2,25 м. Різати тонкі дрова легко, бо пили гострить фін П'ессо (до речі, його сім'я була однією з найчисленніших – 8 дітей), він же також гострив сокири, колуні. Але якщо трапляються грубі дрова, то пили не вистачає, щоб їх різати, не допомагає тут і майстерність П'ессо: оббиваються до крові пальці, а мозолі – то й не передати...

Колоти теж не так легко, бо дрова із сучками і без сучків. Сокирою особливо не наколеш, колун набагато важчий, але він допомагає. Крім того, користуємося довбнями,

*Майстер на всі руки,
«пилоправ» фінляндець
П'ессо*

піднімаємо з останніх сил і, здається, що зараз слідом за довбнею полетиш навznak. Але зносяться руки раз, вдруге, втретє, а там, дивись, і вже механічно понад силу мимо твоєї волі, самі собою раз по раз, мов ті Франкові каменярі, гримаємо о те дерев'яне чоло колоди, і вона членується на менші. Усе те складаємо, міряємо, чи виконали норму, і ввечері подаємося додому.

Це наші дитячі будні. І свята, мабуть, теж, бо таким було все наше тодішнє життя, а оскільки прийнято вважати, що воно складається з буднів і свят, то, вочевидь, і свята теж. Життя, що складалося з норм: штабелювання, рубання, розчищення заметеної снігом дороги тощо. Нормоване радянською владою, страшним тоталітарним режимом дитинство, нормоване настільки, зведено до такого мінімуму, що його як такого й не було.

У тайзі часто траплялися пожежі, тоді мобілізували всіх працівників на їхнє гасіння. Постійним пожежником (штатним, почесним) замість мами була я. З баграми, лопатами ми відправлялися на боротьбу з вогнем, часто наражаючись на небезпеку. Палаючі дерева падали додолу, туди, де перебували люди, які кидали глину на полум'я та копали рови, аби не перекидався вогонь далі.

В Омгортопі українці Іван і Микола Кіцелюки, Іван Геник (Королук), Степан Геник (Товстюк), Микола Геник (Палямарчук) побудували контору. Директор Ігнатюк привіз з району фарбу, але з росіян ніхто не знав, що з нею чинити далі. Отож мама порадила, як з кінських хвостів зробити пензлі і їй доручили пофарбувати контору. Це теж була короткочасна легка праця.

Улітку в кадрових робітників майже не було вихідних днів (неділь), навіть якщо не було баржі, яку негайно

треба було завантажити. Влада в дусі часу – соціалістичного будівництва – завжди оголошувала недільники (суботники). Омгортоське начальство розуміло, що так жити серед антисанітарії (блощиць, вошей) люди не в силі, не в змозі, й запропонувало звести будинки – бараки–«малосімейки».

Невеличка річка, як Лючка, що на Косівщині, протікала околицею Омгортосу і впадала в Іртиш. За цією річкою почали будувати бараки, але вже не такі великі (приблизно 20 м), розбивали їх на кімнати, які одна від одної відгороджені дошками Щось на кшталт комунальних советських будинків. Кімната завдовжки 4 м, а завширшки така, що стояло два ліжка і залишалося вільними ще 4 дошки. Отож вона слугувала і кухнею, і ванною, і вітальнею, і спальнею, передпокоем з покоем укупі. Така собі універсальна кімната.

Усовська, Ганна Верб'юк та Ганна Кузич за звичною працею на розчистці омгортоської вулиці

Під вікном, розділеним на дві кімнати (половина сусідська, половина наша), стояв невеликий стіл. І в цій кімнаті мешкали дві сім'ї: ми (мама, я і сестра Оріся), і сім'я Ґеників (Товстюків), їх було теж троє. За стіною (за другою половиною вікна) жили Бровчуки: Параска із десятирічним сином Іваном і шестирічною Марійкою, крім них, там мешкала Ганна Верб'юк з десятирічною донькою Марією. Отака «комуналка», хоча й мешкали начебто в різних кімнатках, але, здавалося, ніби в одній: якщо діти Бровчуків плакали і просили їсти, то ми все чули, і навпаки.

Часто Марійка та Іванко слізно допитувалася: «Мамо, коли тато приїдуть? Ви все кажете, що завтра та завтра, а це завтра – вже три зими». І не могла Параска до пуття пояснити дітям, бо й сама достеменно не знала, коли там, у верхах, розберуться із справою її чоловіка, який карався в мордовських таборах. А справа й справді видалася дивною. Будучи лісником, знаючи довколишні гори як свої п'ять пальців, Василь Бровчук, звісно, всіляко допомагав Українській Повстанській Армії. Утім, коли інша – радянська армія – опинилася в Карпатах, його змусили посприяти просуванню рейду Сидора Ковпака. А відтак події розгорталися, як у страшному сні: УПА пішла в глибоке підпілля, Ковпак – за захід, Василь Бровчук – до в'язниці, а Параска з дворічною донькою та п'ятирічним сином – до Сибіру. Табірник Бровчук звертався з клопотаннями до Москви, щоб переглянули його справу, адже жодних доказів про його причетність до повстанського руху не було, натомість відомо було інше: він допомагав Ковпакові.

Там розібралися, але по-своєму: нагородили Василя Бровчука почесною грамотою і, щоправда, в середині

50-х років, його звільнили, на два роки скоротивши термін ув'язнення. Три зими перетворилися на усі вісім.

1956 року в Омгортп із в'язниці повернулася і Марія Семенюк, засуджена за участь у повстанському русі.

Донька дяка Параска Бровчук виховувала своїх дітей добрими і ревними християнами, прищеплювала до молитви, до сповнення духовних обов'язків. Чуючи цю щоденну християнську науку, ми й собі запам'ятовували тексти молитов, як наприклад: “Мати неустанної помочі, вислухай голосу душ благаючих, Ти нам можеш допомогти у кожній потребі, о Мати, з надією кличем до Тебе. Марія нам хоче допомогти, Марія нам може допомогти, Марія нам помагає, Марія нам вже багато допомогла, Марія нам ще допоможе. О Маріє, поможи нам! Згадай, Всемилостива Діво Маріє, що від віків нечувано, щоб Ти упустила того, хто прибігає під Твій покров, або благає від Тебе помочі, або вмовляє Твого заступництва. Я, ведена цією надією, Діво над Дівами, Мати Ісуса, вдаюся до Тебе і стаю перед Тобою, зітхаючи, як грішниця, не відкинь, Царице Світа предвічного, слова моїх мольб, а послухай ласкаво і вислухай. Амінь”.

Утім, ця духовна катехізація Параски Бровчук не завжди легко й охоче йшла до голови шестирічній Марійці, в якій за день інколи не було й різки в роті, а тут ще й мама нагодилася із своєю «вечірнею». Тому голодне дівчатко, стомлене материним напучуванням, інколи творило свою оригінальну молитву Богові. З кімнати Бровчуків доносилося Парасчине й Марійчине:

- Господи, поможи...
- Ні, не поможи.
- Господи, дай...

– Ні, не дай...

Звісно, що Господь Бог вислуховував ревні і слізні молитви Параски Бровчук, а на Марійчині не реагував, лише посміхався.

1950 року переселенцям наділили земельні ділянки розміром 0,007 га. То була цілина, яку слід було скопати, обробити ту землю, обгородити її, тому що в росіян ані корови, ані свині навесні, влітку чи восени не були зачинені в хлівах, а ходили попасом, шукаючи собі їжу, добуваючи собі корм. Свині постійно паслися. Жердини на огорожу мама з Орисею тягнули з тайги на плечах. Всі діти, в кого не було тата чи старшого брата, так само тяжко працювали. Висаджували картоплю, капусту і навіть помідори, які, щоправда, не до-

Біля нових осель для українців.

Кузичі теж відсвяткували новосілля, 1953

співали, але ми зривали їх зеленими, клали на вікно або у валянки, і вони червоніли. Капуста теж плодилась. Але який врожай був картоплі! Вона була велика, її було дуже багато. Зберігали її під підлогою у ямі. Закопувати картоплю в землю на дворі було неможливо, бо земля промерзала на метр і більше.

Ця сибірська земля навечно прийняла до свого лона десятки переселенців (тільки з Нижнього Березова за перших років померли Марія Будурович (Юрчишина), Марія Геник (Мількова), Олена Кузич (Михасишина), Василь Ільницький (Тудус), Михайло Негрич (Верховий), Іван Скільський, Марійка Скільська, Василь Перцович, Яків і Олена Фіцичі, Ягнішка Фіцич; з Текучі – Костянтин Кіцелюк, Софія Бровчук, Микола Костенюк, Рузя Лесюк, Гаврило Лесюк, Текля Дутчак, Степан Дутчак, Анничка Кучерак, якій виповнився лише один рік, Ганна та Микола Якуб'яки, Софія Гнатюк. Загалом на чужині померло 20 із 45 вивезених із Текучі людей. Це 44%, майже половина.

Лише з прикарпатського села Нижнього Березова 23 жовтня 1947 року вивезли 66 осіб, з яких у Сибіру померли 22. І не один був вивіз. А ще того ж таки 1947 року на Покрову. А ще 1950 року.

Скільки ж людей було вивезено з різних сіл та полягло кістями в Сибіру!

А помирали від голоду, хвороб, туги. Вмирали, не вибираючи місця, де доведеться. Гаврило Лесюк першої зими помер, стоячи біля юзика, діти гралися, побачили, що Гаврило неживий, почали кричати. Рузя Негрич (Верхова), угледівши, що Лесюк уже небіжчик, почала споряджати в далеку путь: «Дітоньки, беріть за ноги Гаврила, а я за руки, покладемо на прічі!». Там він

пролежав до вечора, поки не повернулися його доньки з праці. Ховали небіжчиків без священиків, самі люди молилися, споруджували березовий хрест, обгороджували жердками могили. На Зелені свята робили на гробах поминки. Все село сходилося на цвинтар, як росіяни, так і українці.

«Як ви умирали, вам дзвони не грали...».

Пройшло три роки по смерті бабусі Олени Кузич, 1951

Невже ці люди мріяли так швидко закінчити життєвий шлях, невже вони сподівалися лежати в чужій землі, не оплакані своїми рідними, не доглянуті своїми близькими, щоб відтак безслідно зникнути з лиця землі?

Ні! Але так, власне, було й задумано сталіністами. І ніхто нині в пам'ятну суботу не засвітить свічки на їхніх могилах, ніхто не встромить там вербову гілку

(шутку), ніхто не перемовить гріб, ніхто навіть не сотворить заупокійну молитву, припадаючи до хреста, бо нема ані хрестів, ані могил.

Так свавільно поглумилася жахлива більшовицька влада над українським народом. І лише згадуються душі цих невинно убієнних режимом людей у молитвах далекої української родини, у споминах тих, хто ділився з ними, немічними й хворими, останнім шматком хліба, прикладав долоню до гарячого чола, напував водою, стуляв уже мертвим повіки, тих, хто гарячими слізьми зрошував холодний сибірський сніг, ховаючи їх назавжди у цю чужу землю, ховаючи, щоб уже ніколи згодом не віднайти й сліду.

**«ЯКБИ МЕНІ ЧЕРЕВИКИ,
ТО ПІШЛА Б Я НА МУЗИКИ...»**

*Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває;
Алмазом добрим, дорогим
Сіяють очі молодії;
Витає радість і надія
В очах веселих; любо їм,
Очам негрішним, молодим.
І всі регочуть, і сміються,
І всі танцюють. Тільки я
Неначе заклятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я...*

В Омгортопі був великий клуб, де читали лекції, проводили бесіди, регулярно демонстрували кіно, щосуботи влаштовували танці. На лекції та бесіди люди примусово йшли, їх змушували прилучатися до таких форм соціалістичного просвітництва. У кіно йшли залюбки, правда,

тільки ті, хто мав гроші. Квиток коштував 2 рублі. Хлопці, котрі працювали в лісі, мали більшу платню, вони дозволяли собі піти в кіно, на танці, запросити туди дівчину, заплативши за неї. Хлопці були галантні, шляхетні, питали дозволу в батьків, і тільки після цього юнка могла йти розважатися до клубу. Мабуть, ця шляхетність була тут нормою, вона була привнесена сюди, в цю дрімучу тайгу, поневоленими, але гордими й вихованими людьми, духовно багатими, морально виваженими, внутрішньо сором'язливими. І її плекали тут споконвічно, підтримували як універсальну людську чесноту. Я не пам'ятаю випадку, щоб юнаки, не суть важливо чи українські чи якогось іншого роду-племени, лаялися, бешкетували, ображали старших чи дівчат, пиячили чи, борони Боже, гвалтували, вбивали, чинили насилля.

Наші хлопці поважали дівчат. Ми, діти, бачили, як вони поступалися місцем на машинах, у човнах, як накидали на спину дівчатам свої піджаки. Дивилися, захоплювалися і таким чином вибудовували собі власний ідеал. Зрештою, згодом те, що бачили на кіноекранах, нічим не різнилося від того, що бачили в житті цього сибірського села початку 50-х років. Тут серед наших поселенців нормою були батьківський послух, пошанівок до старших, належна увага до матерів, дівчат, подружня вірність.

Для нас, дівчат-підлітків, які були позбавлені бачити шляхетність у взаєминах між батьками, бо наші тати зазвичай були не з нами: хто навічно залишився лежати в українській землі, скропивши її кров'ю повстанця, хто виборював десь у кріївках волю Україні, хто карався московськими таборами, хто емігрував, – свого роду ідеалом сім'ї, родинних стосунків були молоді тамтешні

російські подружжя. Ми стежили, як вони рука в руку приходили в кіно чи на танці, як галантно кавалер-чоловік вів свою партнерку-дружину в танці, як поводився з нею. І це вражало. А ще ми бачили ці подружжя в школі, в конторі ліспромгоспу і проймалися до них ще більшою симпатією.

А як танцювали росіяни! Саме вони, а особливо масовик Саша, навчили нас виконувати різні танці, в тому числі й бальні: вальс, фокстрот, краков'як, підгорну, підіспанець, танго, кадрили. Українці були подивовані вмінням майстерно вибивати чечітку, танцювати кадрили. І не просто віртуозно танцювати, а ще й виспівуючи при цьому частівки:

Гармонист, гармонист, хорошо играет,
Почему вы, гармонист, с нами не гуляете?
С неба звездочка упала на прямую линию,
Скоро милый перепишет на свою фамилию.
У моего милого волосы волнистые,
Я его не променю на горы золотистые.

*«Якби мені, мамо, намисто,
то пішла б я, мамо, на місто...»*

Ганна Щербан, Катруся Передрук і Ганна Гавриленко

Саша володів акордеоном бездоганно, пари кружляли в танці одна за одною чітко по колу і не інакше. Між танцями проводили ігри. А о 23.45 танці закінчувалися, бо рівно опівночі гасло світло. І всі чемно розходилися по домівках.

Над Іртишем, що виблискував при місячному сяйві діамантами, хотілося стояти довго, вдивлятися в ту річкову далечинь і мріяти, мріяти про своє, дівоче, по-таємне, про щастя і кохання, які неодмінно прийдуть, бо юність – то пора, коли ці почуття є постійними супутниками. А ще сподівання на те, що десь там, можливо, нового дня, коли велике і вічне сонце викотиться з-над тайги, зажевріє бодай хоча маленька надія на те, що воно, це сонце, цей новий Божий день, принесе бодай маленьку радість, може, звістку про тата, про якого не чути, може, від бабусі Олени, дідуса Григорія чи тітки Марії вістку про те, що прийде пакунок, може, раптом, якась указівка з Москви про те, що ми ніякі не вороги народу і маємо право повернутися до Березова. Може...

І з такою мрією, що п'яно огортала душу, що солодким болем щеміла в серці, що живила з дня в день, верталися до нашого бараку, і лише там, притулившись до куфайки, що замінила нам подушки, які мама поміняла на картоплю, виказували цій сонній подрузі свій біль, зрошували її солоною сльозою. А вже вранці я, Оріся, як і десятки українських юнаків і дівчат, поспішали до навчання чи до праці.

В Омгортоні була семикласна школа. Діти, закінчивши 7-й клас, ішли працювати, мало хто продовжував навчання у 8-10-х класах. Середня школа була за 15 км, і, щоб дістатися туди, потрібно було переплисти човнами Іртиш. Це було доволі небезпечно. Тому 8-й клас у Зна-

менці, де навчали хороші педагоги, закінчили Ярослав Пірняк, Віра, Надія, Михайло, Степан, Люба Сікори, Микола Ільницький (Данилів), я, Люба Кузич, Антон Будурович, Євдокія Боднарук. Всі інші діти пішли до праці, подорослівши завчасно. Подалася на лісозаготівлю й Оріся, щоб допомогти мамі зводити кінці з кінцями.

У Знаменці я замешкала на квартирі у дядька (вуйка) Данила Ільницького, який працював у харчопромі, де випікали грубі пряники, і він іноді декілька приносив додому і частував мене. Яка то була смакота! Мабуть, сьогодні не такими смачними видаються рафаело чи фереро роше, як тоді, у п'ятдесятих, грубі пряники, що пахли якось казково, нагадували Різдво, сите українське життя, спо-

*Подружжя Данила та Олени
Ільницьких*

нукали поринути в минуле, у світ теплого, затишного й безжурного дитинства – з татом, з мамою, з бабусяю.

І ця родина, яка дала мені притулок, до болю нагадувала той час, тут було комфортно і спокійно, наче Бог переніс шматок родинного березівського укладу із сорокових у п'ятдесяті роки, змінивши лише географічні широти: вуйко з дружиною Оленою та сином Миколою

жили дружно і не так бідно, як ми, вони намагалися і мені допомагати харчами. Тут панували мир, злагода, любов, а ще велика турбота одне про одного. Я отримала від них опіку і тепло, а ще підтримку.

Наступного року нас відправили вчитися в 9-10-ті класи аж до Пологрудового: батьки боялися за наше життя, оскільки ріка Іртиш забрала багато життів.

Директором Пологрудівської школи був Іван Кузьмич Жарий, українець, батьки котрого «як куркулі» за 30-х років були виселені до Сибіру. За фахом учитель російської мови і літератури, він був напрочуд ерудованою і обізнаною людиною. Уроки його проходили цікаво, Іван Кузьмич сам багато знав, і його учні теж намагалися бути такими. Він переймався, здається, кожною особистістю дитини, незалежно від національності. Викличе, бувало, до кабінету й запитує, як навчання, розпитує про маму, сестру, чи маю що їсти. І завжди напучує: »Вчися».

Навчаючись з 1 по 10 клас у тодішній школі, учні мали стали внуками Ілліча – жовтенятами, дітьми Ілліча – юними лєнінцями-піонерами і комсомольцями – гідною зміною комуністів. Однак українці не прагнули поповнювати ряди ані тих, ані інших. Сестра Оріся закінчила 7-й клас, вчилася, як і всі українці, добре, але не була комсомолкою.

Якось директор школи Сідельнікова закликала Орісю до кабінету й каже, щоб вона вступала до комсомолу і тоді її беруть піонервожатою, відправлять вчитися до педагогічного училища в місто Тару. Мама тоді категорично сказала: »Ні». І Оріся, як більшість дітей, пішла працювати в ліс, гірко заробляючи на хліб насущний.

І ось я вже в 10-му класі, але не маю ані галстука на ший, ані комсомольського значка на грудях. Директор Жарий черговий раз нагадує мені: »Любо, вступай до

комсомолу, інакше ти ніколи не вчитимешся далі. Підеш рубати ліс». Вибору не було: або в комсомол, або в ліс. Мама, все обміркувавши, дозволила: »Вступай!» І 1958 року я поповнила ряди ВЛКСМ.

Утім, повернемося до клубу – вогнища омгортоської культури. Власне, це було велике приміщення, з півним опаленням. Завідувач клубу Саша Токарєв – акордеоніст-професіонал – влаштовував такі гарні вечори, танці, що всім молодим людям кортіло потрапити туди.

А в що зодягнутися, йдучи на танці? Мамі вдалося вберегти від товарообміну (одяг обмінювали на конче потрібні хліб, картоплю чи борошно) дві волосові сукенки, із шовкової спідниці для Орисі справили обновку, також вона вишила собі блузку. Але верхнього одягу і взуття немає, в тому числі й змінного – святкового. Орися гарно танцює, і дівчата, її ровесниці (і старші) – Ганна Цюнак, Олена Генік (Миханчишина), Леся Савчук – позичають їй нової куфайки, валянків, щоб змогла піти до клубу, а вона натомість дає їм уроки танців.

Сьогоднішня молодь знає таке явище, як прокат весільних платтів, бальних суконь. Півсторіччя тому в Сибіру на прокат здавали куфайки і валянки. Вишуканий одяг – нічого не скажеш. Утім, для нас він був розкішним. Він ніс тепло подруги, зберігав її щире співчуття, любов. І, можливо, тут більше важили не ці такі-сякі обновки, а безкорисливий жест приятельок.

Мене виручали Марія Верб'юк та Марія Кіцелюк, які віддавали свої куфайки й валянки взимку, а влітку – босоніжки. Відтак мама справила нам сукенки зі штапелю та ситцю.

Я закінчувала 10-й клас у гумових чоботях і в куфайці і при цьому вважала себе аж ніяк не обділеною.

Не скажу, що щасливою чи багатою, зовсім ні. Однак навіть не змогла собі уявити, що можна чогось вимагати чи канючити у мами, а чи нарікати на лиху долю, а чи ремствувати на світ.

Сьогодні так – завтра буде йнакше. Добре, як є. Цієї матиної життєвої філософії згодом навчала вже власних дітей. Вона правдива, ця філософія, перевірена часом. І, гадаю, що якщо до такої людської терплячості додати такі ж людську сумлінність і заповзятість у праці, а ще Боже благословення, то неодмінно матимеш більше.

У другій половині 50-х років, після смерті Сталіна, життя дещо поліпшилося, стали більше платили за працю, в крамницях розширився асортимент товарів. На свята дівчата й хлопці вже одягалися вишуканіше. 1958 року Орися (вона тоді працювала на лісозаготівлі і баржах) упрохала матір і та дозволила їй купити зимове пальто. Сестра мала в ньому вигляд вродливої молододі панни, такої, про яку колись розповідала мати, коли навчалася в Польщі.

Марійка Верб'юк та Марійка Кіцелюк в обновках – куфайках та ситцевих сукенках, які їм справили до Різдва матері

**«НАША ДУМА, НАША ПІСНЯ НЕ ВМРЕ,
НЕ ЗАГИНЕ...»**

*Утни, батьку, щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацькая
На всім світі стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу...*

Життя плило, мов Іртиша вода, і несло вдалеч і біль, і смуток, і хворобу чи чиюсь смерть, несло і радощі, й невдачі, словом, життєва круговерть робила своє. Ми мужніли, дорослішали. Втім, у розмовах завжди були спогади про Україну, дім, рідних. І не тільки це, а ще великий оптимізм у серцях, що зігрівав, окрилював, давав наснагу.

Львів'яни особливо вирізнялися цією впевненістю в майбутньому. І цим згорьованим людям якось прийшла на гадку ідея підготувати концерт. Вірніше, це українцям запропонували самі ж тамтешні урядники, почувши, як вечорами злагоджено, натхненно і майстерно ті співають.

Наталка Паньків (пізніше дружина Миколи Ґеника (Палямарчука)) взялася за інсценізацію поеми Тараса Шевченка «Сліпий». Не пам'ятаю достеменно, хто грав ролі, але знаю, що костюми були зшиті руками самодіяльних артистів, шаровари у Степана були червоні (матеріалу червоного тоді не бракувало), пояс синій, вишита сорочка, усім козакам пошили сиві шапки.

Виготовили дерев'яні шаблі (дерево теж не було дефіцитом – тайга поруч). Ярина була зодягнена у вишиту сорочку, корсетку, дві запаски, взута в чобітки, а на голові – віночок зі стрічками. Вишиті сорочки, коралі, шапки, були у всієї «березівської» частини трупи. Шаровари пошили Юлія Негрич та Євдокія Сікора з червоного та синього сатину, який виділило начальство ліспромгоспу.

Я читала напам'ять слова автора. Серце раділо так, що й не передати. Піднесення було неабияким, після тяжкої праці люди поспішали на пробу (репетицію), не втомлювалися повторювати по декілька разів одну й ту ж сцену, коли режисер-постановник Наталка Паньків віддавала наказ: «Прошу ще раз!»

У першій дії все нагадувало Україну: і хата, змонтована на сцені, і костюми Степана та Ярини. А ще атмосфера, що панувала не лише на сцені, а й у душах кожного з нас. Це був величезний здвиг духу, внутрішньої сили, прагнення вилити у Шевченковому слові власні думки про волю, про Україну. Адже ж марно для інсценізації взяли «Сліпого»: неволя турецька нічим не відрізняється від неволі московської, а нинішні невільники подібні до тодішніх із ХУІІ сторіччя: і ті, й інші хочуть бачити Україну щасливою і вільною і себе в ній такими ж.

Аж ось і друга дія. Відкривають завісу: на сцені – прикуті ланцюгами козаки в турецькій неволі. Тут же хлопчик веде сліпого Степана, який говорить монолог про втрату Україною свободи.

І тут начальство врешті збагнуло, якої припустилося великої помилки, запропонувавши українцям поставити концерт до чергової річниці Жовтневої революції.

Крім «Сліпого», діти підготували декламації, співали пісні. А зведений (дорослі і діти) хор весь у вишиванках виконував пісенні твори. Перша пісня, яку заспівав хор, аби приспати око кадебістів та начальників, була про Сталіна.

Із-за гір, із-за високих
Сизокрил орел летить.
Не зламати крил широких
Того льоту не спинить.

Було обумовлено заздалегідь, що, коли завершуватимемо останній куплет оди червоному сизокрилому орлові-тирану, а саме після слів: «Пурпуровими вогнями нам новий сіяє шлях. Слава Сталіна між нами, воля Сталіна між нас», одразу переходимо до пісні на слова Миколи Вороного.

Тому, коли грянуло у битком набитій залі клубу:
О Україно, о люба ненько,
Тобі вірненько присягнем.
Серця кров і любов, все тобі віддати в боротьбі.

За Україну, за її волю, за честь, за славу, за народ..., ніхто до пуття й не спам'ятався, що, власне, відбувається.

Джин був випущений, його повернути назад жодна сила у світі вже не змогла б, так само, як наказати Іртишеві змінити напрям руху. Приголомшені чільники державних установ та вкрай спантеличені кадебісти не в змозі були нічогосінько вдіяти. Не очікували від хохлов такого – і все проворонили. Геть чисто. А вони он як виспівують, не все, правда, зрозуміло, але можна добрати, що співають про Україну, кличуть за неї рушати вперед, щось про зруйнований царський трон, спонукають іти на вольний світ.

А це крамола і крамола велика! Це та інше можна було, наче в книзі, прочитати на чолі представників

радянської влади в тайговому поселенні невільників зі всього СРСР.

Утім, зупинити концерт їм було не до снаги, розігнати цих свавільних українців були не в силі, адже он їх скільки. Та й не дають можливості навіть висловити обурення проти їхнього націоналізму і бандеровщини. Не дають – і хоч ти лусни, співають, нахаби, без пауз. Он почали клятї хохли іншу: «Серед поля широкого, попід гаєм скраю, там стрілецька могилонька забута стояла». Що ж то буде далі?!

А коли наприкінці концерту на сцену з двох боків почали виступати українські козаки та битися на шаблях під хоровий супровід: «Нам допоможе святий Юрій і Пречиста Мати волю здобувати. Ой чи пан, чи пропав – двічі не вмирати. Гей нумо, хлопці, до зброї», – терпець кадебістам геть увірвався, аж звелися, бідолахи, на ноги. Та мусіли вислухати до кінця, бо зала щиро аплодувала в такт бадьорому співові і козацькій вправності володіння шаблями.

Усі, проте, добре усвідомлювали, що не забаряться «віддуки та рецензії на побачене й почуте». І справді, наступного дня до контори ліспромгоспу викликали Наталку Паньків.

– Добрий день.

– Почему не разговаріваєш по-русскі?

– Не вмію говорити російською. Я розмовляю своєю рідною.

– Ти настоящая бандеровка.

– Звісно, якби я не бандерівка, то тут би не була.

– Да как ти смееш?! Што ти себе позволяєє? Што за антисоветчину вчєра устроїлі? – репетував кадебіст.

– На нашій репетиції була присутня директор школи і ніякої крамоли не побачила. По-друге, ми ставили п'єсу

за твором Шевченка, а він не заборонений, співали українські народні пісні, а вони теж дозволені, адже це ж як російський пісенний фольклор, – наївно переконувала цензора Наталка Паньків.

– Да ви о волє пелі! – лютував червонопогонник.

– У російських піснях теж ідеться про волю, – вдалася до просвітництва українка.

– Молчать! – рявкнув знавіснілий кадебіст. – Вон отсюда!

Десять відсотків від заробітної платні упродовж 6 місяців коштувала Наталці Паньків ця наша «бандерівська крамола».

У Сибіру Шевченко для нас був значно більшим літературним явищем, аніж просто український поет, його «Кобзар», який мама взяла із собою на чужину, став єдиною україномовною книгою, став підручником, з якого ми вчили не лише українську мову, а й українську історію, збагачувалися національною духовністю. Я по сьогодні вдячна матері, яка змушувала нас з Орисею вчити Тарасові поезії та поеми напам'ять. Це було обов'язково. Тепер горда з того, що знаю чимало Шевченкових творів напам'ять.

«ВСЕ ЙДЕ, ВСЕ МИНАЄ – І КРАЮ НЕМАЄ...»

*Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою...*

Промайнула чергова сибірська весна, загостювало у тайзі чергове сибірське літо. Цього гостя ми очікували по-всякому: з одного боку, для нас, дітвори, це канікули, це можливість не ходити за тридев'ять земель до

школи. З іншого боку, це трудові будні, бо канікул як таких, коли байдикуєш і інколи аж нудишся від безділля, таких вакацій багато з нас були позбавлені. Канікули від навчання, але не від праці. Власне, фізична праця лише й починалася. Вона, як уже йшлося, була співвіднесена з віком дітей.

Сибірські ріки багатководні, швидкоплинні. Навесні, коли в деяких місцях вони розливаються, то можуть сягати завширшки 0,8-1 км. Мешканці всіх правобережних сіл регулярно змушені були переправлятися на протилежний берег Іртиша. На лівому його березі на відстані 8-12 км були розташовані колгоспні села, районні установи, лікарня, школа.

Узимку люди без проблем переходили замерзлу ріку, хоча в цю пору завжди сніжило і замітало дорогу, її ніхто не очищав, тому що ліспромгосп, який розміщувався по той бік, нічим в Омгортоті не володів, окрім полів, які потрібно було косити влітку. З настанням весни все змінювалося. Іртиш треба було перепливати на човнах, які були різних розмірів. На весла сідало двоє людей, а на корму (за кермо) – одна людина. Цим ремеслом повинна була володіти кожна особа.

Якщо хтось надійшов з «району», то мусив декілька разів кричати голосно, щоб його почули: «Подай лодку!» Тоді на по той бік Іртиша, як у казці, відчинялися двері мініатюрної хатинки, з якої виходив перевізник з веслами на плечі та відправлявся за пасажирями. Завжди треба було остерігатися, щоб на ріці не було пароплава, бо, пропливаючи, він піднімав високі хвилі, тоді човен міг перекинутися.

Омгортот зобов'язаний був давати державі деревину. План доводили згори, але як ті нещасні люди мали його

дати, коли інвентар складався з простих пил (ручних), сокир, ніхто з керівництва над цим не замислювався. Допомогою людям були коні, які взимку і влітку звозили ліс до пристані. Коней в Омгортоні було понад 200, їх потрібно було годувати. Усеньке літо жінки та підлітки косили, заготовляли сіно. Чоловіки приходили на допомогу тільки тоді, коли на пристані не було барж для вантаження.

Сінокоси були розташовані на відстані 8 км, щоб туди потрапити, люди пливли човнами вниз Іртишем. Жили працівники там по тижневі (залежно від погоди). Будували житло (колиби) з гілля та сіна. Спали просто на землі. Накривалися хто чим мав. На вогнищі варили нехитру їжу та чай. Клімат у Сибіру різкоконтинентальний: літні дні спекотні, а ночі холодні. Якщо вночі падав дощ, у колибі крапало так, як і надворі. Усі промокали до нитки. На світанку жінки йшли на покоси. Кожна повинна була виконати свою норму, а це: скосити, висушити сіно, звезти його конем і скласти в стоги. Тут усі: чоловіки, жінки, діти – уміли косити, клепати коси, гострити їх брусами, зробленими також нашими чоловіками. До прибуття українців тамтешнє населення не користувалося островами*. Сіно місцевий люд складав в «копни», пласти сіна, просто на землю.

Типовою працею влітку для підлітків була участь у сінокосах. Коней у ліспромгоспі до появи лісовозів було понад 200. Для них потрібно було заготовити сіно. Крім того, що відправляли цілі бригади на сінокоси (косили всі: і чоловіки, й жінки), у вихідні оголошували «недільники», замість мам на них

* Дерев'яний стовп з кілками, на яких чіплялося сіно, у такий спосіб воно краще просушувалося та не гнило

ішла я. Заготовляли сіно за Іртишем, тому переправлялися на другий берег на човнах чотири-, шести- й восьмимісних.

Якось чергової неділі Катерина Боднарук із сином Михайлом (18-19 років), я і моя мама Ганна Кузич забарилися біля сіна. Коли прийшли на берег ріки, стояв лише один човен. Усі люди вже переправилися на другий берег. Вечоріло. Насувалися хмари, зчинився вітер. А він на такий великій ріці не товариш, а радше ворог. Залишитися й не перепливати ріку було неможливо, ночувати ніде, хіба просто неба. Оскільки був недільний день, ми бачили на протилежному боці людей, які відпочивали.

І ось нас четверо сідає в човен: Михайло на весла, я за кермо, а матері на лавочках посередині човна. Вітер дує, і човен іде впевнено по воді. До берега – не менше 600 м. Однак хмари густішають, вітер дужчає, і човном починає керувати не людська, а природна сила. Хвилі

На Іртиші штиль

сердито б'ються об борти човна. Допливаємо до середини Іртиша, човен відносить униз за течією. Стає лячно, бо ось-ось почнеться буря, а човен уже не піддається управлінню. З берега нам щось кричать, але ми крізь вітер не чуємо. Мама і Катерина Боднарук моляться, я плачу, а Михайло співає: »Місяць на небі, зіроньки сяють. Тихо по морю човен пливе...».

Вітер дедалі дужчає, ми боротися з ним уже не в змозі. Хвилі такі, що, коли нас піднімає на гребінь хвилі, здається, ми на рівні з берегом. А відтак човном кидає вниз, і ми не бачимо ні берега, ні Омгортопу.

Кермове весло вибило з рук, тепер надія тільки на Господа Бога. І він урятував нас, хоч і кидало човном згори вниз, як тріску. В Омгортопі зчинився лемент. Не пам'ятаю, хто спустив на воду великий човен (баркас, де могло поміститися 10-15 людей). Люди поспішили нам, відчайдухам, на допомогу вчасно, бо ще трохи – і ми живими не вийшли б на берег.

Небезпеки чигали на нас повсякчас. Утім, і наші ангели-охоронці не дрімали: повсякчас стояли десь там – на плечі, готові поспішити на допомогу, і, здавалося, вартує тільки швидко-швидко оглянутися – і ти побачиш його, світлого й чистого свого оберіга. І вже не таким самотнім видається твоє життя, навіть без батька, навіть на чужині.

Пам'ять чітко зафіксувала й приємні миті життя, веселі і щасливі хвилини юності, коли люди веселилися, відпочивали, забавлялися, особливо, коли одружувалися закохані чи народжувалися діти.

Навіть серед цих непривітних снігів, серед цієї мовчазної тайги українці зуміли налагодити своє невольницьке життя так, що воно було повноцінним, самодостатнім, добрим і світлим: росли дітей, давали їм

освіту, виховували працею і серед праці, а ще плекали в них високі патріотичні почуття.

І це в неволі! На чужині! Без будь-якої допомоги. Сам на сам зі своїми клопотами, з турботами про щоденний хліб насущний, про таку-сяку одержу, про елементарні умови для життя. Це складало сенс життя наших батьків, і ми це всі, як один, усвідомлювали, розуміли, що якби не їхня непосильна праця, якби не їхнє животіння (замість повноцінного життя), якби не повсякчасне обмеження себе в усьому, – нас би й на світі не було.

Наші батьки за тих страшних умов учинили великий подвиг: насамперед вони не дали нам умерти від голоду й холоду. Іншими словами, вони наче вдруге привели нас на світ.

«А молодість не вернеться, не вернеться вона...»

Перший ряд: Євдокія Боднарук, Дмитро Мазурак, Ярослава Рудник. Другий ряд: Ганна Сукновська, Леся Савчук, Лена Лакетка, Ганна Мазурак. Третій ряд: Михайло Боднарук, Марія Верб'юк, Богдан Бардин, Люба Кузич, Іван Березовський, Дмитро Фіцич

Отож повернемося до дозвілля. Якщо взимку воно, як правило, відбувалося в клубі, то з настанням тепла розваги переносили до Омгортоського парку. Ми, звісно, умовно називали парком з трьох боків обгороджену земельну ділянку, площею 0,1 га, з одного боку вона межувала з Іртишем. Тут росли 10-15 сосен, були столики, де можна пограти в доміно, декілька лавочок для відпочинку, дві дерев'яні гойдалки. Та найбільшою гордістю омгортоської людності був установлений тут танцмайданчик. Звідси відкривався чудовий краєвид, особливо тоді, коли стояла тиха безвітряна погода. Глянеш на Іртиш – і здається, наче сонце заходить на протилежному боці в воду, а ввечері місяць відбивається в Іртиші, а вода аж полум'яніє. Молодь – парубки й дівчата, молоді пари, що побралися, танцюють, особливо любляють вальс, польку, кадрилів. Щастя й радості від життя додає акордеон невтомного віртуоза Саші.

Після танців сідають на лавки і співають російські та українські пісні. У нашому репертуарі не було жодної пісні про Леніна чи Сталіна, партію чи комсомол. Натомість задушевно, злагоджено й залюбки виконували як російські ліричні пісні, так і українські, різні за тематикою. Росіяни навчилися наших пісень, виконуючи їх разом з нами, добре розуміли українську мову. Коли на ріці тихо, хлопці беруть човни, саджають дівчат і їдуть уздовж берега, стиха виводячи українські пісні:

Тихо над річкою, в ніченьку темную
Спить зачарований ліс,
Ніжно шепоче він казку таємную,
Сумно зітха верболіз.

І стиха лине пісня, і, дивлячись на цю велику сибірську ріку, уявляєш Дніпро широкий, оспіваний Шев-

ченком, знаний з «Кобзаря». І згадуєш інші – Дністер і Прут, і стискається від болю серце, і щемить душа, і неочікувана сльоза котиться обличчям. Добре, що місячно, що не видно її іншим. І лине думка до рідного порога, до тієї іграшки, що так сиротливо й залишилася тоді лежати на ослінчику.

Де ж ти, дитинство?

Дитинство – без дитинства. Від дитинства – транзитом у важкі будні зрілості. Але ж життя попереду. А значить, все буде добре.

До річі, побутував тоді між нами, українцями, жарт про те, що другим ворогом (після кадебіста) для нас є комар. А й справді, мошка, оводи у Сибіру дошкуляли нам так само, як воші і блощиці. Йдучи ввечері на танці чи на побачення, всі в руки беруть березові гілочки, аби відганяти комашню, яка лізе до рота, носа, очей, кусає. А як ці комарі і мошка дошкуляли робітникам у лісі! Не один комар ковтнеш за день. Відтак начальство привозило якусь мазь, але вона з потом стікала з рук, з обличчя і більше шкодила нам, як комарам. Люди ходили обкусані, з набряками й пухирями на шкірі від укусів.

Незважаючи ні на що, життя пливло своєю чергою. Зима змінювала осінь, відтак наставала весна, яка чекала на літо. І знову все спочатку. Так минав рік за роком.

В Омгортопі відгуляли весілля Ганна Цюнак з Геннадієм Проць, Ярослав Андрухович з Марією Ерстенюк, Степан Ґеник з Лесею Савчук, Іван Сукновський з Марією Савчук, Микола Кіцелюк з Оленою Ґеник, Микола Ґеник з Наталкою Паньків, табірник Василь Пірнак з Параскою Ґеник, що теж повернулася з мордовських таборів, Михайло Боднарук з Марією Верб'юк, Розалія Рудник з Іваном Бардином, Олекса Івасютин із Па-

раскою Смижук, Параска Лесюк з Федором Рудником, Дмитро Щербан з Марією Дутчак, Наталія Негрич із Михайлом Семенюком, Микола Голдищук з Ганною Фіщич, Олекса Семенюк з Теклею Бардин, Микола Смижук з Марією Лесюк (разом відбували табірне ув'язнення), Іван Березовський з Оленою Лакеткою.

Свій до свого по своє!

Отож українські бранці одружувалися виключно поміж собою, зберігаючи й укріплюючи таким чином національний генофонд. Тоді, в п'ятдесятих роках ХХ сторіччя, в Сибіру це було нормою, усталеним життєвим явищем. По-іншому й не могло бути. Не асимілюватися, не розчинитися в чужому середовищі, не виродитися, а зберегти популяцію українців, не втратити її, більше того, ще й примножити. Гадаю, що, поза всяким сумнівом, це був свого роду національний по-двиг українців на чужині.

Що ж коїться із сьогоднішньою Україною?! Коли нормою стають інтернаціональні іновірні шлюби?! Коли усталеним явищем є те, що, полишивши на Батьківщині сім'ю, українці на чужині залюбки створюють іншу – італійську, німецьку, польську, англійську, американську, байдуже яку?! Чужу!

Будуючи в Сибіру нове життя, українські молодята плекали великі надії і сподівання на те, що таки повер-

Наталія Паньків та Микола Геник поєднали свої долі

Весільні дружки та старости на одруженні Марії Дутчак та Дмитра Щербана. Перший ряд: Микола Кіцелюк, Дмитро Фіцич, Василь Галій. Другий ряд: Олекса Семенюк, Михайло Гавриленко, Михайло Семенюк, Василь Тарантюк. Третій ряд: Іван Генник, Геннадій Проць, Іван Сукновський, Федір Рудник, Степан Генник, Іван Березовський, Степан Генник, Михайло Боднарук

нуться на Батьківщину і там, на рідній землі, народжуватимуть та одружуватимуть уже своїх дітей, няньчитимуть онуків.

І тому відразу після оголошення про звільнення багато з них подалися в Україну. І яким гірким виявилось розчарування, коли в рідному селі їх не прописували. З болем, слізьми, розпукою прощалися вдруге з рідною землею, бо вдруге ставали вигнанцями. Не приведи, Господи, полишати двічі назавжди рідну хату і йти в широкий білий світ у пошуках ліпшої долі.

Таким нелегким шляхом від рідного порога пішли Степан Ґеник (Товстюк) з дружиною Лесею, Василь Пірняк з дружиною Параскою (сестрою Степана Ґеника): перші подалися на Кіровоградщину, де будувався цукровий завод, а другі разом з батьками Степана та Параски – до Вінниччини, тут Ганна та Михайло Ґеники (Товстюки) й знайшли свій вічний спочинок.

А Степанові таки судилося ще раз побачити батьківську землю, орати й доглядати її, ходити нею, як піввіку тому назад: з дружиною Лесею вони 1999 року повернулися до Березова. Повернулися – а там нічого: все радянська влада відібрала в них. Забрано не тільки ті статки, що мали, але й молодість, здоров'я, ба навіть братів, сестер, родину, які мріяли бодай бути похованими в рідній землі. Та проте Степан та Леся Ґеники щасливі у своїх взаємних почуттях, які зародилися ще там, під сибірськими вечірніми зорями, над Іртишем, щасливі у власних дітях та внуках.

Утім, повернемося до нашого побутування в Сибіру. Омгортоські росіяни так само влаштовували весілля, веселилися. Від українців вони навчилися готувати вареники з капустою, картоплею, ягодами.

Українські весілля п'ятдесятих років сторіччя, що минуло, не були такими гучними й такими багатими, як сьогодні. Обов'язково були дружка і дружба, виготовляли паперовий віночок для нареченої та відзнаки для дружби і дружки. Всі гості, як правило, одягали вишиті сорочки. Зазвичай фотографувалися на спомин (не пам'ятаю, хто з росіян фотографував, але сибірських світлин у нас багато). Число весільних гостей залежало від кількості членів родини, приятелів, близьких.

Накривали столи, де було декілька мисок холодцю, голубці і каша. Подавали й бражку. Тамтешні російські

винороби виготовляли цей напівсолодкий напій, явно хмільний. Випивали по чарці, співали, веселилися. Українці майже не вживали його.

Весілля Ганни Цюнак та Геннадія Проця

Я жодного разу не пам'ятаю, щоб хтось напився від горя чи радості. А дітей узагалі не допускали до дорослих забав, батьки належно дбали про їхню мораль.

У Сибіру тоді склалася цікава ситуація щодо процесу виховання як такого. Дітей виховували не тільки батьки, родина, а й старші люди, які залишалися з нами у бараках, коли батьки йшли до праці. Отож маємо приклад національного родинно-суспільного виховання, яке відбувалося поза стінами тамтешніх радянських освітніх закладів.

Такими воістину народними вчителями й виховниками українських дітей на чужині стали Рузя Негрич (Верхова), Ганна Генік (Товстюк), Варвара Андрухович. Рузя Негрич на той час була досить освіченою, мала початкову освіту. Потяг до освіти передала своїм дітям, тому всі: Федір, Ма-

рія, Ганна, Юлія подалися в науку, навчаючись в «Рідній школі». Юля, яка закінчила Коломийську кравецьку школу, згодом в Омгортопі, придбавши швейну машинку, обшивала нас, українців, починаючи від рукавиць, закінчуючи верхнім одягом. Коли ж власні онуки почали ходити до Омгортопської школи, Руся допомагала їм та іншим дітям розв'язувати математичні задачі та приклади за 5-6 класи.

Няня з народу. Народна вихователька. Без перебільшення, її, Рузю Негрич, можу назвати першою виховницею української дітвори в умовах заслання. Оскільки наші батьки відправлялися зранку до праці, ми були полишені собі. І тому Рузя Негрич та Ганна Геник вважали своїм обов'язком не лише пильнувати за малечєю, а й навчати та виховувати її в національному дусі. Розповідали про Березів, про Україну, про давнину, про своє навчання, про вчителів. Навчали співу, декламації.

«Няні з народу» Варвара Андрухович та Розалія Негрич

А ще Рузя Негрич навчала любити Бога й молитися до нього.

Вона, що той гуцульський ватаг, який високо в горах підтримував полонинську ватру – живий вогонь, тут, у бараку, не тільки стежила, щоб у пічці не погас вогонь, вона намагалася вчинити так, щоб той вогник любові до рідної землі, який жеврів у наших дитячих душах, роздмухати й підтримувати повсякчас, щоб перетворився він на велике полум'я щирої любові до України.

Під орудою пані Рузі ми вчили вірші Шевченка та Франка, інших українських письменників, часто облаштовували на нарах сцену і давали невеликі концерти для наших батьків. Здавалося, що за цією підготовкою до імпрези не так гостро відчувався голод, не так дошкуляв холод.

До них, Рузі Негрич, Ганни Геник, Варвари Андрухович, горнулися не лише літи, а й дорослі. Стали добрими приятельками як для односельців, так і для жінок з інших областей України.

Усі три Негричівни подалися працювати в ліс, на заготівлю. Годі собі уявити більш вражаючу картину: троє юних і тендітних дівчат-підлітків, закутаних з головою у латану-перелатану куфайку, у ватяних штанах, величезних валянках, були схожими на кремезних і огрядних жінок. Життя спонукало одягнути такі жалюгідні карнавальні костюми, які спотворювали вроду і юність, але поза тим не могли спотворити щирю душу, внутрішню красу, доброту, чуйність, щедрість, скромність, а ще велике серце патріотки.

Життєва стежина, що послалася перед родиною Негричів у жовтні 1947 року, виявилася тернистою, кам'яною. Всі вони: Рузя, Михайло, Ганна, Юля і Наталка померли на чужині. Оберегами цього родинного некрополя в сибірській

землі стали Наталчина донька Люба та Юлин син Ігор.

А місце, де колись в Україні процвітала господарка Верхових, заросте травною, деревами і лише горби – мовчазні свідки трагедії цього кляптика землі – нагадуватимуть, що тут народжувалися, газдували, одружувалися Негричі – славна і чесна українська родина, символ тисяч українських родин, стертих з лиця рідної землі.

Ці горби на колишньому обійсті Верхових – як німий докір тим, хто зруйнував не одне родинне гніздо. Як нагадування всім суцям: пам'ятай про цих людей, запали свічку в пам'ятну суботу за душі цих людей, промов «Отче наш» за їхній упокій. Пам'ятай! Пам'ятай, сучаснику, про них – сибірських мучеників – Розалію, Михайла, Ганну, Юлію і Наталку Негричів.

Середина п'ятдесятих років минулого сторіччя для нашого сибірського побутування стала переломною епохою. Більшість українців налагодили своє життя на чужині, облаштували побут і навіть стали обробляти земельні наділи, обзавелися живністю. У сибірському повітрі після смерті Сталіна виразно запахло свободою, отож українські невільники стали покладати надії на швидке звільнення. Солодке слово «воля» часто було на вустах.

Однією з перших, кого було звільнено із Сибіру, стала Василина Петрук. Власне, за численними клопотаннями сина Антона, який на той час служив у радянській армії, була вона звільнена із сибірського ярма. Для всього Омгортоту ці перші проводи стали неабияким святом: Василину спроваджували, як до вінця: Євдокія Пірник віддала свою святкову спідницю (із коричневого сатину), Марія Кіцелюк подарувала ватяні штани, Ганна Верб'юк – куфайку.

Ось уже й Василина готова до зворотної «евакуації». Аж тут Ганна Ковалюк, сплеснувши руками, вигукнула:

— Людоньки добрі, а як Василина поїде, як вона не вміє ні читати, ні писати, а то ж світ неблизький, чужина?!

— А ми їй напишемо, куди їхати, а там добрі люди завжди знайдуться та й допоможуть, — так порадила Варвара Андрухович.

Іван Кіцелюк мерщій вирізав невелику дощечку, де написали: «Украина, Станиславская область, Яблунивский район, Текуча».

Так Василина Петрук почала новий відлік свого життя: поверталася на Батьківщину. Їй справді, люди допомагали їй. У потязі, що мчав жінку додому, якась москвичка пройнялася співчуттям до бідолоашної мандрівниці, взяла її під свою опіку. А оскільки омський потяг до столиці прибув уранці, а Васишин кийвський відходив аж увечері, супутниця вирішила влаштувати українці невелику екскурсію визначними місцями Москви.

Василина й погодилася: не так страшно самій у цьому велелюдному місті, адже у жодному тайговому поселенні жінка не бачила стільки люду, авто, будинків. А ще метушня, шум. І подалася Василина Петрук визначними місцями «столиці родіни». Червона площа. Кремль. Москвичка вважала своїм громадянським обов'язком показати гості Мавзолей і того, хто в ньому замешкав. Стоячи в черзі, українка не сміла запитувати, що то таке той мавзолей, а прочитати не вміла, тож коли порівнялися з вартовим

Василина Петрук

при вході, почула, що всі, хто вишикувалися тут у цій черзі, як, бувало, в Омгорті за хлібом, усі стоять, щоб побачити Леніна. «Падочку гіркий! То я маю дивитися на того, хто мене запроторив до Сибіру», – вжахнулася Василина, явно сплутавши пролетарсько-комуністичних вождів, утім не помилившись у їхньому статусі ворогів.

І коли оглядала того небіжчика, що якимось самотньо, незважаючи на таку велику кількість тих, хто «прийшов до мерця», лежав, як у великому скляному слоїку, замість ненависті, їй стало шкода: «Сирото ти бідний, мусиш тут на публіку» лежати в цьому слоїку. Ліпше би тебе, як усіх мерців поховали».

Враження, які отримала неписьменна Василина Петрук від небіжчика-вождя міжнародного пролетаріату,

Випускники Пологрудівської школи з улюбленим директором Іваном Кузьмичем Жарим (сидить на лавці крайній зліва), 1959.

З-поміж учнів другий справа (сидить) Олекса Бардин, Люба Кузич (крайня зліва у верхньому ряду), Надія Сікора (друга справа у тому ж ряду)

були децю іншими від тих – так званих офіційно-урядових.

1959 року разом з Олексою Бардином, Василем Савчуком, Надією Сікорою я закінчувала 10-й клас Пологрудівської середньої школи. Вчителі були вимогливі, знання давали міцні, ґрунтовні. Випускники, які навчалися на «4» і «5», впевнено могли вступати до вищих навчальних закладів. Найближча вища школа розташовувалася за 500 км від Омгортопу. Директор І К.Жарий пропонував нам їхати до Омська, щоб здобути подальшу освіту. Я мріяла про факультет іноземної мови (німецьку мову). Директор, пригадується, тоді сказав: «Любо, запам'ятай, з тебе буде добрий філолог».

Через нестатки після закінчення школи я ніяк не могла вступити до інституту: потрібні були гроші на проїзд, проживання, відповідний одяг. І знову Іван Жарий поспішив мені на допомогу. Влаштував до Васісського районного Будинку культури на посаду культмасовика. Васіс – найпівнічніший район Омської області – знаходився за 600 км від обласного центру. Робота масовика-витівника мені була невідома, тому, прибувши на місце праці, я була розгублена. Директор, музкерівник – працівники з досвідом, а я нічого не знаю і не вмію, тому почувалася, як студентка-практикантка. Усіх професійних премудростей навчав директор Будинку культури. Моя робота – двічі на тиждень (у середу й суботу) проводити вечори розваг.

Окрім цього, прямим обов'язком була рекламна діяльність: слід було ходити організаціями (лікарня, громхарч, заклади торгівлі, школа) й агітувати людей на вечори розваг, які проводилися безкоштовно. До програми цих вечорів входили передовсім танці. Танцювати

потрібно було навчити присутніх. Кожен танець – це не хаотичний рух пар, а упорядковане кружляння по колу: танцювальні пари рухаються залом за годинниковою стрілкою (за законами бального танцю).

Напередодні ми всі троє розучуємо новий танець, а відтак показуємо гостям вечора. Між танцями влаштовували ігри, розваги, лотереї, атракціони. Відділ культури виділяв кошти для призів переможцям. До кожного вечора готувалися старанно, ігри мали бути новими і такими, аби учасники не були пасивними, намагалися задіювати всіх.

Якось на жовтневі свята директора і музкерівника викликали до Омська, а мене залишили саму, наказавши оформити декілька плакатів. Червоний матеріал був натягнутий на рамки. Для цієї художньої праці в мене були білий зубний порошок і пензлі. Утім, як писати, я не знала. Отож перший плакат запам'ятався на все життя, бо писала і зрошувала слізьми. Малювала літери, а вони виходили чомусь зовсім не такі, як треба, відтак знімала, прала матеріал і знову натягала на рамку, знову писала. І так повторювалося декілька разів, аж доки нарешті не вийшло. Транспарант був готовий. Ці навички художника-декоратора згодом мені знадобилися в учительській праці.

У січні до Васісса приїхав Іван Кузьмич, тож ми зустрілися. При розмові він зауважив: «Любо, це не твоє покликання, ти повинна бути вчителькою. Підемо у райвно, я знайшов тобі роботу в школі». Я спочатку, злякавшись відповідальності, всіляко відмовлялася, відпекувалася, мовляв, я вже знаю працю культмасовика, я вже тут при звичаїлася, а вчительська професія відповідальна. «Нічого, впораєшся», – була відповідь.

Отож за благословення і за батьківської опіки Івана Кузьмича я опинилася в Імшегальській школі Васісського району. Я – вчителька російської мови і літератури. Директорував тут Григорій Романович Олімпієв. Його дружина Валентина Іванівна виявилася надзвичайно душевною людиною. Загалом ця подружня пара, як і більшість інших учителів, були чудовими молодими людьми, порядними, інтелігентними. Всіляко допомагали мені. Іван Кузьмич мало не щодня на перших порах телефонував, даючи мені консультації та фахові поради.

“Учителю, я з іменем твоїм в шанобі стану на коліна!”

Власне, директор Іван Кузьмич Жарий вартує найкращих слів, найвдячніших споминів. Бо так склалося, що не тато, а цей чужий мені чоловік став духовним батьком, опікуном, тим, хто дав благословення у професійному житті, підказав, допоміг, спонукав здобути вищу освіту. Врешті, стати вчителькою, а не лісорубом.

Згадуючи, як моя мати повсякчас щовечора зносила молитву до Господа Бога і до Діви Марії за душі тих учителів Коломийської вчительської семінарії, які її навчали, за душі тих, хто навіть словом, не те що вчинком, допоміг їй у цьому страдницькому житті, пам’ятаючи це, я сьогодні, наслідуючи цей материн приклад, творю вдячні слова молитви до Всевишнього, згадуючи добрим словом усіх, хто спричинився до того, щоб моє напівсирітське дитинство і невеселу юність зробити більш радіснішими, щасливішими.

У липні я поїхала до Омська, щоб вступити до ВНЗ. І вступила легко, без протекцій і знайомств, без будь-якої підтримки.

А 1958 року сестра Оріся разом із Степаном Михайловичем Ґеником, Михайлом Семенюком, Ганною Гавриленко, Дмитром Фіщичем подалися в Україну, оскільки мали місячну відпустку.

Родина Ґеників (Товстюків)-Пірнаків перед від'їздом Степана в Україну

Приїхавши до Переросля, Михайло Семенюк був приємно вражений: родина сповістила, що його брат-повстанець Василь живий і переховується. Невдовзі їм улаштували зустріч, що стала останньою, незабутньою. Була нічна розмова, були сльози радості й невимовна Василева печаль за втраченою ріднею, за батьком, який сконав у мордовській в'язниці, а ще надія...

Надія на те, що він таки вціліє, адже друзі готують документи, щоб переправити за кордон, а там Василь облаштується та й забере всіх до себе, доки комуна

панує в Україні, а там, дасть Бог, прийде їй кінець (а це трапиться – Василь неодмінно про це наголошував Михайлові), всі повернуться на Батьківщину та хоча на старості заживуть у Соборній, Вільній, Незалежній Україні.

Однак не так сталося, як гадалося. «Друзі» виявилися ворогами-запроданцями, які 1960 року затягнули Василя в кадебістську пастку, де його слід геть загубився. Михайло повернувся до Омгортопу, одружився, відтак повдовів (дружина Наталка Негрич померла), залишив тут своє українське коріння – доньку Світлану та внучат.

Із Василевих мрій здійснилася лише одна – Соборна, Вільна, Незалежна Україна. Та і її не довелося ані Василеві, ані Михайлові побачити.

А із Березова сестра Орія листом сповістила, що не повернеться більше до Сибіру. Мама, як кожна мати, звісно, незадоволена, що юна донька (хай навіть і доросла) за тисячі кілометрів від неї. В листах до мене сестра агітувала покинути Сибір і їхати на рідну землю.

На той час нас уже звільнили, ми могли повертатися додому. Мама розуміла, що я не зможу вчитися в Україні, не знаючи української мови і літератури, не маючи закінченої української середньої освіти. 1961 року одразу після складання сесії в Омському педінституті я майнула літаком на Батьківщину. Мати відмовляла мене від цього, але даремно.

Пригадую, як я вперше на львівському летовищі вступила на українську землю. Була вражена: на вокзалі у Львові всі розмовляють українською мовою. Я ж рідну мову чула, лише спілкуючись з мамою, вдома та з нашими омгортопськими українцями.

Стояла, а сльози мимохіть котилися з очей. Їх було не спинити: не виплакані за чотирнадцять років розлуки з Батьківщиною.

Я не могла нічого пояснити перехожим, які зупинялися біля мене й запитували, що трапилося. Не розповіси ж їм, що я чотирнадцять весен і літ не бачила рідної землі, не чула публічного українського слова. Не розповіси ж їм, цим чужим львівським тіткам, що, тривожно заглядаючи в очі, допитувалися: «Прошу пані, що сталося, чи можемо чимось допомогти?», що жорстоким радянським режимом сотні таких, як я, були оголошені «ворогами народу», викинуті з рідного гнізда, позбавлені радісного дитинства та запроторені в сніги на чужину.

Словами не скажеш, та сльози, проте, про все це красномовно говорили.

У Львівському буфеті на вокзалі я побачила яблука, про які знала лише з малюнків у підручниках. За тих часів були такі плетені із шовкових ниток сітки, так от я й купила гостинця для березівської родини – повну сітку яблук.

Я ж не знала, що їду в край духмяних яблук, соковитих грушок і смачних слив. Я вже забула, як то велося в тому попередньому житті – до вивозу.

...А села бігли назустріч автобусові, в якому я поверталася із заслання, бігли наче наввипередки. Аж ось Яблунів, рідна річка Лючка, значить, одразу – село Люча. А наступне... Наступне – Березів.

Я підвелася із сидіння, прикипіла поглядом до вікна, хотіла вгледіти знайомі краєвиди – і нічого не впізнавала. Лише виїхавши на горбок, що започатковував батьківське село, я нарешті впізнала рідні ліси,

що, наче сторожа, вишикувалися з обох боків дороги. Вічні, зелені, такі рідні, такі бажані! Ті, що час від часу приходили в мої сни, що ввижались серед тайгових непрохідних лісових просторів, ті, що всі ці чотирнадцять літ так манили до себе.

І тут останні душевні сили мене покинули. Від нервового збудження почало трусити, як у лихоманці, а сльози потоком бризнули з очей.

Пасажири, побачивши заплакану незнайомку, стали розпитувати, хто я.

– Я – Люба Кузич, – ледве відповіла.

– Анни та Івана Михасишиних? – уточнив якийсь чоловік.

– Так, то мої мама й тато.

– Онде ваша хата, – хтось показав мені з вікна ЛАЗа.

Однак за пеленою сліз я не впізнала її. Як уві сні виходила з автобуса, простувала до тітки Марії, яка дала притулок спочатку Орисі, а тепер і мені, поверненим із сибірського заслання племінницям.

Місяць відпустки промайнув одним днем. Я наче поринула в ту казку, яку до кінця не дочитала в дитинстві. Доля мені компенсувала тепер сповна. Ходила понад Лючкою, вслухаючись у гомін річкової бистрини, виходила на всі гори – Кичеру, Каратуру, Няджин, Сикітуру. Тулилася до яблунь чи просто сідала на луку і вслухалася в пташиний спів. Вдихала, вдивлялася, наслухала кожний звук, щоб запам'ятати достеменно і розповісти мамі і всім тим, хто ще був за 5000 км від рідної домівки. Відвідувала родину, вперше знайомилася з нею, запізналася з багатьма добрими і щирими людьми, була на березівському весіллі, скоштувала березівських страв.

Навідалася у Станіславський педінститут довідатися, чи могла б перевестися з Омського педінституту сюди. Мені відповіли, що потрібно скласти різницю, а це весь курс української мови та літератури. А я знала лише творчість Тараса Шевченка. Крім того, майже всі предмети викладали українською мовою. Я ж навіть уявлення не мала про сучасну українську літературну мову, адже не слухала жодного уроку, не відвідала жодного заняття, які б вели унормованою українською мовою. Я знала, як і всі омгортоські діти, тільки діалектний варіант мови.

Поверталася до Сибіру. Проте була впевнена, що невдовзі знову приїду в Україну. Мама зустріла моє рішення без особливого захоплення. Їй залишалося до пенсії ще працювати пару років. А вже наступного 1962 року, влітку, залишивши маму на 6 місяців, домовившись в Омському педінституті, що приїжджати на зимову і літню сесії з України, я покинула Сибір. Шкода було друзів, подруг, з якими пройшли мої дитинство і юність, з якими ділилася всім: і одягом, і харчами (переважно хлібом), шкода було і кімнатки (12 квадратних метрів) в бараку, мами, яку залишала самотою на чужині, могили бабусі, яка, як і багато інших, навічно залишилася на сибірській холодній землі.

Однак я всім своїм єством рвалася в Березів. І не знала, що чекає мене там.

СТАНЦІЯ ЧОТИРНАДЦЯТА. ПОВЕРНЕННЯ

«З ЖУРБОЮ РАДІСТЬ ОБНЯЛИСЬ...»

*В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я – тут загину.
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще може, славу...
Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.*

Я вже оповідала, що наша хата була велика (11 метрів завдовжки), після 1947 року в ній перебував гарнізон, відтак медпункт, а на початку 60-х років там замешкав сільський голова Дмитро Федорович Струк.

«На нашій, не своїй землі...» Шевченкові слова цілком можна було співвіднести до тодішньої нашої ситуації. Маючи власну хату, ми не мали змоги в ній жити. Вона була нашою, та «не своєю».

Утім, інша доля спіткала велику стодолу та стайню. Їх за вказівкою влади було зруйновано, дерево, покрівлю розібрано та перевезено до Яблунова, де складено новий будинок, там нині перебуває сільська рада. Так радянська влада тоді розбудовувала нове життя. На руїнах, на сльозах, нещасті, горі людському, грабуючи вочевидь чуже майно. Воістину побільшовицькому, по-комуністичному. Згодом сусіди мамі розповіли, як розбирали наші приміщення і що з них зводили.

Сестра Оріся була вже заміжня, жила із чоловіком Михайлом та маленькою донькою Любою в новому будинку, де була викінчена лише одна кімната. Оріся з Михайлом гостинно розчинили двері своєї оселі для мене, а відтак дали притулок і мамі.

Друга половина серпня 1962 року. Я кинулася шукати роботу. Яблунів тоді був райцентром. Отож подалася до завідувача райвно. Привітавшись, прошу: «Прийміть мене на роботу». А завідувач:

- Що закінчили?
- Три курси Омського педінституту.
- Для таких, як Ви, роботи немає.

Я повернулася, йду до дверей. Раптом він питанням зупинив мене:

- Звідки Ви?
- З Нижнього Березова.
- Як Ваше прізвище?
- Кузич.
- Хвильку, це часом не Ваш тато директорував у Середньому Березові?
- Так.
- Сідайте, будь ласка. Якби не Ваш тато, я б сьогодні не сидів за цим столом. Мене мій батько з Баня-Березова не пускав до школи, а я добре вчився. Іван

*Сестра Оріся розпочала
нове життя в Україні*

Кузич неодноразово приходив до нас і переконував тата віддати мене до школи. І таки переконав. Я Вас візьму на роботу, місце російського філолога є у Космачі. Але Ви розумієте: сам я цієї справи вирішити не можу. Вам необхідно піти в райкомпартії до тов. Чорної, якщо вона дозволить, Ви вчителюватимете.

До того часу я не знала, що всі державні органи отримали вказівку зверху не прописувати, а відповідно й не працевлаштовувати таких “злочинців”, як я, коли вони поверталися із Сибіру чи з місць покарання.

Вдома Орися, наче у воду дивилася, відмовляла: «Любо, не йди до Чорної: вона не дозволить. А якщо й дозволить, то запроторить тебе навічно десь далеко на все життя».

Я послухалася порад сестри й подалася в інший район, до Яремчого. Вперше була в цьому мальовничому гірському містечку. Знайшла райвно, а там море людей, з кабінету завідувача виходять не всі із посмішкою, деякі в сльозах. А я, бідолашна, почала втрачати всяку надію. Підійшла моя черга спитати щастя. Ввійшла. За столом сидить кремезний чоловік в окулярах, не піднімаючи голови, каже: «Слухаю». Мене покинула будь-яка відвага, і я стиха спромоглася лише на декілька слів:

– Прийміть на роботу.

– Що закінчили?

Я ж боюся вимовити слово Омськ, кажу:

– Три курси педагогічного інституту.

Він, мабуть, з моєї вимови збагнув, що я не тутешня, й уточнив:

– Де навчаєтесь?

Затамувавши подих, кажу:

– В Омську.

Діалог до цього місця провадився таким чином, що завідувач щось записував, не відриваючи від паперів погляду, і так вів зі мною розмову. І аж тут, почувши слово Омськ, зняв окуляри, глянув на мене й кинув:

– Присідайте. Розповідайте все по правді.

Відтак покликав секретаря й застеріг її, щоб нікого не впускала до нього. Очікував тривалої розповіді-сповіді.

Це була перша людина, яка із симпатією, з прихильністю, по-батьківському поставилася до мене в Україні.

Я почала сповідь з вивозу 1947 року, коротко оповіла, де ми жили, як жили, намагалася опускати подробиці гіркого животіння в чужині, бо в Сибіру нас застерегли: нікому не розповідати про те злиденне життя. Втім, завідувач, наче школярку на іспиті, почав прискіпливо допитуватися про умови життя: що їли, як давали собі раду, як вижили.

І тут переді мною виразно постали шматок хліба і три картоплини, які мама залишала, йдучи на ту каторжну роботу, і я гірко заридала. За тими рясними сльозами, за тими жахливими споминами, вже навіть не стежачи за тим, про що розповідаю, забувши про те, що можу собі нашкодити, бо не відомо, що за людина переді мною (що як кадебіст?), й не зчулася, як, мов на духу, оповіла свій життєпис.

Дивною була реакція завідувача: він то сидів за столом, мнучи в руках якийсь папір, то ходив кабінетом, нервово потираючи окуляри. Врешті, спитав: «За що вас вивезли? Де ваш тато?»

І я все розповіла йому про батька (те, що знала на той час): до 1944 року батько Кузич Іван Михайлович працював вчителем і директором Середньоберезівської

школи. Коли фронт підійшов на Західну Україну, чутки і факти про те, як поведяться визволителі з нашою інтелігенцією на сході (як винищували та репресували наприкінці 30-х років цвіт України мама і тато були поінформовані), вражали, тому мій батько з-поміж інших громадсько-освітянських діячів емігрував на Захід. Він пропонував сім'ї виїхати, але бабуся не погодилася покидати Березів і вблагала матір залишитися на рідній землі. Тато з іншими односельцями опинився в Австрії. 1951 року він виїхав до Канади до свого батька. З Канади переїхав до США у Детройт. Розшукував нас. Але його добрий знайомий Петро Симчич написав листа, де сповістив, що нас вивезли до Сибіру, що мати померла, а де діти – невідомо. Насправді померла бабуся, а не мама, а до тата дійшли спотворені факти. 1952 року, знаючи, що його дружина померла, він одружується вдруге в Детройті. Пізніше батько довідався, що ми живі і через тітку Марію починає допомагати нам матеріально: надсилає пакунки з харчами: сухе молоко, муку, яєчний порошок тощо.

Це була за тих умов велика допомога. Але це вже трапилося через 8 років по тому, як нас вивезли до Сибіру. В Омгортопі ми про тата не знали багато, мати нам не розповідала нічого, втім, вона й сама достеменно не знала.

Микола Митрофанович Черноус – завідувач Яремчанським відділом народної освіти – слухав мене уважно, не перебиваючи. Почувши кінець розповіді про тата, підвівся, витягнув із шухляди мапу Яремчанського району і почав наносити позначки червоним олівцем, вказуючи ті села, де є можливість працевлаштуватися. Таких кружечків було п'ять. Я попросила завідувача

дати мені таке село, яке було б найближче до Яблунівського району. Ним виявилися Білі Ослави.

Ніколи не забуду першої педради. Директор після виступу вчителів тамтешньої школи надав слово мені. Я почала говорити, від хвилювання виходило іноді кумедно, бо перепліталися російські слова з березівськими, діалектичними. Бачу: досвідчені педагоги посміхаються, а молоді щиро сміються. Їх явно втішала й звеселяла моя лексика, а не зміст. Згодом я впевнилася, який гарний, дружний колектив був у Білоославській восьмирічній школі.

Директор Григорій Романович дав мені уроки російської мови і літератури в 5, 7 класах, оскільки класи були паралельні, вийшло 18 уроків, тобто ставка. Пройшов вересень. У школу навідався завідувач райвно. В школі зчинився переполох: усі бояться Чорноуса. Директор кличе мене до кабінету, а там завідувач. Залишившись сам на сам, він спитав мене, як мені тут ведеться, як працюється, з'ясувавши, скільки в мене уроків, запросив директора і велів додати мені уроків, щоб я мала кошти для поїздок (польотів) на сесію до Омська. Мені запропонували ще уроки німецької мови у вечірній школі (частина учнів вивчала німецьку, а більшість французьку). Відтак Чорноус ще візитував нашу школу, за кожної нагоди спілкувався зі мною, клопотався моїм життям-буттям. Як і де віднайти слова вдячності цій людині?!

Це слова бездонні, великі й безмірні, мов море, бо на рідній, не своїй землі ця людина стала для мене оберегом. Чужий, малознайомий, став для мене рідним і близьким. Із величезним душевним теплом я згадую його, сповненого великої душевної щедрості, великого

серця, людину, яка за страшної атеїстичної доби сповідувала духовні заповіді Христа: «Полюби ближнього, як самого себе».

Якось учитель географії П. Юрчук, уродженець с. Лючки, який, до речі, навчався в мого батька, насмілився й запитав, про що зі мною так часто веде бесіду завідувач. І коли я розповіла йому всю правду, він невимовно зрадів, бо у колективі дехто з колег почав уже спідлоба дивитися на мене, запідозривши в інформаторстві, буцімто я розповідаю, що робиться в школі.

Життя налагоджувалося, доля розпогоджувалася, я впевнювалася в надії, що рідні стіни й рідна земля допомагають. Два роки мого перебування тут, у Білих Ославах, промайнули, як один день. Чудовий гурт колег, прекрасні, щирі й добрі діти, що горнулися до вчителів, мов до батьків. За два роки ніхто не дорікнув мені, що я була в Сибіру, ніхто в Ославах на мене не доніс, засумнівавшись у моїй «благодійності», ніхто не зацікавив мою особу державні каральні органи КДБ.

Тоді я наївно гадала, що таким безтурботним буде моє подальше побутування на рідній землі. І лише згодом, відчувши на собі весь жах людської ницості й підлості, пізнавши з-поміж своїх земляків чорні юдині душі, я збагнула, що працювала в Ославах в оазі порядності, інтелігентності, великої людської доброти й щедрості. Правду кажуть: усе дається в порівнянні.

1964 року радянська влада на місцях почала укрупнювати райони. Замість Яремчанського – постав Богородчанський, а замість Яблунівського – Косівський.

Сестра Оріся не мала можливості вчитися в Сибіру, і, коли повернулася мама, вона пішла в вечірню

Середньоберезівську школу. На той час у школі звільнялася практикантка. Отож з'явилася вакансія вчителя російської мови і літератури. Про це, власне, й сповістила мені сестра. І ми вирішили: коли ж іще випаде нагода перевестися на рідні терени? Треба скористатися з моменту.

Якби я знала, що очікуватиме мене в Березові, як повернеться доля?!

Молода, енергійна, вже трохи впевнена в собі учителька знову йде на прийом до освітянських можновладців. У Косові – райвно на другому поверсі урядового приміщення, сходи якісь скрипучі, старі, будинок пошарпаний, – так мені запам'яталося. Я з Аллою Шлапак, вчителькою математики Білославської восьмирічки, з якою разом квартирували, очікуємо своєї черги.

Яким же було моє здивування, коли на місці завідувача я побачила М.М.Чорноуса. Зустрів – мов рідну доньку. Окрилена зустріччю, я попросила його про місце праці в Середньоберезівській середній школі.

– А якщо мене переведуть у інше місце, Ви й там мене знайдете? – сміючись, спитав він.

Я запевнила завідувача, що дійти із Сибіру до Березова – то моя мрія, і, отримавши там місце праці, вже ніколи й нікуди не переїжджатиму.

Директором школи був Ю.Д.Кашевко. До мене віднісся з розумінням, дав мені уроки в 9-11-х класах. Уроки російської мови і літератури проходили виключно російською мовою, хіба що я шпетила дітей по-українському. Учні з певною осторогою зустріли мене. Я вже розуміла: щоб бути вчителем, потрібно бути ерудованим, знати добре свій предмет, а також

культуру, мистецтво, розумітися на всьому. А ще бути вимогливою і справедливою. Однаково ставитися до всіх. Істотно також уміти вдягатися зі смаком, бути пунктуальною та дисциплінованою, в цьому всьому показувати приклад учням.

Промайнуло піввересня. Якось після лікарняного перший день вийшла до праці й по дорозі додому мене наздогнав якийсь юнак й перепинив:

– Любо Іванівно, я Вам щось хочу сказати.

– А хто Ви?

– Ви що не знаєте? Я – Ваш учень з 11-го класу.

Я не встигла ще як слід запам'ятати всіх облич школярів, тому вибачилася.

А він провадить:

– Вчора я був на базарі в Яблунові і чув, як наш учитель фізкультури говорив Дерев'янкові про Вас. Він сказав, що до нас у школу прислали нову вчительку, яка не може виховувати радянських дітей, бо вона була в Сибіру, а її тато в Америці. На що Дерев'янку відповів: «Розберемося».

Це оповідав мені Михайло Симчич. Я відповідно спитала його, а хто ж такий цей Дерев'янку.

– Ви що не знаєте? Та це ж кадебіст!

Про цю розмову я розповіла сестрі Орисі, вона, занепокоївшись, попередила, що це погано, щоб я була обачною.

І вона виявилася правою. Не пройшло так багато часу, як мене викликають у піонерську кімнату (директор попередив, що там мене чекає Дерев'янку). Там стояли літерою «Т». За столом – тлустий чоловік. Я привіталася, зупинилася біля самих дверей. Сідати не запрошують. Стою.

А гість, наче на допиті, починає: «Прізвище, ім'я, по батькові». Я намагалася відповідати спокійно, щоб він не збагнув, як я його боюся. Розпитував здебільшого про батька: де працює. Коли я сказала, що на заводі Форда, він почав кричати, залякувати, репетуючи, що Іван Кузич виготовляє в Америці бомби для війни з Радянським Союзом. Відтак, оговтавшись, уже спокійніше спитав, чи пише батько, чи допомагає нам. Я відповідала правду, бо невдовзі збагнула, що влада про мого батька знає значно більше, ніж я. Врешті, кадебіст спитав:

– Ви знаєте, що отримувати пакунки і листуватися з ворогами народу заборонено.

– Знаю.

Помовчавши, він зненацька звернувся до мене зовсім іншим тоном:

– Добре, Вам дозволять писати й отримувати пакунки за умови, що Ваш батько інформуватиме нас, хто з березунів мешкає в США, чим займається і т.д.

Від обурення я аж подалася вперед:

– Ви що хочете мене зробити своїм шпигуном?

– Не шпигуном, – не на жарт розсердився кадебіст і перейшов на «ти», – а будеш писати і мені доповідати.

– Не буду! – заявила тут-таки категорично.

– Будеш! – ревно гнівно та ще й грюкнув щосили кулаком по столі, де стояла чорнильниця. Та підстрибнула, немов жива, гепнулася знову на стіл і чорнило обляпало кадебістський мундир. З несамовитою люттю кинувся до мене, втім, я з неменшою спритністю вискочила, мов ужалена, за двері.

Так відбулося моє перше знайомство з косівським районним комітетом безпеки. За своїми функціями це

він мав гарантувати громадянам безпеку, натомість від нього виходила небезпека, саме від таких дерев'янків потрібно було рятуватися.

Районні кадебісти змінювалися, як в калейдоскопі картинки. І кожен новий працівник КДБ вважав за потрібне познайомитися й з такими, як я. Вони повсякчас втовкмачували, що я людина другосортна, негідна, відстій. І я повинна бути вдячна радянській владі, що та виявила до мене милосердя й надала мені працю.

Розповім про один із численних випадків. На той час нам повернули нашу хату, завдяки сільському голові п. Д. Струкові. Крім стін, підлоги і однієї лавки, нічогосінько в кімнатах не залишилося – все розтягли чужинці та односельці. Мама купила шафу, сестрин чоловік замовив два ліжка у тамтешнього майстра, я придбала радіолу «Родіна». І зажила в рідній оселі. Ввечері приходила молодь, хлопці й дівчата, слухали платівки, розмовляли. Вони розпитували про Сибір, я охоче розповідала, бо звикла довіряти людям: у нашій сім'ї нашіптування вважалося великим духовним паскудством і огидою, відтак, живучи серед бідних, але кришталево чесних сибірських людей, я не зустрічала жодного випадку доносу чи зради, а, працюючи в Ославах, звикла до українців високого морального гатунку, чесних і порядних. Тому й не крилася: була ж бо серед своїх людей, яким довіряла так, як собі. І вже через декілька днів виявилось, що з-поміж моїх гостей є такі, що працювали на КДБ інформаторами.

У школі за тих часів не було організатора з позакласної роботи. Цю функцію директор школи поклав на мене та Г.Н. Онопченко – вчителя німецької мови. Ми залюбки влаштовували вечори, танці, культпоходи

тощо. Якось під час демонстрації фільму зненацька в залі увімкнули світло, у дверях з'явився директор і суворо звелів: «Любо Іванівно, на вихід!». Я вийшла, тут директор і каже:

– Вас чекає Дерев'янка.

– Чому? – питаю.

– Приїхав і цікавиться саме Вами. До речі, про що Ви говорите зі своїми гостями?

– Я нічого кримінального не розповідаю, слухаємо музику, іноді танцюємо.

І тоді Ю.Д. Кашевко спитав, чи знаю я таких-то (і називає прізвища). Ці нині немолоді вже люди обоє мешкають у Березові, з відомих причин не називаю їхні імена ані прізвища, бо, врешті, давно вже їм простила цей ніж у спину. Але тоді мені було дуже прикро й боляче.

«Де ж ти, друже сибіряче, де ж ти, сибірський українцю – поневолений, але вільний, як орел, голодний і убогий, але чесний і чистий у помислах, у словах, у вчинках, сам нещасний, але милосердний до інших?» – такі гадки мені часто приходили тут, в Україні, коли зустрічалася віч-на-віч з людською нищістю.

А тоді директор школи порадив мені все заперечувати, наполягати на своєму: нічого не розповідала про Сибір, слухали музику, танцювали.

Отож я, незважаючи на страх, цілком була підготовленою до розмови з Дерев'янком.

Спочатку строго запитував, відтак кричав, погрожував, залякував: «Підеш туди, звідки прийшла!» Утім, так нічого й не добився.

Як би мені та всім, кого мучив цей дзержинець, хотілося глянути тепер на цю пихату, чванливу, жорстоку

людину, публічно розповісти про всі допити і цькування, які влаштовував цей кадебіст. І ні, не кепкувати, не знущатися, не насміхатися, не залякувати, не погрожувати цьому інквізиторові XX сторіччя (так як це чинив він і йому подібні). Ні, а просто влаштувати суд присяжних, де кожен з тих, що піддавався тоді допитам, насмішкам, погрозам, шельмуванню, тепер учинив би нарешті йому допит совісті, почавши із класичного запитання: «Прізвище, ім'я та по батькові».

Влаштувати український нюрнберзький процес не тільки цьому опричниківі більшовицької влади, а й тисячам інших залізних дерев'янків – пономарьовим, килибаєвим, мотузам, що нищили цвіт української нації.

**«А Я ТАК МАЛО, НЕБАГАТО ПРОСИВ У БОГА,
ТІЛЬКО ХАТУ, ОДНУ ХАТИНОЧКУ В ГАЮ
ТА ДВІ ТОПОЛІ КОЛО НЕЇ...»**

*Дай дожити, подивитись,
О Боже мій милий!
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою країну
Мої сльози; бо я, Боже!
Я за неї гину!
Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!*

Багато українців залишилися назавжди в Сибіру, тому що їх помешкання здебільшого знищили, розібрали, у своєму районі не прописували, не працевлаштовували. Люди стали перед жахливим вибором: або голодне

животіння і подальше бідкування на рідній землі, або таке-сяке життя на чужині, але бодай би із заробленим шматком хліба, забезпечене працею і хай і жалюгідним, та проте своїм житлом, навіть і в бараку.

Тому залишилися на Сибіру Ганна Склепович з донькою Марією, Параска Бровчук з дітьми, Микола Кіцелюк з Оленою Ґеник, Микола Ґеник, уся родина Неґричів (Верхових), Ганна Верб'юк з донькою Марією, Катерина Боднарук із сином Михайлом і дочкою Євдокією, вся родина Сікорів, сім'я Івана Ґеника (Корольюка) та десятки інших родин.

Практично всі бранці із прикарпатського Черемхова (Березовські, Боднаруки, Тарантюки, Смижуки, Дмитруки, Дутчаки) так і не повернулися на рідну землю.

Золота, безнадійна осене,
Не боли мені так, не боли –
Ти маленьку смужку просині
В час вечірній мені пішли.
Ти холодним місячним променем
Хрест віконця позолоти
І шляхами, так важко пройденими,
Безпросвітну ніч освіти...

Усіх їх упродовж свого життя морально й духовно підтримувала моя мати Ганна Кузич. Листувалася, оповідала про всі події, що відбуваються в Україні, в рідних селах – Березові, Текучі, Черемхові, вітала з великодніми та різдвяними святами, надсилала пакунки, молилася за їхнє здоров'я, винаймала служби за їхнє благополуччя, ділила з ними радість і смуток, хай на відстані тисяч кілометрів, але це була та надійна й тривка нитка, яка пов'язувала рідну й чужу землю, яка

стала для тих мучеників рідною.

Ця нитка була чи не останньою, яка єднала цих людей та нашу матір, які стали не просто тими, котрих звела доля в одному холодному сибірському бараку, вони стали близькою ріднею, – за духом, почуваннями, радістю, негараздами.

Це велика родина скалічених доль, понівечених життів, недолюблених сімей, обкрадених і обділених ворогом людських життєвих стежин. Зі смертю Параски Бровчук ця нитка надірвалася, а зі смертю мами 2002 року вона геть розірвалася.

У їхніх листах – жива зацікавленість усім, що їм дороге і сокровенне, насамперед долі побратимів і посестер по сибірському рабству. 1956 року Марія Петрів виїхала на поселення до свого чоловіка-каторжанина у Воркуту, звідти у листі від 24 липня 1962 року до Ганни Кузич в Омгортон вона прохала: «... напишіть все, що коло Вас нового, як живете, де ваша Люба, а, може, і Ви були на Україні, хто з наших людей їздив у відпустку, і як живуть всі наші Геничинка? Чи Степан оженився? Миханчишині, Березовські, Огринчуки? Як її Маруся, як Перцовичка, де зараз Дмитручка...».

А ще у їхніх листах – біль і туга за Батьківщиною і велике й нездійснене бажання повернутися на рідну землю. А якщо ні, то бодай би в думках полинати туди.

Не випало, не судилося бути похованими в Україні, бо в неволі зросли між чужими і, неоплакані своїми, в Сибіру, плачучи, померли, і все із собою забрали, малого сліду не покинули на рідній землі.

На рідній землі – так. Але в пам'яті людській – нашій невольничій – залишили слід і добрий спомин по

собі. І тому ми, невольничий омгортотпський барак, повсякчас згадуємо їх, молимося за живих і за світлі душі померлих, спонукаємо до цього своїх дітей: «Молися, сину, за Україну вони каралися колись!»

Лист Ганни Верб'юк від 20.07.78 р.

Привіт з далекого та сніжного Сибіру на рідну Україну. До Вас, дорога подруго, Анно Кузичева, найперше сердечно дякую за посилку і за письмо. Дай, Боже, Вам здоров'я, що Ви про мене не забуваєте...

Рідна Україно, часто споминаю, як нас розлучили з тобов, пішли марно літа в далекому Сибіру, уплили, як листя за водою...»

Слава Ісусу Христу!

Дороженькі та любі Кузичко!

Шлю Вам щире поздоровлення з далекого сибірського Омська...

Кузичко, самі знаєте, як я колись сміялася, а тепер ніколи, хоч би там що, нічим не переживаю, погодилася із своєю судьбою, що так має бути, і все, ніхто з нас троїх не має своєї стріхи. Раз така судьба, нічого не зробиш.

Параска Бровчук, 5 грудня 1973 року

5 грудня 1939.

Слава Ісусу Христу!

Дороженькі та любі Кузичко!

Шлю Вам щирі Поздоровлення з далекого
сибірського города Омська

Кузичко самі знайте як а ко-
лись снігала сі а ти пер ніколи хотіли
там що і нічим ні приживаю погоди-
ла і зі своїм судбам що так має бути,
і вів, ніхто знає троїх ні має свої стрічі
це саме раз така судба ніхто ні зробили

Христе Господи мого
дорогої твоїї земляки,
І миста, Ваши і отримку
дістало, що що Вам іраїде
верну що Ви нас сибіряків
не забудете. І роде, Роси
дістому писмо, і добри

Гу томи усто дорож
слободу у твої сакарний
дежде, то, що восте
усто мисте бере сама
опомі у першо то, що
странимо ну восте, хоче
бже, ми ти

Усто хому мисте
здобило, восте і то
ми зробились на Сибірі.
а доому не було до того
іхати. Насто добу перед
оцим свій верк яв я
ходило, ну що усе предиме
доно не верни.

А телевізор є настю див-
ное і кіно і мисте, а

о Софїю Гомарю, ми томе
немо бачемо і ще е томе
з України показуємо
царюм армію твою.
Мимо це робити через три
години рокі нїде не можу,
хот би дожділися. Віктор
може робити не маючи
виробничо, ма Тарасюк
ще нїчого, о, Голубов
має нїчого, нїчого поєдна
бачити у чужій у нїї три
чужі, а Марія Дмитрою ще
робити не свої чужі дорка
ми не у. Марі. Голубов з
Соню ми не діти окремо.
Голубов і Голубови не нїчого,
Василь Голубов ще біло ма не ма
не того нїчого нїчого
Ми все усе нїчого
Василь Голубов діти
ма, Ми не, Голубов і
я Голубов.

Одобрал Генз, Анна Трехзвонка,
и все ваши Генз и Вкуша
особенно передалась Анне
Фотеру, которую я спас от
неизвестной смерти. Я
сделал Фотеру как все это
произошло и не забуду го
спасаю мою семью. Это
ведь не забываемся как
сделал смелую на этом
судебный ведь Анне бы
большой разроз за вынужден
сильная Анна Фотер. Если бы
не Ромашов, так Контраб Я,
еще она немого свидетелем
и в то ^{время} я выиграл зерно
и много смелую человек. Я
ее выиграл в свои закрома в
выиграл и выиграл в закрома

Ваша Грехово
за все что вы не забыли
нас.

Ваша Замочная
Людмила Анны
Ничего не забыли
4/1. 865.

Добрий день Вам
Дороженки мої Анна Тригорівна
Любов Іванівна Ваші чоловік і
Ваші діточки і внуки.

Анна Тригорівна посилаю до
Вас з холодною сидіру м'який
привіт Ваш і Вашим діткам,
і у внукам і зятєм від мене
серце всесю Вам усього всесю
най-кращого у Вашім житті.

Анна Тригорівна, а з сестрою у мене
але диких дитиньких пугає
у нас третій рік мучує немощу
диких сестри приступи бувають

Ви питаєш чи є хрест на Кузине
Коси я була то ще був і була
літоса то був і у тата і в дядька
Таді, а не на мамка похована
у м'яких літкі у місі, - є неждо

Лист від Наталки Негрич Січень 1982 р.

Христос рождається, дорогі наші земляки.

Я листа Вашого отримала і відкритку дістала, за що Вам файно дякую, що Ви нас, сибіряків, не забуваєте. Я рада, коли дістану письма і добре читаю два-три рази...

Сестра Юльця хворіє на цукровий діабет, пода-лася, але, бідна, хоче жити, так її життя неважно склалося. Усе наше життя збавила війна, і так ми зробилися на Сибіру, а додому не було як їхати.

Часто бачу перед очима свій Верх, як я ходила... Ну що, усе пройшло, його не вернеш...

Дивлюся часто телевізор, кіно, слухаю пісні, Со-фію Ротару часто бачимо, і ще з України показують файних артистів...

Михайло (Семенюк – чоловік Наталки Негрич. – Б.Л.) ще працює, Верб'юк та Боднарук ще нічого, а Горбунова Марина помалу бавить онучат. Марія Дмитручка теж ще працює, має двоє онучат, дочка мешкає у Тарі, Катя Свіркова із Сашею живуть окремо. Юльця та Іван Королюки ще тримаються. Василь Фіцич теж ще бігає...».

Мати Ганна Кузич підтримувала стосунки не тільки із сибірськими українцями, а й з тамтешніми омгортоськими мешканцями, які працювали поруч, які ділилися шматком хліба, розраювали в горі, які простягали братню руку допомоги, часто рятували від смерті, співали українських пісень, ба навіть уживали у своєму мовленні українських слів.

Добрый день, Анна Григорьевна и все ваши дети и внуки, особенно передайте той дочери, которую я спас от неминуемой смерти.

Я сейчас думаю, как все это произошло и не забуду до самой моей смерти. Это ведь не забывается: как сейчас помню этот случай, ведь такой был большой мороз да при том сильная была буря, если бы не лошадь, на которой я ехал, она немного остановилась – и в это время я увидел черное пятно. Смотрю: человек, я ее принес в сани, закрыл в тулуп и привез в Знаменку...(ідеється про те, як я замерзала в тайзі і випадково омгортонський листоноша Микола уgliedів мене і привіз у барак. – Б.Л.).

Вам дякую, что не забываете нас...

Анна Григорьевна, желаем вам отличного здоровья и всем вашим детям и внукам...

Ваши знакомые Николай и Таня Павловы.

4.01.86

26.02.76

Дороженькі мої, Анна Григорівна!

Посилаю до Вас з холодного Сибіру щирий привіт Вам, і Вашим діточкам, і онукам, і зятям...

Анна Григорівна, я слабую, у мене астма дихальних шляхів уже третій рік мучуся, не можу дихати, сильні приступи бувають... Я не працюю, на інвалідності уже 2 роки. Тепер дуже морози – 40-50 градусів. Я не можу надвір показатися, просто душуся...Ви питаєте, чи є хрест на могилі Вашої свекрухи. Коли я була, то ще був. Я була влітку, хрест був і у нашого тата, і у Вашої свекрухи. А наша мамка похована у П'ятилітці, у лісі...»

Ганна Нефич

Українські могили серед сибірських тайгових обширів, неполічені, недоглянуті...

Цей український цвинтар на советському могиляннику – то наша національна пам'ять. То український хрест, пов'язаний жалобним вишитим рушником.

«НЕ ТАК ТІЇ ВОРІЖЕНЬКИ, ЯК ДОБРІЇ ЛЮДИ...»

Такі, бачте, люди:

Все письменні, друковані,

Сонце навіть гудять:

«Не відтіля, – каже, – сходить»,

Та не так і світить;

Отак, – каже, – було б треба...»

А вже 1966 року доля всміхнулася мені щиро, відчинила навстіж двері щастю, коханню: я вийшла заміж за Василя Білавича, мешканця с. Середній Березів. Так, мабуть, вже повелося в житті, щоб я стала березункою в квадраті. Василь працював в Яблунівській допоміжній школі, Лючанській восьмирічній школі, секретарем комсомольської організації колгоспу імені Ярослава Галана, а 1971 року очолив педагогічний колектив своєї рідної школи.

І тут почалися нові випробування долі, мабуть, я використала свій ліміт щастя, сімейного затишку та душевного спокою. Утім, удари сипалися більше на чоловіка, ніж на мене.

У часи, коли до кермування школою приступив новий директор, там панували цілковитий спокій. Вдача у молодого директора була трохи інакшою: енергійний, сповнений далекоглядних планів, талановитий, активний, він горів і намагався запалити вогник творчості в інших.

Ентузіазм, пошуки нового, перебудова, навчання й виховання дітей, не своїх, а чужих, яких він, до речі, любив не менше, як рідних, і, врешті, кінцева мета – побудова нової школи. Сумлінно працюючи сам, вимагав того ж і від інших. Рутинна, спокійне життя – було нормою для багатьох учителів. Так було простіше жити: за принципом: аби день до вечора. А ось розбудовувати гаражі для майбутньої шкільної техніки чи будувати новий стройовий плац, приміщення для стрільби – це, звісно, було не до вподоби, не до шмиги тим, хто звик працювати «від дзвінка до дзвінка».

Відповідно ці та інші заходи зустріли спротив невеликого гурту вчителів. Їх назвали б тепер опозиція, консерватори.

А щодо методів боротьби з новим і прогресивним, то тут вони не були оригінальними: ті, що й за будь-яких часів – підлість, підступність і сексотство. Бо останнє дуже вітала комуністична система: донеси, винюхай, зведи наклеп, запродай душу чортові, обмов порядну людину – і будеш на гарному рахунку у влади, а, може, ще й отримаєш тридцять срібняків.

І винюхували, й вистежували, й оббріхували, й обмовляли. Продавали за просто власну душу, а натомість забирали багато здоров'я в чоловіка, висмоктували з очей чимало моїх сліз. Що ж, гадаю, не варто піддавати їх моєму судові – не маю права їх судити. З етичних мотивів не хочу навіть називати їхніх імен чи прізвищ, навіть з малої літери, як дерев'янків та сталіних, бо ті були не наші, а ці ж свої!

Не вартують вони, з душею іуди та вдачею фарисея, цього.

Але щиро сподіваюся, що на Божому суді ці люди

мають відповісти на питання: «Чому писали анонімки на Василя Білавича?» «Чому ходили в райкомпартії і обмовляли родину Кузичів?», «Чому доносили органам КДБ, що Ганна Кузич – ревна християнка, пече паски, готує свячене?», «Чому кляли йому, ба навіть піднімали руку на того чоловіка?», «Чому пострікали Сибіром і націоналізмом?» На ці та десятки інших питань.

Бо Бог бачив ці всі цькування, бачив, не перечив цим людям, чекав, коли отямляться, оговтаються, направляться, збагнуть, що то великий гріх навмисне чинити зло ближньому. Бачив, бо завжди Його десниця вчасно відводила біду, оберігала та захищала, бо мала наша сім'я ще в Сибіру великий оберег – молитву, щиру, слізну, а тепер ще й ревну від тодішніх підпільних священиків. Бо щойно нова анонімка з'являється на горизонті, як мама Ганна Кузич одразу відправляється до Коломиї до отця Даниловича та там винаймає служби Божі за благополуччя сім'ї.

Тому ці грішні душі прораховувалися, бо не знали, що молитва камінь ламає, як говорила наша мати, і не лише камінь, а й під силу і неправда, брехня, підступ.

Звісно, що новітні методи керівництва та кипуча енергія, а також велика вимогливість до себе та до всіх без винятку колег, не дуже імпонували невеликому гурту вчительства. Власне, у школі почало формуватися потужне ядро однодумців Білавича, що невдовзі разом з ним вписали яскраву сторінку в літопис цієї школи. Вчителі з великої літери, працелюби, талановиті й запальні до праці, ті, що разом із директором піднесли школу до рівня не лише однієї з найкращих у Березовах, районі, а й в області. Школу, досвід якої почали вивчати з Тернополя і Львова, Кіровограда і Вітебська. Шко-

лу, про педагогічний колектив, якої заговорили у всій Україні. Школу, яку знали в тодішньому Радянському Союзі. Школу, про яку говорили з гордістю і гідністю: «Це школа Білавича». Школу, чиє ім'я її випускники – тодішні студенти різних ВНЗ України – вимовляли із честю і гордістю: «Я закінчував Середньо-березівську школу».

Мені ж Білавич говорив: «Любо, ти повинна бути взірцем для інших». І я намагалася працювати так, щоб ніхто не дорікнув мені, щоб не підвести директора. За час учителювання підготувала до вступу на філологічний факультет (російська мова і література) інститутів та університетів 33 учнів. Вони йшли на цей факультет не з великої любові до

російської мови, ні, а виключно тому, що досконало знали програмовий матеріал із цього предмета. Крім того, я працювала з кожним учнем, що бажав вступити на філфак, на перервах, після уроків, відтак у червні-липні вдома, не взявши ні в кого жодної копійки.

«Школа радості» в Середньому Березові зведена, звідси простеляться широкі стежки в життя її випускникам. Директор Василь Білавич з учнями, 1983

Наша сім'я повсякчас була під контролем радянських органів, здійснювати його ревно допомагали деякі колеги, які сумлінно і своєчасно інформували як про відомі матеріали, так і цілком «свіжі» факти. Типовими темами дописів були, звісно, «сибірська» (Люба Кузич була в Сибіру), «американська» (її батько в Америці), «націоналістична» (родина в УПА). Різноманітною була так звана світська – «шкільна» – хроніка – це вишукували негаразди в освітньо-виховному процесі школи. Перевірки і комісії стали буденними явищами.

За сімдесятих років школа складалася із 9 приміщень, усі будівлі були старими, не відповідали вимогам часу, а ще й розташовані на відстані 1,5-2 км. При школі працював інтернат. Деякі «теплолюбні педагоги» походжали з термометром і робили систематичні заміри температури, наче вели календар погоди, а відтак їх демонстрували не тільки директорові: «Ось дивіться: +15-+16, а це надто холодно», а й зазвичай інформували вищі освітні, партійні та державні органи. Тобто навіть кліматичні умови та показники могли запросто стати предметом для анонімок. До уваги бралися й інші санітарно-гігієнічні норми: неналежна чистота в інтернаті. А як змусити технічну працівницю сумлінно виконувати свої обов'язки, коли в неї статус дружини чоловіка, який на короткій нозі з певними вагомими органами?! Це здійснити було практично неможливо.

І тому, коли до школи з перевіркою завітав завідувач обласним відділом народної освіти М.В.Гузійчук, за роботу інтернату В.І.Білавич отримав догану.

Це була перша й остання догана за працю. Утім, вона стимулювала директора до рішучих дій, до ре-

формування. Нарешті втілює в життя свій задум про створення учнівської виробничої бригади. Але для цього необхідна була техніка. Голова колгоспу С.І.Панченко дарує школі стареньку вантажівку і трактор. А вже невдовзі в школі з'явився цілий машинно-тракторний парк. Виробнича бригада уславилася на весь район, відтак область і на всю Україну. Праця в ній поєднувалася з культурним відпочинком учнів. Куди тільки не діставав путівки директор для своїх вихованців: Ленінград, Ставрополь, Севастополь, Гусь Хрустальний, Вільнюс, Рига, Таллінн, Брест, Мінськ, Москва, Київ, Баку, Одеса...

Водночас вирішує створити й ансамбль пісні і танцю. Підшукує керівників, у Коломиї знаходить найкращих – капельмейстерів М. Кенюка, М.Соколишиного, балетмейстера М.Шлягора, а згодом з Івано-Франківського педінституту привозить одного з провідних митців краю Б. Стаська. Створюється потужний учнівський хоровий і танцювальний колектив під назвою «Веселка», його гордість, велика втіха, солідна візитівка школи. Близько 120 школярів різних вікових груп були задіяні мистецтвом, полюбили пісню, набули вокальних навичок, проявили себе як танцюристи. Тоді ж постала нагальна проблема з костюмами. Вирішили замовити їх у Вижницькому (Чернівеччина) виробничому об'єднанні, що спеціалізувалося на пошитті народних костюмів для уславлених українських хорових і танцювальних колективів. Замовили 100 вишитих хлоп'ячих і дівчачих сорочок, гофрованих спідниць, 100 кептарів, 40 кресань, 100 пар постолів та капців, 60 запасок. Крім того, 40 костюмів окремо для танцюристів. На це все потрібно було чималі кошти. В.Білавич роздобув їх, зрештою,

для нього, за того страшного дефіцитного часу не було нічого неможливого, якщо це стосувалося освіти. Треба: поїде на прийом до міністра і знайде такі важливі аргументи, своєю щирістю і відкритістю, народним гумором, ерудицією зможе викликати до себе симпатію, і той, кого просить, про, здавалося, неможливі речі, піддається харизмі директора. Не став винятком і цей випадок. Гроші знайдено, у цій справі допоміг також і колгосп.

Від цих новітніх реформ навчальний процес не те що не послабився, а, навпаки, учні почали серйозніше відноситися до навчання.

Однак педагогам-невдахам і це було не до шмиги. Середньоберезівську школу відвідували діти із сіл Лючки, Баня Березів, Верхній Березів, Акришора, Люча, Нижній Березів. Відстань до школи – від 3 до 6 км. Іноді керівники ансамблю приїжджали о 14 годині, тоді потрібно було відпустити дітей на репетицію із шостого уроку. І тут починаються суперечки: одні вчителі після пояснення нового матеріалу відпускають, інші – ні. Репетиція у зв'язку із цим затягується і на годину-дві, а дітям треба дістатися додому. До цього часу придбано всякими правдами й неправдами два автобуси для підвозу учнів. І після репетицій аматорів потрібно було розвезти селами. Участь дітей у виробничій бригаді і в художній самодіяльності намагалися спланувати так, щоб це не було на шкоду навчанню, втім, інколи слід було пожертвувати й уроками. Опозиція, проте, не дрімала і, натхненна новими порушеннями, готувала нові тексти анонімок. Готувала, а відтак писала, писала, писала.

Якщо тиждень проходив без них, перевіряючих, ми з чоловіком не могли натішитися цією рекламною

паузою. «Певно, в наших літописців забракло паперу, може, скінчився антрамент*, а, може, настав декаданс у творчості», – жартував Василь. Літературні стилі анонімних творів були різними: від написаних поштовбацькому**, недолуго, з низкою орфографічних помилок, що засвідчувало низький професійний рівень авторів, до художніх, справжніх літературних шедеврів: творили ж бо філологи.

«Нам своє робить...». А директор, проте, ще із 70-х років мріяв про нову школу. Цю мрію виношував в за-капелках свого мозку, вигрівав у своїй душі, випещував у своєму серці.

Заповітна мрія. Вона в кожного різна. Є благородні, високі, є більш приземлені, є меркантильні, побутові.

Моя мати Ганна Кузич мала, я вважаю, високу і величну мету – за будь-яких умов, незважаючи ні на що, зберегти наші життя в Сибіру й повернути нас в Україну. Вона сповнила її, цю заповітну мрію.

У Василя такою мрією стала благородна ціль – звести нову школу, залишивши по собі храм науки для тодішніх дітей, для прийдешніх поколінь березунів. Школу-радості. Нелегко втілював її у життя. На цьому тернистому шляху траплялися відмови, нерозуміння. Склалася дещо дивна ситуація, коли низові органи освіти замість того, щоб підтримати директора та, подвоївши сили, клопотатися разом, байдуже ставилися до цього проекту. Тричі їздив до Москви – престольної, білокам'яної. А скільки довелося відбути до Києва, то й не перелічити! І як наслідок – зверху почали чинити певний тиск на низові органи влади, які були не в захопленні від нового майбутнього будівництва.

* Чорнило.

** Штовбак – невіглас.

На сьомому небі від щастя. Так кажуть про когось надмірно щасливого. Правду кажуть. Я бачила таким його, чоловіка, в той час.

У школі вже 3 трактори, машина, навантажувач, причеви.

Суботники, уроки трудового навчання та інші уроки проходили у старшокласників на заготовлі каміння для фундаменту нової школи. Отож десь символічно, що фундамент нової школи заклади самі ж учні. Звичайно, і всі вчителі, одягнені в куфайки, проте насажені величезним піднесенням, вантажили каміння. Директор – у гущі праці, він завжди працював, водночас і керуючи трудовим процесом. А допомога дітей при будівництві школи стала, проте, черговим матеріалом для анонімок.

У 70-80-х роках батько Іван Кузич у Детройті видає книги «Березівське боярство на тлі історії України», «Жінка і держава», «Оріяна», «Праісторія України», «Суверени України», пише автобіографію. Про існування цих книг чомусь найкраще були поінформовані деякі вчителі, ймовірно, що вони стежили за творчими здобутками діаспорного вченого І.Кузича, були його шанувальниками. Якось, повернувшись з уроку до вчительської, побачила певне пожвавлення серед колег. Вони щось вичитували з журналу, перешіптувалися. Що читали, не показали. Виявляється, одна з колег віднайшла в республіканському часописі статтю про мого батька, де його засуджували за український буржуазний націоналізм, критикували, гнівно шельмували за антирадянську спрямованість історичних праць. Звинуватили в антинародній політиці. Вочевидь, цей часопис був принесений в школу свідомо, щоб дати підґрунтя для

чергових анонімних листів до відповідних органів! Це ж який чудовий матеріал! Конкретні факти! Та ще й опубліковані в провідному українському журналі.

Дивні метаморфози кояться з людьми, бо вже за 90-х років (через якихось 15-20 років) вони, які зневажливо, з презирством шельмували «українського буржуазного націоналіста» Кузича, ці ж люди взяли до рук синьожовті знамена, а в свої уста поклали високопатріотичні гасла про суверенну Україну.

Сьогодні мені пригадується ще один випадок людської ницості, підлості, аналога якому не було і не могло бути серед сибірського невільничого поселення українців. Він, власне, пов'язаний з дозвіллям нас, учителів. І тому вдвічі прикро, що навіть на такому спекулював низького ґатунку люд.

Отож наближався черговий новий рік, у який вступала тодішня радянська Україна вісімдесятих – доби комуністичної ідеології, «воюючого атеїзму», релігієненависництва, доби, коли будь-яке «інакомисліє» каралося як злочин, доби, коли пришивали ярлики «буржуазний націоналіст» легко і запросто. За тих часів нормою вважалося, що кожна школа повинна привітати з Новим роком колгоспників і тваринників, передовиків праці, ветеранів Великої вітчизняної війни, інтелігенцію села. Це зводилося до того, що учнівські гурти разом із учителями відправлялися щедрувати. Тексти щедрівок і колядок, звісно, були перелицьовані на радянський лад (скажімо, не Син Божий народився, а рік Новий народився й под.). Не секрет, що діти виспівували по-всякому, а вчителі заплющували на це очі. Це був такий ритуал. Для дівтори ці вітальні експедиції перетворювалися на відверто розважальні, веселі зимо-

ві втіхи, де можна було повеселитися, почастуватися чимось смачненьким (березуни щиро і по-гостинному підносили солодоші, яблука, горіхи).

Учнівський колектив ділили на декілька груп, і з кожною групою відправляли класного керівника та його помічника. Зі старшокласниками йшли класоводи та ті, хто відповідав за виховну роботу. Напередодні Василь вдома й каже: »Набридло ходити попід хати і дітям, і вчителям. Цього року зробимо по-новому. Один гурт учнів привітає працівників колгоспної ферми та активістів села, а ми з учителями гуртом поїдемо (благо, є власні автобуси) та поздоровимо з Новим роком учительські родини: влаштуємо приємність один одному, адже рік попрацювали на славу. Почнемо з Пістиня від В.В.Лаврука, закінчимо в Середньому Березові». А я наче відчувала (що то жіноча інтуїція!), що не слід цього робити: «Василю, твій задум чудовий, бо це гарно, що по-родинному, по-сімейному, щиро привітаємо один одного, але це не дуже добре, бо люди в часи розваг, хай навіть невеликих і короткочасних, не завжди контролюють себе, можуть щось зопалу бовкнути чи заспівати не так, а в нашому колективі, ти ж знаєш, є нашіптувачі, відразу донесуть, матимеш черговий клопіт».

Учинив, однак, так, як вважав за потрібне. Знав би, що впадеш, сів би.

Отож наприкінці наради, що проводилася у фізкабінеті, було оголошено розпорядження: привітаємо з Новим роком односельців дещо в інший спосіб. Троє вчителів – керівник ПВП, класний керівник та ще одна наша колега – відправиться з учнівським гуртом (наступного року підуть інші), а решта поїде вітати педколектив. Більшість учителів зраділа

(ми некомфортно почували себе перед учнями, виспівуючи «Рік Новий народився», в той час, коли дівтора колядувала, як уміла, а ми ж мусили співати, як треба), а трійко педагогів з обуренням сприйняло це рішення, категорично відмовилося йти з дітьми, некоректно, нетактовно й непедагогічно (грубо) грюкнуло дверима й покинуло нараду. Загальне піднесення частково спало. Тоді директор звернувся до моєї сестри: «Олено Іванівно, підете з учнями Ви». Та підвелася й одразу пішла до дітей.

Нерозумно було за цієї конфліктної ситуації їхати з новорічним привітаннями до вчителів.

Коли ми розмістилися в автобусі, я з подивом побачила одного з бунтівників: він налаштувався зі всіма. По дорозі до Пістиня настрої у вчительства не можна було назвати святковим і піднесенням. Утім, після щирих і привітних посмішок пістинських господарів Лавруків, після приємної і щедрої гостини вчительство, відчувши сімейну обстановку, затишок, забуло про інцидент, почалися привітання, а відтак щедрівки та колядки. І вже не рік Новий, а таки Син Божий народжувався, і не радянська країна святкувала з нами, а рідна Україна і т.д. У такому ж дусі, у такій родинній атмосфері вітали й оселі М.М.Рекуник у Яблунові, Ю.М.Чернявського в Лючі, К.М.Уруської у Нижньому Березові, Г.Н.Левицької у Середньому Березові. Розійшлися, щасливі й піднесені, далеко за північ.

А в понеділок не забарилася й «розколяда» – Біла-вича викликали до райкому партії, до секретаря тов. Петрика. Чому, не тяжко було здогадатися. «Ти як у воду дивилася», – сумовито промовив він.

Як виявилось, про це наше чудове передноворічне дозвілля дізналися всі вчителі, й ті, що не поїхали з

нами, трактуючи себе обділеними, вважали за потрібне сповістити партійні органи про те, як було порушено радянські традиції, як директор насміявся над цим радянським ритуалом, як веселився зі своїм колективом у ніч проти Нового року, звеселяючи Господа Бога та Діву, що породила Господнього Сина. Кращих аргументів як на той час і не знайти. Зірки, нарешті, посміхалися юдам: все, з директором буде покінчено, здамо його до рук пилатів.

«За світ стали козаченьки, за світ з полуночі...» За світ відправилося до району одне березівське подружжя, до високих партійних урядників із цією свіжою інформацією. А ще до неї долучили вже відому історію про дружину Білавича, яка була в Сибіру, та про тестя, який є в Америці і провадить там холодну війну з радянською країною. Отже, всі вороги: він, дружина, тесть, а щоб внести новизну, приплели ще й батька – Івана Білавича, який «носив бандерам яйця». Почувши таку розлогу інформацію, товариш Петрик неймовірно втішиться. Втішить і, вочевидь, оцінить.

І за світ черговий раз стала моя мати Ганна Кузич та відправилася до коломийського отця Даниловича, який завжди заспокоював та напучував: «Простіть їм, бо не знають, що чинять». І молився, щоб Господь відвернув біду, долучаючи свої до наших гарячих молитов.

Отож секретар тов. Петрика дала вранішнім візитерам канцелярські приладдя – ручку і папір – і сказала, що велено те, про що вони розповідали усно, викласти на папері. І тут ходоки зніяковіли і явно збентежилися: чи то сумління заговорило десь в глибині душі, чи то забракло орфографічних навиків, чи то злякалися відповідальності: це ж не анонімки строчити, тут слід

поставити чіткий підпис. Збентежилися настільки, що прожогом вискочили з приймальні, не залишивши для історії писемних свідчень. Не вийшло з них літописців, не відбулися як Нестори. Перетворилися на звичайнісіньких збирачів та носіїв усної народної творчості. Фольклористи-невдахи.

Далі події розгорталися не менш драматично. До того, як постати перед партійним керівником, В. Білавич достеменно знав, хто напередодні завітав до парторганів, що стало предметом обговорення і як безславно розвідники покинули поле бою. Справжні тобі дезертири, тільки перше серйозне випробування – і вони вже в кущі.

Отож він за порадою щирих і добрих друзів стояв на своєму: неправда, не було релігійної пропаганди, ніхто не колядував. Усі: і учні, і вчителі у новорічну ніч прославляли Новий рік та радянську країну. Нехай свідок віч-на-віч перед педколективом дасть свої свідчення. А щодо дружини і її батька, то вона відбула покарання, відтак реабілітована. З її батьком Іваном Кузичем я не знайомий. Щодо мого тата Івана Білавича, то інформація про те, що він носив яйця бандерівцям, то наклеп. Потрібні докази. (Щодо останнього, то це була чиста правда, Іван Білавич не тільки «носив бандерам яйця», а й заготовляв для них продукти, проте, це в жодних документах, яким володіло на той час КДБ, на щастя, не було зафіксовано).

Тому не виправдалися і цього разу плани ревних слуг партії, даремно потирали руки петрики, авансом раділи продажні душі: не вдалося і цього разу здихатися директора-новатора, директора і педагога від Бога, директора, який горів сам і спонукав горіти всіх, директо-

ра, якого невдовзі керманичі Українського інституту педагогіки Академії наук УРСР назвуть «прикарпатським Макаренком». Директора – і це найголовніше – який понад усе любив дітей – учнів, яких знав кожного зокрема, з якими залюбки спілкувався, косив, прибирав, зводив школу, веселився і святкував, з якими привітно ручкався й запитував заздалегідь про життя-буття та про всяку всячину, дітей, для яких, власне, понадміру працював, для яких дбав і для яких жив.

Скільки таких доносів, усних і письмових, ще буде! Адже не було жодної теми ані в моїй біографії, ані жодного факту чи епізодів життєдіяльності чоловіка, щоб не знайшли відображення в анонімних листах. Мабуть, тодішні районні партійні керівники ліпше знали наші життєписи, аніж біографії своїх вождів – Маркса та Леніна. Часом не оминали увагою наші дописувачі – позаштатні чи штатні кореспонденти райкому партії та відповідних органів – і своїх колег, були певні критичні зауваження навіть щодо зовнішнього вигляду вчительок (директор школи не проявляє належної пильності: вчительки зав'язують американські хустки), проведення дозвілля (куди дивиться директор: учительство влаштовує вдома святкування днів народження) тощо.

1978 року В.Білавича з-поміж інших обласних освітян було делеговано на республіканський з'їзд учителів. А відтак – на V Всесоюзний учительський з'їзд до Москви. Тут він ближче зацікавився з депутатом Верховної Ради В.М.Ткачуком з Коломийщини. Побачивши рідну душу в особі голови колгоспу, такого ж енергійного, прогресивного, дійового, якось само собою розкрив свою душу перед цією людиною, розповів про заповітну мрію – звести нову школу і не просто приміщення, а

збудувати Школу радості. Слово за слово – і спом’янув Василь, що, на жаль, інколи доводиться тяжко, гірко відчувати, що свої ж люди зводять наклепи, обмовляють, пишуть пасквілі, цілі твори, товстіші навіть за Марксів «Капітал».

Освітнянський форум у Москві. З-поміж делегатів – Василь Білавич, Василь Ткачук, Микола Гузійчук

Василь Михайлович Ткачук був вражений, одразу запропонував місце праці у своєму колгоспі (посаду секретаря парткому). Однак В.Білавич, зворушено подякувавши, рішуче відмовився: «Моє покликання – діти». А чуйний до чужого болю і чужої долі Ткачук не вгавав: «Добре, іди до нас директором школи. Ти ж сам зауважив, що деякі вчителі не сприймають твоїх новацій. Я ж тільки сприятиму, а ще дам Тобі авто – будеш доїжджати в Березів або забереш сім'ю із собою, тоді виділю в Підгайчиках помешкання». Пропозиція була дуже щедра й спокуслива: пропонували

тепличні умови, безтурботне життя: твори, дерзай, творчо працюй – матимеш підтримку, розуміння, славу. Після хвилинних роздумів, зваживши все, чоловік удруге відмовився: «Щиро дякую, Василю Михайловичу, але я березун, там часточка моєї душі, серце моє там – з тими дітьми. Може, як збудую школу своїм людям, тоді й подамся до Вас».

Звів школу, справжній храм науки, створив омріяну Школу радості, вивів в освітній авангард школу, уславив її і рідне село у всій Україні і пішов, та не туди, в Підгайчики, до Ткачука, а у вічність.

Крім цієї світлої людини, на життєвому й освітньому шляху директора Середньоберезівської школи зустрічалося чимало щирих друзів, однодумців, побратимів серед учительського колективу, із середовища державних урядовців та навіть партійного апарату всіх рівнів (М.В.Гузійчук, З.В.Куравський, М.М.Тимчук, Д.Й.Верига, М.В.Ілик, А.В.Іваночко, О.М. Іваницький, М.В. Крутофіст, десятки інших), які в скрутні години підставляли своє надійне плече, допомагали порадою, підбадьорювали, а за часів хвороби мало не щодня навідували його.

Серед тодішніх науковців авторитет В.І.Білавича як вченого-практика зростав з року в рік. Досвід школи був високо оцінений лабораторією трудового навчання Українського інституту педагогіки АПН УРСР, заслуханий на колегії Міністерства освіти України та схвалений Міністерством освіти тодішнього Радянського Союзу. Десятки делегацій з різних куточків 1/6 суші їхали до Середньоберезівської школи за досвідом, повчитися у педагогічного колективу, натхненником і чільником якого був директор.

На освітянській ниві, саме в цій царині трудового виховання, йому не було рівних, це був оригінальний

задум поєднати продуктивну працю з навчанням, новаторський підхід: діти навчаються, працюють, заробляючи гроші, забезпечуючи себе продуктами харчування, виробляючи продукцію, отримуючи професійні навички, гармонійно і всебічно розвиваючись. На той час це було новітнім словом у педагогіці, новим підходом до навчально-виховного процесу. Його так і називали «варіант Білавича». Тому й запропонували науково обґрунтувати та описати цей досвід, поділитися з широким освітянським загалом цими новітніми підходами, написавши кандидатську дисертацію.

Науковий світ Радянського Союзу й України зокрема був уже ознайомлений із цими напрацюваннями через низку наукових статей у союзних та республіканських педагогічних журналах, газетах, через численні радіо- та телепередачі, через участь і виступи на всесоюзних, республіканських, регіональних наукових конференціях, через візитації до школи делегацій освітян.

Невдовзі були успішно складені кандидатські іспити. На екзамені з педагогіки, відійшовши від процедури та регламенту, члени комісії після ґрунтовної відповіді здобувача, яка засвідчила його ерудицію, інтелект, глибокі знання освітньої теорії і практики, творчий підхід до розв'язання тих чи інших педагогічних проблем, а також особисті якості: вміння подобатися, дотепність, природне почуття гумору, не втрималися й аплодували Білавичеві. Це було визнання не лише його як здобувача наукового ступеня, це радше були овації тим педагогам-однодумцям, які в повсякденній освітній практиці впроваджували творчі ідеї в життя.

А ще всьому учнівству, яке своїми здобутками в навчанні, трудовій та художньо-мистецькій діяльності примножувало славу рідної школи. Бо те учнівство було найбільшою гордістю школи, її справжнім успіхом. Бо те учнівство було її душею і серцем. Бо те учнівство було тим, заради чого жив і творив його директор. А ще любив – щиро, по-батьківському, як власних дітей.

Невдовзі з'явився рукопис дисертаційного дослідження. Проте лише рукопис, бо публічно захистити свої наукові здобутки В.Білавичеві вже не вдалося.

Так споконвіку повелося в житті, коли веселе й сумне, біле й чорне крокують поруч. Слушно сказано: журба і радість обнялись. Проте, трапляється, надто багато є того дьогтю в бочці меду, не одна ложка і не дві. І здається, що той дьоготь виливається зі всіх осквернених злістю, заздрістю, ненавистю душ. І, мабуть, якщо виллється з тієї чорної душі увесь бруд, то мала б вона очиститися і наповнюватися чистою здоровою водою. Та де там! Нема дна намулові в тій людській душі, кінця-краю немає брудові людському.

І дивно якось коїться між нами, людьми, і здається (може й суб'єктивно), що там, на чужині, інакшими були люди, не такими продажними й дрібними, не такими жалюгідними у підлабузництві, сексотстві, не такими людиноненависниками. Коли згадуєш, бувало, події сімдесятих-вісімдесятих років минулого сторіччя вражає те, що доноси строчили не тільки на мене та на мого чоловіка. Колеги-”журналісти” інколи збагачували сюжети новими лініями, урізноманітнювали їх, вводили нові образи, де героями (часто й головними) виступали їхні односельці, такі ж, як і вони, вчителі. Якось на початку вісімдесятих трапився випадок, що вразив

увесь педагогічний колектив. Ми працювали вже в новій школі, де було тепло, комфортно, ідеальні умови для праці: кабінетна система, обладнання телевізорами, магнітофонами, діaproекторами, фільмоскопами, двома лінгафонними кабінетами, епідіаскопами, а ще дешеве й високоякісне харчування в їдальні, ігрові, спальна кімнати, простора актова зала, облаштована водночас і для кінозали, спортзал тощо. Та навіть такі царські умови праці не влаштовували опозиціонерів. Зрештою, на світі завжди були, є і будуть люди, яким зле почуватиметься навіть в едемському саду: не такі яблука ростуть на деревах, не той клімат, не той репертуар у ангелів та серафимів, фальшують архангели...

Та чи посміють вони строчити й там до небесної канцелярії свої убогі пасквілі?! Хтозна...

Отож за ініціативи парторга місцевого колгоспу одна з активісток радянської системи та симпатиків комуністичної ідеології за підтримки певної групки коаліціантів вирішили влаштувати цікавий перепис населення на окремо взятій території, зробити, так би мовити, соціальний зріз. (Самодіяльні соціологи, їй-Богу!). Ці соціологічні кустарі склали список працівників Середньоберезівської школи, які прямо чи опосередковано причетні до ОУН-УПА.

Яка потужна національно-патріотична діяльність з погляду сьогодення! Чистий тобі «Меморіал» чи КУН! Вивчено родовід чи не до сьомого коліна вчителів, технічних працівників, віднайдено імена їхніх вуйків, стріїв, що брали участь у національно-визвольних змаганнях. Вийшла справжня енциклопедія ОУН-УПА!

І список виявився розлогим – 29 осіб було взято на замітку органами КДБ! Сьогодні б, мабуть, пишалися

такими добірними національно свідомими педагогічними кадрами, адже щирі патріоти-вчителі формували громадянські чесноти та національну свідомість у підростаючого покоління. Втім, це тепер.

А тоді... А тоді було бюро райкому партії, на якому слухали В.Білавича, звинувативши його в антирадянщині: ви як підбираєте кадри? Хто у вас виховує молоде покоління? Що це за притулок для буржуазних націоналістів? Директор творив самозахист аргументом про те, що таких, як Л.І.Кузич, О.І.Геник, М.П.Скільську, В.С.Томича та ще декількох учителів, він уже застав у школі. Проте партійні прокуратори й пілати аргументів і не слухали, винесли вирок: «Винний!».

Інколи мені так і кортить оприлюднити (бодай усно) список тодішніх іуд і фарисеїв! Проте завжди стримую себе думкою про дітей та внуків, для яких мати чи бабуса, батько чи дідусь були життєвими авторитетами, людьми, що привели їх на світ. І як їм стане прикро й огидно на душі, як серце квилитиме від сорому за паскудство рідних! І тому мовчу. Але знаю твердо: такий список давно укладений Господом Богом.

На рідній землі статус «неблагонадійної» отримала й моя сестра Оріся. Коли ми повернулися із Сибіру, вона вступила до Івано-франківського педагогічного інституту. Професійні кадри за того часу були дефіцитом. Після 3-го курсу їй дали наказ на роботу в Лючанську восьмирічну школу, і тут не забарилися симпатии радянського режиму: мешканка Березова проявила громадянську пильність (хто ж проявить, як не свої!), своєчасно поінформувала райком партії про те, що О.І.Геник не може бути гідною вчителькою, бо систематично ходить до церкви (й це була правда), не

може бути прикладом войовничого атеїзму для школярів. Звісно, що партія адекватно відреагувала на цей сигнал. Згодом Оріся все-таки отримала місце праці в Середньоберезівській школі.

Тут же доречно сказати про тих тодішніх партійних працівників різного рівня, які глибоко в душі (подалі від партійного ока) щиро й ревно сповідували національні ідеали, шанували й дотримувалися християнських звичаїв, плекали українську мову, рідну пісню. Жорстокий режим спонукав одягати маски, грати відповідні ролі залежно від обставин. Утім, ество багатьох людей, з-поміж яких було чимало наших добрих приятелів і друзів, було наскрізь українське, душа щира й чуйна до чужого болю, а серце добре й щедre на любов до ближнього. З ними приємно було розділити Святу вечерю, почастувати їх потайки в директорському кабінеті чи вдома кутею, восхвалити Бога колядою. Наша мати перед Великодніми святами випікала окрему піч пасок спеціально для наших друзів у Косові та Івано-Франківську. А київським приятелям намагалися відправити пакунки зі всім необхідним для Святої вечері чи великоднього столу.

У зв'язку із цим спадає на гадку останній Святий вечір, який ми зустрічали разом із чоловіком 6 січня 1989 року. Він того дня був на лікарняному. Десь близько дев'ятнадцятої години зателефонувала Марта Миколаївна Тимчук, попросила до слухавки Василя і повідомила:

— Василю Івановичу, ми з Рогожином — новим партійним очільником — наразі перебуваємо в Баня-Березові, Рогожин напередодні обласної партконференції, яка має відбутися в Косові, хоче поспілкуватися з Вами. Чи можна заїхати?

– Будь ласка, Марто Миколаївно, просимо.

Тут слухавку взяла я і, використовуючи езопову мову, стала довідуватися:

– Марто Миколаївно, на стіл класти які страви: нові чи старі (є й ті, й інші)?

– Клади старі традиційні, – ухвалила меню М.Тимчук.

Я, власне, перепитувала тому, що не знала, що споживає на Святвечір Рогожин, бо Марта Миколаївна, звичайно, дотримувалася християнських звичаїв.

Невдовзі прибули й гості. Рогожин смакував пісними стравами, наче це було для нього звичним меню. Розмовляли близько двох годин. Йому було цікаво познайомитися ближче, оскільки чув конструктивні виступи Білавича на різного роду форумах. Отож пильно взявся занотовувати до блокнота все, про що Василь говорив щодо нагальних проблем району, пов'язаних не лише з розвитком освіти, а й економіки, соціальних проблем і навіть туризму.

Прощаючись, гості почали дякувати, і тут Рогожин запитує:

– Василю Івановичу, що мені Вам дати?

– Здоров'я, – одказує той.

– На жаль, цього дати Вам не можу, а так би хотілося, щоб ви його мали. Машину, до речі, маєте?

– Ні.

– Марто Миколаївно, як там у райвиконкомі постала справа із машинами? Немає зайвої з тих, що йдуть за рознарядкою облвиконкому, щоб ми дали цьому директоріві?

– Це можна зробити: я звернуся з клопотанням до облвиконкому, гадаю, з Вашою допомогою питання вирішимо до лютого.

Василь, збентежений таким благородним жестом з боку партії (до цього часу були лише докори, критичні зауваження, виклики на килим), кинув:

– Але ж у мене грошей немає.

– Нічого, знайдете.

Марта Миколаївна відкликала мене осторонь і прошепотіла: «Ні в якому разі не відмовляйтеся, на машини ж черги, коли ще буде така можливість. А грошей позичите”.

Різдво. Народжувався Син Божий. Народжувалася й надія на те, що все буде гаразд.

Другого різдвяного дня до нас загостила Василева родина, до якої він звернувся з проханням: позичити 9000 руб. Без вагань і зволікань ці щирі, чуйні, милі люди зібрали необхідну суму, і вже 10 лютого 1989 року на мене було оформлено авто, а 15 березня Василя не стало.

Залишилися несамовитий душевний біль, вкрадене жіноче щастя, двійко дітей-студентів, старенька мати, нова машина та борг – число майже з чотирма нулями.

Діти, навчаючись у пед- та медінституті, вкладали свої стипендії на рахунок до ощадбанку (в доньки стипендія була три роки по 130 рублів щомісяця, а син з другого курсу ще й підробляв у лікарні). Отож вони спорожнили свої рахунки, я спорожнила свої шафи (продала все, що можна було продати). І таким чином частину боргу повернули. Постало питання: як жити далі? З моєю вчительською платнею не позбудешся боргу й до початку ХХІ сторіччя.

Знову виручили косівські друзі Василя. Тривалий час школа співпрацювала з підприємством «Динамо». У школі був швейний клас, де дівчата шили, крім іншого, мішечки для лото. Це був реальний заробіток для учнів. Ніколи не думала, що невдовзі сама стану займатися цим

швейним бізнесом. Директор «Динамо» Степан Геранимович Гафткович запропонував зайнятися пошиттям цих мішечків удома.

Отож, прийшовши зі школи, я сідала до шиття. Старенька машина, привезена мамою із Сибіру, була ручною, тому продуктивність праці була доволі низькою. Я знала, що в школі на складі є 5 запасних нових електричних швейних машин. Знала, тому що на початку 80-х років Василь відрядив мене аж до підмосковного міста Подольська, де, до речі, мешкав випускник школи п.Турлуковський, який посприяв у придбанні партії найновіших на той час швейних машин. Тому звернулася до нового директора школи, щоб позичили одну для користування.

У цьому бізнес-проекті була задіяна вся сім'я, а також допомагали сестра Оріся та приятелька Галина Левицька. В суботу діти, повернувшись з навчання додому, залучалися до виробничого процесу. Вони слали білий мадаполам на долівці, розмірювали його, розстригали, складали на купи, тобто робили мені тижневий запас заготовок.

Шили вдень і ввечері, допомагала мати, втім, старечі руки, що рубали, пиляли ліс, вантажили баржі, не так вправно тепер орудували ножицями. Тому матір, яка спеціалізувалася спочатку на закрійництві, на сімейній раді ми перевели на посаду складальниці, фасувальниці та мотальниці (розстригала мотузки необхідної довжини, засилювала у готові мішечки, їх складала та облікувала). Що ж, теж почесно.

Отож вийшла в нас ціла мануфактура. Слушно заважували більшовики: у нас будь-яка праця почесна. Й справді.

А ще згадую й досі іншу, материну, мудрість: не той не працює, хто не вміє, а той, хто не хоче.

Проте доброго потрохи – вирішило життя. Якось мені звеліли швейну машину повернути, оскільки в школі ревізія. Нашу швейну годувальницю негайно було відвезено на склад. Ревізія пройшла успішно. Хоча, гадаю, що відсутність у школі однієї машини з-поміж усіх інших матеріальних і духовних цінностей, створених руками, серцем, мозком Білавича, не стала б приводом для яких-небудь адміністративних стягнень.

А ще були в моєму тодішньому житті й інші бізнесові проекти, навіть міжнародного рівня. Опанувала популярну тоді професію «човника». Якось ми із сином придбали дрібного краму і подалися до Румунії як купці. Загалом я так і не відбулася як крамар, радше як бухгалтер та касир, проте син такий-сякий гешефт усе-таки зробив. А відтак були бізнестури до Польщі (мої та дітей), Угорщини. Син невдовзі подався ще й до Туреччини та Китаю. І на початку 90-х, слава Богові, з боргами було покінчено.

Крім цього, цей час ознаменований бурхливими подіями в моєму житті: воскресала Україна і разом з нею воскресала й моя душа. Відродження держави ми вітали зі сльозами й гарячими молитвами на вустах. Мама Ганна Кузич повсякчас спонукала нас молитися за Україну, за її долю. Ми втішалися кожною подією: чи то утворення РУХу, чи то проголошення незалежності держави, чи то створення українського війська, чи то прийняття нової Конституції, чи то повернення наших ґрунтів. Спинялася на ноги молода Україна – і раділа від того душа. Мама ретельно інформувала сибірських українців про ті вікопомні події, які мали місце тоді в Україні.

ЗНОВУ ДО СИБІРУ

*Заросли шляхи тернами
На тую країну,
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув.
Мабуть, мені не вернутись
Ніколи додому?...*

1991 року ми із сестрою Орисею вирішили поїхати туди, де серед снігів було загублено наше дитинство, де було страчено материну молодість, де поховано в сирій землі нашу бабусю. До Сибіру, в Омгортоп. Проте, без конвоїрів, не насильно. Але з таким же бентежним відчуттям, невимовним хвилюванням і слізьми, та не відчаю чи розпуки, а слізьми радості від зустрічі з тими, хто був нашою підтримкою, хто допомагав словом і ділом у хвилини горя, зичив куфайку чи валянки.

А ще було велике бажання й духовна потреба стати в шанобі на коліна перед бабусиною могилою, відправити панахиду, сповнити належний християнський обов'язок.

Сибір постав перед нашими очима таким, мовби й не було тридцяти літ розлуки, мовби й не покидали ми його так надовго. Незмінними залишилися тайга, Іртиш.

Лечу, лечу, а вітер віє,
Передо мною сніг біліє,
Кругом бори та болота.
Туман, туман і пустота.

Людей не чуть, не знать і сліду...

А Омгортоп – мов ніколи його й не було на мапі. Мовби не було невольничого поселення ніколи. Зник. Як фантом. Як марево. На місці, де були бараки, – нічогісінько. Та ще більше вжахнулися ми, коли стали шукати цвинтар. Де там. Годі навіть і впізнати те місце, де тридцять років тому були могилки, хай убогі, з

дерев'яними хрестами, та доглянуті. Зорієнтувалися за 5-6 обгородженими могилами.

Життя в соціально-культурному, економічному плані те ж, що й було наприкінці п'ятдесятих: будинки ті ж, болото те ж, хіба що замість тротуарів стелять вряди-годи дошки, з-під яких хвацько бризкає грязюка. Наші села – мов писанки, якщо порівнювати їх з тамтешніми поселеннями. Іртиш обмілів, звузився, так що легко можна розгледіти людину на протилежному боці. Сівво, – колишнє німецьке село, заселене тепер українцями з омгортоських бараків. Отож нинішній Омгортоспорожнів: поселення без невідьників.

Зупинилися в Наталки Негрич (Верхової), вона разом із чоловіком Михайлом Семенюком мешкала в Сівві. Неможливо описати ті хвилюючі миті зустрічей із сибірськими українцями. Сльози лилися рікою, не виплакані в юності. Поміж емоціями та збентеженням намагалися розповісти один одному якомога більше. А відтак почали згадувати. А пам'ятаєш? А пам'ятаєш?

А далі були нові зустрічі... Деяких не

Родина Негричів: Юлія Негрич із сином Ігорем, Наталія Негрич з донькою Любою та Ганна Негрич

могли вже й впізнати: життя внесло нові мазки до облич цих людей, а Сибір обвітрив, зарубцював не лише сердечні рани, а й риси обличчя, роки посріблили волосся.

А спомини, іноді тяжкі, болючі, краяли серце, в грудях обценьками стискав душевний біль. І наче знову ми дивилися свій життєвий фільм, свою зовсім не казкову оповідь дитинства. Кадри змінювалися веремією, як у калейдоскопі.

І було невимовно шкода цих людей, котрі вже не побачать весняного цвіту українських садів, не скоштують свіжість кришталевої криничної води, не почують тьохкання соловейка, не насолоджуватимуться грою троїстих музик, не братимуть ніколи участі у Службі Божій рідною мовою, як, і зрештою, не почують жодного українського слова поза межами власної домівки.

Бо так склалася доля. Бо цей життєвий сценарій, укладений на початках, мабуть, зі щасливим кінцем, брутально був переписаний червонопогонними сценаристами із Москви. А ті ніколи за жодних умов не створювали для українців щасливий кінець.

Їм, родинам Івана Ґеника (Королюка), Катерини Боднарук, Марії Дутчак, Марії Дмитрук, Параски Бровчук, Ганни Верб'юк, Миколи та Петра Костенюків, Гаврила та Розалії Лесюків, Євдокії Березовської, Смижуків, Євдокії Сікори, Василя Тарантюка, Михайла Семенюка, Івана Дутчака, Степана Дутчака, Миколи Якуб'яка, а також для Антона Ґеника, Миколи Ґеника, Олени Ґеник, Ганни Склепович, Миколи Ільницького, Василя Ільницького, всієї родини Неґричів, Олени Кузич, Марії Будурович, Василя Перцовича, Івана та Олени Скільських, Ягнішки Фіціч, Якова та Олени Фіцічів, Василя Косовчича, Костянтина, Миколи та Івана Кіцелюків, дісталася горя по вінця й вище.

Горя, що зветься чужина. Чужина як посестра. Навічно. Назавжди.

Бо та рідна сестра була далеко й не квапилася повернути до отчого порога своїх братів і сестер. Більше того, подбала, щоб і того порога не було: людські оселі знесли з лиця землі, щоб і сліду не залишилося. А відтак офіційно не давали права на проживання: не прописували, і як наслідок – не давали місця на працю. Тому й залишилися навічно в чужій стороні всі черемхівські родини, і лише Іван Березовський 1982 року повернувся до рідного села та дочекався омріяної вільної України.

Отож Шевченкові слова “в неволі, плачучи, умру і все з собою заберу, малого сліду не покину на нашій славній Україні”, для них не просто поетичні рядки, а трагічна й сувора правда про їхнє життя.

І лине тужно пісня: »Чуєш, брате мій, товаришу мій, відлітають сірим шнурком журавлі у вирій. Кличуть: »Кру-кру-кру, в чужині умру, заки море перелечу. Крилонька зітру, крилонька зітру»...

Пісня, яку співають не уста, ні, а зболена душа, а ще у виразках та рубцях українське серце.

«І ЗАБУДЕТЬСЯ СРАМОТНЯ, ДАВНЯЯ ГОДИНА, І ОЖИВЕ ДОБРА СЛАВА, СЛАВА УКРАЇНИ...»

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.*

Пливло життя, його закони навчали жити без чоловіка, при звичаювали до думки, що дорослішають діти, а мамина стежина біжить кудись удалеч, бо почали один за одним відходити у вічність сибірські побратими – материні однолітки.

Час дев'яностих років – цікавий і непростий, проте, незважаючи на економічну скруту, в якій перебував люд, ми раділи і втішалися незалежною і суверенною Українською державою. 1994 року мене обирають депутатом районної ради. Обирали одного депутата від трьох сіл – Лючі, Нижнього Березова і Верхнього Березова. На сільському сході висунули мою кандидатуру, так що балотувалася із ще чотирма кандидатами. У цій виборчій кампанії здобула перемогу. Упродовж депутатської праці намагалася чинити так, щоб ті, хто вибрав мене, не розчарувалися.

Пригадуються вибори до Верховної Ради України. Якось надвечір мене як голову виборчої комісії сповістили, що очікується приїзд кандидата в народні депутати до Верховної Ради Р.Шпека, слід організувати зустріч з місцевим електоратом – забезпечити явку. За вікном негода: вітер, дощ. Утім, викликаю комісію і прошу кожного привести із собою бодай п'ятьох осіб. Звісно, що аншлагу не було: хто висунеться з теплих осель? Проте доки збиралися виборці, я встигла поспілкуватися з гостем. Передовсім розповіла про наболіле: про соціальні проблеми, про те, що село потребує газифікації, про те, що лінії електропередач на ладан дихають, що дошкульний осінній вітер гне дерев'яні стовпи, як вербу, що через це часто вимикають світло. Наприкінці, насмілившись, одверто спитала:

– Пане Романе, якщо оберемо Вас депутатом, допоможете нам?

– Допоможу: постукаєте – і відчиню.

– Ловлю Вас на слові.

– Слово честі, Любове Іванівно!

Для когось моя агітація за Р.Шпека видавалася дивною, дехто критикував, дотепники назвали «шпеківкою». А я однак не зважала – не звикати.

І ось Шпек – депутат Верховної Ради. Замість привітань відправляю з Березова листи, де прошу посприяти в реконструкції (заміні) лінії електропередач. Незабаром прийшло повідомлення, що адресат одержав листи. А десь через два місяці отримала лист від п. Р.Шпека про те, що кошти Міністерством фінансів переказано до області, причому адресно – для заміни опор і ліній електропередач у Нижньому Березові.

Утім, в українській традиції споконвіку так ведеться, що нічого не дістається в житті легко. Здавалося, і кошти є, та де? У районі розводять руками: не знаємо. В області заперечно кивають головами: не надходило нічого для Нижнього Березова. Навіть п. Волковецький упевнено прогнозує: грошей немає і не буде.

Знову починається листування зі Шпеком. Отримую відповідь: для Нижнього Березова гроші поступили до Івано-Франківського фінвідділу. Паперова епопея продовжується: вкотре відправляюся до Івано-Франківська – і чудова новина: необхідні кошти таки є! А вже найближчим часом бригада почала реконструювання лінії електропередач.

Отож такі, як Р.Шпек, народні обранці вартують того, щоб бути обраними, бо залишають реальний конкретний слід у соціально-економічному розвитку села.

Згодом разом з депутатським корпусом, членами виконкому Нижньоберезівської сільської ради неодноразово зверталися й до Я.Стецько, Р.Зварича з проханням посприяти в газифікації села. Утім, жодної відповіді не було, зрідка надходила інформація про те, що грошей немає.

Спливав 1998 рік, закінчувалася моя каденція районного депутата. На сільському сході мою кандидатуру висунули на сільського голову. Мама відраювала від цього кроку: «Любо, ти не вгодиш всім, чинитимеш по правді, а то не всім подо-

бається, ти пряма, відверта, а довкола скільки неправди та бруду». Вирішила покладатися на Божу волю: оберуть, то й добре, працюватиму на совість, чесно, допоможу людям та зроблю щось для села. Тому навіть не створювала ані груп підтримки, не проводила жодної агітації, не облещувала нікого ані обіцянками, ані посадами, ані грошима.

І почалося моє головування, як молодій дружині у невістках. Село входило в нове третє тисячоліття складно: бюджет тріщав по швах, боргів, як у останнього п'яниці в шинку. Сільська рада дісталася в спадок з чудовими, працьовитими людьми та з великими (як на той час) боргами. Кому тільки не заборгувала сільська рада: працівникам школи, працівникам ФАПу, Народного дому (за вугілля, дрова, електроенергію для всіх установ). Усього набігло близько 50000 гривень. Для такої невеликої сільради це була солідна сума.

Мабуть, так ведеться в житті: везе мені на борги. Проте подумалося: тоді повернула власні, то й тепер поверну державні. Економічна скрута наприкінці 90-х років минулого сторіччя була буденним явищем. Усім велося скрутно, державні урядовці просили ставитися з розумінням до труднощів: людям вчасно не виплачували зарплатню, часто платили продуктами чи іншим крамом. Треба було проводити роз'яснювальну роботу: розтлумачувати людям, що потрібно потерпіти з виплатою, все налагодиться, все прийде із часом. Однак не всі могли збагнути це, не всі хотіли зрозуміти. Загалом і вини людей тут великої немає, бо як можна дати собі раду, нагодувати, зодягнути дітей, коли відсутні ті довгоочікувані гривні? І тоді, ображені й обділені, люди подавали позовні заяви до районного суду і відсуджували таким чином свою заборгованість. Сільська

рада була в ролі відповідача, хоча її вини тут аж ніяк не було, ми виплачували і борги, і відсотки позивачеві, а натомість не отримували ніяких надходжень.

Тому склалася дивна картина: позивачі фактично обділювали самі себе. Наскільки складно було в той час давати лад усьому цьому, що інколи від людського нерозуміння, незаслужених образ, несправедливих докорів спадало на думку: мене б омгортоський барак зрозумів, бо там були люди, які звикли до терпіння заради величної ідеї, бо вміли, будучи напівголодними, змореними, бути щасливими в куфайках, бо вміли, сидючи в холодному баракі на твердих прічах, радіти життю, співаючи й жартуючи, бо вміли бачити серед сірості, буденності те, що незнищенне, величне, що тримає нас, українців, на цій землі.

Серед цих труднощів, клопотів я знайшла велику підтримку з боку педагогічного колективу Нижньоберезівської школи, сільської молоді та чи не найбільше від моїх колег – працівників сільської ради, воістину щирих і порядних людей, високого ґатунку фахівців. Про таких кажуть СПРАВЖНЯ КОМАНДА. Це ті, хто пліч-о-пліч зі мною долав соціально-економічну скруту, це ті, хто допомагав задовольнити прохання, клопотання людей. Це ті, хто чесно й сумлінно виконував свої обов'язки. Це ті, чийми зусиллями спинялося на ноги село, саме такі, як вони, працелюби, за тієї складної доби розбудовували Україну.

Чимало хороших людей зустрічалося на складному шляху державного службовця: тих, хто з розумінням ставився до моїх прохань, часом навіть мало не слізних просьб: спишіть хоча б частину боргів за..., допоможіть придбати..., посприйте в надходженні коштів до нашого бюджету. І допомагали, і сприяли, і підказували, як учинити краще. Бо, мабуть, бачили щирість і безкорисливість у наших діях

*«А ми тую червону калину підіймемо, а ми нашу славу
Україну, гей-гей, розвеселимо!» Село святкує традиційні Дні
Березова*

і так само, як і ми, вболівали за долю людей та країни.

Для загального добра. Це не просто лунка фраза. Для багатьох тодішніх чиновників, урядовців чи пересічних людей, які не посідали високих крісел у теплих і зручних кабінетах, ця фраза була гаслом життя, життєвою нормою. Як і тоді, в далеких сибірських 50-х роках, було чимало людей, хто безкорисливо допомагав у всіх починаннях. Стукайте – і вам відчинять. Вочевидь, що так, бо прохала працівників березівського лісництва: дайте, будь ласка, дрова для сільської ради – і давали. А вже перевезення здійснювали за власні кошти.

У селі на той час було чимало нагальних проблем, які треба було неодмінно розв'язати, передовсім газифікація села, ремонт доріг, перекриття ФАПу, ремонт Народного дому тощо.

А ще низка інших соціально-побутових справ, на які зовсім не було передбачено коштів. Доводилося тяжко, проте зуміла активізувати сільську громаду і збагнула: яка то сила – люди! Бо саме люди допомогли завершити будівництво оселі для двох сестер-сиріт: помазали, пошарували, побілили, постелили підлоги, звели піч. Усі необхідні будівельні матеріали сільська громада жертовно несла на подвір'я Лесюків. Так толокою, методом народної будови, не взявши від держави ні копійки, зробили добротну справу.

1999 року таким самим методом перекрили дах на приміщенні фельдшерсько-акушерського пункту, використавши при цьому лише 32 гривні бюджетних коштів на придбання шиферних цвяхів. Цього ж року взялися за ремонт приміщення сільської ради (побілка, яку не затівали вже 14 років, фарбування). І знову майже все було зроблено руками працівників і на їхні кошти (при-

дбали за державні гроші вапно та частину фарб).

Будучи ще районним депутатом, намагалася зсунути з місця справу газифікації Нижнього Березова, ставши головою, вирішила для себе за будь-яку ціну реалізувати цю заповітну мрію – газифікувати село.

Утім, не могла навіть передбачити, скільки виявиться труднощів, мороки, затрати фізичних сил, власних матеріальних коштів, щоб запізнатися з потрібними людьми, які б підтримали та допомогли у цій справі. Прикладаючи неймовірних зусиль, долаючи відмовки та обіцянки, все ж просувалася вперед. Була впевнена, що кожна добра справа, а ще й для загального добра, буде благословенна як Господом Богом, так і хорошими людьми. Так і трапилося. Насамперед до цього з великим розумінням поставився тодішній очільник району Д.В.Гладуняк, вимогливий, справедливий, принциповий, добре обізнаний у всьому керівник. А ще він відзначався великою людяністю. Скільки доводилося звертатися до нього: то виплатити заборгованість хворим, багатодітним, виписати будівельного лісу за пільговими цінами для односельців, у яких були неповні сім'ї, матеріальну допомогу для хворих, немічних тощо.

Якось Дмитро Васильович мене спитав:

– Ви штатний і професійний прохач. От я дивлюся на Вас і кожен раз очікую: коли ж Ви для себе бодай якусь дрібницю попросите? Давайте видам хоча б для Вас заборгованість.

– Дякую, Дмитре Васильовичу, але заборгованість я візьму тоді, коли й мої працівники.

І от якось відважилася і почала прохати п. Гладуняка, щоб він допоміг зрушити з місця цього газифікаційного воза. І справді, невдовзі з'ясував ситуацію

на рівні області і поклопотався, щоб я потрапила на прийом до обласного очільника М.В.Вишиванюка. Я сподівалася на проект, який був зроблений ще за 80-х років колгоспом ім. Я.Галана, однак той проект виявився непридатним для теперішніх умов.

Вікопомна зустріч із головою області стала вузловою подією в цій газифікаційній одиссеї. Це стало точкою відліку новітнього часу для Березова. Криза скресла. Чітко, логічно й дещо емоційно я стисло виклала суть прохання. Микола Васильович – людина дії – одразу викликав директора «Прикарпатгазсервісу» Я.С. Шведа і віддав розпорядження: почати будівництво газопроводу високого тиску в Нижньому Березові. Той зауважив, що облдержадміністрація вже заборгувала їхній фірмі чимало грошей, а багато об'єктів розпочато і не завершено.

«Все розумію, борги повернемо, розпочаті об'єкти доводьте до кінця, але тут, Ярославе Степановичу, тут треба зробити. Щодо коштів, то трохи підкинемо», – завершив зустріч очільник області.

Я була вражена: так, як правило, не буває, щоб прийшов, побачив – і переміг. А втім, це був логічний і щасливий підсумок попередніх старань. Мов у казці, чарівній і добрій. Летіла до Березова, як на крилах.

А вже в серпні 2000 року привезли перші металеві труби (210-міліметрові в діаметрі). Отож я впевнилася: то була не казка, але обласний керівник – таки чарівник. Газ у Березові буде!

На цей жертвний вівтар газифікації було покладено чимало, щоб той голубий вогонь таки запалав у селі. Коли сьогодні гортаю свої робочі щоденники, які вела з 1999 року, вражена: скільки вояжів здійснено до Івано-Франківська (можна, мабуть, доїхати до Франції), скільки

витрачено власних коштів (їздила за власний рахунок, бо не вистачало грошей на відрядження працівникам сільської ради; так, наприклад, за шість місяців у Івано-Франківську та Косові була 32 рази, за той самий період 2002 року до області – 15 разів, до Косова – 35 разів). Незважаючи на кругленьку суму, яка повсякчас зростала (сама себе фінансую – воістину меценат), незважаючи на фізичні зусилля, потрачений на дорогу час, отримувала велике моральне задоволення від перших успіхів, раділа від того, що громада села черговий раз продемонструвала, що вона гарна велика родина березівських газдів, працюлюбних, щирих і гостинних, чесних і порядних.

Нащадки боярського роду. Славні й гідні цього титулу, бо не підвели, бо, якщо потрібно було влаштувати харчування чи нічліг працівникам «Прикарпататрогазсервісу», то це робилося, бо якщо потрібно було допомогти фахівцям від газифікації в очищенні ровів, засипанні та смолінні труб, то це організовувалося. І не було перерв у праці, і все спорилося, і «газовики», як ми тоді їх називали, відзначали: такої організації праці вони не зустрічали. У прокладанні головної труби було задіяно понад 250 осіб. А ще пишалася працівниками сільської ради – людьми, які поруч зі мною чинили велику справу щодо газифікації Березова.

І восени 2001 року в селі запалили газовий факел. Це було велике свято і велика подія в житті нижньоберезівчан, які належно зоцінили і допомогу облдержадміністрації, яка виділила 20000 гривень для підвідних газопроводів, і клопотання М.В.Вишиванюка, чийми зусиллями наближався цей великий день, і кроки назустріч з боку «Прикарпататрогазсервісу», коли ми не платили ні за головні труби, ні за вуличні (як це було, скажімо, в Ковалівці, Мишині,

Кошти віднайдено, трубу високого тиску опущено, газ буде...

Вербіжі на Коломийщині чи в Уторопах на Косівщині), ми оплачували лише виготовлення вуличних проектів, роботи щодо копання ровів та врізування в загальну трубу.

Народний дім, зведений громадою села ще на початку XX сторіччя, теж потребував ремонту, перебував у жалюгідному стані. В повітрі носилися різного роду апетитні проекти щодо цього приміщення, проте вони так і зависли, бо на сільському сході було вирішено: методом народного будівництва відремонтувати й зберегти те, що дали нам у спадок наші батьки і діди, хай то скромний дар, та все ж свій. Тому, як і колись, руками березівських газдів було перекрито задню частину даху, а зусиллями працівників Народного дому зроблено побілку, пофарбовано. І збережено для нащадків, бо це не просто Народний дім, це щось більше, як історична споруда, це часточка душі декількох поколінь березунів.

Таким же методом було повернуто до життя приміщення для дитячого садка. Цьому передувала довга й копітка робота щодо того, що в цьому будинку має бути таки дитячий садок, а не торговельна точка, чи розважальний заклад, чи притулок для неповнолітніх. «У тому приміщенні мають бути маленькі діти», – доводила я всім як на місці, так і в районі та області. 2006 року ці стіни прийняли перших малюків, а невдовзі зусиллями його чудових працівників цей заклад став гордістю і втіхою села.

У житті кожної людини є важливі вузлові події, ті, які є ключовими, вікопомними. У моїй життєвій долі, як і мільйонів інших, був Майдан 2004 року. Заново воскресала Україна, знову народжувався національний дух, правда утверджувалася над неправдою.

Щаслива, що бачила це велелюддя українського соборництва, бачила велич української гідності, змогла, як і

десятки моїх односельців, сказати «Ні!» неправді. Стоячи на Помаранчевому майдані, відчувала величезне піднесення, душевний щем, який не можна висловити словами, відчувала опіку й благословення святої Оранти і тішилася невимовно, і сльози радості, щастя котилися по обвітрений і холодній щоці, і зігрівали не лише тіло, а й душу.

«За честь, за славу, за народ...»

Березуни виявляють соборні прагнення українців до свободи. Майдан Незалежності, грудень 2004

І подумки розповідала, наче живій, мамі: «Мамо, таки є Україна, даремно Ви молилися, таки вимолили».

І линула думками до тих, хто навічно залишився лежати в чужій сибірській землі, до тих, які волею долі опинилися на чужині, але всім єством були із цим Майданом. Бо і в їхніх душах і серцях є часточка України, а значить, також є Майдан. І цей, київський, постав і з їхніх численних слізних і щирих молитов за Україну, сердечних благань за її долю.

Нехай сповняться уста наші хвалення Твого, Господи...

ПІСЛЯСЛОВО

Репресовані українці з прикарпатських сіл Нижній Березів, Середній Березів, Вижній Березів, Баня-Березів, Текуча, Прокурава, Черемхова, Фитькова, Красної, Парищ, Цуцилова, Переросля, а також Дашави, Стрия, Ярушичів, Лотатників, Великих Дідушичів, що на Львівщині, як і тисячі інших патріотів, з великими надіями про можливе полегшення терміну (їх відправили до Сибіру на довічне поселення) зустріли звістку про смерть Й. Сталіна. Однак постанова Ради міністрів СРСР від 5 липня 1954 р. «Про скасування деяких обмежень у правовому становищі спецпоселенців» звільняла зі спецпоселення тільки громадян, виселених за «антигромадський і паразитичний спосіб життя» у сільському господарстві. Водночас визнавалося передчасним звільнення з-під нагляду органів МВС СРСР «оунівців, бандитів і пособників бандитів» та їхній сімей, які були вислані із Західної України, сімей «куркулів», виселених протягом 1945–1952 рр.

Отже, ця категорія українства і далі була особливо небезпечною. Відповідно до уваленного документа, з обліку спецпоселень були зняті діти до 16 років і діти старші цього віку, які навчалися. Усі депортовані отримали право вільно пересуватися в межах відповідної області чи краю (без зміни постійного місця проживання). Якщо раніше спецпоселенці повинні були відзначатися у спецкомендатурах щомісячно, то згідно з ухваленою постановою – щорічно*.

* Сулима С. «Забути не можна – пам'ятати!». URL: <http://www.golos.com.ua/article/323385>

Каральна акція «Захід», проведена в жовтні 1947 р. у Західній Україні, була однією з наймасштабніших депортаційних операцій комуністичного режиму: майже 75 000 українців було вивезено до Росії. Зі Станіславської області під депортацію потрапили 11 883 особи (4412 родин), приблизно стільки ж – з Дрогобиччини та Львівщини.

Книга «Сибірська Голгофа Західної України у XX сторіччі» – це реалістична розповідь про 416 депортованих комуністичною владою за любов до України осіб, а саме: 97 людей із с. Нижній Березів (35 з них не повернулося в Україну; чотири особи живі), 68 людей (23 особи не повернулися; 1 людина жива) із Середнього Березова, 45 осіб (24 особи не повернулися; 2 людини живі) із с. Текуча, 66 осіб (19 людей не повернулося; 1 людина жива) із с. Вижній Березів, 20 людей із с. Прокурава, 118 осіб із прикарпатських сіл Черемхів, Фитків, Красна, Парище, Цуцилів, Переросль, міст Дашава, Стрий, сіл Ярушичі, Лотатники, Великі Дідушичі, що на Львівщині. На рідній землі доживало віку менше половини репресованих людей. Близько 20-25 колишніх мешканців Омгортоського бараку живі, з них в Україні (15), у Сибіру (3), у Молдові (1), у Москві (Росія) (1). Доля 22 людей не відома, оскільки вони, коли це стало можливим, покинули Омгортось та, знаючи що їхнє майно в Україні забрано чи знищено, подалися до Казахстану й далі до Сибіру шукати кращої долі.

Наприкінці 1950-х рр. із Сибіру почали повертатися в Україну репресовані. Для них розпочинався новий етап поневірянь по чужих кутках, оскільки рідні домів-

ки, господарські будівлі, реманент, живність, предмети побуту, земля – усе було забрано, розграбовано. А ще відсутність праці, тавро «ворога народу», чергові злигодні. Починалося таке ж тяжке життя, але в Україні, до якої линули думками й молитвою в Сибіру щодня. Це додавало сил витерпіти, подолати труднощі та продовжувати жити.

Дуже часто переглядаю родинні та «сибірські» світлини. Удивляюся у світлі і мужні обличчя тих людей – і бачу в них мою Україну: стражденну, але героїчну. Подумки лину до людей, які любили її всім серцем.

Один з них – мій дідусь Михайло Кузич, засновник осередку товариства «Січ» у с. Нижній Березів, що розділив долю українського емігранта. Йому радянська влада не дозволила повернутися на рідну землю. Сповнений великої синівської любові до України й тривоги за її долю вірш М. Кузича-січовика «Думка», написаний 1906 р., який надзвичайно актуальний і з погляду сьогодення:

Сумно мені жити в світі,
Бо волі не маю...
От тепер я про Вкраїну,
Про Матір згадаю.
Що Вна також у неволи,
У тяженькій плаче...
Коли ж уже пробудиться
Те серце козацьке?
Коли стане у нас славне,
Нове Запороже?
Коли Мати москаликів
Усіх переможе?

Бо той ворог її грозить,
Як вихор по лісі,
Рад би її доконати,
Як ластівку в стрісі.
А то, браття, не ластівку,
Не муху здушити —
Маєм розум, маєм волю,
Треба боронитись!
Бо Вкраїна, рідна Мати,
Невинна сумує,
За свободов, як голубка,
Гуде та воркує.
Сумно гуде — голос чути
По всій Україні:
«Чи ви спите?
Пробудіться,
Сини мої рідні!
Чи забули рідну Матір,
Як за вас боролись,
Чи забули, як я давно
На ножах кололась,
Як я кров'ю червоніла,
Як вогнем палала?
Доле тяжка! Де козаків
Завзятих приспала?
Де приспала? Де подівся
Козак роз'ярений?
Чого тепер рід козацький
Такий опущений?»
Не вмієте, браття, жити
По-козацьки в світі,

Не дарував козак свого,
Хоч би смерть застрітив!
Повій, вітре, повій, дужий,
Отвори могили,
Збуди гетьманів відважних,
Що край боронили!
Збуди наші хлопські серця
З просоння твердого,
І навій в них козацького
Завзяття премного!
Ой, повіяв тихий вітер,
Збудив Запороже,
Збудилася й та «Січ» славна,
Що братів допоможе.
А ми, браття, не дивімся,
Що кричать падлюки,
Що раді би нашу Матір
Знову взять на муки!
Не лишаймо брата свого,
Щоб жив у неволи,
Всюди «Січі» закладаймо -
І поберем горе!

Упевнена: українська нація нездоланна, бо вона сильна духом, велична і горда. Такий народ запрограмований на щасливе прийдешнє, тому бути йому завжди на цій землі. Узірцем незламності духу слугують репресовані до Сибіру в 40-50-х рр. XX ст. українські патріоти. Так, до прикладу, вони навіть у неволі плекали думку про втечу до рідної землі, добре усвідомлюючи, що їх чекатиме нове ув'язнення, якщо військовики спіймають. Згадаймо ще раз цих сміливців, здебільшого жінок та

дівчат, які за невдалої спроби втечі відбували додаткове покарання в сибірській неволі: Параска Кушманюк із Нижнього Березова; Розалія Скільська, Ганна Скільська, Олена Васкул, Юлія Васкул, Юлія Лазарович із Вижного Березова (Михайло Геник зумів по дорозі до Сибіру втекти); Юлія Томич, Ганна (Люба) Скільська, Олена Сулятицька, Розалія Клим'юк із Середнього Березова (Марія Сулятицька та Ганна Скільська (Щербакова) успішно дісталися рідного села). На диво, успішною була втікацька одісея нижньоберезівців Василя Косовчича, Параски Уруської, а також Марії Арсенич, що пішки прийшла із Сибіру до рідного села. Із омгортоського бараку шістнадцятеро відчайдухів зробило спробу втечі, і лише Іванна Арсенич (Ганюкова) та Петро Геник дісталися Нижнього Березова.

Під впливом Тарасового «Кобзаря», української пісні, рідних обрядів, української мови діти та юнацтво, запроторені до Сибіру, мужніли фізично та зростали духовно. Вони, а також їхні батьки, учасники націоналістичного підпілля, є для всієї прогресивної громадськості прикладом свідомих українців, які не боялися обстоювати власні переконання, національну ідею, прикладом тих, хто, пройшовши випробування рабською працею в Сибіру, холодом, голодом, нестатками, з тавром «неблагонадійні», «бандерівці», «вороги народу», відчувши цькуванням з боку тоталітарного радянського режиму, відмову в житті, праці чи навчанні, не отримавши належного пошанування в незалежній Україні (не маючи відповідних пільг), не втратили своєї людської гідності, є прикладом мужності, героїзму. І доти є такі в Україні люди, значить, «народ мій є, народ мій завжди буде».

Завдяки багаторічним зусиллям моєї мами Ганни Кузич, яка не покидала листування зі своїми посестрами в Сибіру, моїй копіткій пошуковій діяльності, допомозі організаційного комітету, куди входили діти та внуки колишніх репресованих, громадським активістам, учительській інтелігенції, місцевій владі, 22 жовтня 2008 року до Нижнього Березова з'їхалися 30 колишніх мешканців Омгортонського бараку. Зустрічі (а їх було дві: 7 листопада 2004 року та 21 жовтня 2007 року) майже через пів сторіччя засвідчили: Україна є, вона буде завжди, доки є такі українці.

ДОРОГИЙ ДРУЖЕ, УКРАЇНЦЮ-СИБІРЯЧЕ!

«Згадайте ви, як щиро ми ділились сухарем...» 57 років минає, як нас закинула доля в Омгортон Омської області. Більшості з нас вже немає. Багато залишилося в Сибіру назавжди. Дуже мало залишилося нас живих, які розкидані по різних регіонах. Однак є можливість ще хоч раз зустрітися, нагадати роки дитинства, молодості, голоду, холоду.

Патріоте, українцю-сибіряче, не будь байдужий до цієї зустрічі. Залиши, будь ласка, усі турботи, проблеми. Забудь на цей час про безгрошів'я і приїдь до Березова Нижнього Косівського району Івано-Франківської області на зустріч, яка відбудеться 7 листопада 2004 року, о 13 год, у приміщенні школи. Нічліг, перекуску (бараболю з брусницею-гогодзами) ми гарантуємо.

Шановні діти своїх батьків, родичі! Посприяйте тим, хто в 40-60-ті роки перенесли Голгофу Сибіру і тепер мають право на маленьку радість (зустріч

знедолених, але нескорених). Якщо ці загартовані сибірськими

морозами і голодом люди не можуть самі приїхати, допоможіть їм і привезіть.

ВОНИ ЦЬОГО ВАРТІ!!!

Ми в Сибіру жили дружним, хоча й бідним, невольничим товариством, в якому панували любов, щирість, чуйність і доброта. Такого товариства тепер зі свічкою не знайдеш.

Уклінно запрошуємо ВАС, українські сибіряки, з ВАШИМИ дітьми та онуками на нашу зустріч.

**З повагою до ВАС оргкомітет.
За дорученням – ЛЮБА КУЗИЧ-БІЛАВИЧ**

Знову разом по 57-ми роках розлуки: сибірські українці на березівській землі

На цей лист-запрошення відгукнулося 30 мешканців омгортонського барака, прибули з Текучі і Фитькова,

Красного і Парищ, Цуцилова і Переросля, Дашави і Стрія, навіть з Одещини. Змужнілі і посивілі, змінені життям до невпізнання, зі сльозами щастя на очах, гомоніли навперебій, наче намагалися по майже п'ятдесяти роках розлуки висловити все, що було пережито, розпитати про тих, хто залишився в Сибіру. Цей радісний гамір повсякчас переривався миттєвою мовчанкою лише тоді, коли на порозі поставав черговий гість. І відтак усі дружно замовкали, довго впізнавали й нарешті вигукували: «Та це ж...».

І однієї доби було явно замало для того, щоб повернути життєві сторінки назад та прочитати їх заново.

Я вернусь в Карпати по весні,
Коли ліс одягнеться у листя,
Коли полонини запашні
Травами покриються барвистими.
Коли теплі літнії дощі
Знов повернуть молодість Карпатам.
Я у чистій, мов сльоза, росі
Буду босі ноги обмивати...
Я вернусь, коли розквітнуть квіти,
А піду, як листя скинуть буки,
Бо життя моє на цьому світі –
Нові зустрічі й нові розлуки...

ЗМІСТ

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ.....	3
------------------------	---

ЧАСТИНА ПЕРША. ПРИКАРПАТТЯ, ЗАСУДЖЕНЕ ЗА ЛЮБОВ ДО УКРАЇНИ.....	9
---	---

Операція «Захід» 1947 р. як наймасовіша репресивна акція комуністичного режиму в Західній Україні у ХХ сторіччі (авторка Софія Савчук).....	9
Прикарпатське село Баня-Березів на тлі національно- визвольних змагань українства в 1940–1950-х рр.	20
Село Середній Березів, що на Косівщині, у вирі репресій комуністичного режиму кінця 1930-х – початку 1950-х рр.....	36
Радянські каральні акції «Чорної рубахи» проти мирного населення с. Середній Березів.....	57
Винні в любові до України патріоти села Вижній Березів Косівського району, які офірували їй свої життя	60
«Дем'янів Лаз» с. Вижній Березів (1939 – початок 1950-х рр.) ...	81
Український Голокост у с. Вижній Березів (1941–1944 рр.).....	85
Село Нижній Березів, що на Прикарпатті, крізь призму депортацій 1940–1950 рр.	87
Гуцульське село Прокурава як місце повстанських крижок та жертва комуністичних репресій і свавілля радянського режиму	101

ЧАСТИНА ДРУГА.

СИБІРСЬКА САГА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ	9
---------------------------------------	---

СТАНЦІЯ ПЕРША. БЕРЕЗІВСЬКИЙ ЛЮД ЗАСУДЖУЮТЬ НА МУКИ.	113
---	-----

СТАНЦІЯ ДРУГА. ЕНКАВЕДИСТИ ЛОВЛЯТЬ БРАНЦІВ У ТЕКУЧІ.....	137
---	-----

СТАНЦІЯ ТРЕТЯ. УКРАЇНСЬКИЙ ЯСИР З НАДВІРНЯНИНИ.....	148
--	-----

СТАНЦІЯ ЧЕТВЕРТА. НЕВІЛЬНИКИ З ЛЬВІВЩИНИ.....	159
---	-----

СТАНЦІЯ П'ЯТА.ВКРАДЕНА ДИТЯЧА КАЗКА.	165
---	-----

СТАНЦІЯ ШОСТА. ДОРОГА НА СХІД, або СТРАСТИ.	174
--	-----

СТАНЦІЯ СЬОМА. МУКИ.	185
---------------------------	-----

СТАНЦІЯ ВОСЬМА. НАЗИВАЄВКА, або СИБІРСЬКЕ ЧИСТИЛИЩЕ.	189
--	-----

СТАНЦІЯ ДЕВ'ЯТА. ГОЛГОФА,	
---------------------------	--

або ДОРОГА ДО ОМГОРТОПУ.	194
СТАНЦІЯ ДЕСЯТА. ВТЕЧА.	203
СТАНЦІЯ ОДИНАДЦЯТА. ПРИРЕЧЕНІ НА СМЕРТЬ, або КРИЖАНЕ ПЕКЛО.	211
СТАНЦІЯ ДВНАДЦЯТА. ДОРОГА ЖИТТЯ І СМЕРТІ.	221
СТАНЦІЯ ТРИНАДЦЯТА. НА ЧУЖИНІ, або ОМГОРТОП.	226
ОМГОРТОП.	226
Ралізак.	243
Життя, яким воно було.	247
Лісозаготівля.	251
Дитинство без дитинства.	259
Утікацька одіссея.	265
Пісні з-за ґрат.	271
Берегиня роду Кузичів.	279
Старцювання як засіб виживання.	285
«Господь народився в місті Вифлеємі, в яскині, Нині радуються не всі українці на землі...».....	302
«Десь тут була Подоляночка, десь тут була красна панночка...».....	306
«Хліб наш насущний дай нам щоденно...».....	316
Омгортон – страна советов у мініатюрі.	325
В невільничій сім'ї.....	329
«У всякого своя доля...».	338
“Льодянка“	350
«Якби мені черевики, то пішла б я на музики...».....	361
«Наша дума, наша пісня не вмере, не загине...».....	369
«Все йде, все минає – і краю немає...».	373
СТАНЦІЯ ЧОТИРНАДЦЯТА. ПОВЕРНЕННЯ.	398
«З журбою радість обнялись...».	398
«А я так мало, небагато просив у Бога, тільки хату, одну хатиночку в гаю та дві тополі коло неї...»	410
«Не так тії воріженьки, як добрії люди...»	423
Знову до Сибіру.	449
«І забудеться срамотня, давня година, і оживе добра слава, слава України...».	452
ПІСЛЯСЛОВО	465

Любов Білавич-Кузич

СИБІРСЬКА ГОЛГОФА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XX СТОРІЧЧІ

“Писаний Камінь”

Косів

2021

Видруковано в ПП “Писаний Камінь”

Свідоцтво Держ. реєстру: серія ДК, № 5083

Івано-Франківська обл., м. Косів

вул. Незалежності, 28

тел.: 067 342-07-91

Комп'ютерний дизайн

Стефурак Віталій

Здано до складання 15.01.21. Підписано до друку 10.04.21.
Формат 60x84\16. Папір офсетний. Друк офсетний. Тираж 200 прим.
Замовне 543